Ω 126 КГ

WE
78

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Δ 126 ΚΓ

ΕΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟ ΤΕΥΧΟΣ 29-32 ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1994

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ 1

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἡ συνεργασία μὲ τὸν Ἰωάννη Τραυλὸ στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Α΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων 3-6

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Θ. ΜΠΟΥΡΑΣ

Τὸ ἀναστηλωτικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ 7-11

ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ

Γιάννης Τραυλός: Ὁ ἄνθρωπος καὶ οἱ ἀξίες του 13-16

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Τὸ ἀττικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ 17-20

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΟΥ

Ἡ ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν* 21-24

Ἐργογραφία Ἰωάννη Τραυλοῦ 25-28

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ὑπεύθυνος ἔκδοσης: Ἀντώνιος Χριστοδούλου
Ἐπιμέλεια κειμένων: Κλειὼ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθῆναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 29 ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1994

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρὸς τοὺς ἑταίρους

Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν δημοσιεύονται οἱ σύντομες ὁμιλίες ποὺ ἔγιναν στὶς 15 Δεκεμβρίου 1993 εἰς μνήμην Ἰωάννη Τραυλοῦ, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπανέκδοσης τοῦ δυσεύρετου βιβλίου του Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν. *Ὅπως ἔχει ἤδη γίνει γνωστὸ στοὺς ἑταίρους, τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ βρίσκεται στὴν Ἑταιρεία καταταγμένο καὶ καταγραμμένο λεπτομερῶς.*

Τὴ φετινὴ χρονιὰ συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1894 ποὺ συγκλόνισαν τὴν Ἑταιρεία καὶ προκάλεσαν τὴν ἀποχώρηση στὶς 27 Δεκεμβρίου τοῦ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Τὰ γεγονότα αὐτὰ δημιουργήθηκαν ἐπίτηδες, μὲ σκοπὸ νὰ ἀπομακρυνθῆ ὁ Σ.Α.Κ. Ἡ Συνέλευση τῶν ἑταίρων ἀποδοκίμασε τὴ μεθόδευση καὶ ἐξέλεξε στὶς 4 Δεκεμβρίου 1894 τὸν Κουμανούδη ὡς Γραμματέα σχεδὸν μὲ παμψηφία. Ἡ φοβερὴ περιπέτεια τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1894, ποὺ εἶχε ὡς τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάληψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ Γραμματέως ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Καββαδία καὶ τὴ βαθιὰ ἀλλαγὴ τοῦ Ἱδρύματος, θὰ ἐξιστορηθοῦν σὲ προσεχὲς τεῦχος.

Φέτος γιορτάζουμε 50 χρόνια ἀπὸ τὶς 12 Ὀκτωβρίου 1944, ἡμέρα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἀθήνας. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς τὰ ἀρχαῖα τοῦ τόπου μας εἶχαν μεγάλες περιπέτειες ποὺ ἄρχισαν, οὐσιαστικά, μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1940. Οἱ τότε λίγοι Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι μέσα σὲ ἀντίξοες, δραματικές, καὶ ἀκόμη τραγικὲς περιστάσεις, προστάτεψαν τὰ ἀρχαῖα ὅσο μποροῦσαν καί, πολλὲς φορές, ὅσο τοὺς ἐπέτρεπε ὁ ξένος εἰσβολέας.

Β.Χ.Π.

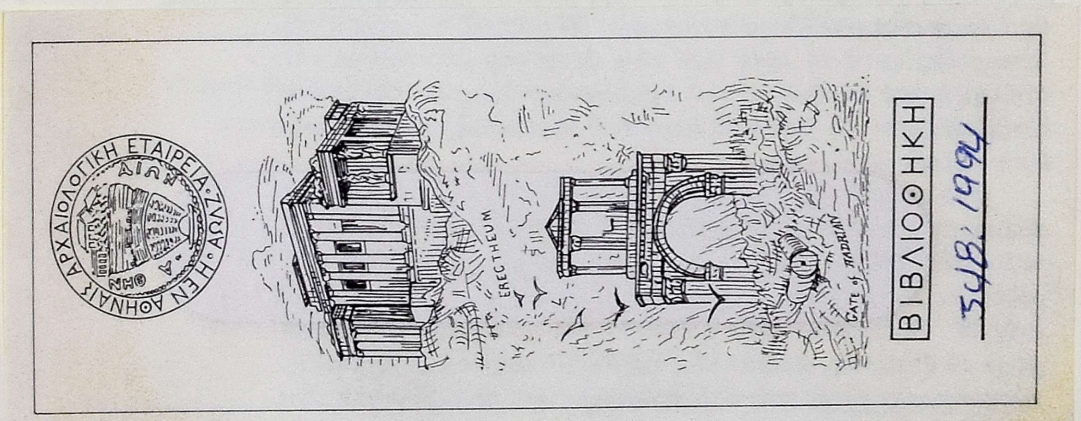
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΙΩΝ
ΗΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ERECTHEUM
GATE of HADRIAN
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
548. 1994

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟ ΣΤΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΗΣ Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΘΗΚΑΜΕ ΑΠΟΨΕ ΕΔΩ γιὰ νὰ τιμήσουμε τὴν μνήμη τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ ὁ ὁποῖος πρόσφερε ὅσο λίγοι στὴν γνώση τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῶν μνημείων τοῦ τόπου μας. Οἱ ἀνασκαφές, οἱ ἀναστηλώσεις, οἱ μελέτες τοῦ Τραυλοῦ, ἀρχαιολογικές, τοπογραφικὲς καὶ ἄλλες, κάλυψαν ὅπως εἶναι γνωστὸ πολλὲς ἐποχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἀρχαιότητα ἕως τὰ νεοκλασσικὰ τῶν ἡμερῶν μας, καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἕως τὴν ἐσχατιὰ τῆς Κύπρου.

Ἰδιαίτερα, ὅπως ξέρουμε, τὸ ἔργο τοῦ Τραυλοῦ ἐπικεντρώθηκε στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς ἴδιας τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς, τῶν ὁποίων ἀποστάγματα ὑπῆρξαν τὰ τρία πολύτιμα βιβλία του: 1. *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1960 καὶ τοῦ ὁποίου δεύτερη ἔκδοση εἶδε ἐντελῶς πρόσφατα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. 2. *Εἰκονογραφημένο Λεξικὸ τῶν Ἀρχαίων Ἀθηνῶν*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1971 ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο στὰ γερμανικὰ καὶ τὰ ἀγγλικά, καὶ 3. Τὸ ἀντίστοιχο *Εἰκονογραφημένο Λεξικὸ τῆς Ἀρχαίας Ἀττικῆς*,

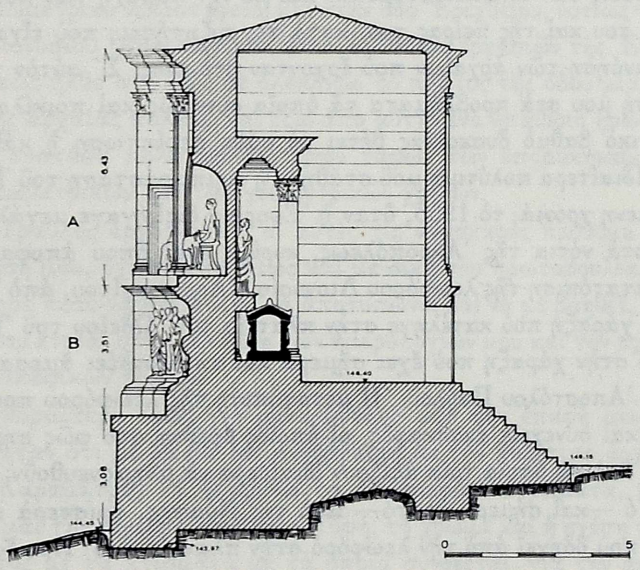

Τὸ μνημεῖο τοῦ Φιλοπάππου, ἀναπαράσταση (*BL Athen*, εἰκ. 585).

ποὺ ἐπίσης ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τὸ 1988. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ βιβλία τοῦ Τραυλοῦ εἶναι γιὰ τοὺς χώρους οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τὴν πολυτιμότερη λειψανοθήκη τῆς ἀρχαίας μνημειακῆς κληρονομιᾶς μας μνημειώδεις ἐκδόσεις, ποὺ ἀποτελοῦν βασικὰ ἐγχειρίδια γι' αὐτοὺς ποὺ ἐπιζητοῦν τὴν παραπέρα ἔρευνα καὶ μελέτη αὐτῶν τῶν χώρων καὶ μνημείων.

Γιὰ τὸ πολυειδὲς ἔργο τοῦ Τραυλοῦ σὲ ἀνασκαφές, μελέτες καὶ ἐπιστημονικὴ δράση θὰ σᾶς μιλήσουν οἱ ἑπόμενοι ὁμιλητές. Ἐγὼ θὰ περιοριστῶ σὲ μερικὲς χαρακτηριστικὲς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς γνωριμίας καὶ συνεργασίας μου μὲ τὸν Τραυλό, τότε ποὺ ἤμουν Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν καὶ στὴν συνέχεια Ἐπιμελητὴς καὶ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀκροπόλεως, ὅταν δηλαδὴ ἡ ζώνη ἁρμοδιότητας τῆς Α΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων περιορίστηκε σὲ στενώτερα ὅρια γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Στὴν Ἀθήνα μετατέθηκα ὡς Ἐπιμελητὴς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1954 ἀπὸ τὴν Ρόδο, ὅπου ὑπηρετοῦσα ἕως τότε. Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνέθεσε ἀμέσως τὶς ἐξωτερικὲς ἐργασίες τῆς Ἐφορείας. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ποὺ πρωτοάρχιζε ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότης στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔρχονταν στὸ φῶς σὲ κάθε νέα οἰκοδομή, εἶναι ποὺ γνωρίστηκα μὲ τὸν Τραυλὸ ὁ ὁποῖος ἐργαζόταν στὶς ἀμερικανικὲς ἀνασκαφὲς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς. Ὁ Τραυλὸς μοῦ πρόσφερε ἀμέσως τὴν συνδρομή του στὸ ἀνασκαφικό μου ἔργο, στὴν ἀπὸ μέρους μου ἀποτύπωση τῶν ἀνακαλυπτομένων, ἀλλὰ καὶ μὲ δικές του ἀποτυπώσεις τῶν ἀποκαλυπτομένων καὶ μὲ τὴν παροχὴ τῶν πολύτιμων γνώσεών του καὶ τῆς πείρας του, κατὰ τὶς συζητήσεις ποὺ εἴχαμε, γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀρχαίων ποὺ ἔρχονταν στὸ φῶς. Σ' αὐτὸν χρωστῶ τὴν μύησή μου στὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα συνεχῶς καὶ ποικίλα καὶ σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ δυσκολίας θέτει σὲ κάθε περίπτωση ἡ κάθε ἀνασκαφή. Ἰδιαίτερα πολύτιμη μοῦ στάθηκε ἡ συμπαράσταση τοῦ Τραυλοῦ τὴν ἑπόμενη χρονιά, τὸ 1955, ὅταν ἡ Ἐφορεία διεξήγαγε μεγάλες ἀνασκαφὲς στὰ νότια τῆς Ἀκροπόλεως, κυρίως ἐκεῖ ὅπου ἀποφασίστηκε τότε ἡ μετατόπιση τῆς λεωφόρου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἀπὸ τὴν παλαιά της χάραξη ποὺ κατέληγε στὴν πλατεία τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ στὴν χάραξη ποὺ ἔχει σήμερα καὶ τὴν συνδέει ἄμεσα μὲ τὴν λεωφόρο Ἀποστόλου Παύλου. Ἡ μετατόπιση τῆς λεωφόρου προκάλεσε μεγάλες καὶ συνεχεῖς ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες ἔφεραν στὸ φῶς σημαντικὰ λείψανα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία ἀξίζουν ἰδιαίτερα νὰ μνημονευθοῦν:

1. Τό —καὶ σήμερα ὁρατό— ἱερὸ τῆς Νύμφης, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κλίμακα ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν λεωφόρο στὴν πλατεία τοῦ Ἡρωδείου. Τὸ

ἱερὸ εἶναι ἕνα μικρὸ ὑπαίθριο τέμενος ποὺ βρέθηκε γεμάτο ἀπὸ ἕναν ἀπίστευτα μεγάλο ἀριθμὸ σπασμένων, ἀλλὰ θαυμάσιας ποιότητας μελανόμορφων καὶ ἐρυθρόμορφων ἀγγείων.

2. Ἕνα κλασσικῶν χρόνων σπίτι, λίγο ἀνατολικώτερα, ποὺ εἶχε ζήσει ἕως τὴν ἡμέρα τοῦ 86 π.Χ. ποὺ οἱ στρατιῶτες τοῦ Σύλλα μπῆκαν στὴν Ἀθήνα. Τὸ δάπεδο τοῦ σπιτιοῦ ἦταν στρωμένο ἀπὸ κουζινικὰ καὶ ἄλλα σκεύη ἀναποδογυρισμένα καὶ σπασμένα ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ καταστροφή.

3. Τμῆμα ἑνὸς πολὺ μεγάλου κτηρίου τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητας, τοῦ 400 μ.Χ., ποὺ ἔζησε ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰώνα, τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ κτήριο αὐτὸ ἔσωζε σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ διαμερίσματά του τοὺς τοίχους του σὲ ὕψος πλέον τῶν τεσσάρων μέτρων καὶ ὁ κύριος ἀψιδωτὸς χῶρος του εἶχε τὸ δάπεδό του στρωμένο μὲ μωσαϊκό. Ἡ ὑπόθεσή μου, ἀπόρροια συζητήσεων ποὺ εἶχα μὲ τὸν Τραυλό, ὅτι τὸ κτήριο ἦταν ἡ ἕδρα τῶν φιλοσόφων τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς τῆς ὕστατης ἀρχαιότητας, ἔτυχε ἀπὸ τότε γενικῆς ἀποδοχῆς.

Ἡ πλούσια αὐτὴ δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας, ποὺ ἐκτάθηκε στοὺς περισσότερους μῆνες τοῦ 1955, ὀφείλει πολλὰ στὸν Τραυλό. Ἐρχόταν κάθε ἡμέρα νὰ ἰδεῖ, νὰ σχεδιάσει καὶ νὰ ὑποδείξει, νὰ συζητήσει μαζί μου, νὰ συμβουλεύσει, πάντα ἀκούραστος καὶ πάντοτε μὲ τὸ γνωστὸ σὲ ὅλους, ὅσοι τὸν γνώρισαν προσωπικά, ἤπιο καὶ φιλικὸ ὕφος του, καὶ μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη ποὺ ὅμως ἔκρυβε θησαυρὸ γνώσεων καὶ πείρας.

Τὰ ἴδια ἔγιναν καὶ στὴν ἀνασκαφὴ ποὺ διεξήγαγε ἡ Ἐφορεία τὸν ἴδιο καιρὸ στὰ ὑπόγεια τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ὅπου βρέθηκε ἕνα πρωτογεωμετρικὸ νεκροταφεῖο, καὶ στὴν ὁδὸ Ἐρεχθείου, νοτίως τῆς λεωφόρου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ὅπου ἐξ αἰτίας ἐργασιῶν τῆς Ἑταιρείας Ὑδρεύσεως ἦλθε στὸ φῶς σὲ ὁλόκληρο τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ μία ἀπὸ τὶς πύλες τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν ἕνα ὑπαίθριο ἡρῶον, ἀλλὰ καὶ μία συστάδα πολὺ παλαιότερων τάφων τῶν ὑπομυκηναϊκῶν, τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Ὁ Τραυλὸς ἐρχόταν καὶ σ' αὐτὲς τὶς ἀνασκαφὲς πρόθυμα σὲ κάθε πρόσκλησή μου, ὄχι σπάνια ὅμως καὶ μὲ δική του πρωτοβουλία, καὶ δὲν σταμάτησε ποτὲ νὰ σχεδιάζει, νὰ ἀποτυπώνει καὶ νὰ μὲ βοηθεῖ, πάντοτε ἀποτελεσματικά, στὴν σύνταξη τῶν ἡμερολογίων μου καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν.

Τὸ κυριώτερο ἴσως γιὰ μένα ὄφελος ἀπὸ τὴν ἐπαφή μου μὲ τὸν Τραυλὸ ἦταν ὅτι μὲ ἔμαθε (σὲ συνεργασία μὲ τὸν πολύτιμο ἀρχιεργάτη Γιάννη Καραμῆτρο) νὰ διακρίνω τὰ ἀνασκαφικὰ στρώματα, νὰ ἀντιλαμβάνομαι τὴν σημασία ποὺ ἔχει ἡ ὑφή, τὸ χρῶμα καὶ ἡ σχέση τοῦ κάθε στρώματος μὲ τὰ κτίσματα μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται, γιὰ τὴν ἀποκατά-

σταση τῆς ἱστορίας τους καὶ τοῦ χώρου, πάντα φυσικὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ κεραμικὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ περιεῖχαν τὰ στρώματα, πράγματα ἐξαιρετικὰ πολύτιμα γιὰ κάθε ἀνασκαφέα, ποὺ δυστυχῶς δὲν εἶχα διδαχθεῖ στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἀρχαιολόγοι, τὰ χρόνια ἐκεῖνα.

Ἀπὸ τὴν κατοπινὴ συνεργασία μου μὲ τὸν Τραυλό, θυμοῦμαι ἰδίως τότε ποὺ βρέθηκαν τὰ μεγάλα οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἀδριανείου Πανθέου στὴν ὁδὸ Ἀδριανοῦ, ὅτι ἡ ταυτότης του μᾶς ἦλθε ἀπὸ κοινοῦ στὸν νοῦ καθὼς μελετούσαμε τὰ ἐντυπωσιακὰ ἐκεῖνα λείψανα.

Ἡ συνεργασία μου μὲ τὸν Τραυλὸ ὑπῆρξε πολὺ πιὸ ἐκτεταμένη ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀνέφερα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ ὑπῆρξαν τὰ σπουδαιότερα. Ἔτσι σφυρηλατήθηκε μιὰ φιλία ποὺ κράτησε χρόνια καὶ ἐπεκτάθηκε καὶ σὲ ἄλλους χώρους συνεργασίας: στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε μέλος ὁ Τραυλὸς πολὺ παλαιό, κυρίως ὅμως Ἀντιπρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὸ 1980 ἕως τὸ 1985 ποὺ πέθανε, τότε ποὺ καὶ ἐγὼ ἤμουν μέλος του, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἐπιτροπὴ Ἀκροπόλεως, τῆς ὁποίας μαζὶ ὑπήρξαμε ἱδρυτικὰ στελέχη ἀπὸ τὸ 1975 ποὺ συγκροτήθηκε ὡς Ὁμάδα Ἐργασίας καὶ κατόπιν τὸ 1977, ποὺ θεσμοθετήθηκε ὡς Ὄργανο τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

Σὲ ὅλους τοὺς χώρους ποὺ συνεργάστηκα μὲ τὸν Τραυλὸ ἴδιες πάντοτε ἦσαν οἱ ἀρετές του: ἀκαταπόνητη ἐργατικότητα καὶ ἀφοσίωση στὸ ἔργο του, ἀντοχή, μιὰ πάντοτε καθαρὴ καὶ προσγειωμένη ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, σχέδια ἐκπληκτικῆς διαύγειας καὶ ἀναγνωσιμότητας, «ὁμιλοῦντα» συστηματικὲς σκέψεις, ποὺ συνδυασμένες μὲ διορατικότητα τὸν βοηθοῦσαν στὴν διατύπωση ὑποθέσεων, ποτὲ ὅμως δὲν ξεστράτιζαν σὲ ριψοκίνδυνους ἀκροβατισμούς. Ὁ συστηματικὸς χαρακτήρας τοῦ Τραυλοῦ, ποὺ ἐκδηλωνόταν καὶ στὶς συζητήσεις ἀκόμη τῶν θεμάτων, φάνηκε καὶ ὅταν μετὰ τὸν θάνατό του τὸ ἀρχεῖο του περιῆλθε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, χάρη στὴν ἐξαιρετικὰ γενναιόδωρη προσφορὰ τῆς οἰκογένειάς του. Τὰ θέματα στὰ ὁποῖα εἶχε δουλέψει ἐπὶ χρόνια ἦταν μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια τακτοποιημένα σὲ φακέλους ποὺ διευκόλυναν κατὰ πολὺ τὸ ἔργο τῆς καταγραφῆς καὶ τῆς ἀρχειοθέτησής τους ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ἑταιρεία.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω στοὺς νέους ἐπιστήμονες τὴν εὐχὴ ὅπως οἱ ἀρετὲς τοῦ Τραυλοῦ, τὶς ὁποῖες μὲ μεγάλη συντομία διέγραψα παραπάνω, ἀποτελέσουν πρότυπα στὴν ζωὴ καὶ τὴν σταδιοδρομία τους: ἡ ἐργατικότητα, ἡ ἀφοσίωση στὸ ἔργο, ἡ θετικότητα, ἡ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία καί, ὄχι λιγώτερο, ἡ ἀνθρώπινη ζεστασιά, ποὺ τόσο λείπει δυστυχῶς στὶς ἡμέρες μας.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Θ. ΜΠΟΥΡΑΣ

ΤΟ ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ

ΟΤΑΝ ΠΡΟ ΟΚΤΑΕΤΙΑΣ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ ἔκλεινε τὸν βίο του σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, ἄφηνε πίσω του ἕνα πολὺ σημαντικὸ ἔργο. Ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Ἀρχαιολογία καὶ τὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβω ὅτι ὑπῆρξε ὑπόδειγμα ἐργατικότητος, σεμνότητος καὶ ἀγάπης γιὰ τὰ ἀρχαῖα. Δούλευε μοναχικὸς μὲ ἕνα σπάνιο πάθος γιὰ τὴν τελειότητα, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὸ βλέπομε στὰ βιβλία καὶ τὰ ἄρθρα του.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ἦταν ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος, ὁ λόγιος ἀρχιτέκτων, ποὺ συνέχιζε τὴν παράδοση τῶν μεγάλων Γερμανῶν καὶ τοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου. Γι' αὐτόν, ἂν καὶ ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε μυστικά, κύριο ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φροντίδας του ἦταν ἡ ἀρχιτεκτονική. Τοὺς συνεργάτες του τοὺς ἐξέπλησσε μὲ τὶς ἄπειρες τεχνικὲς καὶ κατασκευαστικές του γνώσεις καὶ μὲ τὸ πρακτικό του πνεῦμα. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ θεωρητική του κατάρτιση καὶ ἐμπειρία τὸν ἔκαναν ἀπαράμιλλο στὴν ἑρμηνεία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων, ἡ ἔξοχη

Ὀλυμπιεῖον. Τὸ πρόπυλο καὶ ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ 1959 (*BL Athen*, εἰκ. 529).

σχεδιαστική του ἱκανότητα τοῦ ἐπέτρεπε νὰ δίνει ἀμέσως πειστικὲς καὶ σωστὲς ἀναπαραστάσεις τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς σὲ σύνολα καὶ σὲ λεπτομέρειες. Ἡ ἐμπιστοσύνη του στὴν σκληρὴ ἐργασία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά της τὸν ἔκαναν τελικῶς νὰ δυσπιστεῖ γιὰ τὶς μοντέρνες μεθόδους τόσο στὸ γραφεῖο, ὅσο καὶ στὸ ἐργοτάξιο.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς δὲν πῆρε ποτὲ κρατικὴ ἐπίσημη θέση καὶ κατὰ συνέπεια τὸ ἀναστηλωτικό του ἔργο, συγκρινόμενο μάλιστα μὲ τὸ ἀνασκαφικὸ καὶ τὸ συγγραφικό, εἶναι μᾶλλον περιορισμένο. Τὰ προσόντα του τὸν ἔκαναν ἰδεώδη ἀναστηλωτή, δὲν εἶχε ὅμως πολλὲς εὐκαιρίες. Καὶ ἀκόμη βλέπομε ὅτι ἀρκέσθηκε στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ κάλυψη ὁρισμένων μεγάλων ἀναστηλώσεων, χωρὶς νὰ ἔχει συμμετάσχει στὸν προγραμματισμὸ καὶ στὴν διαδικασία λήψεως τῶν ἀποφάσεων γι' αὐτές. Γίνεται αὐτὸ σαφὲς σὲ σχέση πρὸς τὸ σοβαρότερο ἔργο του, τὴν ἀναστήλωση τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Ἀκοῦστε πῶς ὁ ἴδιος περιέγραψε τὴν συμμετοχή του στὸ ἔργο (σελ. 506): «...μεταξὺ 1949 καὶ 1953 ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν, μὲ τὸν Ὅμηρο Thompson ὡς field director, πραγματοποίησε τὴν πλήρη ἀνασκαφὴ καὶ τὴν μελέτη τῆς στοᾶς, καθὼς καὶ τῶν πρωϊμότερων κατασκευῶν ποὺ ἔκειντο ἀπὸ κάτω. Συγχρόνως ὁ ἀρχιτέκτων Ἰωάννης Τραυλὸς ἀνέλαβε τὴν ἀναπαράσταση τῆς στοᾶς σὲ κατόψεις καὶ σχέδια,

Ἀναπαράσταση τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἀγρίππα. Τομὴ κατὰ μῆκος, ἄποψη πρὸς τὰ ἀνατολικά (*BL Athen*, εἰκ. 473).

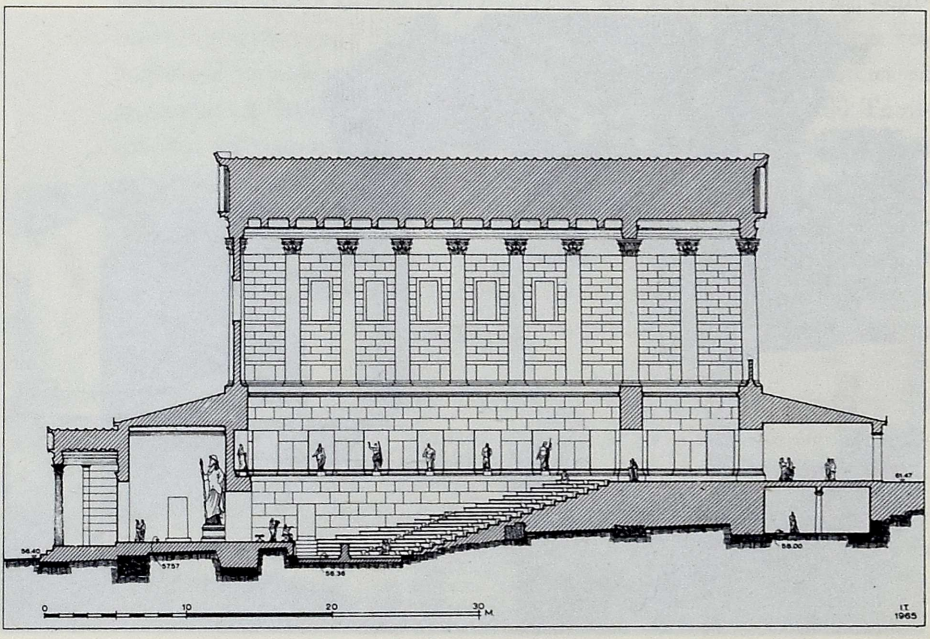

τὰ ὁποῖα χρησίμευσαν ὡς βάσεις γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ κτηρίου. Αὐτὴ ἔγινε μεταξὺ 1953 καὶ 1956 μὲ τὸν σκοπὸ νὰ ὑπάρξει ἕνα μουσεῖο γιὰ τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς...».

Τὸ διάστημα τῶν 40 χρόνων ποὺ διέρρευσαν ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση τῆς στοᾶς ἐπιτρέπει μιὰν ἀντικειμενικότερη θεώρηση καὶ κριτικὴ τοῦ ἐγχειρήματος. Σήμερα δὲν θὰ ἐπραγματοποιεῖτο. Ὄχι μόνο γιὰ λόγους ἀρχῶν ἀλλὰ κυρίως γιατὶ δὲν ὑπάρχουν τὸ σθένος, ἡ ἐργατικότητα, ἡ ὀργάνωση, ἡ ἐπιστημοσύνη καὶ τὸ θάρρος τῶν ἀνθρώπων τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Ἀλλὰ οἱ αὐστηρὲς κρίσεις ποὺ ἀκούσθηκαν κατὰ καιρούς, ἀφοροῦν μόνο στὴν πρόθεση καὶ στὶς ἀρχὲς καὶ ὄχι σ' αὐτὰ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν εὐθύνη ὁ Τραυλός. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ προηγούμενα, τοῦ ὀφείλομε τὴν ἀναπαράσταση τῆς ἀρχαίας μορφῆς τοῦ κτηρίου γιὰ τὴν ὁποία μόνον ἔπαινοι ὑπάρχουν. Ὁ Τραυλὸς ἔγραψε ἕνα κείμενο γιὰ τὴν ἀναστήλωση αὐτὴ στὸ ἀπρόσιτο *Bulletin de l'Union des Diplômés des Universités de Belgique* τοῦ 1955, ἡ τελικὴ ὅμως δημοσίευση τοῦ μεγάλου μνημείου ποὺ θὰ γινόταν ἀπὸ ἀρχαιολόγους τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς καὶ θὰ ἀξιοποιοῦσε τὸ τεράστιο ἔργο τεκμηριώσεως καὶ σχεδιαστικῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ Τραυλοῦ δυστυχῶς ποτὲ δὲν ὁλοκληρώθηκε.

Λίγο ἀργότερα ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς μελέτησε καὶ ἐξετέλεσε ἕνα μικρὸ ἔργο ποὺ βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τοῦ προηγουμένου ἀπὸ πλευρᾶς

Μερικὴ ἀναπαράσταση τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγορανομείου. A. Ὡρολόγιον τοῦ Κυρρήστου. B. Ἀγορανομεῖον. C. Κτίριο ἄγνωστου προορισμοῦ (*BL Athen*, εἰκ. 47).

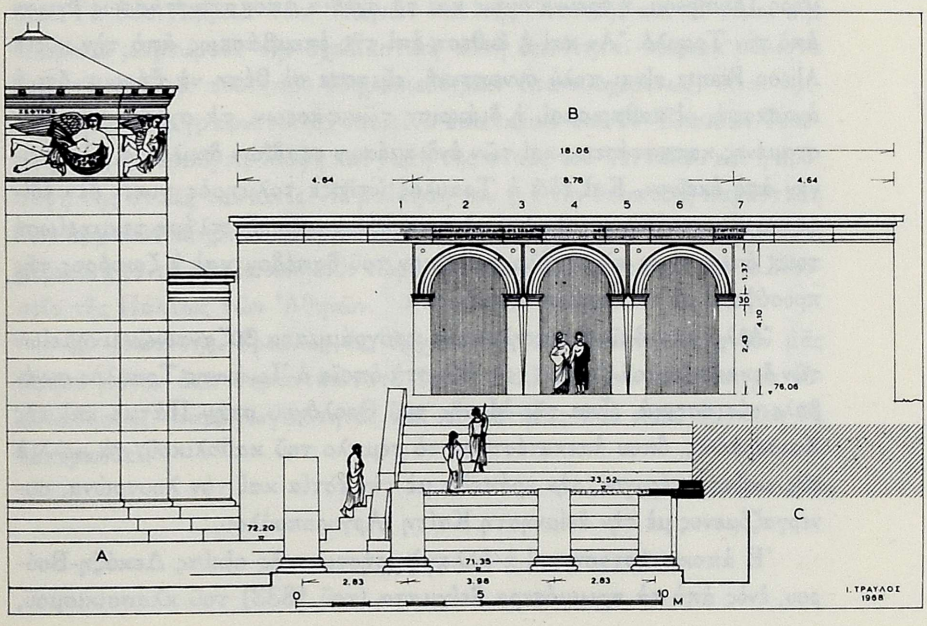

ἀρχῶν καὶ προθέσεων: τὴν μερικὴ ἀποκατάσταση τοῦ προπύλου τοῦ Ὀλυμπιείου. Ἐδῶ ἀξιοποιήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ μὲ τὴν διακριτικὴ προσθήκη νέων δόθηκε ἕνα διδακτικὸ νόημα στὸ κτήριο· φάνηκε σαφῶς ἡ λειτουργία του ἐν σχέσει πρὸς τὸν περίβολο τοῦ ναοῦ.

Περισσότερο τολμηρὸς ἦταν ὁ Τραυλὸς στὴν ἀποκατάσταση τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο ρωμαϊκὲς ἀψίδες τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος, ἀκριβοῦς ἀντιγράφου τοῦ τόξου τοῦ Ἀδριανοῦ παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον. Ἐπεσήμανε ἐδῶ 130 ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (βλ. *ΑΔ* 17, 1961-1962 Β′, 46-47) καὶ ἑτοίμασε μελέτη ἀναστηλώσεως ποὺ ἀνεδείκνυε τὸ μνημεῖο καὶ μάλιστα περισσότερο διδακτικὴ ἀπὸ τὸ τόξο τῶν Ἀθηνῶν, δεδομένου ὅτι σώζονταν κίονες καὶ οἱ ὁριζόντιες προχωρήσεις τοῦ θριγκοῦ του. Τὸ ἔργο ἄρχισε νὰ ἐκτελεῖται τὸ 1963-1964, δὲν προχώρησε ὅμως παρὰ ἐλάχιστα.

Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Τραυλοῦ γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῶν μνημείων μὲ στόχο τὴν κοινωνικὴ πολιτιστική τους λειτουργία φαίνονται περισσότερο σὲ τρία ἔργα, ποὺ ὁλοκληρώθηκαν στὴν Κύπρο κατὰ τὸ διάστημα 1960-1980: τὶς ἀποκαταστάσεις τῶν Θεάτρων Σαλαμῖνος καὶ Κουρίου, καθὼς καὶ τοῦ Ὠδείου τῆς Πάφου. Ἐδῶ τὰ ἀνακατασκευασμένα μέρη ὑπερέχουν σαφῶς ἀπὸ τὰ αὐθεντικά, ἡ μελέτη ὅμως ἀναπαραστάσεως ἦταν ἐξαντλητικὴ καὶ ἡ ἐπέμβαση ἀναστρέψιμη.

Στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά, συγχρόνως μὲ τὴν στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἀναστηλωνόταν ἕνα δεύτερο μνημεῖο, τὴν φορὰ αὐτὴ μεσαιωνικό: ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐδῶ ἡ πρωτοβουλία ἀνῆκε στὸν Ὅμηρο Thompson, ἡ ἔρευνα ὅμως καὶ τὰ σχέδια ἀποκαταστάσεως ἔγιναν ἀπὸ τὸν Τραυλό. Ἂν καὶ ἡ ἔκθεση ἐπὶ τῆς ἐπεμβάσεως ἀπὸ τὴν κυρία Alison Frantz εἶναι πολὺ συνοπτική, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξέρομε ὅτι ἡ ἀνασκαφή, οἱ καθαρισμοί, ἡ διάκριση τῶν φάσεων, τὰ σχέδια τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως καὶ τῶν ἐνδιαμέσων σταδίων δουλειᾶς, ὅλα ἔγιναν ἀπὸ ἐκεῖνον. Καὶ ἐδῶ ὁ Τραυλὸς ὑπῆρξε τολμηρὸς γιατὶ δὲν ἐδίστασε νὰ προσθέσει καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, χωρὶς τὴν πλήρη τεκμηρίωσή τους, ὅπως εἶναι τὸ μεγάλο ὀμφάλιον τοῦ δαπέδου καὶ ἡ ζωφόρος τῆς προσόψεως μὲ τὰ κουφικὰ κοσμήματα.

Ἄλλα σπουδαῖα ἀναστηλωτικὰ προγράμματα βυζαντινῶν μνημείων τῶν δεκαετιῶν τοῦ '50 καὶ τοῦ '60, στὰ ὁποῖα ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς συνέβαλε οὐσιαστικά, εἶναι τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο καὶ τῆς Καισαριανῆς, ὅπου ἀπεκατέστησε τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ, τὰ κελλιὰ τῆς νοτίας πτέρυγος, τὴν τράπεζα μὲ τὴν ἑστία καὶ τὸν λουτρώνα, συνεργαζόμενος μὲ τὴν ἀείμνηστη Καίτη Ἀργυροπούλου.

Ἡ ἀποκατάσταση καὶ ἡ ἀλλαγὴ χρήσεως τῆς οἰκίας Δεκόζη-Βούρου, ἑνὸς ἀπὸ τὰ πρωιμότερα δείγματα (τοῦ 1833) τοῦ κλασσικισμοῦ,

ἀνταποκρίνεται στὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ γιὰ τὴν νεώτερη ἀρχιτεκτονική. Τὸ κτήριο, ἔργο τῶν Lüders καὶ Hoffer ποὺ κάποτε στέγασε τὸν βασιλιὰ Ὄθωνα, μετετράπη ἀπὸ τὸ Ἵδρυμα Εὐταξία σὲ Μουσεῖο τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐδῶ ὁ Τραυλὸς πραγματοποίησε μιὰν ὑποδειγματικὴ ἀποκατάσταση μὲ εἰδικὲς ἔρευνες γιὰ τὸν ἐσωτερικὸ διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς μορφῆς του. Λίγο μεταγενέστερο εἶναι τὸ κτήριο τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐπὶ τῶν ὁδῶν Γεωργίου Σταύρου καὶ Σταδίου, τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἀποκαταστάθηκε βάσει μελέτης τοῦ ἰδίου.

Πολύτιμες τέλος ὑπῆρξαν οἱ ὑπηρεσίες του στὶς Ἐπιτροπὲς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος Φιγαλείας. Καὶ στὶς δύο ὑπῆρξε μέλος ἀπὸ τὴν ἵδρυσή τους, τὸ 1975. Στὴν Ἀκρόπολη ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ὄχι μόνο συνέβαλε στὸν προγραμματισμὸ καὶ τὶς μελέτες τῶν περισσοτέρων ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐμελέτησε ἕνα σύστημα πεζοδρόμων γιὰ τὴν ἀβλαβὴ διακίνηση τῶν ἐπισκεπτῶν ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ τὴν δίοδό τους διὰ τῶν Προπυλαίων. Ἡ συμβολή του στὴν διαμόρφωση τῶν νέων συναδέλφων ποὺ ἐργάζονται στὰ μεγάλα αὐτὰ ἀναστηλωτικὰ προγράμματα καὶ στὴν καθιέρωση μιᾶς μεθόδου ἐργασίας σὲ αὐτὰ ὑπῆρξε ἀνεκτίμητη.

Ἐπανέρχομαι στὴν παρατήρηση γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ εὐσυνειδησία τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ ὡς ἀρχιτέκτονος. Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του δούλευε στὸ σχεδιαστήριο παράγοντας πολύτιμα, σαφὴ καὶ ὡραῖα σχέδια. Τὰ δύο Λεξικὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ τόμοι τῆς *Hesperia* μαρτυροῦν τὴν σχεδιαστικὴ αὐτὴ δεινότητα. Μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ σχέδιά του (ποὺ ἐδημοσιεύθηκαν ἐπανειλημμένως) εἶναι ἀριστουργήματα γραφιστικῆς, ὅπως τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι Τελεστηρίου, ἡ μερικὴ πρόσοψη καὶ τομὴ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου καὶ ἡ πρόσοψη τῆς στοᾶς τοῦ Διός. Ἡ βούλησή του γιὰ τὴν ἐποπτικὴ παράσταση τῶν ἀρχαίων κτηρίων ἐκδηλωνόταν καὶ στὴν δημιουργία προπλασμάτων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τώρα τὴν στοὰ τοῦ Ἀττάλου καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ὡς ἀρχιτέκτων καὶ ἀναστηλωτὴς δὲν μᾶς ἄφησε μόνον ἕνα σημαντικότατο ἔργο, ἀλλὰ καὶ ἕνα παράδειγμα εὐσυνειδησίας, παραγωγικότητος καὶ σεμνότητος ποὺ πολὺ δύσκολα θὰ ξεπερασθεῖ.

Στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἀναπαράσταση τμήματος τῆς πρόσοψης καὶ τομή (*BL Athen*, εἰκ. 645).

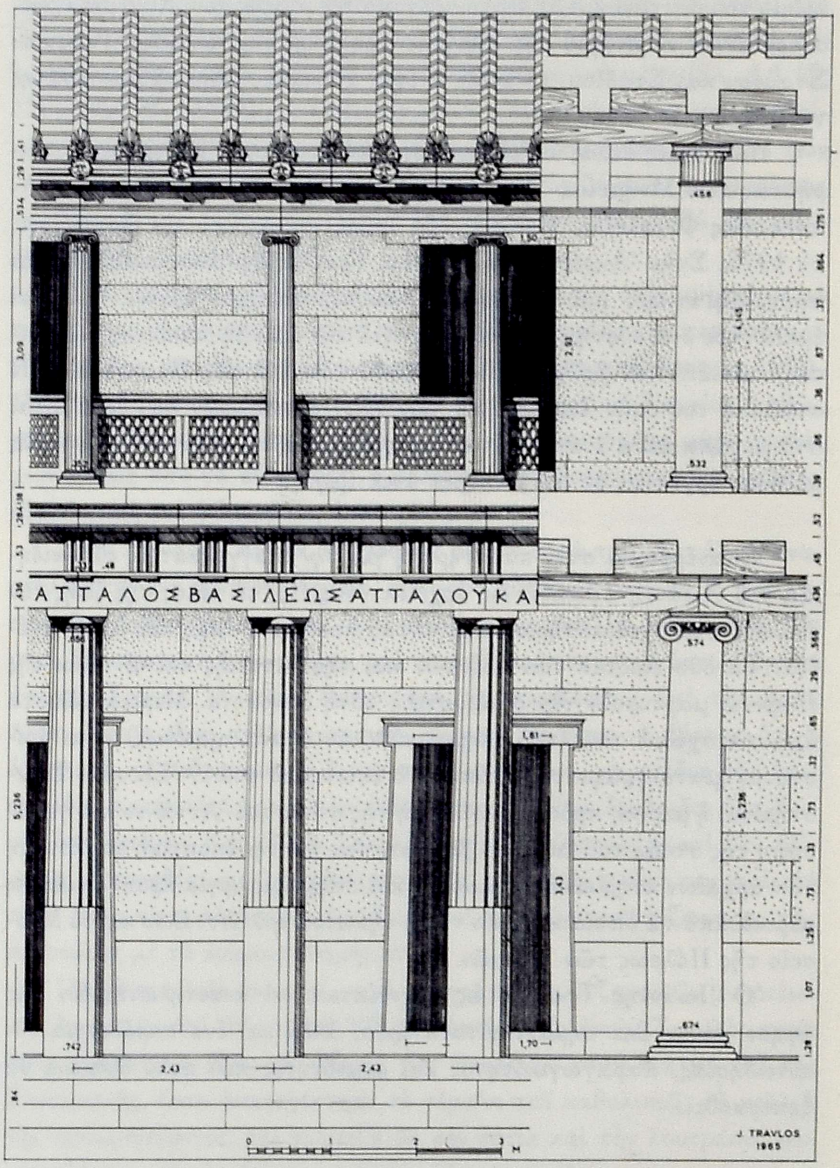

ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ: Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ

Το ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ τὸ πρωτάκουσα, παιδὶ ἀκόμη, ἀπὸ τὸν πατέρα μου. Μακαρίτης σήμερα κι αὐτός, μνημόνευε συχνὰ τὸν παλιό του φίλο, καθὼς ἀναπολοῦσε τὴ γενιὰ ἐκείνη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 ποὺ ἄφηνε πίσω της τὸ Πολυτεχνεῖο κι ἄνοιγε τὰ φτερά της μὲ τὴ διάθεση νὰ ξαναχτίσει τὴν Ἑλλάδα. Νὰ τὴ σηκώσει λίγο ψηλότερα, ὅπως πρόσταζε ὁ ποιητής. Ἦτανε μιὰ γενιὰ στιγματισμένη ἀνεξίτηλα ἀπὸ τὸ συνεχιζόμενο τότε δράμα τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς κι ἀπὸ ἕνα ὅραμα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ τὸ συντρίψουν στὴ συνέχεια οἱ μυλόπετρες τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας: ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ πόλεμος, ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός, ἡ καθοριστικὴ γιὰ τὶς μετέπειτα ἐξελίξεις δεκαετία τοῦ '50, ἡ δικτατορία τοῦ '67. Τό'χει ἡ μοίρα τοῦ Πολυτεχνείου, φαίνεται, νὰ τρέφει ἀρχικὰ τὶς φλόγες τῶν ἐλπίδων μας, κατακαίοντας ἀργότερα τὰ ἰδανικά.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας βήματα τῶν συλλογισμῶν μου εἶναι προφανὴς ὁ παρορμητικὸς προσανατολισμὸς πρὸς μιὰ κατεύθυνση καθόλου χαρμόσυνη. Μὲ παρηγορεῖ βέβαια ἡ σκέψη πὼς ἄλλοι ὁμιλητὲς θὰ προβάλουν περισσότερο τὰ αἰσιόδοξα, τὰ μετρήσιμα μὲ ἄλλα λόγια κέρδη τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἀνάλωση μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς ἐπάνω στὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἀπὸ τὶς συνεχεῖς προσπάθειες ἑνὸς ἀνθρώπου νὰ προσδώσει μορφὴ καὶ νόημα στὰ ἠττημένα ἐρείπια, νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀντοχὴ καὶ τὴ διάρκειά τους. Ἂν ὁ ἴδιος, δὲν κατόρθωσα νὰ προσαρμοστῶ ἀνάλογα, νὰ ἐκφραστῶ δηλαδὴ μὲ κλίμακες πιὸ εὐχάριστες καὶ σὲ τόνους πιὸ πανηγυρικούς, εἶναι γιατὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἀνέλαβα τὸ χρέος τῆς σύντομης αὐτῆς ἀναδρομῆς, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισα νὰ ἀναζητῶ τὸν ἄξονα ἐπάνω στὸν ὁποῖο θὰ θεμελίωνα τὸ σκεπτικό μου, ὁ νοῦς μου γύριζε καὶ ξαναγύριζε, ἀγκιστρωμένος μὲ πιεστικὴ ἐπιμονή, σὲ μιὰ παλιὰ συζήτηση γι' αὐτοὺς ποὺ κουβαλοῦν στοὺς ὤμους τους τὴ Ρωμιοσύνη.

Ξέρω πολὺ καλὰ ὅτι ὁ λόγος μου μπορεῖ νὰ ξενίσει, ὅτι θὰ ταίριαζε περισσότερο μᾶλλον στοὺς ποιητὲς καὶ στὴ δική τους πνευματικὴ κατάθεση. Ἐξίσου καλὰ ὅμως μπορεῖ καὶ ὁ Τραυλὸς νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ποιητής, ἀπ' ὅσους τουλάχιστον πιστεύουν ὅτι ποιητικὴ πράξη εἶναι καὶ γενικότερα ἡ δημιουργία μιᾶς νέας εἰκόνας ἀπὸ σκόρπια σπαράγματα ἀσύνδετων ἐντυπώσεων καὶ τυχαῖες ἀναλαμπὲς ὑπαρκτῶν στοιχείων,

ἀπὸ τὴ βασανιστικὴ διήθηση τῆς συνείδησης στὰ φίλτρα τῆς γνώσεως καὶ τῆς εὐαισθησίας. Δικαιολογημένα θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ποιητῆ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ παρελθόντος, κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν τίτλο τοῦ ποιητῆ τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πού, ἂν δὲν ἔχει ἤδη, θὰ ὄφειλε νὰ ἀπονεμηθεῖ στὸν Πικιώνη. Καὶ ὅπως κάθε ποιητής, μὲ ἐξαιρετικὰ εὐαισθητοποιημένες τὶς κεραῖες του καὶ ἰδιαίτερα ὑψηλὸ τὸ δείκτη τῆς ὑπευθυνότητάς του, εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πληγωμένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ καιροῦ του, ἔτσι καὶ ὁ Τραυλὸς δύσκολα θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι παρέμεινε ἀνέγγιχτος ἀπὸ τὰ τραύματα ποὺ σημάδεψαν τὶς πιὸ συνειδητὲς προσωπικότητες στὰ δίσεκτα χρόνια τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας.

Κάπως ἔτσι διαμορφώνεται τὸ περίγραμμα τῶν ὁρίων, μέσα στὰ ὁποῖα σκιαγραφεῖται ὁ κόσμος τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ, καθὼς καὶ τὸ εἰδικὸ βάρος ποὺ ἀποκτοῦν στὴν περίπτωσή του οἱ ἔννοιες τῆς ἀνάλωσης καὶ τοῦ φορτίου τῶν ὥμων. Γεύσεις πικρές, συναισθήματα οἰκεῖα, ἐμπειρίες γνωστὲς ἀπ' ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις αὐτῶν ποὺ μποροῦσαν νὰ προσφέρουν, σ' ἕναν τόπο μὲ λιγοστὰ τὰ παραδείγματα ἐκείνων ποὺ ἦσαν διατεθειμένοι κι ἀκόμη λιγότερο ἐκείνων ποὺ ἀφέθηκαν νὰ τὸ κάνουν. Ὅσο γιὰ τὸ ὅραμα τῆς ἀνοικοδόμησης ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως, τὸ ποσοστὸ τῆς δικῆς του συμμετοχῆς —ὅ,τι ἀναλογοῦσε ὄχι μόνο στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ σ' ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀποσυντεθειμένη εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ 19ου αἰώνα— δὲν τὸ εἶδε οὐσιαστικὰ νὰ ἐκπληρώνεται παρὰ μόνο στὰ χαρτιά. Σ' ἕναν ἀκαταμέτρητο ὄγκο ἀπὸ καταγραφές, ἰδέες καὶ προτάσεις, στιβαγμένες μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου στὰ ἀζήτητα τῆς νεοελληνικῆς ἀδιαφορίας. Σ' ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ σχεδίων ἐπάνω σὲ εἰδικὰ καὶ γενικὰ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα, ποὺ ἕνα μέρος τους μόνον εἶδε τὸ φῶς τῆς ἐκδοτικῆς δημοσιότητας, κι αὐτὸ ὄχι πάντα ἀπὸ κάποια ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς.

Οἱ θεωρητικὲς ἀπόψεις τοῦ Τραυλοῦ γιὰ τὴν προστασία, τὴ διατήρηση καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν καταλοίπων τῆς μνημειακῆς μας κληρονομιᾶς δὲν εἶχαν καθόλου νὰ κάνουν μὲ τὴ ρομαντικὴ γοητεία ποὺ ἀσκοῦσε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκεῖ ἡ ἰδέα τοῦ ἐρειπιώνα, ἀλλὰ μὲ μιὰν ἀκλόνητη πίστη στὶς ζωντανὲς αἰσθητικὲς καὶ παιδευτικές τους ἀξίες. Ἦταν δηλαδὴ συνάρτηση μιᾶς ἄλλου εἴδους στάσεως ἀπέναντι στὴ σημασία ποὺ ἔχει τὸ χθὲς ὡς βασικὸ συστατικὸ τοῦ σήμερα, κυρίως ὅμως ἀπέναντι στὸ ἐπιτακτικὸ χρέος τῆς διαφύλαξής του γιὰ τὸ αὔριο τῶν μελλοντικῶν μας προοπτικῶν. Μὲ ἐξαίρεση ὅμως τὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἡ ἀνοικοδόμηση τῆς ὁποίας δὲν ὀφείλεται βέβαια σὲ κάποιες λανθάνουσες κινητήριες δυ-

νάμεις τοῦ νεοελληνικοῦ ὀργανισμοῦ, κανένα ἀπὸ τὰ σχέδιά του δὲν βρῆκε τελικὰ τὸ δρόμο τῆς πραγμάτωσης. Γι' αὐτὸ καὶ εὔλογα ὑποθέτει κανεὶς ὅτι θὰ τοῦ ἦταν ἀφάνταστα ὀδυνηρὸ νὰ βλέπει σταματημένα γιὰ χρόνια τὰ ἀναστηλωτικὰ ἔργα τῆς ἀψίδας τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἐλευσίνα. Ὅτι θὰ τοῦ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπώδυνη ἡ ἀμόλευτη ἀπὸ ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ἀθλιότητα τῆς ὀλιγωρίας μας συγκρίσεις εἰκόνα τῆς ἐγκατάλειψης, ποὺ καὶ γιὰ ἄλλους πολλοὺς λόγους βαραίνει ἐπάνω στὸ σπουδαῖο ἱερό, ἡ μικρομεσαίας τάξεως ἔγνοια μας γιὰ ὅ,τι μᾶς ἔχει κληροδοτηθεῖ, ἡ ἐγκληματικὴ κακοδαιμονία τῆς συμπεριφορᾶς μας ἀπέναντι στὰ πιὸ σημαντικὰ περιουσιακά μας στοιχεῖα. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ θέρμη μὲ τὴν ὁποία ἀγκάλιασε τὸ μεγαλόπνοο πρόγραμμα τῆς ἀναστήλωσης τῶν Μνημείων τῆς Ἀκρόπολης, ἀφιερώνοντας σ' αὐτὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, χωρὶς ὡστόσο καὶ πάλι νὰ χαρεῖ ὁλοκληρωμένες παρὰ μόνο τὶς ἐργασίες τοῦ Ἐρεχθείου.

Πρέπει νὰ ἔνιωθε μιὰ βαθύτατη πικρία ὁ Γιάννης Τραυλὸς γιὰ τὴν τύχη ποὺ εἶχε ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεῶν του σὲ ὅλη τὴ μακρὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀναστηλωτικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς συμπλέουσας τότε Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἦταν συνάρτηση ἄλλων παραμέτρων, χωρὶς κὰν τὸ θεωρητικὸ ὁπλοστάσιο ποὺ προτάσσουμε σήμερα, προκειμένου νὰ κόψουμε τὰ φτερὰ τῶν νέων, ἐξίσου ἀξιων διαδόχων του. Τὸ ἀρνητικὸ ὁπωσδήποτε κλίμα ποὺ τὸν περιέβαλλε δὲν σκίασε

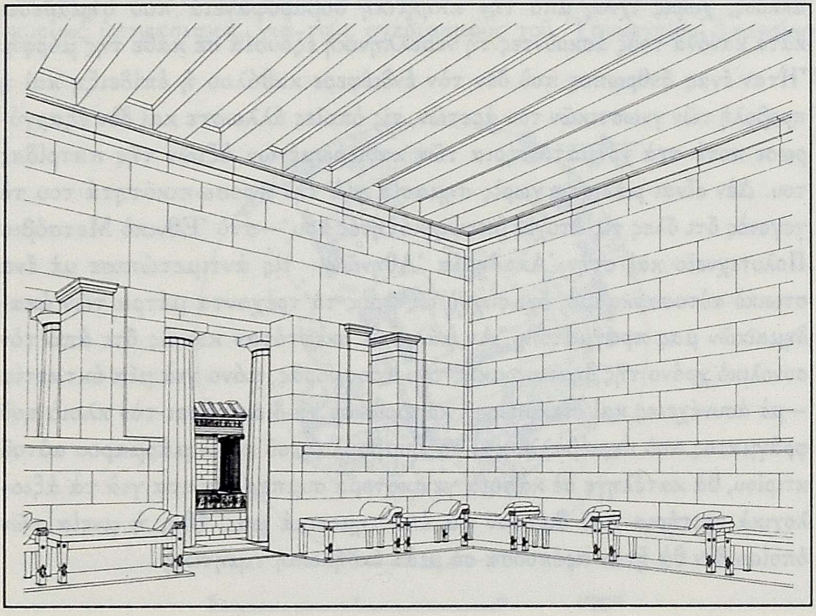

Προπύλαια Ἀκροπόλεως. Ἀναπαράσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Πινακοθήκης (*BL Athen*, εἰκ. 618).

ἐν τούτοις καθόλου τὴ διάθεσή του νὰ συμπαραστέκεται αὐθόρμητα καὶ νὰ βοηθάει ἀποτελεσματικὰ ὅσους ἐν Ὑπηρεσίᾳ συναδέλφους του δούλευαν χωρὶς τὴ βοήθεια ἀρχιτεκτόνων, καὶ μάλιστα ἐκείνους ποὺ εἶχαν κυρίως τὴν εὐθύνη τῶν κατ' εὐφημισμὸν λεγομένων «σωστικῶν» ἀνασκαφῶν. Χάρη σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διάθεση, χάρη σὲ μιὰ συναδελφικὴ ἀλληλεγγύη ἄλλου εἴδους καὶ μιὰ πραγματικὴ ἔγνοια γιὰ τὸ ἀντικείμενο, διασώθηκαν, τουλάχιστον ὡς σχεδιαστικὰ τεκμήρια, ὅσες ἀνασκαφικὲς μαρτυρίες ἐτάφησαν ἔκτοτε ἀνεπανόρθωτα κάτω ἀπὸ τοὺς ὄγκους τοῦ τσιμέντου ποὺ πλάκωσε τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ μνήμη τοῦ ἱστορικοῦ της χρόνου. Μιὰ Ἀθήνα ποὺ χανόταν ὁριστικὰ μέσα στὶς ἀντιπαροχὲς τῶν εὐδαιμονικῶν ὑποσχέσεων καὶ τὶς εὐδαιμονικὲς ὑποσχέσεις τῶν ἀντιπαροχῶν. Ἐνῶ ἐκεῖνος σὰν τὸ μυρμήγκι περισυνέλλεγε, καταγράφοντας συστηματικὰ καὶ ἀθόρυβα, ὅ,τι ἐπέπρωτο νὰ θυσιαστεῖ στὸ βωμὸ ἑνὸς ἀναπτυξιακοῦ ἰδανικοῦ τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ ὁποίου βιώνουμε μὲ τραγικὴ πλέον συνέπεια καὶ μιὰν ἀσφυκτικὴ κανονικότητα, καθημερινή. Πάντοτε πρόθυμος στὸ πλευρὸ τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ περισώσουν ὅ,τιδήποτε ἦταν δυνατὸν νὰ περισωθεῖ, πάντοτε μὲ ταπεινοσύνη νὰ ἀποθησαυρίζει κομμάτι κομμάτι τὶς ψηφίδες ἀπὸ τὸ μεγαλειῶδες μωσαϊκὸ μιᾶς πόλεως τὴν ὁποία ἐπρόκειτο νὰ παραμορφώσει τὸ ἰδιοτελὲς συμφέρον, ἡ αἰσχροκέρδεια, χωρὶς τὶς ἐξάρσεις τῶν περιοδικῶν ψυχικῶν διακυμάνσεων, μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς κανονικῆς ἀνάσας καὶ μιὰ μειλίχια ἀπαντοχή.

Ὁ Γιάννης Τραυλὸς ἦταν ἕνας ἄνθρωπος ἁπλὸς στὴ συμπεριφορά του, ἀνοιχτὸς στὶς ἐκδηλώσεις του, ἐγκάρδιος στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους, χωρὶς ἴχνος ἀπὸ τὴν πληκτικὴ σοβαροφάνεια ποὺ σημαδεύει κατὰ κανόνα τοὺς ἀσκοῦντες τὴ νεοελληνικὴ ἐξουσία σὲ κάθε της μορφή. Ἦταν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν τὸν ἐνδιέφερε καθόλου ἡ ἐπίδειξη καὶ ἡ προβολὴ τῶν γνωστικῶν του ἀρετῶν, τὶς ὁποῖες ἄλλωστε καὶ δὲν ἐξαργύρωσε ποτὲ στὰ χρηματιστήρια τῶν καθιερωμένων ἀξιῶν τῆς πατρίδας του. Δὲν εἶναι μάλιστα χωρὶς σημασία γιὰ τὴν προσωπικότητά του τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλες τὶς ἄτυχες ὑποψηφιότητές του —στὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο καὶ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν— τὶς ἀντιμετώπισε μὲ ἕνα στωικὸ αὐτοσαρκασμό, ὄχι συχνὸ ὡς πρὸς τὰ τρέχοντα μέτρα τῶν ἀκαδημαϊκῶν μας πραγμάτων. Ἂν μάλιστα σκεφτόταν κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὸν συνολικὸ χρόνο τῆς δημιουργικῆς του προσφορᾶς, μόνο γιὰ μία ὀκταετία —μὲ ἀσυνέχειες καὶ διακοπές— κατόρθωσε νὰ διασπάσει τὸν κλοιὸ τοῦ φράγματος ποὺ περιέβαλλε καὶ τὸ Συμβούλιο τοῦ καλλιμάρμαρου αὐτοῦ κτιρίου, θὰ κατέληγε σὲ κάποια γενικότερα συμπεράσματα γιὰ τὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια ποὺ διέπουν τὰ ἐπιστημονικά μας ἤθη, ἡ μνεία τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦταν πρέπουσα σὲ μιὰν ἐκδήλωση τιμητική.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΤΟ ΑΤΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ τῆς Ἀττικῆς ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερο σύνδεσμο μὲ τὸν τόπο, κάτι ποὺ σήμερα συμβαίνει ὅλο καὶ λιγότερο, γιατὶ ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ἀττικὴ ὑπῆρξαν τὸ τίμημα τῆς νοσηρῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἑλλάδας μετὰ τὸν πόλεμο. Αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη γέννησε καὶ τὴν κοινωνία ποὺ τῆς ἄρμοζε, αὐτὸ τὸ ἀντίγραφο τῶν δυτικῶν προτύπων μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε ὡς ξένοι οἱ ἐξ ἀρχῆς κάτοικοι τῆς Ἀθήνας.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς εἶχε τὴν τύχη νὰ γνωρίσει τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ στὴ λαμπρὴ φυσικὴ μορφὴ ποὺ ἔσωζαν ἕως τὸ 1950 περίπου καὶ ἡ συμμετοχή του, τὸ 1931, στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐλευσῖνος τὸν συνδέει μὲ τὸ μεγαλύτερο ἱερὸ τῆς Ἀθήνας, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀττικό, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς λατρείας, τῆς ἐπιγραφικῆς καὶ τῆς τέχνης. Ἡ κατόπιν ἐργασία του ὡς ἀρχιτέκτονος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τοῦ ἔδωσε τὴ βαθιὰ γνώση τῶν θεμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας. Ἦταν λοιπὸν προετοιμασμένος ἐπιστημονικά, τὸ 1964, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων τοῦ ἀνέθεσε νὰ συντάξει τὸ *Εὑρετήριο τῶν Ἀρχαίων, Μεσαιωνικῶν καὶ Νεωτέρων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς, Μεγαρίδος, Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος*, ἔργο ποὺ παρέδωσε τὸ 1974. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἔρευνας χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ὑπηρεσιακά, γιὰ τοὺς σχεδιασμοὺς τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων

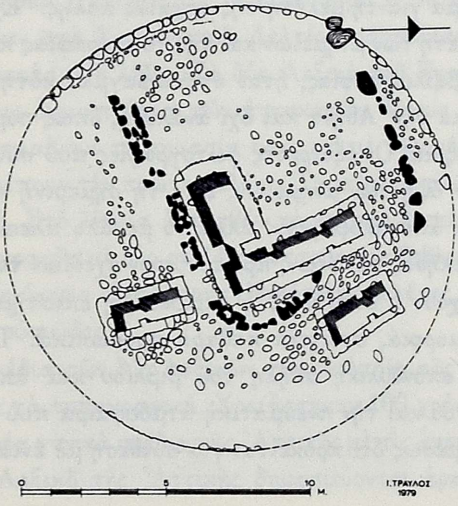

Κάτοψη τοῦ τύμβου IV στὸν Βρανὰ Μαραθῶνος (*BL Attika*, εἰκ. 282).

Ἔργων, μερικοὶ ὅμως προμηθεύτηκαν ἐξ ἀρχῆς, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Τραυλοῦ, τὰ δελτία τῶν μνημείων καὶ τὰ πολλὰ φύλλα τοῦ μεγάλου χάρτη τῆς Ἀττικῆς, σὲ κλίμακα 1:50.000, ἐπάνω στὰ ὁποῖα εἶναι σημειωμένα ὅλα τὰ ἕως τὸ 1974 γνωστὰ μνημεῖα της. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Τραυλοῦ ἀποτελεῖ ἔλεγχο καὶ συμπλήρωση δύο μεγάλων θεμελιακῶν συγγραμμάτων, τοῦ παλαιότερου *Karten von Attika*, κειμένου καὶ τῶν ἐξαίρετων γεωγραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν χαρτῶν ποὺ τὸ συνοδεύουν, καὶ τοῦ νεώτερου ἔργου τοῦ Walther Judeich, *Topographie von Athen*, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε τὸ 1905 καὶ ἡ δεύτερη, αὐτὴ ποὺ χρησιμοποιοῦμε, τὸ 1930.

Αὐτῶν τῶν μεγάλων προδρόμων τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ ἀττικῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τὸ ἔργο συνεχίζει, ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, ὁ Τραυλὸς ἀπὸ τοῦ 1934, μὲ μελέτες ἐπὶ μέρους ἀττικῶν θεμάτων, μὲ ἀνασκαφὲς ποὺ διεξάγει ὁ ἴδιος καὶ μὲ τὴ διακριτικὴ παρακολούθηση κάθε ἀνασκαφῆς ποὺ γινόταν στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττική. Ἔχοντας δημοσιεύσει τὸ 1960 τὴν «Πολεοδομικὴ ἐξέλιξη τῶν Ἀθηνῶν» καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ «Εὑρετήριο» ποὺ σᾶς ἀνέφερα προηγουμένως, ἦταν ὁ πλέον κατάλληλος γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ θεμελιώδους ἔργου του *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen* ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 1971. Ὁ μεγαλοπρεπὴς αὐτὸς τόμος, πολυτελὴς ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἀποτελοῦσε τὸ δεύτερο τοπογραφικὸ λεξικὸ μεγαλεπήβολου ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐκδοτικοῦ προγράμματος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου. Τὸ 1968 εἶχε κυκλοφορηθῆ ὅμοιο δίτομο ἔργο γιὰ τὴν ἀρχαία Ρώμη καὶ τὸ 1977 εἶδε τὸ φῶς τὸ Λεξικὸ γιὰ τὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη ἕως τὸν 17ο αἰώνα.

Τὸ Λεξικὸ τῆς Ἀθήνας τοῦ Τραυλοῦ ἔγινε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τὸ κύριο βοήθημα γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἔχοντας ὡς βάση προσωπικὴ μελέτη τῶν μνημείων καὶ τῆς τοπογραφίας καὶ πλήρη γνώση καὶ χρήση τῆς βιβλιογραφίας, ἦταν στὴν πραγματικότητα σύνθεση τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ὄχι ἀνάλυση, ὅπως συμβαίνει ἀναγκαστικὰ μὲ τὰ λεξικά. Οἱ ἐξαίρετες φωτογραφίες ποὺ συνοδεύουν τὸ Λεξικὸ δίνουν τὴν ὄψη τῶν μνημείων, εἴτε τὴ σημερινὴ εἴτε τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν· ἀλλὰ τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ πλῆθος τῶν νέων, πρωτότυπων σχεδίων τοῦ Τραυλοῦ, στὰ ὁποῖα συνυπάρχουν ἡ σαφήνεια, ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἐπιστημονικὴ λιτότητα μαζὶ μὲ τὴν ὁμορφιά, στοιχεῖα καθαρὰ προσωπικά. Τὰ σχέδια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ βιβλίου καὶ ἀποκαλύπτουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου καὶ τὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνεις ἀμέσως ὅτι πρόκειται γιὰ σύνθεση μὲ ἐνιαία σύλληψη καὶ ἐκτέλεση.

Ἡ ἀπεικόνιση τῆς πλήρους, σύγχρονης μορφῆς τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν Ἀθήνα ποὺ ἀποτελεῖ τὸ Λεξικὸ τοῦ Τραυλοῦ, συμπληρώθηκε μὲ ἕναν δεύτερο τόμο ποὺ ἀφορᾶ τὶς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀρχαιότητες τῆς Ἀττικῆς. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἄρχισε νὰ τὸ συντάσσει τὸ 1978 ἀλλὰ δὲν εὐτύχησε ὁ Τραυλὸς νὰ τὸ δεῖ τυπωμένο, καθὼς ἐκδόθηκε τρία χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του. Ὄντας Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συζητήσω μὲ τὸν Τραυλὸ ἐπάνω σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ λήμματα τοῦ βιβλίου καὶ νὰ παρακολουθήσω σιγὰ σιγὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σύνθεσής του. Κάθε τόπο γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγραψε στὸ νέο Λεξικὸ τὸν ἐπισκέφθηκε καὶ μελέτησε ξανὰ τὰ ἐρείπιά του. Γιὰ πολλὰ ἀρχαῖα χρειάστηκε νὰ γίνουν συστηματικοὶ καθαρισμοὶ καὶ ἀκόμη μικρὲς ἀνασκαφὲς ὅπως στὴ Μπρεξίζα τοῦ Μαραθῶνος καὶ στὴν Οἰνόη. Χάρη σ' αὐτὲς τὰ μνημεῖα τῶν τόπων αὐτῶν ἀπεικονίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἔγινε δυνατὴ καὶ ἡ ἑρμηνεία τους, δύσκολη ἕως τότε καὶ συνήθως σφαλερή.

Τὸ δεύτερο Λεξικὸ τοῦ Τραυλοῦ εἶναι τὸ πρῶτο συνθετικὸ ἔργο γιὰ τὴ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς Ἀττικῆς, ἐντελῶς διάφορο ἀπὸ τὰ γενικὰ καὶ ἀνεπαρκὴ ἄρθρα τῶν ἀρχαιογνωστικῶν λεξικῶν, γραμμένα χωρὶς κριτικὴ τῆς βιβλιογραφίας καὶ χωρὶς γνώση, ἢ τουλάχιστον ἐπίσκεψη, τῶν μνημείων. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ Λεξικὸ κύριος παράγων τῆς ἀρτιότητάς του εἶναι τὰ νέα πρωτότυπα σχέδια ποὺ ἐκπονήθηκαν ἔχοντας ὡς βάση τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ λατρευτικὴ ἑρμηνεία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μακρὰ μελέτη τους, ἀπὸ τὸν Τραυλὸ καὶ τοὺς προδρόμους του, ἀρχαιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες.

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς τὰ τελευταῖα 30 χρόνια στέρησε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀνασκαφεῖς τὴν ἱκανοποίηση νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι τὴ δημοσίευση τοῦ εὑρήματός τους. Νέες διαρκῶς ἀπασχολήσεις ἢ μεταθέσεις, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀναγκαῖο ἡμίμετρο τῶν ἐκθέσεων στὰ Χρονικὰ τοῦ *Δελτίου*, καταδίκασαν πολλὲς σημαντικὲς ἀνασκαφὲς στὴ λήθη. Τὰ δύο Λεξικὰ τοῦ Τραυλοῦ, χωρὶς νὰ παρέχουν πλήρεις δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν, δίνουν τὴ ζωντανὴ εἰκόνα τους, ἐπισημαίνουν τὴ σημασία τους καὶ μὲ τὰ σχέδια καὶ τὶς φωτογραφίες ἐπιτρέπουν τὴν πρώτη μελέτη. Τὰ κείμενά τους εἶναι σύντομα ἀλλὰ ὄχι ἐλλιπή. Στὸ λῆμμα *Μαραθὼν* τὸ κείμενο ἐκτείνεται σὲ τέσσερις σελίδες περιγραφῆς μὲ δύο σελίδες λεπτομεροῦς βιβλιογραφίας. Εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὸ ξεκίνημα οἱασδήποτε εἰδικότερης μελέτης, γιατὶ περιγράφει πάντοτε τὸ οὐσιῶδες.

Ἀπὸ τὰ σχέδια τῶν δύο Λεξικῶν γιὰ τὰ ὁποῖα σᾶς μίλησα, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὰ τοπογραφικά. Χρειάστηκαν 100 χρόνια περίπου γιὰ νὰ ἐκπονηθοῦν νέα γενικὰ σχέδια τῆς Ἀττικῆς μὲ τὶς ἀκριβεῖς θέσεις τῶν ἀρχαίων. Στὸ Λεξικὸ τῆς Ἀττικῆς δημοσιεύονται ἀρκετά, ἄλλα στὴ

μορφὴ ποὺ τοὺς ἔδωσε γιὰ τὴ χρήση τους ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, ἄλλα περισσότερο, ἢ μᾶλλον ἀρχαιολογικότερα, ἐπεξεργασμένα. Τὰ δεύτερα αὐτὰ σχέδια τοῦ Τραυλοῦ, χαρακτηριστικὰ τῆς τεχνοτροπίας του, τὰ ξεχωρίζουν εὔκολα, καὶ χωρὶς τὰ διάσημα ἀρχικά του, ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ αὐτά, ἀπὸ μόνη τὴ σαφήνεια καὶ τὴν παραστατικότητα ποὺ τὰ διακρίνει.

Μελετώντας τὴν ἀναλυτικὴ ἐργογραφία τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ διαπιστώνει κανεὶς ὅτι στὴ ζωή του τὸν ἀπασχόλησαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἡ Ἐλευσίνα καὶ ἡ Ἀθήνα, ἡ ἀκριβὴς τοπογραφία τους καὶ ἡ διαλεύκανση προβλημάτων ὁρισμένων μνημείων, θρυλικῶν ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα. Ἤδη τὸ 1872 ὁ Στέφανος Ἀθανασίου Κουμανούδης, βρίσκοντας στὴ θέση του τὸν ὅρο τοῦ Κεραμεικοῦ στὸ Δίπυλο, χάρηκε γιατὶ τὸν θεώρησε ὡς ἀρχὴ ἑδραίας γνώσης τῆς ἀθηναϊκῆς τοπογραφίας, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε σιγὰ σιγὰ νὰ πάψει νὰ κυμαίνεται «κατὰ τὰ ἀνεμοφυσήματα τῶν εὐχερῶς πάνυ τοπογραφούντων». Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ Τραυλοῦ λοιπὸν αὐτὸν τὸν σκοπὸ ὑπηρετοῦσαν καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἄφησε καμιὰ ἀδημοσίευτη. Τὰ πορίσματά του ἀπὸ αὐτὲς τὰ ἔχει ἐνσωματώσει στὶς ἐπὶ μέρους μελέτες του καὶ στὰ δυὸ μεγάλα Λεξικά του. Μὲ τὸ πρῶτο εἴχαμε τὴν τύχη, καθὼς παρακολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀθήνας, νὰ δώσει τὴν πρώτη σύνθεση τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεών του. Εἶναι πολύτιμο βοήθημα γιὰ ὅσους καταπιαστοῦν μὲ τὴ συστηματικὴ δημοσίευση τῶν ἑκατοντάδων ἢ καὶ χιλιάδων ἀνασκαφῶν τῶν οἰκοπέδων τῆς Ἀθήνας.

Τὸ δεύτερο Λεξικὸ ἀποτελεῖ προδρομικὴ ἐργασία. Μὲ αὐτὸ γίνεται ἡ συνοπτικὴ σύνθεση τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπικράτειας καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ πλοῦτος τῶν μνημείων της, ἄγνωστων κατὰ μεγάλο μέρος στὴ βιβλιογραφία. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὸ *Ἀρχεῖο τῶν Μνημείων τῆς Ἀττικῆς* (ΑΡΜΑ) ποὺ ἄρχισε νὰ συντάσσει καὶ νὰ δημοσιεύει, ἴσως κατορθώσει νὰ δώσει, μὲ τὴν ὁλοκλήρωση αὐτοῦ ποὺ ἔχει σχεδιάσει, τὴν πλήρη καὶ ὁριστικὴ δημοσίευση τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς, τῆς ὁποίας πρόδρομος εἶναι ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς μὲ τὸ ἀττικὸ ἔργο του.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΟΥ

Η ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ *ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ*

«Ο ΤΡΑΥΛΟΣ ΘΑ ΜΑΣ ΛΕΙΨΕΙ ΠΟΛΥ», ἔγραφε λίγο μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ 1986, ὁ καθηγητὴς Homer Thompson, διευθυντὴς γιὰ χρόνια τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, «ἔχει ὅμως ἀφήσει πολλὰ μνημεῖα ποὺ διαιωνίζουν τὴ μνήμη του, ἄλλα στὸ χαρτί, ἄλλα στὸ μάρμαρο, κι ἀκόμη περισσότερα στὶς καρδιὲς καὶ τὶς μνῆμες τῶν νεώτερων ἐπιστημόνων, ποὺ διδάχθηκαν καὶ ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὸν μεγάλο δάσκαλο».

Εἶναι γεγονὸς ὅτι γιὰ μᾶς, ποὺ ζήσαμε καὶ δουλέψαμε κοντά του, τὰ διδάγματα εἶναι πολλὰ καὶ οἱ μνῆμες ἀκόμη περισσότερες. Γι' αὐτὸ καὶ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε τὸν Ἰωάννη Τραυλὸ ὡς ἱστορικὴ προσωπικότητα καὶ νὰ ἀποτιμήσουμε τὴν προσφορά του. Ζωντανὴ παραμένει ἡ παρουσία του ἀνάμεσά μας.

Ἕνα ἀπὸ τὰ μνημεῖα σὲ χαρτί, ποὺ ἀναφέρει ὁ Homer Thompson, εἶναι ἀναμφίβολα καὶ τὸ βιβλίο *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος*, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1960. Καρπὸς «ἐρευνῶν μιᾶς ὁλοκλήρου εἰκοσιπενταετίας πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῆς πόλεως κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς αὐτῆς περιόδους» εἶναι ἡ *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Τραυλὸς στὸν Πρόλογό του.

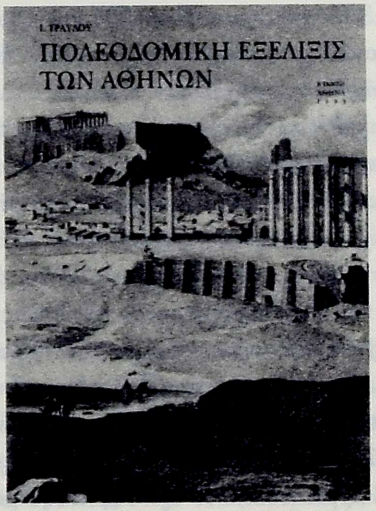

Ἦταν σύμπτωση καὶ τύχη ἀγαθὴ ποὺ ἡ ἐνασχόληση τοῦ Τραυλοῦ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας ξεκινᾶ τὸ 1931, ὅταν κυκλοφόρησε ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ κλασικοῦ γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα βιβλίου τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Walther Judeich, *Topographie von Athen*. Καὶ τοῦτο, γιατὶ οἱ μεγάλης κλίμακας ἀνασκαφὲς ποὺ ἔγιναν ἔκτοτε στὴν Ἀθήνα, στὴν ἀρχαία Ἀγορά, στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκρόπολης, στὴν Πνύκα, στὸν Κεραμεικό, στὴν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος καὶ στὸ Ὀλυμπιεῖο, ἀλλὰ καὶ τὰ πάμπολλα τυχαῖα εὑρήματα, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ σημαντικότατα, ἄλλαξαν ριζικὰ τὴν εἰκόνα ποὺ εἴχαμε ὡς τότε γιὰ τὴν πόλη καὶ τὰ μνημεῖα της. Μὲ τὶς ἔρευνες καὶ τὶς μελέτες του κατάφερε ὁ Τραυλὸς νὰ γεφυρώσει αὐτὸ τὸ κενὸ ἀπὸ τὸ 1931 καὶ ὕστερα.

Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἀθηναϊκὲς ἀνασκαφὲς διηύθυνε ὁ ἴδιος, ὅπως στὸ Ὀλυμπιεῖο, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, στὸ Διονυσιακὸ Θέατρο καὶ στὸ Ἀσκληπιεῖο. Σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ προσφορά του στὶς ἀνασκαφὲς γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ὅπου ἐργάστηκε ὡς ἀρχιτέκτων ἀπὸ τὸ 1935 ὡς τὸ 1973. Ἀλλὰ καὶ στὶς περισσότερες ἀνασκαφὲς τῆς Ἀθήνας συμμετεῖχε στὴ μακρόχρονη σταδιοδρομία του, ἄλλοτε ὡς συνεργάτης καὶ ἄλλοτε ὡς ἀρχιτέκτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὅσοι γνώριζαν τὸν Τραυλὸ θὰ τὸν θυμοῦνται πάντα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ πινακίδα σχεδίου στὸ χέρι, νὰ ἐπισκέπτεται πρωὶ πρωὶ τὰ ἀνασκαμμένα οἰκόπεδα, νὰ καταγράφει καὶ νὰ σχεδιάζει τὰ ἐρείπια. Δὲν ὑπῆρχαν λείψανα, ἀρχαῖα ἢ νεώτερα, στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας ποὺ νὰ μὴν τὰ μελέτησε καὶ νὰ μὴν τὰ ἐνέταξε στὴν πολύτιμη σειρὰ τῶν σχεδίων του.

Ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του δὲν ἦταν μόνον ὁ ἀρχαῖος κόσμος· ὁ βυζαντινός, ὁ μεσαιωνικὸς καὶ ὁ νεώτερος ἦταν ἐξίσου οἰκεῖοι γι' αὐτόν. Εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ μελέτησαν καὶ ἀξιοποίησαν τὸ πλούσιο ὑλικὸ τῶν σχεδίων ποὺ μᾶς ἔχουν διασωθεῖ γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα καὶ μετά. Κατάφερε, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνώριζε πολὺ καλὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης, νὰ ἀξιολογήσει τὶς πολύτιμες πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν τὰ σχέδια αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ περιηγητὲς στὰ βιβλία τους, γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἱστορία τῆς Ἀθήνας.

Μὲ βάση ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ἀνασκαφικὰ δηλαδὴ δεδομένα καὶ γραπτὲς πηγές, ἐπιχείρησε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «νέαν γενικὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μνημείων της κατὰ τὰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους». Σὲ δώδεκα κεφάλαια, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς κύριες ἐποχὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, παρουσιάζει τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας στὴν «Πολεοδομική». Στὰ γενικὰ τοπογραφικὰ σχέδια, ποὺ συνοδεύουν τὰ κεφάλαια αὐτά, τοποθέτησε στὴν ἀκριβή τους θέση ὅλα τὰ μνημεῖα τῆς πόλης, ὅσα ἔχουν ἐξακριβωθεῖ μὲ τὶς ἀνασκαφὲς ἢ μὲ προσωπικές του ἔρευνες καὶ παρατηρήσεις.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔκδοση τῆς «Πολεοδομικῆς» τὸ 1960 ἀποτέλεσε σταθμὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀθηναϊκῆς τοπογραφίας, ποὺ θὰ ἦταν ἀσφαλῶς φτωχότερη χωρὶς τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ. Τὸ βιβλίο ἔγινε δεκτὸ μὲ ἐνθουσιασμὸ τόσο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ διεθνή. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1960 ἡ λογοτεχνικὴ «Ὁμὰς τῶν Δώδεκα», «συνελθοῦσα», ὅπως ἔγραφε τότε ἡ «Καθημερινή», «εἰς τὴν οἰκίαν τῆς κ. Ἑλένης Οὐράνη, ἀπένειμε τὸ ἐφετινὸν βραβεῖον 'Πουρφίνα' εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Γιάννη Τραυλὸν διὰ τὸ βιβλίον».

Γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα εἶχαν γραφεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα σημαντικὰ βιβλία, ἀπὸ ξένους κυρίως ἐπιστήμονες, ποὺ παραμένουν ὡς σήμερα πολύτιμες πηγές. Γιὰ πρώτη ὅμως φορὰ ἕνας Ἕλληνας, ὁ Ἰωάννης Τραυλός, βασιζόμενος σὲ ὅλες τὶς παλιότερες πηγὲς καὶ προσθέτοντας καὶ τὶς δικές του γνώσεις καὶ παρατηρήσεις, ἀποτέλεσμα μακρόχρονων ἐρευνῶν, κατάφερε νὰ δώσει ὄχι μόνο τὴ μορφὴ τῆς πόλης στὴν ἀρχαιότητα, τότε ποὺ ἡ Ἀθήνα ἦταν ἰσχυρὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερες περιόδους, ποὺ πολὺ λίγο ἦταν γνωστὴ ἡ πολεοδομικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἱστορία της.

«Ἦταν ἐγχείρημα δύσκολο αὐτὸ ποὺ καταπιάστηκες», τοῦ ἔγραφε στὰ 1960, ὅταν πρωτοκυκλοφόρησε ἡ «Πολεοδομική», ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ἕνας ἄλλος μεγάλος τῆς ἀρχαιολογικῆς οἰκογένειας, «καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστη ἡ πειθαρχημένη ἐπιμονή σου νὰ τὸ πλάθεις σιγὰ-σιγὰ καὶ προσεκτικὰ ἐπὶ χρόνια τὸ ἀτίθασο αὐτὸ ὑλικό, ποὺ συνεχῶς ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χέρια καὶ μεταμορφώνεται. Θὰ εἶσαι εὐτυχὴς ποὺ θὰ βλέπεις ἐπὶ χρόνια τοὺς νεώτερους νὰ καταφεύγουν στὸ βιβλίο σου».

Ἴσως λίγοι γνωρίζουν ὅτι ἡ «Πολεοδομικὴ» εἶχε μεταφραστεῖ στὰ ἀγγλικὰ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἄγγλο ἀρχαιολόγο R.E. Wycherley γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγο (University of Chicago Press). Τελικὰ ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση δὲν προχώρησε, γιατὶ ὁ Τραυλὸς εἶχε ἰδιαίτερη εὐαισθησία στὴν ἀπόδοση στὰ ἀγγλικὰ τῶν πάμπολλων μεταγενέστερων τοπωνυμίων τῆς Ἀθήνας, καθὼς καὶ τῶν σύνθετων ὀνομασιῶν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἄλλων μεταγενέστερων μνημείων. Στὸ μεταξὺ ἐξαντλήθηκε πολὺ γρήγορα ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοση καὶ κρίθηκε σκοπιμότερο ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου.

Ἡ «Πολεοδομικὴ» ἦταν τὸ ἀγαπημένο βιβλίο τοῦ Τραυλοῦ, τὸ «σύγγραμμα», ὅπως τὸ ἀποκαλοῦσε χαριτολογώντας, χρησιμοποιώντας ἕνα λογοπαίγνιο τοῦ φίλου του ἀρχαιολόγου Γιάννη Θρεψιάδη μὲ τὶς λέξεις «σύγγραμμα-σύρραμμα». Στὴν «Πολεοδομικὴ» ἀνέτρεχε καὶ ὁ ἴδιος: «Ἂς δοῦμε τί λέει ὁ Τραυλὸς στὴν 'Πολεοδομική'», ἔλεγε συχνά.

Εἶχε πάντα στὸ νοῦ του νὰ προχωρήσει στὴν ἐπανέκδοσή της, καθὼς ὅμως περνοῦσαν τὰ χρόνια ἤθελε νὰ συμπληρώσει ὅ,τι τυχὸν χρειαζόταν. Τελικά, οἱ πολλὲς ἄλλες ἐπιστημονικές του ἀσχολίες δὲν τοῦ ἄφησαν χρόνο γιὰ μία τέτοια ἀναθεώρηση.

Ἡ ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ κλασικοῦ γιὰ τὴν Ἀθήνα ἐγχειριδίου, πολὺ περισσότερο μάλιστα ποὺ ἡ πρώτη του ἔκδοση εἶχε κυκλοφορήσει σὲ λίγα ἀντίτυπα καὶ εἶχε ἐξαντληθεῖ σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα, γινόταν ὅλο καὶ περισσότερο αἰσθητή. Τὸ 1991, ἕξι χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του, ἡ κόρη του Νίνα Τραυλοῦ Einhorn, ποὺ γνώριζε τὴν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα της γιὰ τὴν ἐπανέκδοση τῆς «Πολεοδομικῆς», ἀποφάσισε, σὲ συνεργασία μὲ τὶς ἐκδόσεις Καπὸν καὶ τὴν ὑπογράφουσα, νὰ προχωρήσει στὴν ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου. Ἔπεσε ὅμως ὡς κεραυνός, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1992, τὸ φοβερὸ μήνυμα τοῦ θανάτου της στὴ Νέα Ὑόρκη. Ἔτσι ξαφνικὰ καὶ ἀναπάντεχα χάθηκε ἕνας ξεχωριστὸς ἄνθρωπος, μιὰ ἀγαπημένη φίλη. Σκληρὴ ἡ μοίρα τῆς στέρησε τὴ χαρά, ὅπως τὸ λαχταροῦσε, νὰ δεῖ τὸ βιβλίο ὁλοκληρωμένο.

Γνωστὸ εἶναι σὲ ὅσους γνώριζαν τὸν Τραυλό, ἡ ἰδιαίτερη ἐνασχόλησή του μὲ τὶς ἐκδόσεις. Ἐπιμελεῖτο πάντα ὁ ἴδιος τῶν βιβλίων του καὶ ἰδιαίτερη ἦταν ἡ φροντίδα του γιὰ τὴν τυπογραφικὴ ἀπόδοση καὶ γιὰ τὴν τέλεια εἰκονογράφηση τόσο ὡς πρὸς τὸ θέμα ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔγινε οὔτε κὰν σκέψη γιὰ μηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ βιβλίου, ποὺ θὰ ἦταν εὔκολη λύση. Τόσο ἡ Νίνα Τραυλοῦ ὅσο καὶ ἡ Ραχὴλ Καπὸν κι ἐγὼ συμφωνήσαμε ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κόπους καὶ ἔξοδα, θὰ ἔπρεπε ἡ ἐπανέκδοση τῆς «Πολεοδομικῆς» νὰ εἶναι ὅπως θὰ τὴν ἤθελε καὶ ὁ ἴδιος. Ὅλα τὰ κείμενα στοιχειοθετήθηκαν ἐκ νέου. Γιὰ τὶς ἀναπαραγωγὲς τῶν εἰκόνων χρησιμοποιήθηκαν τὰ πρωτότυπα σχέδια καὶ οἱ φωτογραφίες, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Δὲν ἔγιναν ἀλλαγὲς στὴ σελιδοποίηση γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν προβλήματα στὶς βιβλιογραφικὲς παραπομπές. Οἱ δώδεκα πίνακες μὲ τὰ γενικὰ τοπογραφικὰ σχέδια τῆς πολεοδομικῆς ἐξέλιξης τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν προϊστορία ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα δὲν ἔγιναν ἀναδιπλούμενοι, ὅπως στὴν πρώτη ἔκδοση, ἀλλὰ ἀναπτύσσονται σὲ ἕνα δισέλιδο γιὰ τὴν εὐκολότερη χρήση τους.

Τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του στὰ 1960 εἶχε ἀφιερώσει ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς στὸν φίλο καὶ συνάδελφό του στὶς ἀνασκαφὲς τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καθηγητὴ κ. Homer Thompson, σὲ ἔνδειξη τῆς ἐκτίμησής του καὶ τῆς ἀγαστῆς συνεργασίας τους. Ὅλοι ἐμεῖς ποὺ δουλέψαμε γιὰ τὴν ἐπανέκδοση τῆς «Πολεοδομικῆς» στὰ 1993, τὴν ἀφιερώνουμε, ὡς ἐλάχιστο φόρο τιμῆς, στὴ μνήμη τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ καὶ τῆς θυγατέρας του Νίνας Τραυλοῦ Einhorn.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ*

'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Μεγάροις, *ΠΑΕ* 1934, 39-57 (σὲ συνεργασία μὲ 'Ι. Θρεψιάδη).

Τελεστήριον καὶ ναὸς Δήμητρος, *ΑΔ* 1934-1935, 54-114 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

Συμβολὴ εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ 'Ελευσινιακοῦ Τελεστηρίου, *ΑΔ* 1935-1936, 1-42 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

'Ανασκαφαὶ 'Ιερᾶς 'Οδοῦ, *ΠΑΕ* 1936, 27-34 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

Σπήλαιον τοῦ Πανὸς παρὰ τὸ Δαφνί, *ΑΕ* 1937, 391-408.

'Ανασκαφαὶ 'Ιερᾶς 'Οδοῦ, *ΠΑΕ* 1937, 25-41.

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1937, 42-52 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

'Ανασκαφαὶ 'Ιερᾶς 'Οδοῦ, *ΠΑΕ* 1938, 28-34 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1938, 35-40 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

'Ανασκαφαὶ 'Ιερᾶς 'Οδοῦ, *ΠΑΕ* 1939, 39-44 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).

'Η παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ 'Ασκληπιείου τῶν 'Αθηνῶν, *ΑΕ* 1939-1941, 35-68.

Ἔρευναι ἐν Αὐλωναρίῳ, *ΠΑΕ* 1941, 27-41 (σὲ συνεργασία μὲ 'Ι. Κωνσταντίνου).

'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι παρὰ τὸ 'Ολυμπιεῖον, *ΠΑΕ* 1949, 25-43.

The Topography of Eleusis, *Hesperia* 18, 1949, 138-147.

The West Side of the Athenian Agora Restored, *Hesperia* Suppl. 8 (1949) 382-393.

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1950, 122-137.

'Ανασκαφαὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ 'Αδριανοῦ, *ΠΑΕ* 1950, 41-63.

Τὸ 'Ανάκτορον τῆς 'Ελευσῖνος, *ΑΕ* 1950-1951, 1-16.

'Ανασκαφαὶ ἐν τῷ Διονυσιακῷ Θεάτρῳ, *ΠΑΕ* 1951, 41-52.

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1952, 53-72 (σὲ συνεργασία μὲ Γ. Μυλωνᾶ).

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1953, 72-76.

'Η παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, *ΑΕ* 1953-1954 Β', 301-316.

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1954, 66-71.

'Ανασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς 'Ελευσῖνος, *ΠΑΕ* 1955, 62-66.

Restauration de la Stoa (portique) d'Attale, *Bulletin de l'Union des Diplômés des Universités et des Ecoles des Hautes Etudes de Belgique* 7, 1955, 1-16.

'Ανασκαφὴ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς 'Ελευσῖνος, *ΠΑΕ* 1956, 55-56.

'Ανασκαφαὶ ἐν 'Ελευσῖνι, *ΠΑΕ* 1957, 27-28.

---

*['Η 'Εργογραφία τοῦ 'Ιωάννη Τραυλοῦ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν κυρία 'Αγγελικὴ Κόκκου στὸν τόμο ΙΕ', 1989-1990 τοῦ *Δελτίου τῆς Χριστιανικῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας*. Γιὰ τὴν ἄδεια ἀναδημοσίευσής της ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες.]

RbK 1959, λ. *Athen*, 350-390.

Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος (Ἀθῆναι 1960).

Ἐλευσίς. Ἀνασκαφαὶ 1950-1960, *ΑΔ* 16, 1960, 43-60.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσῖνι, *ΠΑΕ* 1960, 10-15.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσῖνι, *ΠΑΕ* 1961, 14-18.

Ἀνασκαφαὶ νοτίως τοῦ Ὀλυμπιείου, *ΑΔ* 17, 1961-1962, Χρονικά, 9-14 (σὲ συνεργασία μὲ Ἰ. Θρεψιάδη).

Μελέτη πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἐλευσῖνος, *ΑΔ* 17, 1961-1962, Χρονικά, 44-50.

ΘΗΕ 1962, λ. *Ἀθῆναι* (Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι), 709-758.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσῖνι, *ΠΑΕ* 1962, 12-15.

Ὁ ἀνασκαπτέος χῶρος τῶν Ἀθηνῶν. Βασικὸν ζήτημα τῆς πολεοδομίας των, *Ἀρχιτεκτονικὴ* τεῦχ. 38, 1963, 44-49.

Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐλευσῖνος, *ΠΑΕ* 1963, 29-31.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσῖνι, *ΠΑΕ* 1964, 3-4.

Acropole et Agora, Fouilles récentes, *Bulletin de la Société des Architectes Diplômés par le Gouvernement*, Mai 1964, 166-171 (σὲ συνεργασία μὲ A. Frantz).

The Church of St. Dionysios the Areopagite and the Palace of the Archbishop of Athens in the 16th Century, *Hesperia* 34, 1965, 157-202 (σὲ συνεργασία μὲ A. Frantz).

Mycenaean Tomb beneath the Middle Stoa, *Hesperia* 35, 1966, 55-78 (σὲ συνεργασία μὲ E. Vermeule).

Lo sviluppo della città. Tutto su Atene classica (Firenze 1966) 11-26.

Νεοκλασσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα, ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1967).

The 'Temple of Apollo Pythios' on Sikinos, *AJA* 73, 1969, 397-422 (σὲ συνεργασία μὲ H.A. Thompson καὶ A. Frantz).

E. Melas (ἐκδ.), *Die Anfänge des Heiligtums von Eleusis, Tempel und Stätten der Götter Griechenlands* (Köln 1970).

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργους, *ΑΑΑ* III, 1970, 6-14.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομὴ 1970, λ. *Ἐλευσίνα*, 269-274.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομὴ 1971, λ. *Μέγαρα*, 202-208.

Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen (Tübingen 1971) (καὶ ἀγγλικὴ μετάφραση).

Ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ Ἐρεχθείου, *ΑΑΑ* IV, 1971, 77-84.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομὴ 1972, λ. *Πειραιεύς*, 442-456.

Athènes au fil du temps (Paris 1972).

Πολεοδομία (Κλασσικοὶ Χρόνοι), *ΙστΕΕ* Γ′, 2, 328-333.

Γύψινα προπλάσματα ἀναπαραστάσεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος, *ΠΑΕ* 1973, 217-218.

Ἡ πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν Ἐρούλων καὶ ἡ ἐπισκευή του κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, *ΑΕ* 1973, 218-236.

The Lawcourt ΕΠΙ ΠΑΛΛΑΔΙΩΙ, *Hesperia* 43, 1974, 500-511.

Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῶν ἀρχαίων δήμων τῆς Ἀττικῆς, *ΕΕΠΣΑΠΘ* 6, 2, 1974, 187-192.

Τρεῖς ναοὶ τῆς Ἀρτέμιδος: Αὐλιδίας, Ταυροπόλου καὶ Βραυρωνίας, *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern* (Tübingen 1976) 197-205.

Athens, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton 1976).

Πολεοδομία καὶ ἀρχιτεκτονική (19ου αἰώνα), *ΙστΕΕ* ΙΓ', 515-528 (σὲ συνεργασία μὲ Α. Κόκκου).

Ἑρμούπολη. Ἡ δημιουργία μιᾶς νέας πόλης στὴ Σύρο στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα 1980) (σὲ συνεργασία μὲ Α. Κόκκου).

Πῶς ἔκτισαν τὸν Παρθενῶνα, *Τὰ μεγάλα μνημεῖα τοῦ κόσμου*, ἐκδ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν (Ἀθήνα 1980).

Ἀνασκαφαὶ Ἐλευσῖνος, *ΠΑΕ* 1980, 61-63· 1981, 155-156· 1982, 181-182 (σὲ συνεργασία μὲ Γ. Μυλωνᾶ).

Athens after the Liberation: Planning the New City and Exploring the Old, *Hesperia* 50, 1981, 391-407.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ, *Hesperia* Suppl. 19 (1982) 172.

Ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ἐλευσίνα στὸν 8ο καὶ 7ο π.Χ. αἰώνα, *ASAtene* 45, 1983, 323-338.

Λεξικὸν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων (Ἀθῆναι 1986) (σὲ συνεργασία μὲ Α. Ὀρλάνδο).

Τὸ τετράκογχο οἰκοδόμημα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, *Φίλια Ἔπη εἰς Γ.Ε. Μυλωνᾶν* Α' (Ἀθῆναι 1986) 343-347.

Ἄρθρα εἰς A. Frantz, *The Athenian Agora, Late Antiquity A.D. 267-700, The Athenian Agora* XXIV (Princeton 1988).

Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika (Tübingen 1988).

ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΥΛΟΥ ΣΕ ΞΕΝΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

K. Kourouniotes - H.A. Thompson, The Pnyx in Athens, *Hesperia* 1, 1932.

A.W. Parsons, A Roman Water-Mill in the Athenian Agora, *Hesperia* 5, 1936.

H.A. Thompson, Buildings on the West Side of the Agora, *Hesperia* 6, 1937.

W. Dörpfeld, *Alt-Athen und seine Agora* I-II (Berlin 1937-1939).

D. Robinson - J.W. Graham, The Hellenic House, *Olynthus* VIII (Oxford 1938).

H.A. Thompson, The Tholos of Athens and its Predecessors, *Hesperia* Suppl. 4 (1940).

W.B. Dinsmoor, Observations on the Hephaisteion, *Hesperia* Suppl. 5 (1941).

A. Parsons, Klepsydra and the Paved Court of the Pythion, *Hesperia* 12, 1943.

H.A. Thompson - R.L. Scranton, Stoas and City Walls on the Pnyx, *Hesperia* 12, 1943.

H.A. Thompson, The Odeion in the Athenian Agora, *Hesperia* 19, 1950.

R.L. Scranton, *Monuments in the Lower Agora*, *Corinth* I, III (Princeton 1951).

C. Roebuck, *The Asklepieion and Lerna*, *Corinth* XIV (Princeton 1951).

I. Thallon Hill, *The Ancient City of Athens* (London 1953).

N. Valmin, *Fortidens Athen* (Stockholm 1953).

R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique* (Paris 1956).

A.W. Lawrence, *Greek Architecture* (London 1957).

S. Parnicki-Pudelko, *Agora* (Warszawa 1957).

G. Roux, *Pausanias en Corinthie* (Paris 1958).

G. Mylonas, *Aghios Kosmas* (Princeton 1959).

H. Berve - G. Gruben, *Griechische Tempel und Heiligtümer* (München 1961).

F.J. de Waele, *Corinthe et Saint Paul* (Paris 1961).

G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton 1961).

R.E. Wycherley, *How the Greeks Built Cities* (London 1962).

R.L. Scranton, *Greek Architecture* (New York 1962).

L. καὶ R. Matton, *Athènes et ses monuments du XVIIe siècle à nos jours* (Athènes 1963).

A. Procopiou, *Athens, City of the Gods* (1964).

A. Giuliano, *La cultura artistica delle province della Grecia in età romana* (Roma 1965).

A. Kriesis, *Greek Town Building* (Athens 1965).

A. Giuliano, *Urbanistica delle città greche* (Milano 1966).

C. Kerényi, *Eleusis* (New York 1967).

S. Immerwahr, *The Neolithic and Bronze Ages*, *The Athenian Agora* XIII (Princeton 1971).

A. Frantz, *The Church of the Holy Apostles*, *The Athenian Agora* XX (Princeton 1971).

H.A. Thompson - R.E. Wycherley, *The Agora of Athens*, *The Athenian Agora* XIV (Princeton 1972).

V.R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages* (London 1972).

C.W. Blegen, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia* III (Princeton 1973).

E.R. Gebhard, *The Theater at Isthmia* (Chicago 1973).

H.A. Thompson, The Pnyx in Models, *Hesperia* Suppl. 19 (1982).

A. Frantz, *The Athenian Agora*, *Late Antiquity: A.D. 267-700*, *The Athenian Agora* XXIV (Princeton 1988).

(Σχέδια τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ συνοδεύουν ἐπίσης ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν διαφόρων ἐπιστημόνων, δημοσιευμένες σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἀρχαιολογικὰ περιοδικά.)

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΟΥΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ
Βεργίνα ΙΙ. Ὁ τάφος μὲ τὴν τοιχογραφία τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης

ΝΤΟΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ
Μυκηναϊκὸς πολιτισμός

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ
Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Μέσα Μάνης

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΟΥΖΟΥ
Μικρὰ κείμενα

ΕΡΣΗΣ ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ
Ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία. Ἱστορία καὶ Ἀρχιτεκτονική, 1536-1577

ΚΛΑΙΡΗΣ ΠΑΛΥΒΟΥ
Ἀκρωτήρι Θήρας. Ἡ Οἰκοδομικὴ Τέχνη στὴν ὑστεροκυκλαδικὴ ἀρχιτεκτονική

ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ
Ἡ νεολιθικὴ Νέα Μάκρη. Κεραμεική

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΒΕΝΕΤΑ
The Ancient Heritage and the Historic Cityscape in a Modern Metropolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ
Ἡ προϊστορικὴ κατοίκησις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΑΝΟΥΛΑ
Τὰ προπύλαια τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὸν Μεσαίωνα

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ
Ἀκρωτήρι Θήρας. Οἱ τοιχογραφίες τῆς Δυτικῆς Οἰκίας

ΘΕΟΔΟΣΙΑΣ ΤΙΒΕΡΙΟΥ
Τὸ μικρὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴ Θεσσαλονίκη

MASSIMO VITTI
Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης

ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ
Μυκηναϊκὸ κτιριακὸ συγκρότημα στὴ θέση τοῦ Μουσείου Μυκηνῶν

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1993, τόμος 132
Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1991, τόμος 146
Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1992, τόμος 147
Ὁ Μέντωρ, τόμος 1994, τεύχη 29-32

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ERNST BUSCHOR
Τὸ ἑλληνιστικὸ πορτραῖτο
Μετάφραση Γεωργίου Σ. Δοντᾶ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
Ὁ Μαραθών. Σειρὰ «Ἀρχαῖοι Τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος», ἀρ. 4

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

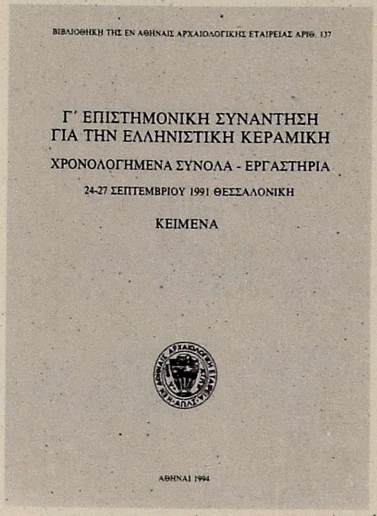

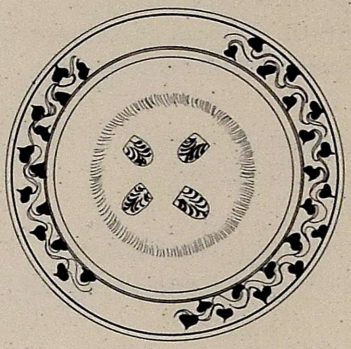

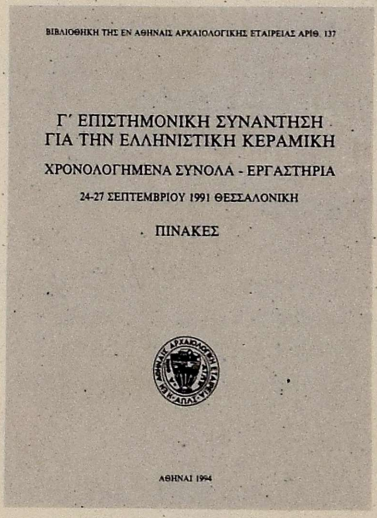

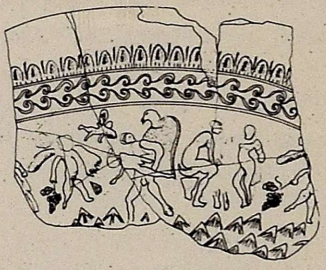

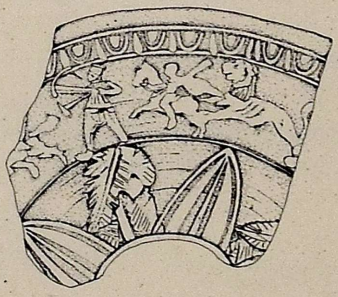

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟ ΤΕΥΧΟΣ 30 ΙΟΥΝΙΟΣ 1994

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ: 29-30 – ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ: Τὸ Ἔργον τοῦ 1993 31· Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία 31· Α΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ 1993 32-55· Β΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ 1994 56· Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (1994-1997) 57 – ΑΓΓΕΛΙΑΙ: Συνεδρία τῶν ἑταίρων 57 – ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ: Ξυπεταιόνων τύχαι 58-59 – ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ: Οἱ ἀρχὲς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα 60-65· Ρολόγια τῆς Ἀθήνας 66-68

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Κλειὼ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθῆναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 30 ΙΟΥΝΙΟΣ 1994

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρὸς τοὺς ἑταίρους

Κατὰ τὴν Α΄ Τακτικὴ Συνέλευση τῆς 9 Ἀπριλίου παραβρέθηκαν 66 ἑταῖροι καὶ 10 μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀριθμὸς μικρὸς ὡς πρὸς τὸν ὅλο ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς Συνέλευσης ἦταν ἡ σχεδὸν παντελὴς ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ οὐσιαστικὰ θέματα τῆς Ἑταιρείας καὶ γενικότερα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀπὸ τοῦ 1989 οἱ Συνελεύσεις τῶν ἑταίρων γίνονται στὴ μεγάλη αἴθουσα καὶ ὄχι τὴν ἡμέρα τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ Ἔργου, γιὰ νὰ ὑπάρχει ἀρκετὸς χρόνος καὶ χῶρος γιὰ συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς ἑταίρους. Εὐτυχῶς παραβρέθηκε ὁ μόνιμος σύμμαχος τῶν ἀρχαιολόγων ἑταῖρος κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας, ποὺ ἐπεσήμανε καὶ πάλι μερικὲς ἀδυναμίες τῆς ἐπιστήμης μας. Ἡ πρότασή του γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ καταλόγου τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐπιβάλλεται νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ ταχύτερο. Δὲν εἶναι ἔργο ἑνὸς ἢ δύο ἀνθρώπων· χρειάζεται τὴν ἐργασία πολλῶν καὶ τὴ συνεργασία τῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν Ἱδρυμάτων στὴν Ἑλλάδα ποὺ ἔχουν ὡς ἔργο τους τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

Ἡ Ἑταιρεία διαπίστωσε πολὺ ἀργὰ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἄγονου ἀνασκαφισμοῦ. Ἡ στροφή της πρὸς ἄλλες, ὀρθότερες κατευθύνσεις, συναντᾶ δυσκολίες. Τοῦτο συμβαίνει γιὰ πρακτικοὺς λόγους ποὺ ἐνισχύονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ποὺ σχηματίστηκε στὸ παρελθὸν γιὰ τὸν μονομερὴ προορισμὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι δέχτηκαν τὸν περιορισμό της, ὑποκύπτοντας τὶς περισσότερες φορὲς στὴν πίεση τῶν πολιτικῶν ποὺ τὴν χρειάζονταν ὡς θεραπαινίδα τῶν ἄστοχων καὶ πρόσκαιρων ἐπιδιώξεών τους.

Δὲν ὑπάρχει κανεὶς Ἕλλην ἀρχαιολόγος σήμερα, ἱκανὸς νὰ ἐξηγήσει γιατί ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἀσκεῖ ἔμεινε στὸ πρωτογενές της στάδιο. Τὸ χειρότερο, δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι βρίσκεται σ' αὐτὸ τὸ στάδιο.

Ἡ Συνεδρία τῶν ἑταίρων τοῦ Ὀκτωβρίου ἴσως βοηθήσει στὴν ἀποσαφήνιση τῶν προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας ποὺ ἀφοροῦν ὁλόκληρο τὸν τόπο. Εἶναι εὐκαιρία νὰ διατυπωθῆ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀναγκαία θεωρητικὴ θεμελίωση τοῦ ἔργου τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων. Ἡ ἔλλειψη ἀνταπόκρισης θὰ ἐπιβεβαιώσει ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν λόγο τοῦ Ἡρακλείτου: «τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν».

Β.Χ.Π.

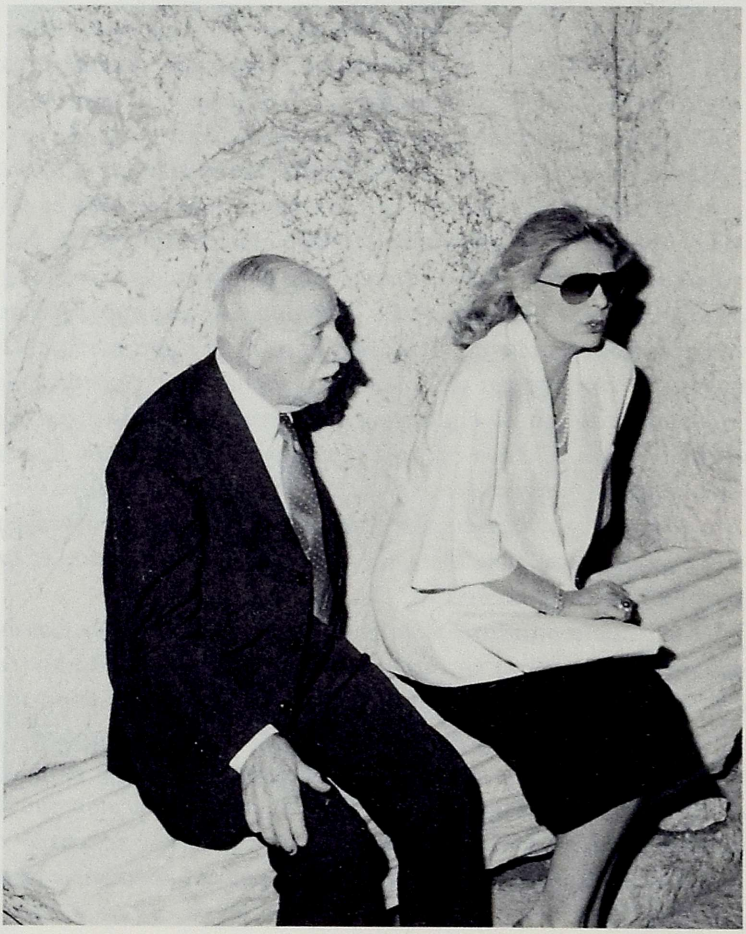

Ἡ Μελίνα Μερκούρη
καὶ ὁ Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς,
Γενικὸς Γραμματεὺς
τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
(1979-1988),
τὸ 1987 στὸ Ἡρώδειο,
κατὰ τὸν ἑορτασμὸ
τῶν 150 χρόνων τοῦ Ἱδρύματος

Ἔργα καὶ ἡμέραι

Τὸ Ἔργον τοῦ 1993

Στὶς 10 Ἀπριλίου ἔγινε ἡ ἐτήσια Δημόσια Συνεδρία κατὰ τὴν ὁποία ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου ἐξέθεσε, μὲ ταυτόχρονη προβολὴ διαφανειῶν, τὸ ἔργο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1993. Ἔκαμε ἐπίσης μνεία σοβαρῶν θεμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία καὶ μνημόνευσε ἐκείνους τοὺς ἑταίρους ποὺ ἔφυγαν κατὰ τὸ 1993 καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1994. Γιὰ τὴ Μελίνα Μερκούρη ἡ ὁποία ἀπεβίωσε στὶς 6 Μαρτίου 1994 ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Τελευταῖο καὶ μεγάλο πλῆγμα γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους, τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν Τέχνη, ἦταν ὁ θάνατος τῆς Μελίνας Μερκούρη. Εὐτυχήσαμε νὰ τὴν θαυμάσουμε στὸ Θέατρο, ὅταν πολὺ νέα ἔπαιζε στὴ δεύτερη σκηνὴ τοῦ Ἐθνικοῦ στὸ Δημοτικὸ Πειραιῶς. Τὴν εἴδαμε νὰ ἑρμηνεύει τραγικὰ πρόσωπα τοῦ ὑψηλοῦ ρεπερτορίου, τὴν ἀκούγαμε νὰ βροντοφωνάζει ἐπὶ χρόνια στὴν ὑπερορία καὶ ὑπῆρξε ἐπὶ μακρὰ ἔτη συνέμπορος στὴν ἀτελεύτητη προσπάθειά μας προστασίας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαίων. Εἴχαμε τὴν τύχη νὰ εἶναι Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ κατὰ τὶς ἑορτὲς τῶν 150 χρόνων τῆς Ἑταιρείας καὶ συμμερίστηκε τὴ χαρά μας κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ 1987. Ὑπῆρξε τὸ ζωντανὸ παράδειγμα τῆς ἀρχῆς ποὺ καὶ ἡ ἴδια παραγνώρισε: ὅτι οἱ πραγματικοὶ κήρυκες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας εἶναι οἱ ζῶντες Ἕλληνες καὶ τὸ ἔργο τους. Τὸ ἀπέδειξε σ' ὁλόκληρο τὸν βίο της μὲ τὴν τέχνη της καὶ τὴν ἀκτινοβολία της».

Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία

Ἀπὸ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Ἀναστασιάδου γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἀπὸ τὴν κυρία Ντόρις Χριστοπούλου στὴ μνήμη Παναγιώτη Λώζου.

Ἀπὸ τὸν κ. Γεώργιο Δαΐκο στὴ μνήμη Κωνσταντίνου Τρυπάνη καὶ Βασιλείου Κούρια, γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν Ταξιαρχῶν Ἀργυροκάστρου.

Ἀπὸ ἑταῖρο ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νὰ παραμείνει ἀνώνυμος, γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἀπὸ τὴν Α.Β.Ε.Σ. «Παπαστράτος» στὴ μνήμη Μελίνας Μερκούρη γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας.

Α΄ ΤΑΚΤΙΚΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ 1993

ΠΡΑΚΤΙΚΟ

Στὴν Ἀθήνα σήμερα, Σάββατο 9 Ἀπριλίου 1994 καὶ ὥρα 10 π.μ., ἔγινε στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ μεγάρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Πανεπιστημίου 22, ἡ Πρώτη Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων ἀπὸ τοὺς ὁποίους παραβρέθηκαν οἱ ἑξῆς:

314. Βασίλειος Πετράκος, 123. Σπυρίδων Κανίνιας, 76. Γεώργιος Δοντᾶς, 259. Ἀσπασία Ντίνα, 191. Νικόλαος Βέλτσος Λούβαρης, 102. Ἑλένη Θεοχαράκη, 94. Δημοσθένης Ζιρώ, 359. Κωνσταντῖνος Συριόπουλος, 138. Δημήτριος Κοζομπόλης, 53. Τάσος Γριτσόπουλος, 280. Πάντος Πάντος, 209. Ἀναστάσιος Μαρῖνος, 298. Κωνσταντῖνος Παπαπάνος, 232. Χαράλαμπος Μουστάκας, 410. Νικόλαος Χολέβας, 7. Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου, 347. Δέσποινα Σκορδᾶ, 302. Ἑλένη Παπασταύρου, 265. Μαρία Οἰκονομάκου, 155. Ρέα Κοτιώνη, 48. Μαρία Παντελίδου Γκόφα, 54. Κωνσταντῖνος Δαβάρας, 60. Ἡρακλῆς Δανιήλ, 142. Σπυρίδων Κοκκολιάδης, 401. Ἄγγελος Χανιώτης, 297. Ροζαλίνδη Παπαντωνίου, 353. Γεώργιος Σταϊνχάουερ, 292. Ἄγγελος Παπαϊωάννου, 169. Χαράλαμπος Κριτζᾶς, 237. Ἑλένη Μπέζη, 266. Μάντω Οἰκονομίδου, 306. Στυλιανὴ Παρλαμᾶ, 112. Κωνσταντῖνος Καλλίας, 414. Δωροθέα Χριστοπούλου, 65. Ἄγγελος Δεληβορριᾶς, 325. Ἄρης Πουλιανός, 22. Ντόρα Βασιλικοῦ Τσιλιμίγκρα, 317. Ἰωάννης Πετρόχειλος, 129. Αὐρήλιος Καρανῖκος, 296. Ἐλπιδοφόρος Παπαντωνίου, 305. Λεωνίδας Παπίδας, 371. Ἔβη Τουλούπα, 84. Ροδονίκη Ἐτζέογλου, 19. Ἑλένη Walter Καρύδη, 397. Μαρία Χαιρέτη, 160. Ἑλένη Κουνουπιώτου Μανωλέσσου, 139. Μίνως Κοκολάκης, 28. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος, 299. Ἰωάννης Παπαποστόλου, 87. Λάζαρος Ἐφραίμογλου, 92. Ἠὼς Ζερβουδάκη, 199. Ἀθανασία Μαλαγαρδῆ, 179. Θάλεια Λαζαρίδου, 165. Ἄννα Παπαμιχαήλ, 207. Εὐαγγελία Λίλα Μαραγκοῦ, 99. Στέφανος Ἥμελλος, 86. Κλεοπάτρα Εὐστρατίου, 312. Χαράλαμπος Πέννας, 383. Γεώργιος Τσεκούρας, 197. Ἀλέξανδρος Μαζαράκης Αἰνιάν, 222. Διονύσιος Μινῶτος, 186. Ἀγγελικὴ Λεμπέση, 104. Μαρία Θεοχάρη, 343. Παναγιώτης Σιμωτᾶς, 49. Δημήτριος Γκόφας, 333. Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου, 166. Δημήτριος Κουτρούμπας, 416. Ἄλκηστις Χωρέμη, 25. Ἄγγελος Βλάχος, 182. Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, 64. Ἰφιγένεια Δεκουλάκου, 73. Αἰκατερίνη Δημακοπούλου, 158. Ἑλένη Κούκκου, 107. Σπυρίδων Ἰακωβίδης, 345. Κωνσταντῖνος Σκαμπαβίας, 217. Χριστίνα Μελισσηνοῦ, 91. Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιος Δοντᾶς κήρυξε τὴν ἔναρξη τῆς συνεδρίας καὶ κάλεσε τοὺς ἑταίρους νὰ ἐκλέξουν μὲ φανερὴ ψηφοφορία Πρόεδρο καὶ Γραμματέα τῆς Συνέλευσης καὶ τοὺς ἀναπληρωτές τους. Πρόεδρος ἐκλέχθηκε ὁ κ. Σπυρίδων Κοκκολιάδης, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Κωνσταντῖνος Δαβάρας, Α΄ Γραμματεὺς ἡ κυρία Μαρία Παντελίδου Γκόφα καὶ Β΄ Γραμματεὺς ἡ κυρία Ἀσπασία Ντίνα.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης εὐχαρίστησε τοὺς παρισταμένους γιὰ τὴν ἐκλογή του καὶ ζήτησε ἀπὸ τοὺς ἑταίρους νὰ ἐκλέξουν μὲ μυστικὴ ψηφοφορία πέντε μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας γιὰ τὴ χρήση τοῦ 1994 καὶ ὅρισε ὡς ψηφολέκτες τὴν κυρία Μαρία Οἰκονομάκου καὶ τὸν κ. Ἀλέξανδρο Μαζαράκη Αἰνιάνα.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ψηφοφορίας καὶ τὴ διαλογὴ τῶν ψήφων ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης ἀνακοίνωσε ὅτι ψήφισαν 77 ἑταῖροι καὶ ἔλαβαν ὁ κ. Ἀναστάσιος Γριτσόπουλος 66 ψήφους, ἡ κυρία Ἰφιγένεια Δεκουλάκου 70 ψήφους, ὁ κ. Ἰορδάνης Δημακόπουλος 69 ψήφους, ὁ κ. Πάντος Πάντος 67 ψήφους, ὁ κ. Γεώργιος Σταϊνχάουερ 66 ψήφους, ἡ κυρία Μαρία Χαιρέτη καὶ οἱ κύριοι Ἰωάννης Παπαποστόλου καὶ Μίνως Κοκολάκης ἀπὸ 2 ψήφους, ὁ κ. Πέτρος Θέμελης 1 ψῆφο. Μία ψῆφος βρέθηκε λευκή. Συνεπῶς ἐκλέχθηκαν ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας οἱ πέντε πρῶτοι.

Ἀκολούθως ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης κάλεσε τὸν Γενικὸ Γραμματέα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας νὰ ἐκθέσει τὰ Πεπραγμένα κατὰ τὸ 1993 καὶ αὐτὸς εἶπε τὰ ἑξῆς:

> Μὲ τὴ σημερινὴ λογοδοσία λήγει ἡ θητεία τοῦ Συμβουλίου καὶ σὲ ὀκτὼ μέρες θὰ ἐκλέξετε νέο. Πρὶν ὅμως προχωρήσω στὴν ἔκθεση τοῦ Ἔργου τοῦ 1993 καὶ τῶν τριῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1994 σᾶς ὑπενθυμίζω ὅτι κατὰ τὸ 1993 καὶ τὸ 1994 ἀπεβίωσαν πολλοὶ ἑταῖροι. Κατὰ τὸ 1993 ἔφυγαν ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης, ὁ Διονύσιος Ζακυθηνός, ὁ Λέανδρος Βρανούσης, ὁ Ἰωάννης Γερουλάνος, ὁ Διονύσιος Μεταξᾶς Μεσσηνέζης, ὁ Κωνσταντῖνος Καγάσκης, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀδαμίδης, ὁ Γεώργιος Φυλακτόπουλος, ὁ Νικόλαος Τωμαδάκης καὶ ὁ ἐπίτιμος Σύμβουλος Ἰωάννης Γεωργάκης. Στὶς 13 Ἰανουαρίου 1994 ἀπεβίωσε ὁ ἐπίτιμος Σύμβουλος Emil Kunze καὶ στὰ τέλη Φεβρουαρίου ὁ ἐπίσης ἐπίτιμος Σύμβουλος Werner Peek. Ἀκόμη, τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1993 ἀπεβίωσε ἡ Λέλα Μυλωνᾶ, σύζυγος τοῦ ἀειμνήστου Γενικοῦ Γραμματέως Γεωργίου Μυλωνᾶ, εὐεργέτις τῆς Ἑταιρείας.
>
> Μεγάλο πλῆγμα ὑπῆρξε ὁ θάνατος τῆς Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ἐπιτίμου Συμβούλου Μελίνας Μερκούρη στὶς 6 Μαρτίου. Διε-

τέλεσε ἐπὶ πολλὰ χρόνια Προϊσταμένη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, περισσότερο ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλον Ὑπουργό, καὶ στὰ χρόνια της συντελέστηκαν σημαντικὰ ἔργα. Τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὰ μνημεῖα ἦταν πραγματικὸ καὶ δεχόταν πάντα τὶς σωστὲς καὶ ἀνυπόκριτες γνῶμες. Ἡ ἠθικὴ βοήθειά της πρὸς τὴν Ἑταιρεία τὸ 1988 ἦταν μεγάλη καὶ οὐσιαστική.

Κατὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1993 τὸ Συμβούλιο ἐξέλεξε δώδεκα νέους τακτικοὺς ἑταίρους καθὼς καὶ τρεῖς νέους ἐπιτίμους.

Τὸ Συμβούλιο συνεδρίασε κατὰ τὸ 1993 18 φορὲς καὶ ὁλόκληρη τὴν τριετία 63 φορές. Δὲν εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἑταιρείας, τὸ 1837, τὸ Συμβούλιο ἔχει συνεδριάσει ἕως σήμερα ἀκριβῶς 2.500 φορές.

Ἡ οἰκονομικὴ διαχείριση τῆς Ἑταιρείας ἐλέγχθηκε, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν, ἀπὸ τὸ Σῶμα τῶν Ὀρκωτῶν Λογιστῶν. Ὁ ἔλεγχος τῶν ὑπολόγων τῶν ἔργων γίνεται ἀπὸ τὸ Γραφεῖο Ἐσωτερικοῦ Ἐλέγχου. Θεωρῶ εὐχάριστο καθῆκον νὰ ἐξάρω τὴν ἐργατικότητα, τὴν προθυμία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λογιστηρίου καὶ τὸν ἄγογο τρόπο τῆς λειτουργίας του. Τὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ἑταιρείας θὰ τὰ πληροφορηθεῖτε εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τὴν Ἐλεγκτικὴ Ἐπιτροπή.

Ἡ Βιβλιοθήκη λειτούργησε ἀνελλιπῶς ὁλόκληρο τὸ 1993. Τὴν χρησιμοποίησαν 2.800 μελετητὲς καὶ πλουτίστηκε μὲ 1.084 νέους τόμους βιβλίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα 631 ἀγοράστηκαν, 257 προέρχονται ἀπὸ δωρεὲς καὶ 196 ἀπὸ ἀνταλλαγές. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου συμπληρώθηκε ἡ θέση τοῦ Προϊσταμένου τῆς Βιβλιοθήκης ἡ ὁποία εἶχε μείνει κενὴ ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1992 μὲ τὸν θάνατο τῆς Ἀργυρῶς Παντελίδου.

Ἰδιαίτερη φροντίδα δόθηκε καὶ στὸ δέσιμο τῶν παλαιῶν βιβλίων καὶ τὴ συντήρησή τους. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Βιβλιοθήκης κατὰ τὶς σύγχρονες τεχνολογικὲς μεθόδους δὲν ἀμέλησε τὸ Συμβούλιο. Πρόκειται γιὰ μεγάλο ἐπιχείρημα ποὺ χρειάζεται μελέτη, ὥστε ἡ μεταμόρφωση τῆς Βιβλιοθήκης νὰ προσφέρει στοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους τὶς μεγαλύτερες δυνατὲς ἐπιστημονικὲς διευκολύνσεις ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν τὰ ἠλεκτρονικὰ μέσα.

Συνεχίστηκε ἐπίσης μὲ ἔντονο ρυθμὸ ἡ συντήρηση παλαιῶν ζωγραφικῶν ἔργων, ἀντιγράφων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἄρχισε καὶ προχωρεῖ ἡ συντήρηση τῶν μοναδικῶν φωτογραφιῶν, λήψεων τοῦ 1910, ποὺ εἶχαν σταλεῖ στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911. Οἱ φωτογραφίες αὐτές, πολὺ μεγάλου μεγέθους, εἶναι μοναδικὲς ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ πολύτιμες γιὰ τὴν ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ σημασία τους.

Τοῦ Φωτογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας συνεχίστηκε ἡ κατάταξη καὶ ὁ πλουτισμός. Οἱ χιλιάδες τῶν μοναδικῶν ἀνασκαφικῶν καὶ μουσειακῶν φωτογραφιῶν γίνονται σιγὰ σιγὰ προσιτὲς στὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἑταίρους διαθέτουν φωτογραφίες ἀρχαίων, κυρίως ἀνασκαφῶν, τὶς ὁποῖες δὲν χρησιμοποιοῦν πλέον, καλὸ θὰ ἦταν νὰ τὶς κατέθεταν στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας. Στὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο ἐξ ἄλλου παρέχονται στοιχεῖα καὶ πληροφορίες ἀπὸ τὸν Θησαυρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφία τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης. Καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἠλεκτρονικῶν ἀρχείων ἔγινε χρήση ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητές.

Τὸ Γραφεῖο Δημοσιευμάτων εἶχε καὶ κατὰ τὸ 1993 τὴν ἴδια μὲ τὸ παρελθὸν ἔντονη δραστηριότητα καὶ ἀπόδοση, ὅπως γνωρίζετε ἤδη ἀπὸ τὶς τακτικὲς ἀναγγελίες νέων ἐκδόσεων ποὺ δημοσιεύονται στὸν *Μέντορα*. Κατὰ τὸ 1993 ἐκδόθηκαν πέντε τόμοι τῶν περιοδικῶν μας, πέντε τόμοι μονογραφιῶν καὶ δύο ἀνατυπώσεις παλαιῶν συγγραμμάτων. Ἀπὸ τὰ περιοδικὰ ἐκδόθηκαν τὰ *Πρακτικὰ* τοῦ 1990, ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* τοῦ 1991 καὶ τοῦ 1992, τὸ *Ἔργον* τοῦ 1992 καὶ ὁ *Μέντωρ* τοῦ 1993. Ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ἐκδόθηκαν ὁ τόμος *Ἔρευνες στὴν Κάτω Μάνη* τοῦ καθηγητῆ κ. Νικολάου Δρανδάκη καὶ τῶν συνεργατῶν κυριῶν Ἑλένης Δωρῆ, Βικτωρίας Κεπετζῆ καὶ Μαρίας Κωνσταντουδάκη. Εἰδικὴ μονογραφία ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ κ. Ἰωάννη Παπαποστόλου, *Ἀχαϊκὲς ἐπιτύμβιες στῆλες*, στὰ ἀγγλικά, καὶ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ γνώση τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ κ. Δημητρίου Γκόφα, *Μελέτες ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῶν Συναλλαγῶν*. Πολλοὺς θὰ εὐχαριστήσει ἡ εἴδηση ὅτι ἡ Ἑταιρεία ἐξέδωσε ἀκόμη σὲ μετάφραση τῆς κυρίας Ἠλέκτρας Ἀνδρεάδη τὸ διάσημο καὶ πολὺ σημαντικὸ βιβλίο τοῦ John D. Beazley, *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀττικοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ*, ποὺ παρὰ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ τὶς νέες ἔρευνες ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ πλήρη τὴν ἀξία του, τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴν ἐκπαιδευτική. Τέλος, ἐκδόθηκε ὁ δεύτερος τόμος τοῦ *Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* ποὺ συντάχθηκε ἀπὸ τὴ συνεργάτιδα τῆς Ἑταιρείας κυρία Γεωργία Μαλούχου.

Σημαντικὲς ὑπῆρξαν οἱ ἀνατυπώσεις παλαιῶν συγγραμμάτων. Πρώτη ἡ γνωστὴ ἐκτενὴς μελέτη τοῦ Γεωργίου Σωτηρίου, *Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας*, ἔργο ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γνώση τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ τόπου αὐτοῦ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ συνεχίσει ὁ ἀείμνηστος Παῦλος Λαζαρίδης.

Δεύτερη ἀνατύπωση ἦταν τοῦ παλαιοῦ ἀλλὰ διάσημου ἔργου τοῦ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη, *Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι*, ποὺ εἶχε ἐκδοθῆ τὸ 1871. Ἡ νέα ἔκδοση συνοδεύεται ἀπὸ τόμο Προσθηκῶν τοῦ παλαιοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας, ποὺ ἐπιμελήθηκαν ὁ ὁμώνυμος δισέγγονος τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη καὶ ὁ κ. Ἄγγελος Ματθαίου. Καὶ οἱ δύο τόμοι ξεπερνοῦν τὶς 1.000 σελίδες καὶ ἀποτελοῦν ἀπαραίτητη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ ἐκείνους ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀττικὴ ἀρχαιολογία καὶ ἐπιγραφική. Πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες ἐκδόθηκαν, σὲ δύο τόμους, τὰ Πρακτικὰ τῆς *Γ΄ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ* ποὺ εἶχε γίνει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1991. Πρόκειται γιὰ σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας κεραμικῆς. Κυκλοφορήθηκε ἀκόμη ὁ πλήρης κατάλογος τῶν ἐκδόσεών μας, ἑλληνικὰ καὶ ἀγγλικά, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μέγιστο μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς βιβλιογραφίας.

Τὸ Συμβούλιο θεωρεῖ ὅτι οἱ ἐκδόσεις τοῦ 1993 καὶ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1994 ἀποτελοῦν ἐπίτευγμα ἐξαιρετικό, ποὺ ὀφείλεται στὶς ἱκανότητες καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν συνεργατῶν μας τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων. Ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτὴ ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἀπόδοση θὰ μᾶς ἐπιτρέψει στὸ μέλλον νὰ προβοῦμε σὲ νέα ὀργάνωση τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικοῦ τομέως τῆς δράσης τῆς Ἑταιρείας.

Συνεχίστηκε κατὰ τὸ 1993 ἡ δωρεὰν χορήγηση τῶν δημοσιευμάτων μας σὲ Ὑπηρεσίες, Βιβλιοθῆκες, Ἱδρύματα καὶ στοὺς ἀρχαιολόγους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ Ἱδρυμάτων. Γιὰ λόγους ἐλεγκτικούς, λογιστικοὺς καὶ φορολογικοὺς ἡ δωρεὰν χορήγηση διακόπηκε μερικῶς. Τὸ Συμβούλιο ἀπὸ μακροῦ χρόνου προσπάθησε, μὲ τὴ βοήθεια μάλιστα πολιτικοῦ προσώπου, νὰ διευθετήσει τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ δωρεὰν χορήγηση τῶν δημοσιεύσεων. Τὸ πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἄλυτο ἐξ αἰτίας τῆς Κοινοτικῆς Νομοθεσίας καὶ τῆς γνωστῆς κατάστασης τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν, τὰ ὁποῖα πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐπιτρέπουν παρεκκλίσεις ἀπὸ τοὺς κοινοὺς φορολογικοὺς κανόνες.

Συναφὴς πρὸς τὶς ἐκδόσεις δραστηριότης τοῦ Συμβουλίου ἦταν ἡ ἵδρυση Γραφείου Διαθέσεως Δημοσιευμάτων μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τῶν ἐκδόσεών μας στὸ Ἐξωτερικό. Ἀβουλία ὀργανωτικὴ καὶ δυσκολίες φορολογικὲς καὶ διοικητικὲς κατὰ τὸ μακρὸ παρελθὸν τῆς Ἑταιρείας εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μὴ φθάνουν οἱ ἐκδόσεις μας στὶς ἀρχαιολογικὲς καὶ πανεπιστημιακὲς Βιβλιοθῆκες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ἤδη ἡ μεγάλη αὐτὴ ἔλλειψη θεραπεύεται.

Κατὰ τὸ 1993 συνεχίστηκε ἡ σύνταξη τοῦ *Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* τοῦ ὁποίου ἐκδόθηκε, ὅπως ἀκούσατε, καὶ ὁ δεύτερος τόμος. Ὅταν ὁλοκληρωθῆ καὶ ἀποκτήσει τὸ Ἀρχεῖο αὐτὸ τὴν τελικὴ συνθετικὴ μορφή του θὰ περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν ἀρχαιολογικῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν Ἀθήνα. Συγχρόνως θὰ ἀποκαθιστᾶ τὸ ἔργο αὐτὸ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους γιὰ τὴν ἔλλειψη δημοσίευσης τοῦ πλήθους τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἔγιναν στὴν πρωτεύουσα καὶ τὴν Ἀττικὴ ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνες. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1993 ἄρχισε ἐπίσης, ὅπως γνωρίζετε ἀπὸ ἀγγελία στὸν *Μέντορα*, ἡ σύνταξη τοῦ *Συντάγματος τῶν Ἐπιτυμβίων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς*, ἔργου σημαντικοῦ. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἑλληνικὸ Ἵδρυμα ἀναλαμβάνει τὴν παρασκευὴ ἔργου ποὺ θὰ ἀντικαταστήσει μέρος τοῦ Συντάγματος τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν. Ἕως σήμερα δύο φορὲς τὸ ἔχει συντάξει ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὸ ἔργο τοῦ Boeckh. Μάλιστα οἱ ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς παρουσιάστηκαν ἤδη σὲ τρίτη ἔκδοση. Ἡ στρεβλὴ ὀργάνωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ ἀμεριμνησία τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ αἰτία ποὺ πολὺ καθυστερημένα ἀναλάβαμε νὰ ἐκπληρώσουμε ἕνα μεγάλο ἐπιστημονικὸ καθῆκον ποὺ περιλαμβάνει καὶ ἄλλους τομεῖς· τοὺς καταλόγους τῶν μουσείων, τὰ γλυπτά, τὰ ἀγγεῖα, τὰ νομίσματα.

Τέλος, μὲ πολλὴ ἐπιτυχία συνεχίστηκαν γιὰ πέμπτη χρονιὰ τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης μὲ θέματα τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τὸν 19ο αἰώνα καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ζωγραφικὴ τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰώνα. Συναφὴς δραστηριότης τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ ὀργάνωση διαλέξεων στὴν αἴθουσα τούτη μὲ θέματα ἀρχαιολογικά. Σᾶς μνημονεύω μόνο τὴ Δημόσια Συνεδρία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ ἀείμνηστου Ἰωάννη Τραυλοῦ ποὺ ἔγινε στὶς 15 Δεκεμβρίου τοῦ 1993.

Κατὰ τὴ χρονιὰ ποὺ πέρασε ἡ Ἑταιρεία ἐξετέλεσε ἀνασκαφὲς σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Λεπτομέρειες γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν θὰ ἀκούσετε κατὰ τὴν αὐριανὴ Δημόσια Συνεδρία.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ὀργανισμό, μεταξὺ τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας εἶναι καὶ ἡ ἐνίσχυση ἐπιστημονικῶν ἔργων ποὺ γίνονται ἀπὸ τρίτους. Τὸ Συμβούλιο κρίνοντας ὅτι βοηθάει στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης ἐνίσχυσε χρηματικὰ τὴν Ἑταιρεία Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τὴν Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν περιοδικῶν τους. Ἐνίσχυσε ἐπίσης σημαντικὰ τὸ *Λεξικὸ τῶν Ἑλληνικῶν Κυρίων Ὀνομάτων τῆς Ἀρχαιότητος* ποὺ συντάσσεται

στὴν Ὀξφόρδη, τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ὀργάνωση ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου, καθὼς καὶ τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο γιὰ τὴ συντήρηση νομισματικοῦ θησαυροῦ καὶ τὸ *Εἰκονογραφικὸ Λεξικὸ τῆς Κλασικῆς Μυθολογίας*. Χρηματοδότησε ἐπίσης τὸ *Σύνταγμα Κυκλαδικῆς Τέχνης* ποὺ συντάσσεται ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Συμβούλου κ. Χρήστου Ντούμα. Ἡ σύνταξη τοῦ Συντάγματος γίνεται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ἱδρύματος Νικολάου Γουλανδρῆ. Ἰδιαίτερα γενναία ἐπιχορήγηση δόθηκε στὴν Ὀρθόδοξη Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀλβανίας γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν στὸ Ἀργυρόκαστρο. Τέλος, μέσα στὸ κεφάλαιο τῶν ἐνισχύσεων πρὸς τρίτους ἀνήκει καὶ ἡ φιλοξενία, στὸν ξενώνα Ντίτας Μαντζώρου, πολλῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων, κυρίως Ρώσων καὶ Σέρβων, ἀρχαιολόγων.

Χορηγήθηκαν ἐπίσης δίμηνες ὑποτροφίες παραμονῆς στὴν Ἀθήνα, γιὰ μελέτη, σὲ δύο ἀρχαιολόγους τῆς Κύπρου, καθὼς καὶ χρηματικὰ ποσὰ μέσῳ τῆς Academia Europaea γιὰ τὴν ἐνίσχυση ἀρχαιολόγων τῆς Ρωσίας μὲ σκοπὸ τὴ συνέχιση τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητάς τους.

Πρέπει νὰ τονίσω ὅτι πέραν τῶν ὅσων σᾶς ἀνέφερα ἡ Ἑταιρεία ἐνίσχυσε πλῆθος Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων μὲ σημαντικὰ χρηματικὰ ποσὰ γιὰ τὴν κάλυψη ἐξόδων τῶν μελετῶν τους, γιὰ τὴ συντήρηση, φωτογράφιση καὶ σχεδίαση ἀρχαίων, ἀκόμη καὶ γιὰ μικρὲς ἀνασκαφές. Ἐλπίζουμε ὅτι δὲν θὰ ἀργήσει ἡ ἀνταπόδοση ἐκ μέρους αὐτῶν ποὺ βοηθήθηκαν, δηλαδὴ ἡ δημοσίευση τῶν μελετῶν τους.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ προσφορὰ στὴν Ἑταιρεία τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀείμνηστου Ἰωάννη Τραυλοῦ, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνονται καὶ οἱ φωτογραφίες ποὺ εἶχε συλλέξει ἢ εἶχε λάβει ὁ ἴδιος, καὶ τὰ σχέδιά του, πλὴν ἐκείνων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς. Τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ συντάχθηκε λεπτομερὴς κατάλογος καὶ τώρα συντάσσεται ὁ κατάλογος τῶν σχεδίων.

Δέχτηκε ἀκόμη ἡ Ἑταιρεία τὴ δωρεὰ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἀείμνηστης Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννας Κωνσταντίνου. Ἡ δωρεὰ ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀδελφή της, τὴν κυρία Νίνα Παλαιοπούλου. Τελευταία δωρεὰ πρὸς τὴν Ἑταιρεία εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἑταίρου κ. Κωνσταντίνου Παπαδημητρίου προσφορὰ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀρχείου τοῦ πατέρα του Ἰωάννη Παπαδημητρίου, Γενικοῦ Διευθυντῆ Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τοῦ 1959 μέχρι τοῦ 1963, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔδωσε πνοὴ καὶ κύρος στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ, μεγάλης σημασίας γιὰ τὴ γνώση τῶν σημαντικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰωάννη Παπαδημητρίου, θὰ γίνει παρουσίαση στὸν

τόμο ποὺ παρασκευάζεται πρὸς τιμὴν τοῦ ἀναγεννητῆ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας.

Τὸ Συμβούλιο κατέβαλε σύντονες προσπάθειες καὶ γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν οἰκοπέδων τῆς λεωφόρου Συγγροῦ. Οἱ γνωστὲς οἰκονομικὲς συνθῆκες τοῦ τόπου μας ἔχουν ἐπηρεάσει τὴν κτηματικὴ καὶ οἰκοδομικὴ ἀγορὰ καὶ τὸ Συμβούλιο δὲν θέλησε νὰ προχωρήσει βιαστικά. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι τὰ οἰκόπεδα τῆς Συγγροῦ, ἐνῶ εἶναι μεγάλης ἀξίας, δὲν ἀποδίδουν οὔτε δραχμή. Οἱ λύσεις ποὺ ὑπάρχουν εἶναι δύο: ἡ οἰκοδόμηση τῶν οἰκοπέδων μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀντιπαροχῆς ἢ ἡ πώλησή τους, μερικὴ ἢ ὁλική, καὶ ἐπένδυση τοῦ ἀντιτίμου σὲ ἄλλα ἀκίνητα προσοδοφόρα ἢ σὲ ἀξίες. Τὸ Συμβούλιο ἐνήργησε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἡ ὁποία θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ κατεύθυνση τοῦ μελλοντικοῦ Συμβουλίου. Ἡ Ἑταιρεία ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πόρους γιὰ νὰ συνεχίσει τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο της καὶ τὸ μόνο περιουσιακὸ στοιχεῖο της μεγάλης ἀξίας ποὺ δὲν ἀποδίδει εἶναι τὰ οἰκόπεδα τῆς λεωφόρου Συγγροῦ.

Τὸ ἀπὸ παλαιότερες ἀνακοινώσεις γνωστό σας θέμα ἱδρύσεως τμήματος τῆς Ἑταιρείας στὴν Κύπρο προχώρησε τὸν τελευταῖο καιρὸ καὶ ἐλπίζουμε ὅτι θὰ δοθῆ τὸ ἀναγκαῖο οἴκημα ποὺ ἔχει ζητηθῆ γιὰ τὴν ἐγκατάστασή μας.

Ἀκούσατε, μὲ πολλὴ συντομία, τὸ ἔργο ποὺ ἐκτελέστηκε κατὰ τὸ 1993 καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1994. Ὑπάρχουν ἀκόμη πράγματα ποὺ ἔγιναν καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ὁλοκληρωθοῦν ἕως τὸ τέλος τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἄλλα τῶν ὁποίων ἔγινε ἡ σχεδίαση καὶ θὰ ἀρχίσουν σύντομα νὰ πραγματοποιοῦνται. Τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖται εἶναι συνεχὲς καὶ δὲν διακόπτεται. Ἡ εἰκόνα του ποὺ σᾶς ἔδωσα εἶναι ἡ εἰκόνα μικροῦ τμήματος αὐτοῦ ποὺ περιλαμβάνεται ἀνάμεσα σὲ δύο κοντινοὺς σταθμοὺς τοῦ ἀτελεύτητου ταξιδιοῦ τῆς Ἑταιρείας μέσα στὴ ζωὴ τοῦ Ἔθνους.

Μετὰ τὴν ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως ἀκολούθησε ἡ ἀνάγνωση τῆς ἔκθεσης τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας γιὰ τὸ ἔτος 1993 ἀπὸ τὴν Α΄ Γραμματέα τῆς Συνέλευσης κυρία Μαρία Παντελίδου Γκόφα, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀκολούθως:

ΠΡΟΣ
ΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις τῶν ἄρθρων 31 καὶ 32 τοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ συντάσσει ἔκθεση σχετικὰ μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ λήξαντος ἔτους τὴν ὁποία καὶ ὑποβάλλει πρὸς τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων.

Κατὰ τὸ ἄρθρο 17 τοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ τήρηση τῶν λογιστικῶν βιβλίων γίνεται κατὰ τὸ διπλογραφικὸ σύστημα. Τὰ λογιστικὰ βιβλία ποὺ τηρήθηκαν μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Ἀναλυτικὸ Ἡμερολόγιο Ταμείου, 2. Ἀναλυτικὸ Ἡμερολόγιο Διαφόρων Πράξεων, 3. Συγκεντρωτικὸ Ἡμερολόγιο, 4. Συγκεντρωτικὸ Καθολικό, 5. Καρτέλες κατὰ λογαριασμὸ Γενικοῦ Καθολικοῦ ἀναλυτικά.

Βάσει τῶν καταχωρήσεων ποὺ ἔγιναν στὰ ἀνωτέρω λογιστικὰ βιβλία συντάχθηκε στὶς 31.12.1993 ὁ Ἰσολογισμὸς Περιουσιακῆς Κατάστασης καὶ ὁ Πίνακας Ἀποτελεσμάτων Χρήσης 1993. Οἱ ἀντίστοιχοι πίνακες ἐπισυνάπτονται στὸ τέλος τῆς ἔκθεσης. Παρατίθενται στὴ συνέχεια ὁρισμένα σχόλια καὶ παρατηρήσεις ὡς πρὸς τοὺς λογαριασμούς.

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ

1. «Γήπεδα»: Ἐμφανίζεται ἡ ἀξία τῶν οἰκοπέδων κυριότητας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἀνέρχεται σὲ 171.133.200 δρχ. σύμφωνα μὲ ἀποτίμηση τοῦ ἔτους 1979. Ὑποχρέωση ἀναπροσαρμογῆς τῆς ἀξίας τους δὲν ὑπάρχει.

2. «Κτίρια»: Τὰ κτίρια κυριότητας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπεικονίζονται στὸν Ἰσολογισμὸ μὲ λογιστικὸ ἰσότιμο 8.550 δρχ. χάριν μνείας, λόγῳ τῆς ὁλοσχεροῦς ἀπόσβεσης τῆς ἀξίας τους κατὰ τὸ παρελθόν.

3. «Ἐγκαταστάσεις Κτιρίων», «Μηχανολογικὸς Ἐξοπλισμός»: Στοὺς δύο αὐτοὺς λογαριασμοὺς ἐμφανίζεται τὸ ἀναπόσβεστο ὑπόλοιπο τῆς 31.12.1993 τῶν διαφόρων βελτιώσεων τῶν κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τοῦ μηχανολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ.

4. «Ἔπιπλα καὶ Σκεύη»: Τὸ ἔτος 1993 διατέθηκαν 19.238.521 δρχ. γιὰ τὴν προμήθεια ἐπίπλων καὶ λοιποῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν γραφείων τῆς Α.Ε., καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν προμήθεια ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς Α.Ε.

5. «Βιβλία Βιβλιοθήκης»: Γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Βιβλιοθήκης κατὰ

τὸ ἔτος 1993 διατέθηκαν 13.084.600 δρχ. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἀφορᾶ τόσο τὴν ἀγορὰ βιβλίων ὅσο καὶ τὰ βιβλιοδετικά.

6. «Βιβλία Ἀποθέματος»: Στὸ λογαριασμὸ αὐτὸ ἐμφανίζεται τὸ ἀναπόσβεστο ὑπόλοιπο τῶν ἐκτὸς συναλλαγῆς βιβλίων.

7. «Βιβλία ὑπὸ Ἔκδοση»: Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τῆς Α.Ε. τὸ ἔτος 1993 ἀπορρόφησε τὸ ποσὸ τῶν 41.303.834 δρχ. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ λογαριασμοῦ ἀπεικονίζει τὴν ἀξία τῶν βιβλίων τῶν ὁποίων δὲν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἐκτύπωση κατὰ τὴν 31.12.1993.

8. «Βιβλία πρὸς Διάθεση»: Στὸ λογαριασμὸ αὐτὸ ἐμφανίζεται ἡ ἀξία τοῦ ὑπολοίπου τῶν πρὸς πώληση βιβλίων τῆς Α.Ε. σὲ τιμὴ κόστους, βάσει τῆς ἀξίας τοῦ χαρτιοῦ καὶ τῶν ἐξόδων γιὰ στοιχειοθεσία, ἐκτύπωση καὶ βιβλιοδεσία.

9. «Χρεόγραφα»: Τὰ διάφορα χρεόγραφα τοῦ χαρτοφυλακίου τῆς Α.Ε. τὴν 31.12.1993 ἀνέρχονται σὲ 828.146.441 δρχ.· ἡ ἀποτίμηση ἔγινε βάσει τιμῶν κτήσεως ὡς μικροτέρων ἐκείνων τῆς μέσης τιμῆς Δεκεμβρίου 1993. Στὰ ὁμόλογα ΕΤΒΑ ἔχει γίνει λογισμὸς δεδουλευμένων τόκων μέχρι 31.12.1993.

10. «Χρεῶστες»: Στὸ λογαριασμὸ αὐτὸ ἀπεικονίζονται οἱ ἀπαιτήσεις τῆς Α.Ε. κατὰ τὴν 31.12.1993 ἀπὸ προκαταβολὲς ποὺ εἶχαν χορηγηθεῖ σὲ διαφόρους γιὰ τὰ «ΕΡΓΑ», τὶς ἴδιες ἀνασκαφὲς καὶ τὴν ἐκτέλεση διαφόρων ἐργασιῶν.

11. «Διαθέσιμα»: Στὴν ὁμάδα αὐτὴ τῶν λογαριασμῶν ἀναγράφονται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο Ταμείου τῆς 31.12.1993 καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῶν καταθέσεων τῆς Α.Ε. σὲ διάφορες Τράπεζες. Τὸ ὕψος τῶν διαθεσίμων τῆς 31.12.1993 ἀνέρχεται σὲ 315.135.828 δρχ.

ΠΑΘΗΤΙΚΟ

1. «Κεφάλαιο» ἢ «Καθαρὴ Θέση»: Εἶναι μιὰ μαθηματικὴ ποσότητα ποὺ ἀπεικονίζει τὴν καθαρὴ περιουσία τῆς Α.Ε. κατὰ τὴν 31.12.1993, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἂν ἀπὸ τὸ Σύνολο τοῦ Ἐνεργητικοῦ ἀφαιρέσουμε τὸ Καθαρὸ Παθητικό. Ἡ καθαρὴ θέση τῆς 31.12.1993 ἀνέρχεται σὲ 1.056.503.118 δρχ.

2. «Ἀποθεματικὸ Διαφορῶν Ἀποτίμησης Χρεογράφων»: Προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῆς ἀξίας τῶν χρεογράφων κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἀξία τῶν δωρεὰν διατεθέντων χρεογράφων. Προορισμὸς εἶναι ἡ κάλυψη ζημιῶν ἀπὸ ἐνδεχόμενη μεταβολὴ τῆς τιμῆς τους κατὰ τὴν ἐξόφληση.

3. «Πιστωτές»: Στὴν ὁμάδα αὐτὴ τῶν λογαριασμῶν ἐμφανίζονται οἱ ὑποχρεώσεις τῆς Α.Ε. πρὸς τὸ Δημόσιο ἀπὸ παρακρατηθέντες φόρους ἀποδοτέους ἐντὸς τοῦ 1994, ἀπὸ κρατήσεις ὑπὲρ ΙΚΑ μηνὸς Δεκεμβρίου 1993 καὶ ἀποδοτέες τὸ 1994 καὶ ἀπὸ εἰσπραχθεῖσες ἐγγυήσεις ἀπὸ τοὺς ἐνοικιαστὲς ἀκινήτων μας.

4. «Ἔργα»: Στὸ λογαριασμὸ αὐτὸ ἀπεικονίζονται τὰ ὑπόλοιπα τῶν διαφόρων πιστώσεων ποὺ χορηγήθηκαν ἀπὸ τὸ Δημόσιο στὴν Α.Ε. γιὰ τὴ χρηματοδότηση διαφόρων μεγάλων ἀνασκαφικῶν ἔργων.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΧΡΗΣΗΣ 1993

ΕΣΟΔΑ

Τὰ πάσης φύσεως ἔσοδα τῆς Α.Ε. κατὰ τὸ ἔτος 1993 ἀνῆλθαν σὲ 378.488.722 δρχ. Στὸ ποσὸ αὐτὸ περιλαμβάνονται καὶ 69.696.870 δρχ. ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ δεδουλευμένους τόκους προθεσμιακῶν καταθέσεων καὶ ὁμολόγων ΕΤΒΑ κλπ., μὴ εἰσπραχθέντων τὸ 1993 καὶ εἰσπρακτέων σὲ ἑπόμενα ἔτη κατὰ τὴν ἐξόφληση τῶν διαφόρων τίτλων. Συνεπῶς τὰ πράγματι εἰσπραχθέντα ἔσοδα ἀνῆλθαν σὲ 308.791.852 δρχ.

ΕΞΟΔΑ

Τὰ πάσης φύσεως ἔξοδα (δαπάνες) τῆς Α.Ε. διακρίνονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες, στὶς Δαπάνες Ἐκπλήρωσης τοῦ Σκοποῦ τῆς Α.Ε. καὶ στὶς Λειτουργικὲς Δαπάνες. Οἱ δαπάνες (ἔξοδα) τοῦ ἔτους 1993 ἀνῆλθαν σὲ 412.969.919 δρχ.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Θέλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ προσωπικὸ τοῦ Λογιστηρίου καταβάλλει φιλότιμες προσπάθειες γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ ἔργο του ὑπὸ τὴν καθοδήγηση καὶ ἐποπτεία τοῦ Προϊσταμένου τοῦ Λογιστηρίου κ. Ἰωάννη Παπαδημητρακόπουλου. Ἐπίσης θὰ ἦταν παράλειψη ἂν δὲν τονιζόταν ἡ συμβολὴ τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου τῆς Α.Ε. κ. Νικολάου Λούβαρη στὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς Α.Ε. καὶ τὴν παροχὴ νομικῆς ἀρωγῆς ἐν γένει στὰ ποικίλα προβλήματα τῆς Α.Ε. Πολύτιμη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ βοήθεια τῶν Ὁρκωτῶν Λογιστῶν ποὺ ἀσκοῦν τὸν οἰκονομικὸ ἔλεγχο καὶ ἔχουν βοηθήσει σημαντικὰ στὴ διεξαγωγὴ τοῦ ὅλου ἔργου.

ΠΡΟΤΑΣΗ

Ἀπὸ τὸν ἔλεγχο ποὺ διεξήχθη ἐπιβεβαιώθηκαν τὰ ἀναφερόμενα στὸν Ἰσολογισμὸ ὑπόλοιπα τῶν λογαριασμῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὀρθότητα στὴν τήρηση τῶν βιβλίων καὶ στοιχείων. Οἱ πραγματοποιηθεῖσες δαπάνες συνοδεύονται ἀπὸ πλήρη καὶ νόμιμα δικαιολογητικὰ καὶ κινήθηκαν στὰ πλαίσια τῶν πιστώσεων τοῦ Προϋπολογισμοῦ. Δὲν διαπιστώθηκε καμιὰ παράλειψη, ἀνωμαλία ἢ διαχειριστικὴ ἀταξία καὶ προτείνουμε τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Δ.Σ. ἀπὸ κάθε εὐθύνη.

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΤΟΣ ΠΑΝΤΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

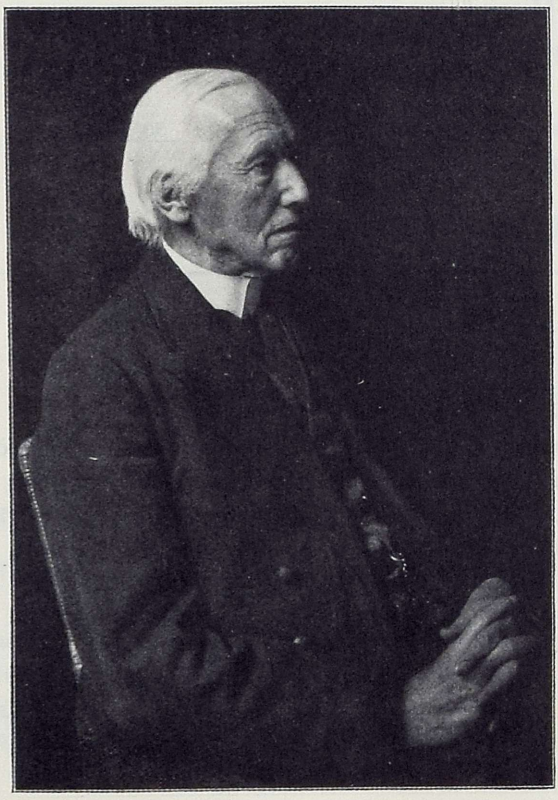

Ὁ μεγάλος Γερμανὸς φιλόλογος Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf (1848-1931)
(βλ. σελ. 44-45)

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ

ΠΑΓΙΟ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ		290.252.348
Γήπεδα	171.133.200	
Κτίρια	8.550	
Ἐγκαταστάσεις Κτιρίων	44.401.519	
Μηχανολογικὸς Ἐξοπλισμός	9.589.451	
Ἔπιπλα καὶ Λοιπὸς Ἐξοπλισμός	30.898.441	
Βιβλία Ἀποθέματος (ἐκτὸς συναλλαγῆς)	3.000.000	
Βιβλία Βιβλιοθήκης	30.893.394	
Μεταφορικὰ Μέσα	327.793	
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ		174.818.953
Βιβλία πρὸς Διάθεση	125.083.182	
Βιβλία πρὸς Διάθεση Ἔκδοσης 1993	41.303.834	
Βιβλία ὑπὸ Ἔκδοση	8.431.937	
ΧΡΕΟΓΡΑΦΑ		828.146.441
ΧΡΕΩΣΤΕΣ		87.435.170
ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ		315.135.828
Ταμεῖο	10.824.366	
Καταθέσεις Ταμιευτηρίου καὶ Προθεσμίας	304.311.462	
Ἐκκρεμεῖς Λογαριασμοί		742.627
ΣΥΝΟΛΑ		1.696.531.367

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἀναστάσιος Ζοῦμπος ἐπεσήμανε σοβαρὸ τυπογραφικὸ λάθος στὸ ἐπίγραμμα τοῦ Wilamowitz γιὰ τὴ νίκη μας στὸ Μπιζάνι (*Μέντωρ* 28, 1993, 184-185). Στὸν στίχο 4 παρέχεται *κοινῆς* ἀντὶ *καινῆς*. Ἀναδημοσιεύεται μὲ ἀνάλογα διορθωμένη τὴ μετάφραση:

Δίης ἐν Τμαρίοις δρυὸς ἀκρεμόνεσσι πελειὰς
ᾄδει γαυριόωσ' ὕμνον Ἐλευθερίης·
'Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικέ, δέρκεο χαίρων
οἵη τῆς καινῆς Ἑλλάδος ἠνορέη'.
Καὶ συνεορτάζουσ' ἐπινίκια πάντες ἀν' αἶαν
Ἑλλήνων ὅσοι καὶ Διός εἰσι φίλοι.

31ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1993

		ΠΑΘΗΤΙΚΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ		1.056.503.118
Ὑφιστάμενο κατὰ τὴν 31.12.1993		
ΑΠΟΘΕΜΑΤΙΚΟ		145.761.113
Διαφορὰ Ἀποτιμήσεως Χρεογράφων		
ΠΙΣΤΩΤΕΣ		11.268.574
Ἑλληνικὸ Δημόσιο - Ὀφειλόμενοι Φόροι		
ΦΜΥ/ΦΕΠ	2.620.754	
Ἀσφαλιστικοὶ Ὀργανισμοὶ - ΙΚΑ	7.119.400	
Ἐγγυήσεις Μισθωμάτων Ἀκινήτων	1.528.420	
ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ		482.998.562
		1.696.531.367

(Στῶν Τμαρίων τῆς θεϊκῆς δρυὸς τὰ κλαδιὰ ἄγριο περιστέρι
γεμάτο περηφάνια ὕμνο τῆς Ἐλευθερίας τραγουδεῖ·
‘Δία βασιλιὰ Δωδωναῖε Πελασγικὲ χαῖρε καὶ κοίτα
ποιὰ εἶναι τῆς νέας Ἑλλάδος ἡ ἀνδρεία’.
Γιορτάζουν μαζὶ τὰ ἐπινίκια ὅλοι στὴ γῆ
τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι καὶ φίλοι τοῦ Δία εἶναι.)

*

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

ΕΞΟΔΑ

ΔΑΠΑΝΕΣ ΕΚΠΛΗΡΩΣΕΩΣ ΣΚΟΠΟΥ		190.756.227
Πρόγραμμα ἀνασκαφῶν ἔτους 1992 (ὑπόλοιπα)	24.501.223	
Πρόγραμμα ἀνασκαφῶν εἰδικοῦ σκοποῦ ἔτους 1992 (ὑπόλοιπα)	3.500.000	
Πρόγραμμα ἀνασκαφῶν ἔτους 1993	71.500.873	
Πρόγραμμα ἀνασκαφῶν εἰδικοῦ σκοποῦ ἔτους 1993	21.198.481	
Ἐπιχορήγηση ἔργου Ἀκροπόλεως ἀπὸ ΕΟΚ	19.916.016	
Δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν	14.179.359	
Ἔκδοση Δελτίων καὶ Περιοδικῶν	1.941.884	
Δωρεὰν διατεθεῖσες ἐκδόσεις	19.172.100	
Ὑποτροφίες	1.467.291	
Οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις φιλανθρωπικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ	13.379.000	
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ		222.213.692
Ἀποδοχὲς προσωπικοῦ	111.931.462	
Ἐργοδοτικὲς εἰσφορές	30.243.588	
Ἀποσβέσεις	29.027.647	
Φόροι καὶ Τέλη	6.074.864	
Γενικὰ ἔξοδα	44.936.131	
ΣΥΝΟΛΑ		412.969.919

Ἀθῆναι,

Ὁ Πρόεδρος
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΕΛΕΓΧΟΥ ΟΡΚΩΤΟΥ ΕΛΕΓΚΤΟΥ

Ἐλέγξαμε τὶς ἀνωτέρω Οἰκονομικὲς Καταστάσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, οἱ ὁποῖες προκύπτουν ἀπὸ τὰ τηρηθέντα βιβλία καὶ στοιχεῖα, τῆς χρήσεως ποὺ ἔληξε στὶς 31.12.1993, τὰ ὁποῖα τέθηκαν ὑπόψη μας. Ὁ ἔλεγχός μας ἔγινε σύμφωνα μὲ τὶς ἐλεγκτικὲς διαδικασίες ποὺ κρίναμε κατάλληλες βάσει τῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων ἐλεγκτικῆς ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Σῶμα Ὁρκωτῶν Ἐλεγκτῶν. Ἐλήφθησαν ὑπόψη οἱ διατάξεις τοῦ «Ὀργανισμοῦ» καὶ τοῦ «Οἰκονομι-

ΧΡΗΣΕΩΣ 1993

	ΕΣΟΔΑ
1. Μισθώματα ἀκινήτων	29.610.270
2. Μισθώματα αἰθουσῶν	1.425.000
3. Αἴθουσα Διαλέξεων - Δεξιώσεων	1.710.000
4. Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης	3.020.500
5. Δωρεὲς διαφόρων	200.000
6. Ἐπιχορηγήσεις κρατικές	45.500.000
7. Ἐπιχορηγήσεις εἰδικοῦ σκοποῦ	27.561.784
8. Συνδρομὲς ἑταίρων	480.000
9. Ἀρχεῖο Ἴβυκος	42.360
10. Τόκοι καταθέσεων	51.324.061
11. Τόκοι ὁμολόγων ΕΤΒΑ	95.425.472
12. Μερίσματα μετοχῶν ΕΕΕΧ	73.800.000
13. Μερίσματα μετοχῶν ΕΤΕ	8.736.840
14. Τοκομερίδια χρεογράφων	154.484
15. Τόκοι ὁμολόγων ρήτρας ECU	11.843.679
16. Τόκοι ὁμολόγων ρήτρας DEM	19.249.296
17. Τόκοι ἀπὸ πιστώσεις ἀνασκαφῶν	494.138
18. Μικτὰ ἔσοδα πωλήσεως βιβλίων	7.654.964
19. Διάφορα ἔσοδα	255.874
	378.488.722
Ὑπόλοιπο πρὸς ἐξίσωση	34.481.197
	412.969.919

31 Δεκεμβρίου 1993

Ὁ Προϊστάμενος τοῦ Λογιστηρίου
ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

κοῦ Κανονισμοῦ» τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Μᾶς δόθηκαν οἱ ἀναγκαῖες γιὰ τὸν ἔλεγχο πληροφορίες καὶ ἐπεξηγήσεις ποὺ ζητήσαμε. Σχετικὴ Ἔκθεση μὲ τὶς παρατηρήσεις ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν ἀνωτέρω Οἰκονομικῶν Καταστάσεων θὰ διαβιβαστεῖ στὴ Διοίκηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ἀθῆναι, 31 Μαρτίου 1994

Ὁ Ὁρκωτὸς Ἐλεγκτὴς
ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΓΡΗΓ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἔκθεσης τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας, ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης κάλεσε τοὺς ἑταίρους νὰ διατυπώσουν τυχὸν παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως κατὰ τὸ 1993.

Πρῶτος ἔλαβε τὸν λόγο ὁ κ. Κ. Καλλίας, ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς: «Οἱ σύντομες παρατηρήσεις μου δὲν ἀποτελοῦν κριτικὴ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀλλὰ προσπάθεια συμβολῆς στὸ ἔργο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἐπαινῶ κατ' ἀρχὴν τὴν ἔκδοση τοῦ *Μέντορος*, τοῦ τριμηνιαίου Ἐνημερωτικοῦ Δελτίου. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε καὶ τὴ μόνη ἐπικοινωνία μὲ τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ δωδεκάμηνο διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ δύο Τακτικῶν Γενικῶν Συνελεύσεων.

Πέρυσι εἶχα προτείνει νὰ καθιερωθεῖ καὶ μία δεύτερη Γενικὴ Συνέλευση κατὰ τὸ φθινόπωρο, γιὰ νὰ συζητοῦνται τὰ οὐσιαστικὰ θέματα ποὺ ἀποτελοῦν τὸν προορισμὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ Συνέλευση εἶχε φανεῖ ὅτι εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν πρότασή μου καὶ ἐν τούτοις δὲν ἔγινε αὐτὴ ἡ Συνέλευση. Ἐπαναλαμβάνω σήμερα τὴν πρόταση. Δὲν ὑπάρχει βέβαια αὐτὴ ἡ δεύτερη Συνέλευση στὴν παράδοση τῆς Ἑταιρείας. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα χρόνια της ἡ Ἀθήνα ἦταν μία μικρὴ πόλη μὲ λίγους κατοίκους, οἱ ἀρχαιολόγοι πολὺ ὀλίγοι καὶ ἡ ἄτυπη προσωπικὴ ἐπικοινωνία ἦταν ἀρκετή. Ὅταν οἱ κοινωνίες γίνονται πολυάνθρωπες καὶ ἡ ἀπροσωπία τὶς χαρακτηρίζει, τότε ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἡ διὰ μέσου αὐτῆς συνεργασία χρειάζονται θεσμικὴ κατοχύρωση. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὸ κύρος της καὶ τὴν ἱστορία της εἶναι ἕνα εἶδος ἀρχαιολογικοῦ κοινοβουλίου. Δὲν ἐπιτρέπεται τὰ μέλη της νὰ καλοῦνται μόνο γιὰ νὰ ἐγκρίνουν τὸν λογιστικὸ ἀπολογισμό.

Ἐπίσης ἡ ἐτήσια Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση πρέπει νὰ γίνεται μετὰ τὴ λεπτομερὴ ἔκθεση τοῦ συνολικοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας (ἀνασκαφῶν ἰδίως, ἐκδόσεων κλπ.). Τὸ νὰ γίνεται ἡ ἔγκριση τῶν Πεπραγμένων πρὶν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ οὐσιαστικὰ Πεπραγμένα, μόνο μὲ τὴ λογιστικὴ παρουσίαση, ὑποβαθμίζει τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία περιορίζεται νὰ κάνει ὅ,τι κάνει ἕνα κοινὸ Σωματεῖο ποὺ ἡ Συνέλευσή του ἀρκεῖται νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν ἔντιμη χρηματικὴ διαχείριση.

Θέλω ἐπίσης νὰ ἐπανέλθω στὴν παλαιὰ πρότασή μου νὰ ἐκδοθεῖ μὲ ἐπιστημονικὴ πρωτοβουλία καὶ φροντίδα τῆς Ἑταιρείας μία ἀπογραφή, ἕνας ἀπολογισμὸς τοῦ συνόλου τῶν ἀνασκαφῶν (ἀπὸ τὸ Κράτος, τὴν Ἑταιρεία καὶ τὶς Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς) καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἐλεύθερου βίου τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι θὰ ἔχουμε ἐξασφαλίσει καὶ μία περιγραφὴ τοῦ συνόλου τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ ἔργο θὰ εἶναι πολύτιμο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διαφώτιση τῶν ξένων. Καὶ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα, εἶναι ἰσχυρότερα τεκμήρια γιὰ

τὴν ἱστορία καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀκόμη, γιατὶ αὐτὰ μποροῦν νὰ ἔχουν μία ὑπερβολή, ὁπωσδήποτε δὲ εἶναι ὑποκειμενικά. Τὸ *'Αρχεῖο τῶν Μνημείων* ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκδίδει ἡ 'Εταιρεία μὲ ἀντικείμενο τὶς ἀρχαιότητες τῆς 'Αθήνας καὶ τῆς 'Αττικῆς εἶναι ἄριστη ἐργασία, μακρᾶς πνοῆς, θὰ ἀπαιτήσει πολλὰ χρόνια γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ καὶ θὰ βοηθήσει μόνο τοὺς ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγους. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρώσει οὔτε ἐκπαιδευτικὸ οὔτε διαφωτιστικὸ σκοπό, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχω μιλήσει κατ' ἐπανάληψη.

Θὰ ἤθελα ἀκόμη νὰ ἐρωτήσω γιὰ τὸ Μουσεῖο τῆς 'Ακροπόλεως. Σὲ ποιὸ σημεῖο βρίσκεται ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἀνέγερσή του. 'Επίσης μήπως τὸ σχέδιο ποὺ προβλέπει καὶ δαπάνες ἀπαλλοτριώσεων εἶναι ὑπερβολικὸ καὶ δυσχεραίνει τὴν ἀνέγερση τοῦ Μουσείου. 'Οπωσδήποτε εἶναι ἕνα μεγάλο ἔργο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐνδιαφερόμαστε ὅλοι καὶ πρέπει νὰ ἐνδιαφερόμαστε. Τὸ ἔργο αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι πραγματοποιήσιμο σὲ προβλεπτὸ χρονικὸ διάστημα.

Τέλος, θέλω νὰ ἀπευθυνθῶ καὶ πάλι πρὸς τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους. Πέρυσι, λόγῳ τῆς ἡλικίας μου, τοὺς ἀπηύθυνα ἕναν θερμὸ ἀποχαιρετισμό. 'Ο Θεὸς μοῦ χάρισε τὴ δυνατότητα νὰ εἶμαι καὶ ἐφέτος μαζί σας. 'Αλλὰ ἀφοῦ δύο φορὲς ἀποχαιρετισμὸς δὲν γίνεται, ἐφέτος τοὺς ἀπευθύνω ἕναν ἐγκάρδιο χαιρετισμὸ ἐκτιμήσεως καὶ ἀγάπης.

Κυρίες καὶ Κύριοι ἀρχαιολόγοι, ἀγαπητοί μου ἀρχαιολόγοι, τιμῶ τὸ ἔργο σας. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ κύριο ἐπιστημονικὸ καὶ αἰσθητικὸ ἔργο σας, προεκτείνετε σὲ βάθος τὴ γνώση τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας. Τὸ ἔργο σας ἔχει ἐπίσης τὴ γοητεία τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀγνώστου, τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἀποκαταστάσεως παλαιοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς ἀνακαλύψεις στὸν τομέα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Εἰλικρινῶς σᾶς ζηλεύω».

Στὴ συνέχεια ἡ κυρία Φ. Ζαφειροπούλου, ἀφοῦ συνεχάρη τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο γιὰ τὸ ἔργο τοῦ περασμένου ἔτους, δήλωσε ὅτι δὲν ἐγκρίνει τὴ διακοπὴ τῆς δωρεὰν χορήγησης τῶν δημοσιευμάτων στοὺς ἀρχαιολόγους καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα περισσότερες διευκρινήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς λόγους ποὺ ἐπέβαλαν αὐτὴ τὴν ἐνέργεια τοῦ Συμβουλίου.

Στὴ συνέχεια τὸν λόγο ἔλαβε ἡ κυρία 'Α. 'Ανδρειωμένου, ἡ ὁποία εἶπε τὰ ἑξῆς: «Κύριοι συνάδελφοι, Νομίζω ὅτι καλῶς τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς 'Εταιρείας διέκοψε τὴν παροχὴ τῶν ἐπὶ πλέον ἐκδόσεών της στὰ 650 ἄτομα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων μάλιστα δὲν εἶναι οὔτε κὰν μέλη της. Καὶ ἰδοὺ γιατί:

Ὅλοι μας λαμβάνομε δωρεὰν τὴν *Ἐφημερίδα*, τὰ *Πρακτικά*, τὸ *Ἔργον* καὶ τὸν *Μέντορα*, ὅλα ἀπολύτως ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπιστημονική μας ἐνημέρωση καὶ περαιτέρω κατάρτιση. Ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι ἡ Ἑταιρεία, πέραν αὐτῶν, ἐκδίδει κατ' ἔτος καὶ κατὰ μέσο ὅρο ἄλλα ὀκτὼ βιβλία καὶ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ διαιρέσομε διὰ τοῦ τέσσερα, ἀριθμοῦ ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὰ προϊστορικά, κλασικά, βυζαντινὰ καὶ ποικίλου ἐνδιαφέροντος συγγράμματα (νομικά, μαθήματα Ἱστορίας τῆς Τέχνης κλπ.), τότε θὰ ἰδοῦμε ὅτι στὸν καθένα ἀπὸ ἐμᾶς ἀντιστοιχοῦν δύο βιβλία τῆς εἰδικότητός του κατ' ἔτος. Δεδομένου τώρα, ὅτι ἔχομε ἔκπτωση 50%, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ καθένας μας «χάνει» ἕνα βιβλίο τὸν χρόνο, δηλαδὴ ± 8.000-10.000 δραχμές.

Κύριοι συνάδελφοι, Δὲν εἶναι κρίμα, γιὰ νὰ μὴ χάσει καθένας ἀπὸ ἐμᾶς αὐτὸ τὸ μικρὸ ποσό, νὰ δεχθοῦμε, γιὰ νὰ μὴν εἰπῶ νὰ καταδεχθοῦμε, νὰ ζημιώνεται ἡ Ἑταιρεία μας κάθε χρόνο περὶ τὰ πενήντα ἑκατομμύρια δραχμές; (10 βιβλία × 8.000 δραχμὲς = 80.000 × 650 = 52.000.000).

Ἂς μὴν ἰσχυρισθοῦμε —διότι αὐτὸ θὰ εἶναι ἀνακριβέστατο— ὅτι μᾶς χρειάζονται ὅλα τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἐκδίδει ἡ Ἑταιρεία. Θὰ σᾶς ἀπαντοῦσα ὅτι ἀσφαλῶς λίαν εὐχαρίστως θὰ ἐλάμβανα δωρεὰν καὶ ὅλα τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα ἐκδίδουν τὰ Πανεπιστήμιά μας, τὸ Πολυτεχνεῖο μας κλπ. Ἡ «ἀπληστία» μας, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀπόκτηση βιβλίων, δὲν γνωρίζω ἐὰν ἔχει ὅρια. Πρέπει ὅμως νὰ ζυγοσταθμισθεῖ μὲ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑταιρείας μας ἡ ὁποία δὲν εἶναι πτῶμα γιὰ νὰ τὸ σκυλεύσομε, ἀλλὰ ἕνας Ὀργανισμὸς ποὺ σφύζει ἀπὸ ζωή, διοικούμενος ἀπὸ ἕνα ἐκλεκτὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τὸ ὁποῖο ὁραματίζεται νὰ τὴν κάνει νὰ μεγαλουργήσει γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, ἐπιστήμης κατ' ἐξοχὴν ἐθνικῆς. Μὲ τὰ ἐξοικονομούμενα χρήματα μποροῦν νὰ χρηματοδοτηθοῦν ἄλλα προγράμματα, ὅπως εἶναι ὁ ἐξοπλισμὸς μὲ μηχανήματα τῆς μοντέρνας τεχνολογίας καὶ κυρίως ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκδιδομένων συγγραμμάτων, ἡ ὁποία μᾶς ἀφορᾶ ὅλους, ἀτομικῶς ἀλλὰ καὶ ὡς Ἕλληνες, καθὼς θὰ βλέπομε ὅλο καὶ περισσότερο νὰ προβάλλεται ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ διεθνῶς.

Ἡ μικρὴ τοῦ καθενός μας θυσία ἂς εἶναι ἡ ἀτομική μας συμβολὴ στὴν πραγμάτωση τῶν ὁραματισμῶν μας γιὰ τὴν Ἑταιρεία μας, ἡ ὁποία, στὸ κάτω κάτω, εἶναι δημιούργημα ὅλων μας καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μας».

Ὁ κ. Δ. Κουτρούμπας συνεχάρη τὸ Συμβούλιο γιὰ τὸ ἐκδοτικὸ ἔργο καὶ τὶς λοιπὲς δραστηριότητες καὶ ἔκανε παρατηρήσεις καὶ προτά-

σεις σχετικὰ μὲ τὴν ἀκίνητη περιουσία τῆς Ἑταιρείας στὴ λεωφόρο Συγγροῦ, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἀξιοποιηθεῖ εἴτε μὲ ἀντιπαροχή, εἴτε μὲ πώλησή της καὶ ἐπένδυση τοῦ τιμήματος σὲ ἀκίνητα καὶ σὲ ἀξίες.

Κατόπιν μίλησε ἡ κυρία Αἰκ. Ρωμιοπούλου, ἡ ὁποία περιορίστηκε στὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς δημοσιευμάτων μὲ Ἱδρύματα καὶ Βιβλιοθῆκες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Παρατήρησε ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων ποὺ εἰσέρχονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν εἶναι χρήσιμα καὶ θὰ μποροῦσαν νὰ λείπουν.

Στὸ βῆμα ἀνέβηκε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ ὁποῖος εὐχαρίστησε ὅλους ὅσοι μίλησαν ἐπαινετικὰ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Συμβουλίου καὶ ἀπάντησε στὶς παρατηρήσεις τῶν ἑταίρων κατὰ τὴ σειρὰ ποὺ ἔγιναν:

Στὸν κ. Καλλία: «Θὰ θυμᾶστε ὅτι πέρυσι εἶχα δεχθεῖ τὴν πρότασή σας γιὰ τὴν ἄτυπη Συνέλευση. Ὅταν τὴν ἔθεσα στὴν κρίση τοῦ Συμβουλίου δὲν ἔγινε δεκτὴ γιὰ τυπικοὺς καὶ τεχνικοὺς λόγους. Καὶ πάλι σᾶς λέγω ὅτι βρίσκω τὴν πρότασή σας ἐνδιαφέρουσα καὶ τὴν πραγματοποίησή της χρήσιμη. Γι' αὐτὸ ἐρωτῶ τοὺς ἑταίρους: δέχονται νὰ γίνεται ἡ ἄτυπη αὐτὴ Συνέλευση κάθε φθινόπωρο; [Οἱ ἑταῖροι ἐπιδοκιμάζουν.]

Ὀρθὴ εἶναι ἡ παρατήρησή σας γιὰ τὴ σειρὰ τῆς λογοδοσίας. Τὸ ἑπόμενο Συμβούλιο πρέπει νὰ φροντίσει ὥστε πρῶτα νὰ γίνεται ἡ ἔκθεση τοῦ Ἔργου καὶ κατόπιν νὰ λογοδοτεῖ τὸ Συμβούλιο. Πιστεύω ὅτι τὸ 1994 θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ πρότασή σας αὐτή.

Τὸ Ἀρχεῖο τῶν Ἑλληνικῶν Μνημείων δὲν ἔγινε, ὅπως σωστὰ ζητήσατε, γιατὶ εἶναι ἔργο μεγάλο καὶ χρειάζεται πολὺ χρόνο καὶ ἔξοδα. Ἤδη ὅμως προπαρασκευάζεται ἡ δημοσίευση καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν μνημείων, ἄλλου ἔργου ἀπὸ αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο σᾶς μίλησα, συνοπτικοῦ καὶ περιεκτικοῦ, καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ εἶναι ἕτοιμο τὸ 1995.

Ὡς πρὸς τὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, βλέπω ὅτι παρίσταται στὴ Συνέλευση ὁ κ. Καλλιγᾶς, ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ περισσότερο κατάλληλος ἀπὸ ὅλους μας γιὰ νὰ μᾶς ἐνημερώσει».

Στὴν κυρία Ζαφειροπούλου ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ἔδωσε ἐκτενεῖς πληροφορίες λέγοντας τὰ ἑξῆς: «Κρίνω ὡς ἀδικαιολόγητες τὶς παρατηρήσεις γιὰ τὴ διακοπὴ τῆς δωρεὰν χορήγησης τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας. Εἶχα ἐνημερώσει προσωπικῶς πολλοὺς ἑταίρους ἀρχαιολόγους γιὰ τοὺς λόγους τῆς μερικῆς διακοπῆς. Τὴν κυρία Καράγιωργα, τὴν κυρία Ζερβουδάκη, τὴν κυρία Λεμπέση, τὴν κυρία Ρωμιοπούλου, τὸν κ. Παπαποστόλου καὶ τὸν κ. Σταϊνχάουερ, πέραν ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἐνημερωθεῖ ἀπὸ Συμβούλους τῆς Ἑταιρείας. Ἐφ'

όσον όμως δὲν κρίθηκαν ἀρκετὲς οἱ ἐξηγήσεις θὰ ἐνημερώσω μὲ τὴν εὐκαιρία καὶ ἐκείνους τοὺς ἑταίρους ποὺ δὲν ἀπολαύουν τοῦ προνομίου αὐτοῦ.

Κατὰ τὸ ἄρθρο 28 παρ. 3 τοῦ 'Οργανισμοῦ ἐπιτρέπεται ἡ δωρεὰν χορήγηση τῆς *'Εφημερίδος* καὶ τῶν *Πρακτικῶν* μόνο, σὲ φυσικὰ καὶ νομικὰ πρόσωπα ποὺ εὐεργέτησαν τὴν 'Εταιρεία, στὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, σὲ ἐπιτίμους ἑταίρους καὶ στοὺς 'Εφόρους καὶ 'Επιμελητὲς τῶν 'Αρχαιοτήτων, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει αἴτηση γιὰ τὴ δωρεὰν χορήγηση.

Τὸ σημερινὸ Συμβούλιο καὶ τὰ προηγούμενα, ἀπὸ τοῦ 1959 μάλιστα, διεύρυναν σιωπηρὰ τὸν κύκλο τῶν φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων στὰ ὁποῖα δίδονταν τὰ δύο περιοδικὰ καὶ ἄρχισαν νὰ δίδουν καὶ τὰ λοιπὰ δημοσιεύματα, τὶς μονογραφίες καὶ τὶς δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν.

Ὅταν τὸ 1959 ψηφίστηκε τὸ ἄρθρο 28 τοῦ 'Οργανισμοῦ, ἐκεῖνοι ποὺ λάμβαναν τὰ δωρεὰν δημοσιεύματα ἦταν περίπου 45 μὲ 50. Ἔκτοτε τὰ μέλη τῆς 'Υπηρεσίας πολλαπλασιάστηκαν, εἶναι 400 καὶ πλέον, τὸ προνόμιο τῆς δωρεὰν χορήγησης ἐπεκτάθηκε στοὺς καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων· εἶναι τέσσερα τὰ Πανεπιστήμια ὅπως γνωρίζετε καὶ οἱ διδάσκοντες δὲν τετραπλασιάστηκαν ἀλλὰ πολλαπλασιάστηκαν. 'Επεκτάθηκε ἀκόμη στοὺς καθηγητὲς τῶν Πολυτεχνείων, στὰ μέλη τοῦ ΚΕΡΑ καὶ τοῦ Κέντρου 'Ερεύνης 'Αρχαιότητος τῆς 'Ακαδημίας. 'Η ἀρχαιολογία θεραπεύεται ἀπὸ πολλοὺς πλέον καί, γιὰ νὰ μὴ σᾶς κουράζω προσθέτοντας τὶς διάφορες κατηγορίες ἀρχαιολόγων, Βιβλιοθῆκες, 'Υπηρεσίες καὶ 'Ιδρύματα, φθάνουμε στὸν ἀριθμὸ τῶν 600 περίπου.

'Η ὑπερβολὴ χορήγησης δωρεὰν δημοσιευμάτων εἶχε τελικῶς, ὅπως ἔπρεπε κανεὶς νὰ περιμένει, ἐπιπλοκές· ἐπιπλοκὲς ἐλεγκτικές, λογιστικὲς καὶ φορολογικές. Ὅπως γνωρίζετε, ἡ διαχείριση τῆς 'Εταιρείας ἐλέγχεται ἀπὸ τοὺς 'Ορκωτοὺς 'Ελεγκτὲς οἱ ὁποῖοι διαπίστωσαν ὅτι ἡ ἔκταση τῆς χορήγησης τῶν δημοσιευμάτων δὲν προβλεπόταν ἀπὸ τὸν 'Οργανισμό. Δὲν μποροῦσε ὅμως τὸ Συμβούλιο νὰ καλύγει τὸ κενὸ μὲ τὴ λήψη ἀπόφασης κατὰ τὸ ἄρθρο 41 τοῦ 'Οργανισμοῦ, γιατὶ τὸ θέμα αὐτὸ ρυθμίζεται ρητῶς ἀπὸ τὸ ἄρθρο 28. 'Η φορολογικὴ ἐπιπλοκὴ ἐξ ἄλλου ἔγκειται στὸ ὅτι, μὲ τὴ δωρεὰν χορήγηση τῶν δημοσιευμάτων διαφεύγει ἀπὸ τὸ Δημόσιο ὁ ΦΠΑ ποὺ ἀναλογεῖ στὸ ἀντίτιμό τους. Ἴσως πολλοὶ ἑταῖροι δὲν γνωρίζουν ὅτι ἀπὸ διετίας ὑπάρχει στὸ Λογιστήριο τῆς 'Εταιρείας ταμιακὴ μηχανή, σφραγισμένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὴν Οἰκονομικὴ 'Εφορία. Οὔτε βεβαίως εἶναι δυνατὸν οἱ λαμβάνοντες τὰ δημοσιεύματα νὰ δίδουν τὸν ΦΠΑ.

Τὸ Συμβούλιο, εὐθὺς ὡς ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τοὺς Ἐλεγκτὲς ἡ ἀνωμαλία, διέκοψε τὴ δωρεὰν χορήγηση τῶν νέων δημοσιευμάτων καὶ ἔκανε διαβήματα στὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ θέματος. Οἱ ἁρμόδιες Ὑπηρεσίες μὲ πολλὴ εὐγένεια ἄκουσαν τὸ ἀνορθόδοξο αἴτημα καὶ ὑποσχέθηκαν νὰ τὸ μελετήσουν καὶ ἐνδεχομένως νὰ τὸ ἱκανοποιήσουν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ δυνατότητα αὐτή. Μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχουμε λάβει ἀπάντηση καὶ κρίθηκε ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπισπεύσουμε τὴ διατύπωσή της. Θὰ ἐρχόταν σὲ δυσάρεστη ἀντίθεση μὲ τὴν προσπάθεια συλλογῆς πόρων, κυρίως ἀπὸ διαφεύγοντα ΦΠΑ, τὴν ὁποία καταβάλλει τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν.

Τὸ φορολογικὸ αὐτὸ πρόβλημα παρουσιάστηκε ἀμείλικτο πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες. Χρειάστηκε νὰ δώσουμε στὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Δ΄ Συνάντησης γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀντιτύπων τῶν Πρακτικῶν τῆς Γ΄ Συνάντησης, μὲ σκοπὸ νὰ πωληθοῦν στοὺς συνέδρους. Τὸ πράγμα ἀπεδείχθη ἀδύνατον. Ἔπρεπε νὰ ἐκδοθεῖ τιμολόγιο, νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ εἴσπραξη στὰ βιβλία τῆς Ἑταιρείας καὶ νὰ ἀποδοθεῖ ὁ ΦΠΑ στὸ Δημόσιο. Ἀνορθόδοξη λύση δόθηκε ἐξ ἄλλου μὲ τὴ χορήγηση τῶν συγγραφικῶν ἀντιτύπων τοῦ ἴδιου βιβλίου.

Ἡ διακοπὴ δωρεὰν χορήγησης δὲν ἀφορᾶ ὅλα μας τὰ βιβλία ἀλλὰ λίγες τελευταῖες ἐκδόσεις. Φυσικὰ ὁρισμένα δημοσιεύματα ποὺ τυπώνονται σὲ μικρότερο ἀριθμὸ ἀντιτύπων δὲν δίδονται. Τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως ἡ ὀκτάτομη *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ τῆς Πρώτης Περιόδου*, οἱ δύο τόμοι τῶν *Ἀττικῶν Ἐπιτυμβίων Ἐπιγραφῶν* τοῦ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη, οἱ δύο τόμοι τοῦ *Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* καὶ ἐκεῖνα ποὺ προορίζονται γιὰ τοὺς φοιτητές.

Πιστεύω ὅτι ἔχουν ἐνδιαφέρον μερικὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα τῆς δωρεὰν διανομῆς. Κατὰ τὸ 1993, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὑπῆρξε περιορισμὸς στὴ δωρεὰν χορήγηση, δόθηκαν στὶς κατηγορίες τῶν φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων ποὺ σᾶς μνημόνευσα προηγουμένως βιβλία ἀξίας 45.000.000 δραχμῶν. Στὸ ποσὸ αὐτὸ δὲν ὑπολογίζεται δαπάνη 23.000.000 ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μισθοδοσία τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων. Κατὰ τὸ 1992 δόθηκαν βιβλία ἀξίας 74.000.000, τὸ 1991 ἀξίας 64.000.000, τὸ 1990 ἀξίας 43.000.000, τὸ 1989 ἀξίας 58.000.000 καὶ τὸ 1988 ἀξίας 21.000.000. Τὸ σύνολο τῆς δωρεὰν χορήγησης φθάνει γιὰ τὰ χρόνια 1988-1993 στὸ ποσὸ τῶν 308.000.000 δραχμῶν.

Παρὰ τὰ γιγαντιαῖα ποσὰ ποὺ ξοδεύει ἡ Ἑταιρεία γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν βιβλίων της καὶ τὴ δωρεὰν διάθεσή τους, δὲν ἔτυχε καμιᾶς

ενίσχυσης από το Υπουργείο Πολιτισμού· το θέμα αυτό μπορούσε πολύ εύκολα να ρυθμιστεί από εταίρους, Υπουργούς και άλλους διοικητικούς παράγοντες, αλλά δεν ρυθμίστηκε. Για μιάν ακόμη φορά υπενθυμίζω ότι η ιδιότης του εταίρου δημιουργεί μόνον υποχρεώσεις απέναντι στην Εταιρεία και μία μόνον εύλογη προσδοκία: την ικανοποίηση να βλέπουν το αιωνόβιο Ίδρυμα να ωφελεί την επιστήμη και το Έθνος. Το Συμβούλιο έκανε περισσότερα από ό,τι του επιτρεπόταν ως προς τα δημοσιεύματα. Δεν πρόκειται όμως να παραβεί ούτε τον Οργανισμό ούτε τους νόμους του Κράτους. Θα συνεχιστεί η προσπάθεια εύρεσης λύσης και έως τότε οι αρχαιολόγοι και οι φοιτητές μπορούν να επωφελούνται από τη μεγάλη έκπτωση η οποία γίνεται ειδικώς γι' αυτούς και η οποία φθάνει έως το 50% επί της τιμής πωλήσεως των δημοσιευμάτων.

Παρατηρώ ακόμη πως η διαμαρτυρία για τη μη χορήγηση δωρεάν δημοσιευμάτων είναι κάπως άτοπη. Η Εταιρεία περιμένει ενίσχυση των οικονομικών της από τους εταίρους· γι' αυτό και η τακτική πληρωμή της συνδρομής θεωρήθηκε εξ αρχής ως πρώτη τους υποχρέωση. Το κεφάλαιο των δημοσιευμάτων είναι οικτρά παθητικό, εξ αιτίας ακριβώς της, σε μεγάλη έκταση, δωρεάν διανομής. Στα Πανεπιστήμια που αποταθήκαμε για τη χρήση ορισμένων βιβλίων μας ως διδακτικών δεν βρήκαμε την ανταπόκριση που λογικά περιμέναμε.

Το Συμβούλιο πιστεύει ότι το ενδιαφέρον του για την επιστημονική προκοπή των Ελλήνων αρχαιολόγων είναι έμπρακτο, αποτελεσματικό και αποδεδειγμένο, και περιμένει από τους εταίρους να το αναγνωρίσουν».

Στην κυρία Ανδρειωμένου: «Όσα είπατε ενισχύουν την άποψη του Συμβουλίου σχετικά με τη δωρεάν χορήγηση δημοσιευμάτων. Η άποψή σας βρίσκεται σε συμφωνία με τη βασική αρχή του Οργανισμού της Εταιρείας, που καθορίζει ως κύριο χρηματικό πόρο την προερχόμενη από τους εταίρους χρηματική ενίσχυση».

Στον κ. Κουτρούμπα: «Οι απόψεις σας είναι ταυτόσημες με του Συμβουλίου. Όπως είπα πολύ σύντομα στο τέλος του λόγου μου, δύο λύσεις υπάρχουν, κατά το Συμβούλιο, για την αξιοποίηση των οικοπέδων της Συγγρού, αυτές που προτείνατε και εσείς. Η οικοδόμηση με το σύστημα της αντιπαροχής ή η πώληση και επένδυση του αντιτίμου σε άλλα ακίνητα προσοδοφόρα και σε αξίες. Το νέο Συμβούλιο θα πρέπει να εκλέξει μία από τις δύο λύσεις και η Συνέλευση, εγκρίνοντας τα όσα έγιναν κατά τη διάρκεια της τριετίας, θα δώσει και την

ἔγκρισή της γιὰ τὶς ἐνέργειες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν οἰκοπέδων τῆς Συγγροῦ».

Στὴν κυρία Ρωμιοπούλου: «Μὲ τὶς ἀνταλλαγὲς βιβλίων ποὺ γίνονται προμηθευόμαστε χωρὶς νὰ δαπανήσουμε βιβλία ποὺ ἐνδιαφέρουν, ἔστω καὶ δευτερευόντως, τοὺς Ἕλληνες ἐπιστήμονες. Κυρίως περιοδικὰ ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀρχαιολογία τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Παλαιστίνης, τοῦ Ἰσραήλ. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχουμε, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ ἀρχαιολογικὰ δημοσιεύματα τὰ σχετικὰ μὲ τὶς γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο χῶρες, τὴν Ἀλβανία, τὴ Βουλγαρία, τὶς γύρω ἀπὸ τὸν Εὔξεινο περιοχὲς κλπ. Μὲ τὶς ἀνταλλαγὲς ἐπιτυγχάνουμε δύο σκοπούς. Νὰ πλουτίζουμε τὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας καὶ νὰ φθάνουν τὰ δημοσιεύματά μας σὲ Βιβλιοθῆκες καὶ Ἱδρύματα τοῦ Ἐξωτερικοῦ».

Μετὰ τὶς ἐπεξηγήσεις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως ὁ Σύμβουλος κ. Βασίλειος Λαμπρινουδάκης παρατήρησε ὅτι ἔγινε ὀρθὴ ἀνάλυση τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴ δωρεὰν χορήγηση τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας καὶ ὅτι τὸ ἑπόμενο Διοικητικὸ Συμβούλιο θὰ ἐξετάσει καὶ πάλι τὸ θέμα.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς συζήτησης ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης κάλεσε τοὺς ἑταίρους νὰ ἐγκρίνουν ἢ νὰ ἀπορρίψουν τὴ διαχείριση τοῦ 1993 καὶ νὰ ἀπαλλάξουν τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὶς εὐθύνες τους. Ἡ Συνέλευση ἐνέκρινε παμψηφεὶ τὴ διαχείριση τοῦ 1993 καὶ ἡ συνεδρία ἔληξε περὶ τὶς 12 π.μ.

Ὁ Πρόεδρος
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΟΚΚΟΛΙΑΔΗΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

Ἡ Α΄ Γραμματεὺς
ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ

Ἡ Β΄ Γραμματεὺς
ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

Β΄ ΤΑΚΤΙΚΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ 1994

ΠΡΑΚΤΙΚΟ

Στὴν Ἀθήνα σήμερα, 17 Ἀπριλίου 1994, ἡμέρα Κυριακή, πραγματοποιήθηκε στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ μεγάρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Πανεπιστημίου 22, ἡ Β΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων μὲ μοναδικὸ θέμα στὴν Ἡμερήσια Διάταξη τὴν ἐκλογή, μὲ μυστικὴ ψηφοφορία, Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴν τριετία 1994-1997.

Ἀρχικὰ ἀναγνώστηκαν τὰ Πρακτικὰ τῆς Α΄ Τακτικῆς Συνέλευσης ἀπὸ τὴν Α΄ Γραμματέα κ. Μ. Παντελίδου Γκόφα καὶ ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τοὺς ἑταίρους παμψηφεί. Ἀμέσως μετά, ὥρα 10.15΄, ἄρχισε ἡ μυστικὴ ψηφοφορία ποὺ ἔληξε στὶς 1.30 μ.μ.

Στὴ συνέχεια ἀνοίχτηκε ἡ κάλπη, καταμετρήθηκαν οἱ φάκελοι καὶ μονογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν Πρόεδρο κ. Κοκκολιάδη. Ἀπὸ τὴν καταμέτρηση τῶν ψήφων προέκυψε τὸ ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα: Ἐψήφισαν 182. Εὑρέθησαν 182 ψηφοδέλτια ἔγκυρα ἐκ τῶν ὁποίων 2 λευκά. Ἔλαβαν: Πετράκος Β. 153, Λοντᾶς Γ. 145, Οἰκονομίδου Α. 140, Γκόφας Δ. 135, Βλάχος Α. 135 (ἐκ τῆς γενομένης κληρώσεως μεταξὺ τῶν δύο ποὺ ἰσοψήφησαν προηγήθηκε ὁ κ. Δ. Γκόφας), Κανίνιας Σπ. 134, Λαμπρινουδάκης Β. 130, Παπαπάνος Κ. 129, Παπαποστόλου Ι. 12, Ζερβουδάκη Η. 11, Βοκοτόπουλος Π. 6, Ζαφειροπούλου Φ. 6, Θεοχάρη Μ. 6, Ντούμας Χρ. 5, Δεσπίνης Γ. 3, Δροσογιάννη Φ. 2, Ἀνδρειωμένου Α. 2, Κοκκολιάδης Σπ. 2, Ζιρὼ Δ. 2, Τζεδάκις Ι. 2, Σακελλαράκης Ι. 2. Ἀπὸ 1 ψῆφο ἔλαβαν οἱ ὑπόλοιποι: Ζίας Ν., Δεληβορριᾶς Α., Παναγιωτίδη Μ., Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ., Δρανδάκης Ν., Καράγιωργα Θ., Λεμπέση Α., Τριάντη Ι., Ἐφραίμογλου Λ., Κορρὲς Γ., Πάντος Π., Κριτζᾶς Χ., Μαραγκοῦ Λ., Μαστροκώστας Ε., Μπαμπινιώτης Γ., Καλογεροπούλου Α., Γιαλούρης Ν., Δαβάρας Κ., Παντελίδου Μ., Ἀλεξανδρῆ Ο.

Συνετάγη τὸ Πρακτικὸ καὶ ὑπογράφεται ὡς ἑξῆς:

Ὁ Πρόεδρος	Ὁ Ἀντιπρόεδρος
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΟΚΚΟΛΙΑΔΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΑΒΑΡΑΣ
Ἡ Α΄ Γραμματεὺς	Ἡ Β΄ Γραμματεὺς
ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ	ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

Οἱ Ψηφολέκτες

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (1994-1997)

Κατὰ τὶς ἀρχαιρεσίες τῆς 17 Ἀπριλίου 1994 ἐξελέγησαν ὡς μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ σειρὰν οἱ κύριοι Βασίλειος Χ. Πετράκος (153 ψῆφοι), Γεώργιος Σ. Δοντᾶς (145), ἡ κυρία Ἀδαμαντία Λ. Οἰκονομίδου (140), οἱ κύριοι Δημήτριος Χ. Γκόφας (135), Ἄγγελος Σ. Βλάχος (135), Σπυρίδων Α. Κανίνιας (134), Βασίλειος Κ. Λαμπρινουδάκης (130) καὶ Κωνσταντῖνος Π. Παπαπάνος (129).

Κατὰ τὴν πρώτη συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τὴν ἑπομένη, 18 Ἀπριλίου, ἐξελέγησαν ὡς Πρόεδρος ὁ κ. Γεώργιος Σ. Δοντᾶς, ὡς Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Ἄγγελος Σ. Βλάχος, ὡς Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος καὶ ὡς μέλη, γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ Συμβουλίου σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 9 τοῦ Ὀργανισμοῦ, ὁ κ. Ἄγγελος Σ. Δεληβορριᾶς, ἡ κυρία Μαρία Σ. Θεοχάρη καὶ ὁ κ. Χρῆστος Γ. Ντούμας.

Ἀγγελίαι

Συνεδρία τῶν ἑταίρων

Ἔπειτα ἀπὸ τὴν πρόταση τοῦ κ. Κωνσταντίνου Καλλία ποὺ ἔγινε κατὰ τὴν Α΄ Τακτικὴ Συνέλευση τῆς 9 Ἀπριλίου καὶ τὴν ὁμόφωνη ἔγκρισή της ἀπὸ τοὺς ἑταίρους, τὸν Ὀκτώβριο θὰ λάβει χώραν Συνεδρία τῶν ἑταίρων.

Τὰ θέματα ποὺ θὰ συζητηθοῦν εἶναι:

1. Ἡ πορεία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας σήμερα.
2. Ἡ θέση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη.

Παρακαλοῦνται οἱ ἑταῖροι ποὺ θὰ λάβουν μέρος στὴ Συνεδρία καὶ θὰ μιλήσουν, νὰ τὸ δηλώσουν ἐγγράφως μέχρι 31 Αὐγούστου, ὁρίζοντας καὶ τὸν τίτλο τῆς ὁμιλίας τους ποὺ δὲν θὰ ὑπερβαίνει τὰ 12΄ τῆς ὥρας.

Παρακαλοῦνται ἐπίσης νὰ ἔχουν καταθέσει μέχρι 20 Σεπτεμβρίου τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας τους γιατὶ κατὰ τὴ Συνεδρία θὰ κρατηθοῦν Πρακτικὰ μόνο κατὰ τὴ συζήτηση.

Ἡ ἡμέρα καὶ ὥρα τῆς Συνεδρίας θὰ ὁριστεῖ μετὰ τὴν 31 Αὐγούστου καὶ θὰ γνωστοποιηθεῖ μὲ ἰδιαίτερη πρόσκληση.

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

ΞΥΠΕΤΑΙΟΝΩΝ ΤΥΧΑΙ

...καὶ τόσα ἄλλα πάσχουσιν [ὅσα μνημεῖα εἶναι ἰδιωτικὰ κτήματα] *ἐξ ἀβελτηρίας ἢ φιλοκερδείας τῶν κυρίων των, νὰ μὴν εἴπω καὶ τὸ οἰκτιστον δι' ἐμὲ τὸν Ἕλληνα, ὅτι καὶ πτερὰ ὄχι σπανίως κάμνουν καὶ ὑπερπόντια εἰς τὰς ζεφυρίους ἀκτὰς καὶ τῶν ὑπερβορείων τὰς χώρας καταντῶσιν, ὅπου ἡ καλλιτέρα των τύχη εἶναι στολισμὸς παρακατινὸς νὰ γίνωσι δημοσίων Μουσείων, εἰ δὲ κακὸς ἐντεῦθεν τὰ συνώδευσεν ὄρνις, καταχώνονται ἐκεῖ κομισθέντα εἰς ἐπαύλεις πλουσίων ἀμούσων, ἀφανῆ γινόμενα τῇ ἐπιστήμῃ διὰ παντός.*

ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

Τὸ μεσημέρι τῆς 4ης Σεπτεμβρίου, στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ Κερασόβου στὴν Πετρούπολη, οἱ ἀστυνομικοὶ μπλόκαραν ἕνα φορτηγὸ-ψυγεῖο γεμάτο κιβώτια μὲ σταφύλια· τρία κιβώτια δὲν περιεῖχαν ροζακιά, ἀλλὰ 250 περίπου ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Ἡ ὑπόθεση αὐτῆς τῆς ἀρχαιοκαπηλίας πῆρε μεγάλες διαστάσεις ὄχι μόνον ἐξ αἰτίας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχαίων ποὺ κατασχέθηκαν, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐνεπλάκη σὲ αὐτὴν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπαρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας. Τὰ μέλη τῆς σπείρας τῶν ἀρχαιοκαπήλων ὁμολόγησαν στὴν προανάκριση ὅτι τὰ ἀρχαῖα προέρχονταν «ἀπὸ ἀνασκαφὲς» σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὴ Λάρισα καὶ τὴ Θήβα.

Ἀπὸ τὶς φωτογραφίες τῶν ἀρχαίων ποὺ εἴδαμε στὸν ἡμερήσιο Τύπο ξεχώριζε ἡ εἰκόνα μιᾶς ἐπιτύμβιας στήλης λόγῳ τῆς ἀνάγλυφης παράστασης καὶ τῆς καλῆς διατήρησης τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἔφερε. Ἡ στήλη προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀττική, χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀνῆκε σὲ μνημεῖο οἰκογένειας Ξυπεταιόνων. Ἡ Ξυπετὴ ἦταν δῆμος τῆς Κεκροπίδος φυλῆς καὶ ἀνῆκε στοὺς *Τετρακώμους* (Πειραιεῖς, Φαληρεῖς, Ξυπεταιόνες καὶ Θυμαιτάδαι)· ἡ θέση τοῦ δήμου τοποθετεῖται μὲ ἀσφάλεια στὸ ΒΑ μέρος τοῦ Πειραιῶς, μετὰ τὸν τοπογραφικὸ καθορισμὸ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Α. Παπαγιαννόπουλο Παλαιὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Τετρακώμου Ἡρακλείου (συνοικία *Καμίνια*, περιοχὴ περὶ τὴν ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς).

Ἡ σύντομη περιγραφὴ ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ μεταγραφὴ τῶν ἐπιγραφῶν βασίζονται στὴ φωτογραφία ποὺ δημοσίευσαν οἱ ἐφημερίδες, ἀφοῦ ἡ αὐτοψία τοῦ λίθου ἦταν πρὸς τὸ παρὸν ἀδύνατη, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς συνθῆκες «εὑρέσεως» τοῦ μνημείου.

Πρόκειται γιὰ μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη ὕψους 73 ἑκ., σπασμένη κάτω καὶ στὶς πλαϊνὲς πλευρές. Φέρει ἀνάγλυφη ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη (ἕλικες ποὺ φυτρώνουν ἀπὸ φύλλα ἄκανθας) καὶ ἀνάγλυφη παράσταση δεξίωσης πλαισιωμένη ἀπὸ παραστάδες: στὰ ἀριστερὰ ὄρθιος γενειοφόρος ἄνδρας τείνει τὸ δεξιό του χέρι σὲ καθισμένη στὰ δεξιὰ γυναίκα, ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς ὁποίας ἀναγράφεται τὸ ὄνομα *Γλυκανθίς*.

Στὸ ἐπιστύλιο εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφὴ *Ἀντικράτης | Ἀντιγένου | Ξυπεταιών*. Ἡ Γλυκανθὶς εἶναι προφανῶς ἡ σύζυγός του. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη παράσταση διαβάζουμε τὰ ὀνόματα δύο ἀκόμη προσώπων, τοῦ γιοῦ καὶ τοῦ ἐγγονοῦ τους:

[Ἀν]τιγένης Ἀντικράτο[υς;]
[Ξυπ]εταιών.
[. . . ⋮ c.8 . . .]ς Ἀντιγένο̣[υς;]
[Ξυπεταιών].

Τὸ μνημεῖο μᾶς κάνει γνωστοὺς τέσσερις Ἀθηναίους πολίτες, μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ποὺ ἀνήκουν σὲ τέσσερις διαφορετικὲς γενιές. Ὁ πρῶτος Ἀντιγένης, ὁ πατέρας τοῦ Ἀντικράτους, ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν *Ἀντιγένην Ξυπεταιόνα*, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Λυκοῦργο ὡς φίλος τοῦ Λεωκράτους (Λυκ., *Κατὰ Λεωκράτους* 22). Τὰ ὑπόλοιπα πρόσωπα τῆς οἰκογένειάς του εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἄλλες πηγές.

Οἱ τέσσερις Ξυπεταιόνες δὲν ταξίδεψαν τελικὰ στὸ Μόναχο καὶ τὸ μνημεῖο τους δὲν ἔγινε «στολισμὸς παρακατινὸς» σὲ ἔπαυλη πλουσίου ἀμούσου, ὅπως γράφει ὁ Στ. Ἀ. Κουμανούδης στὸ ἀπόσπασμα ποὺ παραθέτω στὴν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος· ἔμειναν στὴν Ἀττικὴ γῆ, ξεκομμένοι ὅμως ἀπὸ τὸν τάφο τους καὶ τὴν περιοχὴ ποὺ ἔζησαν. Ἐδῶ τοὺς περιμένει καλύτερη τύχη: στολισμὸς σὲ δημόσιο μουσεῖο ἢ δεύτερος ἐνταφιασμὸς σὲ ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων· πάντως δὲν ἔμειναν «ἀφανεῖς τῇ ἐπιστήμῃ διὰ παντός».

ΒΟΥΛΑ Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οἱ ἐπιγραφές, ὡς μνημεῖα τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν τὰ ἴδια γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀποτέλεσαν πολὺ νωρὶς ἀντικείμενο μελέτης ἐκ μέρους τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Παλαιότερα ἀκόμη ὁ Κυριάκος ὁ Ἀγκωνίτης μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια ἀντέγραφε ἐπιγραφές. Πολλὲς χάθηκαν καὶ τὰ ἀντίγραφα τοῦ Κυριάκου, τῶν χαμένων αὐτῶν ἐπιγραφῶν, ὅπως σώζονται στὰ χειρόγραφα τοῦ ἔργου του χρησιμεύουν σήμερα ὡς μοναδικὴ πηγὴ γνώσης τους.

Στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα πρῶτος ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης (1785-1860) δημοσίευσε καὶ ἑρμήνευσε συστηματικὰ ἀρκετὲς ἐπιγραφές. Ἤδη ὅμως τὸ 1816 εἶχε γράψει τὴ μικρὴ πραγματεία του γιὰ τὰ χάλκινα ἄλογα ποὺ βρίσκονταν ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάρκο τῆς Βενετίας. Ἡ πραγματεία αὐτὴ μεταφράστηκε τὸ 1867 ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ στὰ ἑλληνικὰ γιὰ δεύτερη φορὰ ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερβὸ καὶ ἐκδόθηκε στὴν Κέρκυρα (*Οἱ τέσσαρες ἐν Ἐνετίᾳ ἑλληνικοὶ ἵπποι. Ἐπιστολιμαία διατριβὴ συγγραφεῖσα μὲν ἰταλιστὶ ὑπὸ Ἀνδρέου Μουστοξύδου εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς δὲ μετενεχθεῖσα καὶ τῷ φιλολογικῷ βίῳ τοῦ συγγραφέως σὺν πολλαῖς ἄλλαις σημειώσεσι πλουτισθεῖσα ὑπὸ Νικολάου Σ. Ζερβοῦ*, Κερκύρᾳ, Τυπογραφεῖον «Κάδμος» Νεοφύτου Καραγιάννη, 1867). Ἀκολούθησε ὁ Κυριακὸς Σ. Πιττάκης μὲ τὸ πρωτόλειό του *L' Ancienne Athènes* (Athènes 1835), συνεχίζοντας ἀδιάκοπα τὴν προσπάθειά του ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1860 μὲ τὶς δημοσιεύσεις χιλιάδων ἐπιγραφῶν στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογική*. Γιὰ τὴν ἐνασχόληση αὐτὴ τοῦ Πιττάκη μὲ τὶς ἐπιγραφὲς ἔγραφε πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἡ Σέμνη Καρούζου («Ἐλευθερία», Σάββατο 17 Σεπτεμβρίου 1960) πὼς «ἦταν ὡστόσο καὶ αὐτὸς αὐτοδίδακτος [ὅπως ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος Ἰατρίδης], εἶχε μάλιστα περιοριστῆ στὴν μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ φαίνεται ὅτι εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς εὐκολώτερη παρὰ ἡ κατανόηση καὶ ἑρμηνεία τῶν ἔργων τῆς τέχνης». Φαίνεται κάπως ἄτοπη ἡ κρίση καὶ ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικά, δηλ. καὶ γιὰ τὸν Πιττάκη καὶ γιὰ ὅσους τὸν ἀκολούθησαν στὴν ἐπιγραφική. Ἀλλὰ ὅσο συνεργαζόταν στὴν ἔκδοση τῆς *ΕΑ* ὁ Ἀθανάσιος Ἰατρίδης, ὁ Πιττάκης δὲν παρέλειπε νὰ ἀπεικονίζει πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀγγεῖα, γλυπτὰ καὶ ἀνάγλυφα, καὶ νὰ τὰ περιγράφει.

Ὁ Πιττάκης δὲν μποροῦσε νὰ δράσει ἀλλιῶς γιατὶ οἱ τάσεις τῆς ἔρευνας στὰ χρόνια του ἦταν ἡ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐπιγραφῶν ταύτιση τῶν ἀρχαίων τόπων καὶ μάλιστα τῶν φημισμένων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς μνημείων τῆς Ἀθήνας. Δὲν ἔκρυβαν τὴ χαρά τους οὔτε ὁ Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος οὔτε ὁ Στέφανος Ἀθ. Κουμανούδης ὅταν βρῆκαν, ὁ πρῶτος τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Δεξίλεω μὲ τὴν ἐνεπίγραφη βάση του (*ΑΕ* 1863, ΙΑ΄, 283), ὁ δεύτερος ὅταν βρῆκε τὰ κομμάτια τοῦ ἐνεπίγραφου ἐπιστυλίου τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, γνωστῆς ἕως τότε ἀπὸ τὸν Ἀθήναιο (*Δύω Γενικαὶ Συνελεύσεις*, 1862). Μὲ τὴν πρώτη προσδιορίστηκε ἡ θέση τοῦ Κεραμεικοῦ, κάτι ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε μὲ τὴν ἀποκάλυψη ἀργότερα ὅρου ἀπὸ τὸν Κουμανούδη (*ΠΑΕ* 1871/72, 9). Μὲ τὴ δεύτερη ταυτίστηκαν τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια στὴν Παναγία τὴν Πυργιώτισσα μὲ τὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου. Τότε κυριαρχοῦσε στὴν Εὐρώπη ἡ αὐθεντία τοῦ Boeckh καὶ θαυμασμὸ προκαλοῦσε ἡ ἔκδοσή του τοῦ *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Ὁ Κουμανούδης καὶ ὁ Εὐστρατιάδης ἦταν μαθητές του. Παρὰ ταῦτα ὁ πρῶτος, νεώτατος στὸ Βελιγράδι, μόλις ἔχοντας γυρίσει ἀπὸ τὶς σπουδές του στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία, δημοσίευσε τὸ μικρό του πόνημα (1845) *Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τὴν σήμερον. Προσετέθησαν καὶ δύο πραγματεῖαι Ἰωάννου Βιγκελμάννου περὶ τέχνης ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ*, στὸ ὁποῖο ἐξέταζε βασικὰ προβλήματα τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ὅταν μετὰ μερικὲς δεκαετίες οἱ νεώτεροι ἀσχολήθηκαν οὐσιαστικὰ μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ ὄχι μόνο μὲ τὴ φιλολογία, ὅπως οἱ παλαιότεροι, ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται συστηματικὲς μελέτες γιὰ θέματα τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Σοβαρότατο ἦταν τὸ θέμα τῆς διατριβῆς ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τοῦ Θεμιστοκλῆ Σοφούλη, τοῦ κατόπιν πολιτικοῦ: *Περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου* (1887). Καὶ οἱ ἄλλες μελέτες τοῦ Σοφούλη πραγματεύονται θέματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἀκόμη καὶ ὁ Βασίλειος Λεονάρδος, ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἕλληνας ἐπιγραφικός, δημοσιεύει στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1895 τὴ γνωστὴ μελέτη του «Κοῦρος ἀττικός», μὲ τὴν ὁποία ἔδωσε τὴν ὀνομασία στὰ ἀρχαϊκὰ ἀγάλματα τῶν νέων ἀνδρῶν.

Γιὰ νὰ γίνει δυνατὴ ἡ μελέτη τῆς ἀρχαίας τέχνης ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσει ἡ Ἑλλάδα πραγματικοὺς ἀρχαιολόγους. Τοῦτο ἦταν συνάρτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς Ὑπηρεσίας σὲ εἰδικευμένο προσωπικό. Οἱ καθηγητὲς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ross, Ραγκαβῆς, Ρουσόπουλος εἶχαν σπουδάσει φιλολογία κυρίως καὶ ἐπιγραφική. Ὁ Στέφανος Ἀθ. Κουμανούδης, ποὺ εἶχε σπουδάσει

καὶ τέχνη, δίδασκε λατινικὴ φιλολογία. Μόνο λοιπὸν μὲ σπουδὲς νεωτέρων στὸ Ἐξωτερικὸ μποροῦσαν νὰ δημιουργηθοῦν ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἔδιναν τὸν νέο χαρακτήρα στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Πρῶτοι ἦταν οἱ Καββαδίας, Τσούντας, Στάης, κυρίως ὅμως ἡ μεγάλη ὤθηση στὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀπὸ Ἕλληνες δόθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας μὲ τὸν Ρωμαῖο, τὸν Οἰκονόμο, τὸν Παπαδάκη, τὸν Ἀρβανιτόπουλο καὶ τὸν Κουρουνιώτη· συνεχίστηκε στὸν Μεσοπόλεμο μὲ τὸν Χρῆστο καὶ τὴ Σέμνη Καρούζου, τὸν Μηλιάδη, τὸν Παπαδημητρίου, ποὺ καὶ αὐτοὶ εἶχαν κάνει σπουδὲς στὴ Γερμανία ὅπου μεσουρανοῦσε πλειὰς ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης. Δὲν ἦταν ἡ ἀδυναμία μελέτης τῶν ἔργων τέχνης ποὺ ἔστρεψε τοὺς παλαιότερους στὴν ἐπιγραφική, ἀλλὰ οἱ ἐπιταγὲς τῶν καιρῶν καὶ οἱ φιλολογικὲς σπουδές τους, ὑποχρεωτικὲς τότε ποὺ ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε ἀκόμη συστηματοποιηθῆ, στὴν Ἑλλάδα τουλάχιστον.

Ἡ δραστηριότητα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὡς ἐπιστημονικοῦ Ἱδρύματος ξοδευόταν στὴ διενέργεια ἀνασκαφῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν της ἀνακοίνωνε ὁ Γραμματεύς της, μὲ πολλὴ συντομία, στὶς ἐτήσιες λογοδοσίες του πρὸς τοὺς ἑταίρους. Σύντομες εἰδήσεις δημοσιεύονταν σὲ ξένα περιοδικά, ἰταλικὰ καὶ γερμανικά, καὶ στὸν ἑλληνικὸ Τύπο. Πρῶτο ἐπιστημονικὸ ἔργο ποὺ παρουσίασε ἡ Ἑταιρεία εἶναι τὸ δωδεκασέλιδο φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, φυλλάδιον πρῶτον (ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Λουΐζης Ψωμᾶ ἀνακαλυφθεῖσαι)* (Ἀθήνησιν 1851).

Ἡ οἰκία τῆς Λουίζας Ψωμᾶ βρισκόταν κοντὰ στὰ ἐρείπια τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς, στὸν χῶρο τῆς Ἀγορᾶς, καὶ στὴν αὐλή της ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τμῆμα τείχους τῶν μεταγενέστερων χρόνων, ὅπως ἀποδείχτηκε πολὺ ἀργότερα μὲ ἀνασκαφὴ ποὺ ἔκαμε ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης (*ΠΑΕ* 1910, 136-143). Τὰ μέλη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, καὶ μάλιστα ὁ Κυριακὸς Πιττάκης, ἐρευνοῦσαν γιὰ νὰ βροῦν τὸ Βουλευτήριο, τὸ Μητρῶο ἢ τὴ Θόλο. Οἱ προσδοκίες τους διαψεύστηκαν, ἀλλὰ οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ βρέθηκαν στὸ τεῖχος ἦταν πολλὲς καὶ σημαντικές. Μία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι σημαντικότατη· πρόκειται γιὰ τὴ στήλη *IG* II^2 43 ποὺ περιέχει τὸ κείμενο τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, τοῦ 378 π.Χ.

Στὸ φυλλάδιο ποὺ μνημονεύω περιγράφεται σύντομα ἡ ἀνασκαφὴ καὶ τὰ εὑρήματα καὶ δημοσιεύεται τὸ κείμενο τῆς στήλης τοῦ 378 ὅπως τὸ ἀποκατέστησαν οἱ τρεῖς ἐκδότες, Κυριακὸς Πιττά-

κης, Δημήτριος Χαραμῆς καὶ κυρίως ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης. Ἀρκετὲς ἀκόμη ἐπιγραφὲς δημοσιεύονται σχεδιαστικά.

Εὐθὺς ὡς τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο, διανεμήθηκε σὲ Ἕλληνες καὶ ξένους λογίους. Μεταξὺ τῶν δευτέρων ἦταν καὶ ὁ Ludwig Ross (1806-1859), Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων (1834-1836) καὶ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο (1837-1843). Ὁ συνεκδότης τοῦ πρώτου φυλλαδίου Εὐστρατιάδης (1815-1888), ἀπὸ τὸν Μανταμάδο τῆς Λέσβου, εἶχε σπουδάσει φιλολογία καὶ ἐπιγραφικὴ στὴ Γερμανία μὲ καθηγητὴ τὸν August Boeckh. Ὅταν γύρισε στὴν Ἀθήνα εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκούσει τὰ μαθήματα τοῦ Ross, δημόσια καὶ ἰδιωτικά, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ὡς ἑτερόχθων ἔφυγε στὴ Γερμανία, ὅπου ἔγινε καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Halle (1844). Τὴν ἀποστολὴ τοῦ φυλλαδίου στὸν Ross συνοδεύει ἐπιστολὴ τοῦ Εὐστρατιάδη, τῆς ὁποίας σώζεται ἀντίγραφο στὸ ἀρχεῖο του. Ὁ Ἕλληνας λόγιος εἶναι 36 ἐτῶν καὶ φαίνεται ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἀσχολεῖται μὲ ἐπιγραφές. Προειδοποιεῖ λοιπὸν τὸν παλαιό του διδάσκαλο γιὰ τὶς ἀτέλειες τῆς ἐργασίας του καὶ ἐπιζητεῖ τὴν εὐμενὴ κρίση του. Ἡ ἐπιστολή του εἶναι τούτη:

> «Τῷ σεβαστῷ διδασκάλῳ καὶ φίλῳ Λ. Ῥοσσίῳ χαίρειν. Τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιγραφῶν ἃς ἐπιστέλλει ὑμῖν ὁ πρόεδρος τῆς ἑλλ. ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας, ἐπιμεληθείς, συγγνώμην αἰτοῦμαι παρ' ὑμῶν, εἰ λάθη τινὰ παρεισέφρησαν. Πρῶτον γὰρ ἤδη τῶν ἐπιγραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν γνώσεων, ἃς παρά τε ὑμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ὑμετέρων συγγραμμάτων ἐδιδάχθην, ἐφαρμογὴν ἐποιησάμην. Εἶτα δ' ἀναγκαῖον ἦν ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν γενέσθαι. Ἐμοῦ δὲ κάλλιον ὑμεῖς ἴστε, ὅτι οὐχ οἷόν τ' ἐστι τοῖς πρωτοπείροις ἐν βραχεῖ χρόνῳ τέλειόν τι ποιῆσαι. Βέβαιοι δ' ἐστέ, ὅτι τὰ δεύτερα ἡμῶν ἔργα πολλῷ τελειότερα τῶν πρώτων ἔσονται. Ἰουνίου 12, 1851, ὁ ὑμέτερος μαθητής, Π. Εὐστρατιάδης».

Μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, ποὺ δικαιολογεῖται, ὁ Ross ἀπάντησε στὸν Εὐστρατιάδη εὐχαριστώντας τον.

> «Φίλε κύριε Εὐστρατιάδη, Πρὸ καιροῦ ἐδέχθην τὴν φιλικήν σας ἐπιστολὴν καὶ ἄλλην τοῦ κυρίου Γλαράκη μετὰ τοῦ ἐπισυνημμένου 1ου φυλλαδίου τῶν νεωστὶ ἀνακαλυφθεισῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐχάρην μεγάλως. Ἕνεκα τῆς τότε ἀπουσίας καὶ τῆς ἀσθενείας μου δὲν τὰς ἐπεξεργάσθην αὐτός, ἀλλὰ τὰς ἔπεμψα εἰς τὸν συνάδελφόν μου κύριον Μάϊερ, παρὰ τοῦ ὁποίου σᾶς στέλλω διὰ τοῦ βιβλιοπώλου δύο προγράμματα, τὸ μὲν δι' ὑμᾶς· τὸ δὲ παρακαλῶ

νὰ προσφέρητε μετὰ τοῦ σεβασμοῦ μου εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Συλλόγου κύριον Γλαράκην. Ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ εἶναι πολὺ σπουδαία· αἱ ἄλλαι εἶναι κατὰ δυστυχίαν μεγάλως συντετριμμέναι. Εὔχομαι ταχεῖαν καὶ εὐτυχῆ πρόοδον τῶν ἀνακαλύψεων, καὶ ἐλπίζω ὅτι μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου δὲν θέλετε λησμονήσει τὸν παλαιόν σας διδάσκαλον, ὅστις νῦν μὲν ἀσθενεῖ, ἐλπίζει δὲ ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑγείαν του. Φιλικὰ προσρήματα εἰς τὸν Ἡ. Μητσόπουλον καὶ ἄλλους παλαιοὺς γνωρίμους. Σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ καρδίας, φίλε κύριε Εὐστρατιάδη, καὶ μένω, ὁ πρόθυμός σας, Λ. Ῥόσς. Ἐν Ἁλαῖς 9 Σεπτ./28 Αὐγ. 1851».

Ὁ Γεώργιος Γλαράκης (1789-1855), πολιτικός, ὑπῆρξε Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας (1848-1855). Ὁ Ἡρακλῆς Μητσόπουλος (1816-1892) ἦταν καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς ζωολογίας, γεωλογίας καὶ ὀρυκτολογίας.

Τὸ πρῶτο φυλλάδιο τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι καὶ τὸ πρῶτο «ἐσωτερικὸ» ἔργο τῆς Ἑταιρείας. Ἀκολούθησαν τὸ δεύτερο (1852), ἡ περὶ Ἐρεχθείου ἔκθεση (1853) καὶ τὸ τρίτο φυλλάδιο τῶν ἐπιγραφῶν (1855). Μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, τὸ 1906, ἐκδόθηκε ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*, σύγγραμμα συλλογικὸ ποὺ δυστυχῶς δὲν συνεχίστηκε.

Κατὰ τὶς πρῶτες περιόδους τοῦ βίου τῆς Ἑταιρείας ἡ ἐκτέλεση ἀνασκαφῶν ἦταν πάντα ἀποτέλεσμα πρωτοβουλίας τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖο καθόριζε καὶ ἀποφάσιζε τοὺς τόπους οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθοῦν. Σιγὰ σιγὰ ἡ πρωτοβουλία περιῆλθε στοὺς Ἐφόρους. Ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ γίνουν ἑκατοντάδες ἀνασκαφὲς γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν προσωπικὲς ἐπιθυμίες. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, καμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν εἶδε τὴν πλήρη δημοσίευσή της, γιατὶ οἱ ἀνασκαφεῖς εἶχαν πάψει νὰ ἐνδιαφέρονται γι' αὐτές. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὶς ἐκδόσεις. Μετὰ τὶς πρῶτες ποὺ μνημονεύθηκαν, ποὺ ἔγιναν μὲ ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου, ὅσες ἀκολούθησαν τὶς ἀποτελοῦσαν μελέτες ποὺ ἐνδιέφεραν τοὺς συγγραφεῖς τους. Τὸ σύστημα αὐτὸ μηδένισε κάθε δυνατότητα γιὰ μακρόπνοο καὶ συγκροτημένο ἔργο τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἐνεργοῦσε ὡς ἐκτελεστὴς τῶν ἐπιθυμιῶν ἀνασκαφέων καὶ ὡς ἐκδότης βιβλίων ποὺ δὲν σχετίζονταν μὲ ἐκεῖνα ποὺ τὸ Ἵδρυμα εἶχε ὑποχρέωση νὰ παρουσιάσει.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐστρατιάδη μᾶς φέρνει στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, ποὺ δὲν εἶχε συνέχεια. Ἔπειτα ἀπὸ πολλὲς δεκαετίες ἡ Ἑταιρεία βρέθηκε σὲ ἀδιέξοδο. Ἡ ἀκμή της τῶν τελευταίων χρόνων, ἔπειτα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀνάληψη τῆς διαχείρισης τῶν ἔργων τοῦ Δημοσίου, τῆς εἶχε ἀλλοιώσει ἀκόμη

καὶ τὸν ἄτονο χαρακτήρα τῆς περιόδου 1924-1979. Ἡ ἀπόφαση δραστικῆς μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ παρασκευὴ τῶν δημοσιεύσεών τους ἦταν ἡ ἐπιβεβλημένη. Τὸ δεύτερο μέρος ὅμως τῆς ἀπόφασης, οἱ δημοσιεύσεις, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφεῖς οἱ ὁποῖοι θὰ ὁλοκληρώσουν, ὅσοι μπορέσουν ἢ θελήσουν, τὸ ἔργο τους ἔπειτα ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Ὅπως βλέπουμε, ἐνῶ κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τῆς Ἑταιρείας τὸ Συμβούλιο ἐνεργοῦσε ἔχοντας πρόγραμμα, κατόπιν ἡ πρωτοβουλία ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια του καὶ συρόταν, χωρὶς νὰ ἔχει συναίσθηση τῶν συνεπειῶν τῆς ἀβουλίας του, σὲ ἕναν ἐπιστημονικὸ κατήφορο. Ἡ ἀνάληψη τῆς σύνταξης τοῦ *Ἀρχείου Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* (ΑΡΜΑ) καὶ τοῦ *Συντάγματος τῶν Ἐπιτυμβίων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς* (ΣΕΜΑ) εἶναι ἡ πολὺ καθυστερημένη ἐπάνοδος στὸν δρόμο ποὺ ἄρχισε ἡ Ἑταιρεία τὸ 1851 ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τὸν συνεχίσει. Τὸ πρῶτο φυλλάδιο τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἡ μακρινὴ ἀρχὴ ἑνὸς ἔργου ποὺ δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ συνεχιστῆ.

Β.Χ.Π.

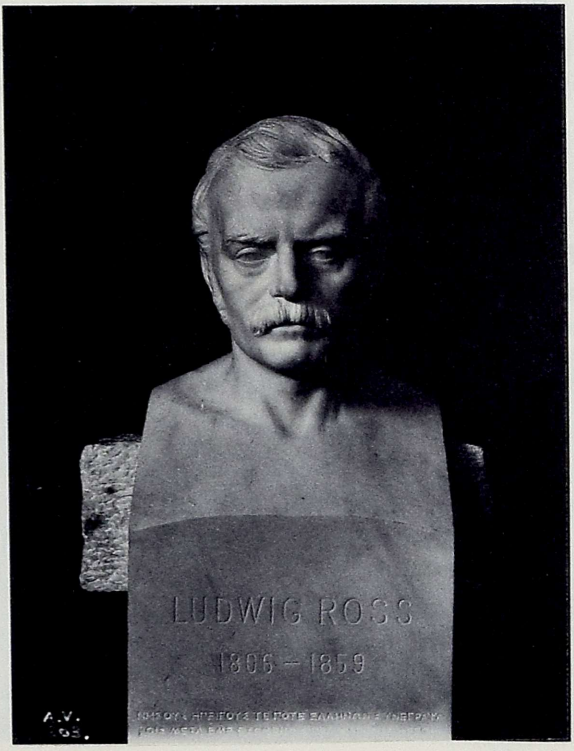

Ὁ Λουδοβίκος Ross
(1806-1859),
προϊστάμενος
τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας
(1834-1836),
πρῶτος καθηγητὴς
τῆς Ἀρχαιολογίας
στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας
(1837-1843),
διδάσκαλος τῶν πρώτων
Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.
Προτομὴ
τοῦ Walter Lobach
στὴ Βιβλιοθήκη
τοῦ Γερμανικοῦ
Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

ΡΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

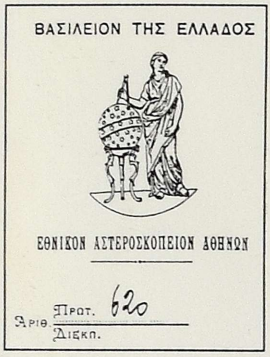

Στὴν ἐποχή μας τὰ ρολόγια καὶ τὶς φωτογραφικὲς μηχανὲς μπορεῖς νὰ τὰ βρεῖς μέσα στὸ κουτὶ τῆς σκόνης τοῦ πλυντηρίου. Φαίνεται ἴσως παράξενο ὅτι τὸ 1916 οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι μάθαιναν πῶς ἦλθε τὸ μεσημέρι εἴτε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἥλιου, εἴτε ἀπὸ μιὰ σφαίρα (μπαλόνι) ποὺ ὑψωνόταν ἀπὸ τὸ Ἀστεροσκοπεῖο στὸν οὐρανό, γαλανὸ ἢ συννεφιασμένο.

Στὴν Ἀθήνα τοῦ 1916 δέσποζε ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ὁ ὁποῖος ἔκρυβε τὴ σφαίρα τοῦ Ἀστεροσκοπείου ἀπὸ τὶς γειτονιὲς ποὺ βρίσκονταν ἀνατολικά του. Διατυπώθηκαν παράπονα γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ἀνωμαλίας ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀστεροσκοπείου Δημήτριος Αἰγινήτης (1862-1934) ζήτησε τὴ βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸ ἔγγραφό του ἀριθ. 620 τῆς 12 Σεπτεμβρίου 1916:

> «Ἔχω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅτι, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς πόλεως, ἡ ἐκ τοῦ ἀνδήρου τοῦ Ἀστεροσκοπείου ὑψουμένη καθ' ἑκάστην σφαῖρα πρὸς μετάδοσιν τῆς μεσημβρίας εἰς τὴν πόλιν δὲν εἶναι καταφανὴς ἐξ' ὅλων τῶν σημείων αὐτῆς καὶ δὴ ἐκ τοῦ τμήματος τῆς πόλεως τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ἔλλειψις αὕτη ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ, ἐὰν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν ᾗ παραμένει πάντοτε φύλαξ, ἀνυψοῦτο ὑπ' αὐτοῦ σημαία.
>
> Ὅθεν παρακαλῶ τὸ Ὑπουργεῖον, ὅπως, εὐαρεστούμενον, ἐνεργήσῃ ὅ,τι δεῖ, ἵνα καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀνυψοῦται ὑπὸ τοῦ φύλακος αὐτῆς σημαία, καθ' ἣν στιγμὴν καὶ ἐν τῷ Ἀστεροσκοπείῳ ἀνυψοῦται ἡ πρὸς μετάδοσιν τῆς μεσημβρίας σφαῖρα. Ἡ σημαία αὕτη ἵνα εἶναι καταφανὴς εἰς ὁλόκληρον τὴν πόλιν δέον νὰ κατασκευασθῇ δίχρους ἐξ ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ ὑφάσματος, διαστάσεων 3 × 2 μέτρων, καὶ νὰ ἀνυψοῦται ἐπὶ ὑψηλοῦ ἱστοῦ».

Ὁ Ὑπουργὸς Α. Κανάρης ἐνέκρινε τὸ αἴτημα τοῦ Δ. Αἰγινήτη καὶ ὁ Τμηματάρχης (Διευθυντὴς) τῆς Ὑπηρεσίας Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης διεβίβασε τὴν ἐντολὴ στὸν Διευθυντὴ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀντώνιο Κεραμόπουλλο γιὰ νὰ συμμορφωθῇ μὲ αὐτὴν κατασκευάζοντας τὸν ἱστὸ καὶ τὴ σημαία. Δὲν γνωρίζω πότε ἔπαψαν νὰ πληροφοροῦνται οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὸ μπαλόνι τὸ μεσουράνημα τοῦ ἥλιου. Στὸν Πειραιὰ τὸ ἴδιο πράγμα γινόταν γνωστὸ στοὺς κατοίκους του ἕως τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1940, μὲ μιὰ ἄσφαιρη κανονιὰ ἀπὸ τὸ Παλατάκι. Τὴν ἴδια στιγμὴ σήμαινε καὶ ἡ ἠλε-

κτροκίνητη καμπάνα τῆς ἐκκλησίας τῆς Σχολῆς Καλογραιῶν Jeanne d'Arc. Στὶς 7 τὸ πρωὶ καὶ στὶς 12 τὸ μεσημέρι ἠχοῦσε ἐπίσης ἡ σειρήνα τοῦ ἐργοστασίου Ρετσίνα.

Στὰ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Ὄθωνος καὶ τοῦ διαδόχου του, ἕως τὴν 8 Αὐγούστου 1884, οἱ Ἀθηναῖοι μάθαιναν τὴν ὥρα ἀπὸ τὸ ρολόι ποὺ ὁ Ἔλγιν τοὺς εἶχε χαρίσει τὸ 1811 καὶ αὐτοὶ εἶχαν τοποθετήσει σὲ πύργο τετράγωνο ποὺ οἰκοδόμησαν ἐπίτηδες στὴν Ἀγορὰ τὸ 1814, ὅπου σήμερα τὰ ἐρείπια τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ. Γιὰ τὴ διαιώνιση τῆς δωρεᾶς του ὁ Ἔλγιν φρόντισε νὰ χαραχτῆ σὲ ἐντοιχισμένη στὸν πύργο μαρμάρινη πλάκα τούτη ἡ ἐπιγραφή:

Thomas comes/De Elgin/Athenien(sibus) horol(ogium) d(onum) d(edit)/
S(enatus) P(opulus) q(ue) A(theniensium) erex(it), colloc(avit)/
a(nno) D(omini) MDCCCXIV.

(Θωμᾶς, κόμης τοῦ Ἔλγιν, ἔδωκε ὡς δῶρον τὸ ὡρολόγιον
ἡ σύγκλητος [οἱ δημογέροντες] καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων ἀνήγειρεν
καὶ ἵδρυσεν ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς Κυρίου γεννήσεως 1814).

Τὸ ρολόι καταστράφηκε κατὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ νέο χάρισε στὴν Ἀθήνα, ποὺ τοποθετήθηκε στὴν ἴδια θέση, ὁ Λουδοβίκος τῆς Βαυαρίας. Πύργος καὶ ρολόι καταστράφηκαν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τῆς Ἀγορᾶς στὶς 8/9 Αὐγούστου τοῦ 1884. Ἡ σπασμένη ἐπιγραφὴ τοῦ πύργου καὶ τὰ λείψανα τοῦ ρολογιοῦ βρίσκονται σήμερα στὸ Μουσεῖο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας.

Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ ρολογιοῦ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* (Η΄, Φεβρ. 1818, 68) χλευαστικὸ ἐπί-

Μαρμάρινη πλάκα στὴν ὁποία εἶναι χαραγμένη ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ πύργου μὲ τὸ ρολόι ποὺ χάρισε ὁ Ἔλγιν στοὺς Ἀθηναίους.

γραμμα ποὺ εἶχε συνθέσει (!) ὁ «Ἄγγλος περιηγητὴς χιλίαρχος Ρ.Φ., αἰνιττόμενος τὸ ὡρολόγιον τὸ ὁποῖον ἐχάρισεν ὁ Ἔλγιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν». Τὸ παραθέτω καὶ σὲ ἐλεύθερη μετάφραση:

Δῶρον Ἀθηναίοις ἐπίτηδες ἔδωσε κάκιστος
Κλέπτης, ὃς σεμνᾶς δῶμ' ἐσύλησε θεᾶς,
Τοῦ γὰρ ἀναιδείας αἰώνιον ἐστὶ τροπαῖον
Πύργος, ὅπου στήκει σήματα λαμπρὰ χρόνου·
Ὡρῶν γὰρ ποσάκις λιγύφθογγος ἀκούεται αὐδὴ
Δὴ τότ' ἀναμνήσει ἔργ' ἀθέμιτα Σκότου.

αωιζ΄

(Δῶρο στοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ πονηρία ἔδωσε ὁ κάκιστος
κλέπτης, ὁ ὁποῖος τῆς σεπτῆς θεᾶς τὴν κατοικία σύλησε·
τῆς ἀναισχυντίας του αἰώνιο τρόπαιο εἶναι
ὁ πύργος ὅπου εἶναι ἱδρυμένα τὰ λαμπρὰ σημάδια τοῦ χρόνου·
ὅσες φορὲς ἀκούγεται ὁ γλυκὸς ἦχος τῶν ὡρῶν
τόσες θὰ θυμίζει τὰ ἀνόσια ἔργα τοῦ Σκότου. 1814).

Τὴν ἐπιγραφὴ καὶ φωτογραφία τοῦ πύργου μὲ τὸ ρολόι τοῦ Λουδοβίκου δημοσίευσα καὶ στὴν «Ἰδεογραφία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» (*AE* 1987, 138-139). Σχεδίασμα τοῦ Kölnberger (μετὰ τὸ 1831) δημοσίευσε ἐπὶ πλέον ὁ ἀείμνηστος Ἄλκης Οἰκονομίδης (*The Classical Bulletin* 63, 1987, 2).

*

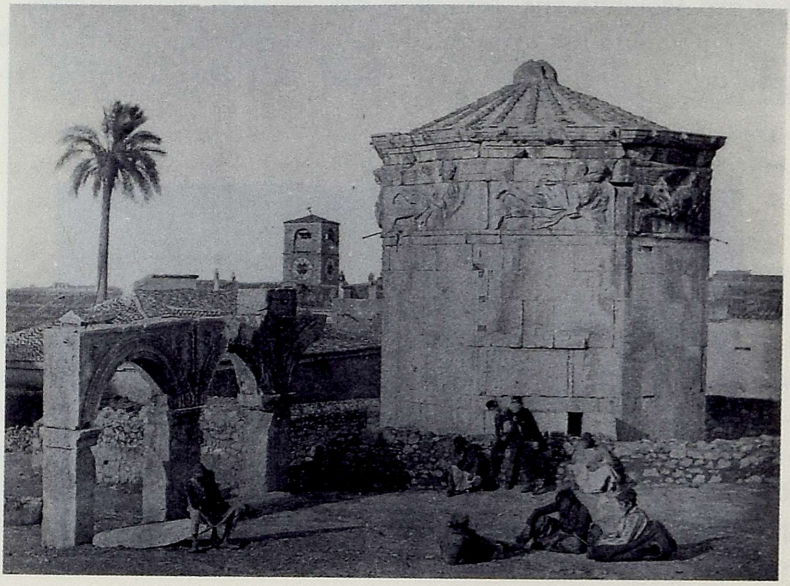

Ὁ πύργος τῶν Ἀνέμων, στὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Αἰόλου, καὶ βορειότερα τὸ ἄνω μέρος τοῦ πύργου, ὅπου εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ ρολόι τοῦ Ἔλγιν.

ΘΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕΙ ΠΡΟΣΕΧΩΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

ΕΚΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Στὸ νέο βιβλίο, τὸν πρῶτο συστηματικὸ ὁδηγὸ τοῦ Μαραθῶνος, ἐξετάζονται σύντομα καὶ τεκμηριωμένα τὰ κύρια ἀρχαιολογικὰ θέματα μιᾶς σημαντικῆς περιοχῆς τῆς Ἀττικῆς. Τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ὁ Μαραθὼν καὶ ἡ Τετράπολη - Ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος – Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ: Ἡ σύγκρουση - Ἡ διήγηση τοῦ Ἡροδότου - Ὁ τύμβος τῶν Ἀθηναίων - Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τύμβου - Ὁ τάφος τῶν Περσῶν - Τὸ Τρόπαιο - Ἡ ἀναγγελία τῆς νίκης - Ἀναθήματα στοὺς Δελφούς - Ἀναθήματα στὴν Ἀθήνα καὶ στὶς Πλαταιές - Παραδόσεις καὶ λατρεῖες γιὰ τὴ μάχη - Ἡ σημασία τῆς μάχης γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους - Ὁ Μιλτιάδης - Ὁ Μαραθωνομάχος Αἰσχύλος - Ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος – ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ: Τὸ Ἡράκλειο - Ἡ Μακαρία πηγή - Πλάσι - Τσέπι - Βρανᾶ - Ὁ θολωτὸς τάφος - Τύμβος κλασικός - Τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς - Τὸ Μικρὸ Ἔλος - τὸ Νησί - Ἱερὸ Αἰγυπτίων θεῶν - Τὸ βαλανεῖο - Τὸ σπήλαιο τοῦ Πανός - Τὸ Πύθιο τῆς Οἰνόης – ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ – Ο ΗΡΩΔΗΣ Ο ΑΤΤΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ: Τὸ ἀγρόκτημα τοῦ Ἡρώδη - Τὰ ἀναθήματα τοῦ Ἡρώδη – ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

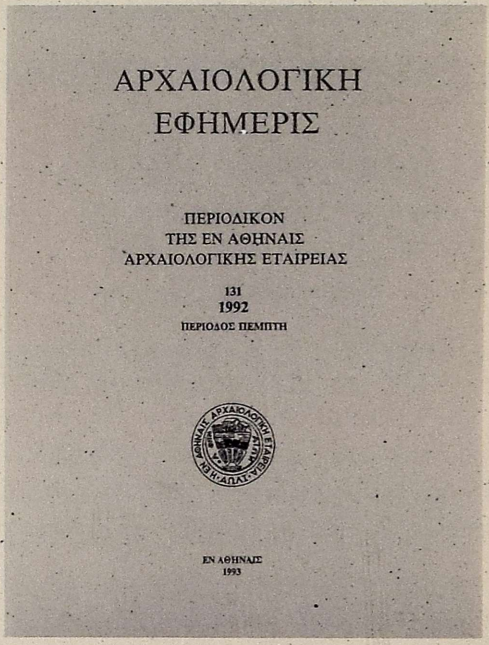

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ 1992

ΤΟΜΟΣ ΕΚΑΤΟΣΤΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Ὁ τόμος αὐτὸς περιλαμβάνει τὶς ἑξῆς μελέτες: ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΛΕΜΠΕΣΗ, Τὰ μετάλλινα ζώδια τοῦ θηβαϊκοῦ Καβιρίου * ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ, Ἀναθηματικὰ γλυπτὰ τῆς Κυβέλης ἀπὸ τὸν Πειραιά * HARA TZAVELLA-EVJEN, A Mycenaean Tomb near Selinia at Salamis * ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἕνα πινάκιο τοῦ Λυδοῦ στὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως * ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ, Τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα μαρμάρου τῆς Νάξου * ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, Ὁ θωρακοφόρος ἀρ. ΑΕ 268 τῆς Κῶ * ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, Ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα τοῦ Διοκλητιανείου ἀγορανομικοῦ διατάγματος ἀπὸ τὴ Λακωνία * ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, Δύο δημοτικὰ ψηφίσματα τῶν Ἀχαρνέων * ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, Ἡ νέα ἔκδοση τῶν Ἀττικῶν Ἐπιτυμβίων Ἀναγλύφων * ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, Ἕξι χρόνια ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὰ Ὕρια τῆς Νάξου.

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΣΤΗ 12 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1944 ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1940-1944

Δ 53Δ

ΕΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟ ΤΕΥΧΟΣ 31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1994

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Κλειὼ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθῆναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ 1940-1944

οὐθὲν μεῖζόν ἐστιν ἀνθρώποις Ἕλλησιν τῆς ἐλευθερίας
(Inschriften von Priene, 19)

Στὶς 12 Ὀκτωβρίου συμπληρώθηκαν πενήντα χρόνια, μισὸς αἰώνας ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴ κατοχή. Ἡ ἐπέτειος θὰ τιμηθῆ ὅπως ἁρμόζει στὴ μεγάλη σημασία της. Κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς (1940-1944) ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀντιμετώπισαν πρωτοφανεῖς καταστάσεις· τὴ μακρόχρονη τυραννία καὶ βία ἐχθρικῶν στρατευμάτων, τὸν φόνο, τὸν λιμό, τὴν καταστροφή. Ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς Κατοχῆς ὑπέφερε ὅλο τὸ Ἔθνος. Οἱ ἀρχαιότητες δὲν ἔμειναν ἀλώβητες καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία βρέθηκε στὴν παράλογη θέση νὰ καταστρέφει τὸ ἔργο, ποὺ γενιὲς Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων εἶχαν δημιουργήσει. Ἐννοῶ κυρίως τὴ διάλυση τῶν μουσείων καὶ τὴν ταφὴ τῶν ἀρχαίων στὴ γῆ, σὲ κρύπτες, σὲ θησαυροφυλάκια, σὲ σπηλιές. Οἱ Ἕλληνες βρέθηκαν ξαφνικὰ χωρὶς τὰ ἀρχαῖα τους καὶ οἱ Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητὲς τῶν Ἀρχαιοτήτων διοικοῦσαν ἄδεια μουσεῖα ἢ χώρους, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ ἀποφάσεις τους εἴτε περνοῦσαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν ἔγκριση ξένου ἐχθροῦ, εἴτε ἀκυρώνονταν.

Ἡ ἱστορία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, ἐκείνη ποὺ ἀφορᾶ τὰ ἀρχαῖα μας, δὲν ἔχει γραφῆ, καὶ τὸ τεῦχος τοῦτο, ἀναμνηστικὸ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας τῶν χρόνων ἐκείνων, εἶναι πρωθύστερο. Στὴ ζωὴ ὅμως δὲν τυχαίνει συχνὰ νὰ ζήσει κανεὶς καὶ μεγάλα γεγονότα καὶ τὴν πεντηκοστή τους ἐπέτειο. Γι' αὐτὸ θεωρῶ ὡς τύχη τὴ δημοσίευση ἀπὸ μένα τοῦ κειμένου τούτου, μὲ τὴ συνοπτικὴ ἐξιστόρηση τῆς θέσης τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων στὸν Πόλεμο καὶ τὴν Κατοχή. Ἑτοιμάζεται καὶ θὰ δοθῆ στὴ δημοσιότητα ἡ διεξοδικὴ ἱστορία, κατὰ τὴν παλαιότερη ὑπόσχεση. Θὰ περιέχει κυρίως τὶς ἄμεσες μαρτυρίες τῶν ὅσων συνέβησαν, δηλαδὴ τὰ σημαντικότερα ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Ὑπηρεσίας (ἑλληνικά, γερμανικά, ἰταλικὰ) καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

19-28 Αὐγούστου 1994 *Β.Χ.Π.*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς *Νέας Ἑστίας* τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1940 μὲ ξυλογραφία τοῦ Τάσσου, ποὺ εἰκονίζει ἀρχαῖο Ἕλληνα ὁπλίτη.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟ 1940

Ἡ σημερινὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία περιλαμβάνει περὶ τοὺς τριακόσιους μόνιμους ἀρχαιολόγους, στοὺς ὁποίους πρέπει νὰ προστεθοῦν σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐκτάκτων ἢ μὲ σύμβαση, ποὺ ἐκτελοῦν διοικητικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καθήκοντα. Τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1940 τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἦσαν εἴκοσι δύο Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων καὶ δύο καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου.

Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν ἀπὸ τοῦ 1939 ὁ διοικητικὸς ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Ἰωάννης Ἀναστασόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει προσωρινὰ τὰ καθήκοντα αὐτὰ μετὰ τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴ θέση τοῦ προηγούμενου Διευθυντῆ (1937-1939) Σπυρίδωνος Μαρινάτου. Ὁ Μαρινάτος, Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, εἶχε παραιτηθῆ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἕδρα τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας.

Οἱ εἴκοσι δύο Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητές, κατὰ τὴ σειρὰ ἀρχαιότητάς τους στὴν Ὑπηρεσία, καὶ οἱ δύο καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, ἦσαν οἱ ἑπόμενοι:

1. Νικόλαος Κυπαρίσσης (1879-1944), Ἔφορος Ἀθηνῶν (Ἀττικὴ καὶ Μεγαρίδα ἐκτὸς Πειραιῶς).
2. Νικόλαος Κοτζιᾶς (1885-1972), Ἔφορος Θεσσαλονίκης (Νομοὶ Θεσσαλονίκης, Φλωρίνης, Πέλλης, Κιλκὶς καὶ Χαλκιδικῆς).
3. Νικόλαος Γιαννόπουλος (1866-1945), Ἐπιμελητὴς Θεσσαλίας. Τὸ 1940 εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, ἀλλὰ ἐπανῆλθε μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση.
4. Θεμιστοκλῆς Καραχάλιος (1884-1953), Ἔφορος Σπάρτης.
5. Χρῆστος Καροῦζος (1901-1967), Ἔφορος Νήσων (Πειραιεύς, Σαλαμίνα, Αἴγινα, Πόρος, Τροιζήνα, Κυκλάδες καὶ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου).
6. Γιάννης Μηλιάδης (1895-1975), Ἔφορος Γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.
7. Στρατῆς Παρασκευαΐδης (1896-1969), Ἔφορος τῶν νησιῶν Μυτιλήνης, Χίου, Λήμνου, Σάμου, Σαμοθράκης.
8. Σέμνη Καρούζου (1897), Ἔφορος Ἀγγείων καὶ Μικροτεχνίας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

9. Εἰρήνη Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου (1898-1979), Ἔφορος τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου.

10. Φοῖβος Σταυρόπουλος (1904-1972), Ἔφορος Πατρῶν (Ἀχαΐας, Ἠλείας, Αἰτωλοακαρνανίας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος).

11. Χαράλαμπος Μακαρόνας (1905-1977), Ἐπιμελητὴς Θεσσαλονίκης (βλ. ἀρ. 2).

12. Ἰωάννα Κωνσταντίνου (1907-1989), Ἐπιμελήτρια Χαλκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

13. Ἰωάννης Παπαδημητρίου (1904-1963), Ἔφορος Κερκύρας (Νομοὶ Κερκύρας, Θεσπρωτίας, Ἰωαννίνων, Πρεβέζης, Ἄρτης).

14. Νικόλαος Πλάτων (1909-1992), Ἔφορος Ἀνατολικῆς Κρήτης (Ἡράκλειο).

15. Μάρκελλος Μιτσός (1908-1991), Ἐπιμελητὴς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου.

16. Ἰωάννης Θρεμμιάδης (1907-1962), Ἔφορος Θηβῶν (Ἐπαρχίες Θηβῶν καὶ Λεβαδείας καὶ νομοὶ Φθιωτιδοφωκίδος καὶ Εὐβοίας).

17. Νικόλαος Κοντολέων (1910-1975), Ἐπιμελητὴς Ἀθηνῶν (βλ. ἀρ. 1).

18. Γεώργιος Μπακαλάκης (1908-1991), Ἐπιμελητὴς Καβάλας (Νομοὶ Σερρῶν, Δράμας, Καβάλας, Ροδόπης, Ἔβρου).

19. Δημήτριος Πάλλας (1907), Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν (Θεσσαλία, Ἤπειρος, Στερεά, Πελοπόννησος καὶ νησιὰ ὅλης τῆς Ἑλλάδος).

20. Βασίλειος Θεοφανείδης (1883-1971), Ἔφορος Δυτικῆς Κρήτης (Χανιά).

21. Ἰωάννης Κοντῆς (1910-1975), Ἐπιμελητὴς Ὀλυμπίας.

22. Χρῆστος Πέτρου (1911-1944), Ἐπιμελητὴς Ναυπλίου.

23. Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος (1890-1979), καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

24. Γεώργιος Σωτηρίου (1880-1965), καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΗΜΕΡΕΣ

Η ἐξιστόρηση τῶν ὅσων ἀφοροῦν τὰ ἀρχαῖα κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ '40 ἀρχίζει, συμβατικά, στὶς 18 Ἰουνίου 1940, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ὑφυπουργὸς Παιδείας Ν. Σπέντζας ἀνακοινώνει μὲ ἐμπιστευτικὸ ἔγγραφο στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Ὑπουργείου ὅτι «Ἀπὸ σήμερον ἀπαγορεύομεν τὴν χορήγησιν κανονικῶν ἀδειῶν, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου». Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ ἴσχυσε βέβαια γιὰ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους ὅλου τοῦ Κράτους. Τὴν προηγούμενη ἡμέρα, στὶς 17 Ἰουνίου, ὁ Pétain ζήτησε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, μέσῳ τοῦ ραδιοφώνου, ἀνακωχή, ἐνῶ τὴν ἑπόμενη, 18 Ἰουνίου, ὁ Κάρολος de Gaulle ἀνήγγειλε ἀπὸ τὸ BBC ὅτι θὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο.

Ἡ Ὑπηρεσία, ὑπακούοντας στὴ γενικότερη πολιτικὴ τῆς Κυβέρνησης νὰ ἀποφεύγεται καθετὶ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῇ προπαρασκευὴ γιὰ πόλεμο, δὲν εἶχε λάβει κανένα μέτρο προστασίας τῶν ἀρχαίων σὲ περίπτωση σύγκρουσης μὲ τὴν Ἰταλία. Γι' αὐτὸ ἡ πρώτη σχετικὴ ἐνέργεια χρονολογεῖται δύο ἡμέρες μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση συστήθηκε ἐπιτροπή, τῆς ὁποίας ἔργο ἦταν ἡ προστασία τοῦ περιεχομένου τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα ἐκδίδονται ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ἀρχαιολογίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας «Γενικαὶ τεχνικαὶ ὁδηγίαι διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀρχαίων τῶν διαφόρων μουσείων ἀπὸ τοὺς ἐναερίους κινδύνους», μὲ τὶς ὁποῖες δίδονται στοὺς ἀρχαιολόγους οἱ κατευθύνσεις γιὰ τὸν τρόπο ἀπόκρυψής τους. Εὐθὺς ἀρχίζει μία μεγάλη προσπάθεια ἀπὸ δικαστικούς, ἀρχαιολόγους καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους, προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστοῦν τὰ ἀρχαῖα τῶν ἑλληνικῶν μουσείων.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάταση ποὺ παρατηρήθηκε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς ἐκδηλώθηκε ἐξαρχῆς. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχε τὴ θέση ποὺ παίρνει πάντοτε σὲ δύσκολη ἐθνικὴ στιγμή. Στὸ τέλος τοῦ 1940 δημοσιεύτηκε ἡ *Σίβυλλα* τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τὰ σημειώματα τοῦ ποιητῆ, ὅπου τονίζεται ἡ σύγκρουση Ἑλλάδος καὶ Ρώμης. Τὶς ἴδιες ἡμέρες οἱ Ἰταλοὶ προσπαθοῦσαν νὰ σπείρουν ζιζάνια ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἄγγλους. Σὲ ραδιοφωνικὴ ἐκπομπὴ τὸ πρακτορεῖο Στέφανι ἰσχυρίστηκε ὅτι ἦταν πιθανὸ πὼς ἡ Ἀγγλία, μὲ ἀγγλικὰ ἀεροπλάνα ποὺ θὰ εἶχαν ἰταλικὰ διακριτικά, θὰ βομβάρδιζε τὴν Ἀκρόπολη, γιὰ νὰ κινήσει τὴν

παγκόσμια συμπάθεια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος («Καθημερινή», 3 Νοεμβρίου 1940).

Οἱ πρῶτες ἡμέρες τοῦ πολέμου ὑπῆρξαν περίοδος προσαρμογῆς στὴ νέα κατάσταση. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἄλλαζε ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα, καθὼς οἱ μάχιμοι ἄνδρες ἔφευγαν συνεχῶς γιὰ τὸ Μέτωπο. Σχολεῖα, ὑπηρεσίες, καταστήματα, ἔχαναν τὰ γνώριμα πρόσωπα ποὺ τὰ ἐπάνδρωναν, καὶ νέες δραστηριότητες ἄρχιζαν νὰ ἐμφανίζονται ἔντονες. Οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, οἱ νοσοκόμες, οἱ διάφοροι ἔρανοι, ἡ ἀεράμυνα.

Στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου ἡ Hellenic Society τοῦ Λονδίνου καὶ ὁ καθηγητὴς John Myres, Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, μὲ τηλεγραφήματά τους πρὸς τὴν Κυβέρνηση καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐξέφρασαν τὸν «διάπυρον θαυμασμὸν δι' ἡρωικὴν στάσιν Ἑλλάδος κατὰ Ἰταλικῆς εἰσβολῆς [--]. Εἴθε νῖκαι Μαραθῶνος, Σαλαμῖνος καὶ Πλαταιῶν ἐπαναληφθῶσι κατὰ εἰκοστὸν αἰῶνα». Στὰ τηλεγραφήματα ἀπάντησαν μὲ εὐχαριστίες ὁ Μπενάκης καὶ ὁ Οἰκονόμος.

Ὅπως σὲ κάθε δυσχερὴ περίπτωση στὸν βίο τῆς χώρας μας, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα κλήθηκαν νὰ βοηθήσουν

Addition to an Old Masterpiece

Ὁ ἀγγλοσαξωνικὸς Τύπος δὲν παρέλειπε, κατὰ τὸν πόλεμο, νὰ παινεύει τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἑλληνικὸ ἡρωισμὸ μὲ τὴ δημοσίευση ἐπαινετικῶν ἄρθρων καὶ ζωγραφικῶν συνθέσεων, ὅπου ὁ στρατιώτης τοῦ '40 ἀνακηρυσσόταν ἰσάξιος τῶν μαχητῶν τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν.

τὸν μεγάλο ἀγώνα. Οἱ Ἕλληνες τοῦ '40 ἐμφανίστηκαν ὡς ἄμεσοι ἀπόγονοι τῶν Μαραθωνομάχων καὶ οἱ Ἰταλοὶ φορτώθηκαν ὅλα τὰ δυσμενὴ χαρακτηριστικὰ τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καὶ οἱ Ἄγγλοι μεταχειρίστηκαν τέτοια ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ μᾶς παινέψουν, ὅπως ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἰνδιῶν Ἔμερυ, ὁ ὁποῖος σὲ ὁμιλία του εἶπε πὼς «ὁ Μουσολίνι λησμονεῖ ἕνα πρᾶγμα: λησμονεῖ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ρώμην ὑπῆρχεν ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καὶ ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα ζῇ πάντοτε καὶ ζωογονεῖ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα» («Καθημερινή», 14 Νοεμβρίου 1940).

Τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος χρησιμοποιήθηκαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ τονώσουν τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως συμβαίνει πάντοτε μὲ μονότονη σταθερότητα, ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἔφθασαν στὴν Ἀθήνα πληροφορίες «ἔγκυρης πηγῆς», ὅτι «ἡ ἑλληνοαγγλικὴ συμμαχία θὰ ἠδύνατο μεταξὺ τῶν ἄλλων συνεπειῶν της νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχεν ἀποτελέσει ἀντικείμενον διαμφισβητήσεων. Πρόκειται περὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος τῶν ἀφαιρεθέντων ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἔλγιν. Ὁ βουλευτὴς Τέλμα Κόζαλιτ θὰ ζητήσῃ τὴν ψήφισιν νομοσχεδίου δι' οὗ θὰ προβλέπεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν Ἑλλάδα

The Same Battlefield

τῶν πολυτίμων τούτων ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν» («Καθημερινή», 18 Δεκεμβρίου 1940).

Στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου κάθε χρόνου ἑορτάζεται ἡ μνήμη τοῦ Winckelmann καὶ τὸ 1940 οἱ Γερμανοὶ δὲν παρέλειψαν νὰ τιμήσουν τὴν ἐπέτειο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συγχάρηκε τὸ Γερμανικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Βερολίνου μὲ τηλεγράφημα, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενο μᾶς φαίνεται σήμερα προφητικό: «Archaeologische Gesellschaft Athen gratuliert vollherzlich Berliner Schwester hunderste Feier unsterblichen Humanisten Winckelmann, dessen Andenken staehlt Griechenlands Kampf für hoechste Güter Humanismus» (Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συγχαίρει ὁλογύχως ἀδελφὴν Βερολίνου ἑκατοστὴν ἑορτὴν ἀθανάτου ἀνθρωπιστοῦ Winckelmann, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάμνησις χαλυβδώνει ἀγῶνας Ἑλλάδος διὰ τὰ ἀνώτατα ἀγαθὰ τοῦ Οὐμανισμοῦ).

Τὰ μνημεῖα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀρχαίας καὶ νέας, ἔγιναν ἀντικείμενο διαμάχης καὶ λοιδωριῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων. Πρῶτος ὁ Γεώργιος Βλάχος, μὲ ἄρθρο του στὴν «Καθημερινή», «ἠσχολήθη μὲ τὸ πλῆθος τῶν κακουργημάτων τὰ ὁποῖα ἀνα-

They Shall Not Pass

φέρει ἡ Μυθολογία καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Ρώμης». Ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς τῆς Ρώμης, διὰ στόματος τοῦ Ἄλτιμο Ρομέο, ἀπάντησε σβήνοντας ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς ἱστορίας ἀρχαίους καὶ σύγχρονους Ἕλληνες:

«Ὁ κ. Γ. Βλάχος ἔγραψεν εἰς τὴν 'Καθημερινὴν' ἄρθρον περὶ τοῦ Ἰταλικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Μὲ τὴν ἐπιπολαιότητα ποὺ τὸν χαρακτηρίζει, ὁ κύριος αὐτός, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν κενῶν φράσεων, λέγει ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἰταλοὶ εἴμεθα βάρβαροι καὶ μόνον ἐσεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχετε τὸ μονοπώλιον τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἤξιζε τὸν κόπον ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς φλυαρίας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἠμποροῦν τὸ πολὺ ν' ἀπασχολοῦν τοὺς ἀνοήτους ἀναγνώστας τῆς 'Καθημερινῆς', ἐὰν δὲν ἐλάμβανον χώραν ὡρισμένα γεγονότα ποὺ δίνουν αὐτὰ ταῦτα τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν κ. Βλάχον. Ἂς τοῦ κάνωμεν λοιπὸν τὴν τιμὴν νὰ τοῦ ἀπαντήσωμεν καὶ ἂς ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ παρελθόν. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι εἷς καὶ μόνος, ὁ ἀρχαῖος μὲ τὸν Παρθενῶνα, τὴν Ὀλυμπίαν καὶ κανένα σπασμένον κιονόκρανον. Ἔπειτα ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐπικρατεῖ βαθύτατον σκότος. Ἐκτὸς τῆς Βυζαντινῆς περιόδου ποὺ καὶ αὐτὴ εἶναι παρακλάδι τῆς Ρωμαϊκῆς, κανένα σημεῖον δὲν ὑπάρχει πολιτισμοῦ ἑλληνικοῦ. Ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ ὕστερα δὲν ὑπάρχει κανὲν μνημεῖον, ἐκτὸς ὡρισμένων σπιτιῶν ποὺ ἔκτισαν ξένοι ἐπήλυδες, ὅπως δὲν ὑπάρχει κανὲν μνημεῖον ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν. Ἀπὸ τότε μέχρι σήμερον ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδημιούργησεν πολιτισμόν. Ἀντιθέτως ἡ Ἰταλία διετήρησε τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀρχαίων προγόνων της κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς δουλείας. Ἡ Ἰταλία ἐπανέκτησε τὴν ὀντότητά της ὡς Κράτος, ἔχει τὴν αἰωνίαν Ρώμην, τὴν Βενετίαν, τὴν Γένουαν, τὴν Νεάπολιν, τὴν Φλωρεντίαν, μὲ μνημεῖα ἀφθάστου τέχνης ἀποδεικνύοντα τὴν σταθερότητα, τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ της. Ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐφευρέσεις ἐγένοντο ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἤνθησε πνευματικὸς πολιτισμὸς ποὺ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν κ. Βλάχον...».

Μὲ τὴν κομψότητα καὶ τὴν καυστικότητα ποὺ τὸν διέκρινε, ὁ Ἄγγελος Βλάχος ἀπαντᾶ στὸν Ἄλτιμο Ρομέο μὲ μακρότατο ἄρθρο, τονίζοντας ἔντονα τὰ ἐπιχειρήματά του. Στὴ συζήτηση ἐπενέβη, λίγες ἡμέρες ἀργότερα, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος («Καθημερινή», 27 Δεκεμβρίου 1940), ὑπενθυμίζοντας τὶς ἁρπαγὲς ἔργων

τέχνης ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Βενετούς, καὶ καταλογίζοντας στοὺς Ρωμαίους τὴ διαφθορὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ ἂς γυρίσουμε στὸν Γ.Α.Β. καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του:

«Ἡμεῖς ἐγράψαμεν ὅτι ὁ Ρῶμος καὶ ὁ Ρωμύλος ἐθήλασαν γάλα λυκαίνης καὶ ὅτι ὁ Ρωμύλος ἐδολοφόνησε τὸν Ρῶμον... — ἂς μᾶς ἀπήντα ὅτι ὁ Κρόνος ἔφαγε τὰ παιδιά του. Θὰ εἶχε τότε καλὴν ἀρχὴν καὶ καλὸν τέλος καὶ δὲν θὰ ἔπαιρνε ἕνα κατήφορον τόσῳ ἐπικίνδυνον καὶ τόσῳ ἀνόητον. Ἀνόητον, διότι τὸ θέμα αὐτό, θέμα ἐπιστήμης, τέχνης, γραμμάτων, δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ ἐν καιρῷ πολέμου μεταξὺ ἑνὸς Ἕλληνος καὶ ἑνὸς Ἰταλοῦ. Αὐτὴν τὴν στιγμήν, ἂν ὁ κ. Ρομέο μᾶς κάμνῃ τὴν χάριν ν' ἀναγνωρίζῃ τὸν Παρθενῶνα, ἡμεῖς ἔχομεν τὴν ὄρεξιν νὰ διακηρύξωμεν —ποιὸν θέλει;— τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον ξυλοσχίστην. Διατί; ... Διότι ἔτσι μᾶς ἀρέσει. Διότι οἱ στρατιῶται μας μάχονται εἰς τὸ Μέτωπον, διότι ἀγωνίζονται ἐπάνω στὰ χιόνια, διότι τραυματίζονται καὶ πεθαίνουν γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Ἰταλοὺς καὶ συνεπῶς δὲν ἔχομεν διάθεσιν ν' ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀξίαν κανενὸς Ἰταλοῦ, εἴτε ζωντανοῦ, εἴτε πεθαμένου.

Ἐγράψαμεν ὅμως ὅτι ὁ δρόμος τὸν ὁποῖον ἐπῆρε ὁ κ. Ρομέο δὲν ἦτο μόνον ἀνόητος ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος· καὶ ἡ λέξις αὐτὴ μᾶς ὑποχρεώνει εἰς ἐξηγήσεις καὶ αἱ ἐξηγήσεις μᾶς παρασύρουν εἰς τὴν συζήτησιν τὴν ὁποίαν καταδικάσαμεν. Θὰ προσπαθήσωμεν λοιπὸν νὰ ἐξηγηθῶμεν δι' ἐλαχίστων. Πολιτισμὸν ἡ ἀρχαία Ρώμη δὲν ἔχει. Πολιτισμὸν ἔχει ἡ Ἑλλάς. Ἡ Ρώμη εἶναι κακόν της ἀντίγραφον, μετάφρασις, μίμησις. Τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα της εἶναι μίμησις. Μιμήσεις καὶ παραφράσεις ἡ ποίησίς της. Ὁ Βιργίλιος μεταφράζει τὸν Ὅμηρον, οἱ λυρικοί της τὸν Ἀλκαῖον καὶ τὴν Σαπφώ, οἱ κωμικοί της, ὁ Πλαῦτος καὶ ὁ Τερέντιος, τὸν Μένανδρον, τὸν Ἀριστοφάνην, οἱ δραματικοί της ποιηταὶ κατὰ τὸν θλιβερώτερον τρόπον τοὺς ἰδικούς μας. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας Ρώμης ὁλόκληρος τρέφεται ἀπὸ τὰ ἐρείπια καὶ δανείζεται φῶς ἀπὸ τὴν δύσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀλλά, λέγει ὁ κ. Ρομέο: Ἔστω. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει τίποτε, κανὲν ἴχνος πολιτισμοῦ. Νὰ τὸ δεχθῶμεν; Ἂς τὸ δεχθῶμεν δι' ὀλίγα λεπτά. Δὲν ὑπάρχει ἴχνος πολιτισμοῦ, διότι ἡ Ἑλλὰς κατακτᾶται, κατακτῶνται δηλαδὴ αἱ πόλεις της αἱ μεταξύ των ἐρίζουσαι. Πρῶτον ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὁποῖοι τότε ἦσαν μόνον στρατιῶται, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐθνότης κατωτέρου πολιτισμοῦ, δὲν εἶχαν προφθάσει νὰ μάθουν τὸ

ἑλληνικὸν μάθημά των. Διδάσκαλοι ἀκόμη αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ μετὰ τὴν κατάκτησίν των ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς στρατοὺς τοῦ βορρᾶ καὶ ἀπὸ τοὺς Λατίνους τοῦ νότου, ἔμειναν διδάσκαλοι καὶ ὅταν ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἐξηπλώθη μέχρι τῆς Προποντίδος».

Καὶ συνεχίζει ὁ Γεώργιος Βλάχος μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βυζαντίου στὴ Δύση, τὴν Ἀναγέννηση, γιὰ νὰ καταλήξει:

«Τί σχέσιν ἔχουν αὐτὰ μὲ τὴν παροῦσαν κατάστασιν κ. Ρομέο; Ἤλθατε ἐδῶ νύκτα. Μὲ πλῆθος στρατιωτῶν καὶ φτερῶν καὶ μηχανοκινήτων φαλάγγων. Τί ἠθέλατε;... Ἠθέλατε νὰ πάρετε τὴν Ἑλλάδα. Διότι ἐνομίσατε ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι Ἀβησσυνία 'μὲ κανὲν ἴχνος πολιτισμοῦ'. Δὲν εἶν' ἔτσι; Τώρα λοιπὸν θὰ μάθετε πῶς τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἔτσι. Θὰ μάθετε ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτισμόν, ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μνημεῖα —ὅπως ἔχετε σεῖς λ.χ. τὸ Μνημεῖον τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου σας, τὸ ὁποῖον θὰ ἐντρέποντο νὰ ἔχουν κατασκευάσει οἱ μαρμαράδες τῶν Ἀθηνῶν—, ὅτι πράγματι εἰς διάστημα ἑκατὸν ἐτῶν ἐλευθέρας ζωῆς δὲν κατωρθώσαμεν νὰ δημιουργήσωμεν νέον πολιτισμὸν ἀνώτερον ἐκείνου τὸν ὁποῖον μᾶς ἐκληροδότησαν οἱ πατέρες μας: Ἀλλ' ὅτι ἐκρατήσαμεν ἀπὸ ἐκείνους, ἱερὰν παρακαταθήκην, τὸν ἐμπαθῆ ἔρωτα τῆς Ἐλευθερίας, μίαν λέξιν ἀπὸ τὰ χείλη τοῦ ἀγγέλου τοῦ Μαραθῶνος, ἕνα ἦχον ἀπὸ τὸν παιάνα τῆς Σαλαμῖνος. Καὶ ὅτι μὲ τὸν πολιτισμὸν αὐτόν, καὶ μὲ

Ο ΝΕΡΩΝ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩΝΟΣ

Ὁ Mussolini ὡς Νέρων. Γελοιογραφία τοῦ Γιώργου Λυδάκη («Ἔθνος», 7 Νοεμβρίου 1940).

τὰ ὅπλα αὐτὰ θὰ σᾶς νικήσωμεν κ. Ρομέο. Καὶ θὰ σᾶς πετάξωμεν εἰς τὴν θάλασσαν κ. Ρομέο καὶ θὰ σᾶς ἀναγκάσωμεν νὰ ἐπιστρέψετε κάποτε εἰς τὸν ἴδιον θάλαμον τοῦ ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ρώμης, κ. Ρομέο, διὰ νὰ ἀνακοινώσετε εἰς τὸν Κόσμον, ὅτι εἶσθε ἀνυπόληπτοι, ἠττημένοι, νεκροί —καί, τὸ χειρότερον, ἀγνώμονες» («Καθημερινή», 22 Δεκεμβρίου 1940. Τίτλος: «Εἰς ἐκφωνητὴν ἀπάντησις»).

Ἐνῶ γινόταν ἀγώνας μὲ λόγια ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Ρώμη, οἱ Ἰταλοὶ βομβάρδιζαν ἑλληνικὲς πόλεις, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἡ Καστοριά. Στὶς 11 Νοεμβρίου 1940 κτυπήθηκαν ἡ Παναγία Κουμπελίδικη καὶ τὸ Κουρσοὺμ τζαμὶ καὶ ἔπαθαν βαριὲς ζημιές. Κατὰ τὸν Ἔκτακτο Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Καστοριᾶς «εἷς τῶν στόχων τῶν κατ' ἐπανάληψιν βομβαρδισμῶν ἦτο τὸ διδακτήριον τοῦ γυμνασίου ἀρρένων», ἀλλὰ κατὰ τὴ γνωστὴ εὐθυβολία τῶν Ἰταλῶν κτυπήθηκαν τὰ μνημεῖα.

Καθὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε προετοιμαστῆ γιὰ τὶς συνέπειες τοῦ πολέμου στὰ μετόπισθεν, χρησίμευσαν ὡς καταφύγια καὶ τὰ μνημεῖα. Ἤδη ἀπὸ τὸν Νοέμβριο εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Θεσσαλονίκης περίοικοι, γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν κάτω ἀπὸ τὰ τόξα του. Οἱ περίοικοι αὐτοὶ «ἐγκατασταθέντες εἰς αὐτὰ μετὰ τῶν ἀποσκευῶν των, τὰ μετέβαλαν εἰς κατοικίας των, ἐπὶ πλέον δὲ ἄγνωστοι ἐλευθέρως περιεργάζονται τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται εἰς κλοπὴν καὶ παντὸς εἴδους ἀσχημίας».

Γελοιογραφία τοῦ Νίκου Καστανάκη («Ἔθνος», 6 Νοεμβρίου 1940).

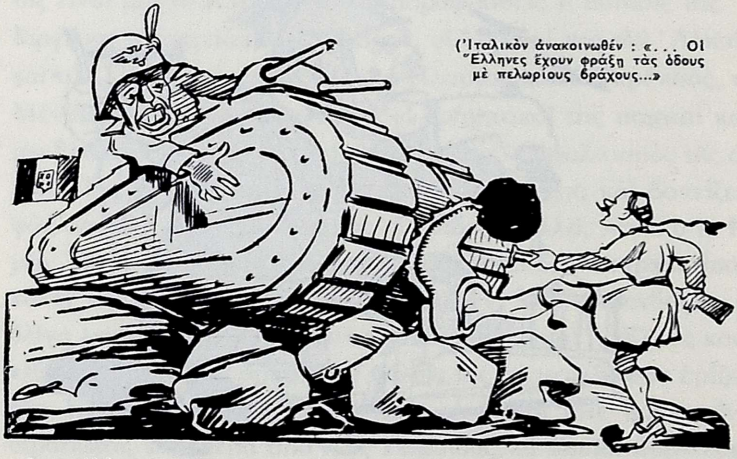

Φρατέλλος. —Καθάρισέ μου τὸ δρόμο νὰ περάσω!...
('Υπὸ κ. Ν. Καστανάκη)

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ. ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΑΠΟΚΡΥΨΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἀρκετὰ νωρὶς ἡ Κυβέρνηση, πιστεύοντας ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ ὑποστῆ ἐπίθεση ἐκ μέρους τοῦ Ἄξονα, προπαρασκευαζόταν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν ἑνὸς πολέμου ὄχι νικηφόρου. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς (*Τὸ προσωπικό του Ἡμερολόγιο* τ. 4, 1960, 747-748), μιλώντας στὶς 28 Ὀκτωβρίου πρὸς τοὺς Ὑπουργούς, ἐξέθεσε πολὺ σύντομα τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸν πόλεμο ποὺ εἶχε ἀρχίσει: «Δὲν πρέπει νὰ αὐταπατώμεθα ὅτι θὰ πολεμήσωμεν μόνον τοὺς Ἰταλούς. Τὰ συμφέροντα τοῦ Ἄξονος εἶναι ἀναπόσπαστα καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ πολεμήσωμεν καὶ τοὺς Γερμανούς. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι νὰ χάσωμεν προσωρινῶς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἤπειρον καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς ἑστίας μας καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔχομε νὰ ἐγκαταλείψωμεν προσωρινῶς, μεταβαίνοντες εἰς Πελοπόννησον ἢ εἰς Κρήτην».

Πρὸς τὴν ἄποψη αὐτή, τῆς κατάληψης τῆς χώρας ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ἔπρεπε νὰ προσαρμόσει τὸ Κράτος τὶς ἄμεσες ἐνέργειές του, παρὰ τὸ ὅτι στὴ συνέχεια οἱ νίκες μας κατὰ τῶν Ἰταλῶν φαίνονταν νὰ διαψεύδουν τὶς δυσμενεῖς προβλέψεις τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἀποφασίστηκε ἐξαρχῆς νὰ διαλυθοῦν τὰ μουσεῖα καὶ τὰ ἐκθέματα νὰ ἐξασφαλιστοῦν μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύουν ἀπὸ τοὺς ἀεροπορικοὺς βομβαρδισμοὺς καί, στὴ χειρότερη περίπτωση, ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Δηλαδὴ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ ἀρχαῖα εὔκολα προσιτὰ στοὺς μελλοντικοὺς κατακτητές. Παρὰ τὸ ὅτι τοῦτο δημιούργησε προβλήματα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς, ἡ ἀπόκρυψη ἀποδείχτηκε γιὰ τὰ ἀρχαῖα εὐεργετική.

Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, μὲ ἐγκύκλιό του τῆς 11 Νοεμβρίου 1940, ἔδωσε στοὺς Ἐφόρους λεπτομερεῖς ὁδηγίες γιὰ τὸν τρόπο προστασίας τῶν ἀρχαίων. Ταυτόχρονα σχηματίστηκαν, μὲ ὑπουργικὲς ἀποφάσεις, Ἐπιτροπὲς Ἀπόκρυψης καὶ Ἀσφάλισης τῶν ἐκθεμάτων τῶν μουσείων τοῦ Κράτους καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ ἔργου τῶν ἐπιτροπῶν ἀνατέθηκε στὸν καθηγητὴ τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Γεώργιο Οἰκονόμο.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοὺς μῆνες ποὺ ἀκολούθησαν, ἀπὸ τὴν 28 Ὀκτωβρίου ἕως τὸν Μάιο τοῦ 1941, φρόντισαν γιὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων, μὲ τὴ βοήθεια τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων, τῶν λίγων

τεχνιτῶν τῆς Ὑπηρεσίας, τῶν ἐργατῶν, καὶ ἀκόμη μὲ τὴ βοήθεια (εἰδικὰ γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο) λίγων ξένων ἀρχαιολόγων καὶ λίγων νεαρῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ἐκτὸς Ὑπηρεσίας, εἶναι κατὰ μουσεῖο οἱ ἑξῆς:

1. Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο

α) Συλλογὴ Χαλκῶν. Πρόεδρος Χρῆστος Καλλέλης, Ἀρεοπαγίτης· μέλη Γεώργιος Οἰκονόμος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, προσωρινὸς Διευθυντὴς τοῦ μουσείου, Κωνσταντῖνος Σπουργίτης, Ἐπιθεωρητὴς Μηχανικοῦ, Ἰωάννα Κωνσταντίνου, Ἐπιμελήτρια τοῦ μουσείου.

β) Συλλογὴ Ἀγγείων καὶ Μικροτεχνίας. Πρόεδρος Χρῆστος Καλλέλης· μέλη Γεώργιος Οἰκονόμος, Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, Σέμνη Καρούζου, Ἔφορος τοῦ μουσείου, Κωνσταντῖνος Σπουργίτης.

γ) Συλλογὴ Γλυπτῶν. Πρόεδρος Ζήσιμος Λιβανός, Ἀρεοπαγίτης· μέλη Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, Κωνσταντῖνος Δημητριάδης, γλύπτης, Γεώργιος Πάντζαρης, ἀρχιτέκτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, Γιάννης Μηλιάδης, Ἔφορος τοῦ μουσείου.

δ) Προϊστορική, Μυκηναϊκὴ καὶ Αἰγυπτιακὴ Συλλογή. Πρόεδρος Χαρίλαος Λινάρδος, Ἀρεοπαγίτης· μέλη Σπυρίδων Μαρινάτος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, Ἰωάννα Κωνσταντίνου.

2. Νομισματικὸ Μουσεῖο

Πρόεδρος Γεώργιος Ἀντωνακάκης, Ἀρεοπαγίτης· μέλη Διονύσιος Ζακυθηνός, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Εἰρήνη Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου, Ἔφορος τοῦ μουσείου, Περικλῆς Στυλιανόπουλος, Γυμνασιάρχης τοῦ Ε΄ Γυμνασίου Ἀθηνῶν.

3. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως

Πρόεδρος Μιλτιάδης Μελισσηνός, Ἀρεοπαγίτης, καὶ κατόπιν Κωνσταντῖνος Βακαλόπουλος, Ἀρεοπαγίτης· μέλη Σωκράτης Κουγέας, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Νικόλαος Κυπαρίσσης, Ἔφορος Ἀκροπόλεως, Γεώργιος Μπολιμπός, Γυμνασιάρχης, Βασίλειος Δούρας, ἀρχιτέκτων.

4. Βυζαντινὸ Μουσεῖο

Πρόεδρος Π. Κερασιώτης, 'Αρεοπαγίτης· μέλη Γεώργιος Σωτηρίου, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Διευθυντὴς τοῦ μουσείου, Οὐμβέρτος 'Αργυρός, ζωγράφος, καθηγητὴς ΑΣΚΤ, Θρασύβουλος Σταύρου, Γυμνασιάρχης Β΄ Γυμνασίου 'Αθηνῶν.

5. Μουσεῖο Κεραμεικοῦ

Πρόεδρος 'Ιωάννης 'Αντωνιάδης, 'Αρεοπαγίτης· μέλη Νίκος Βέης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Χρῆστος Καροῦζος, Ἔφορος τῶν 'Αρχαιοτήτων, Δ. Ξανάλατος, Γυμνασιάρχης, 'Α. Τασσαρᾶς, μηχανικός.

6. Μουσεῖο Πειραιῶς

Πρόεδρος 'Ιωάννης 'Αντωνιάδης, 'Αρεοπαγίτης· μέλη Νίκος Βέης, Χρῆστος Καροῦζος, Δ. Ξανάλατος, Θ. Καπετανάκης, μηχανικός.

7. Μουσεῖο Δελφῶν

Πρόεδρος 'Αθανάσιος Μπόμπος, Πρωτοδίκης· μέλη 'Αντώνιος Σῶχος, γλύπτης, καθηγητὴς ΑΣΚΤ, 'Αλέξανδρος Κοντολέων, 'Επιμελητὴς 'Αρχαιοτήτων ποὺ ἐπανῆλθε προσωρινὰ στὴν Ὑπηρεσία, Βασίλειος Ραφτόπουλος, ἀρχιτέκτων Ὑπουργείου Παιδείας, Κωνσταντῖνος Κολομβότσος, ἰατρός, Δήμαρχος Δελφῶν, 'Ιωάννης 'Αντωνολουκᾶς, 'Αστυνομικὸς Σταθμάρχης Δελφῶν.

8. Μουσεῖο 'Ολυμπίας

Πρόεδρος Χαράλαμπος Ζέρβας, Πρωτοδίκης· μέλη Μιχαὴλ Τόμπρος, γλύπτης, καθηγητὴς ΑΣΚΤ, Φοῖβος Σταυρόπουλος, Ἔφορος Πατρῶν, Χρῆστος Παπαθεοδώρου, Γυμνασιάρχης, Μιλτιάδης Κουλουρῆς, ἀρχιτέκτων, Νομομηχανικός.

9. Μουσεῖο Κορίνθου

Πρόεδρος Δημήτριος Παπαδάκης, Πρωτοδίκης· μέλη B.H. Hill, πρώην Διευθυντὴς τῆς 'Αμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν, Κ. Πετρόπουλος, Γυμνασιάρχης, 'Ανδρέας Μάρκελλος, Δήμαρχος Κορίνθου, Γ. Βώττης, μηχανικὸς Δημοσίων Ἔργων.

10. Μουσεῖο Θηβῶν

Πρόεδρος Χαρίλαος Κοῦρος, Πρωτοδίκης· μέλη Χρῆστος Καρούζος, Ἰωάννης Κιστάκης, Δήμαρχος Θηβῶν, Μ. Σωτηρόπουλος, Γυμνασιάρχης Θηβῶν, Θ. Καπετανάκης, μηχανικὸς Ὑπουργείου Παιδείας.

11. Μουσεῖο Χαλκίδος

Πρόεδρος Μ. Ἀγγελόπουλος, Πρωτοδίκης· μέλη Χρῆστος Καρούζος, Θ. Τασσόπουλος, Γυμνασιάρχης, Σ. Σαραφιανός, Δήμαρχος Χαλκιδέων, Θ. Καπετανάκης.

12. Μουσεῖο Σπάρτης

Πρόεδρος Χρῆστος Καραμανλῆς, Πρωτοδίκης· μέλη Παναγιώτης Σαρρῆς, Γυμνασιάρχης, Θεμιστοκλῆς Καραχάλιος, Ἔφορος Σπάρτης, Ἰωάννης Βουτσινᾶς, Τμηματάρχης τῆς Νομαρχίας, Φραγκίσκος Ρόμπος, ἀναπληρωτὴς τοῦ Νομομηχανικοῦ.

13. Μουσεῖο Τεγέας

Πρόεδρος Σπυρίδων Παπανικολάου, Πρωτοδίκης· μέλη Ἀντώνιος Παπαθεοδώρου, Γυμνασιάρχης, Εὐάγγελος Ρέππας, Γυμνασιάρχης, Κωνσταντῖνος Ζερβόπουλος, μηχανικός.

14. Μουσεῖο Βόλου

Πρόεδρος Δημήτριος Ρετάλης, Πρωτοδίκης· μέλη Κωνσταντῖνος Ξενούλης, Γυμνασιάρχης, Νικόλαος Γιαννόπουλος, Ἐπιμελητὴς Βόλου, Κωνσταντῖνος Λιάντζουρας, ἰατρός, ἀναπληρωτὴς Δημάρχου Παγασῶν.

15. Μουσεῖο Κερκύρας

Πρόεδρος Εὐστάθιος Γκίκας, Ἐφέτης· μέλη Ἰωάννης Παπαδημητρίου, Ἔφορος Κερκύρας, Γεώργιος Καρυωτάκης, Οἰκονομικὸς Ἔφορος Κερκύρας, Χρῆστος Καλόγηρος, καθηγητὴς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

16. Μουσεῖο Κεφαλληνίας

Πρόεδρος Γ. Κασίμης, Πρόεδρος Πρωτοδικῶν· μέλη Θ. Γιαννά-

τος, Γυμνασιάρχης, Γ. Γερολυμάτος, Γυμνασιάρχης, Π. Χρυσομάλλης, Οἰκονομικὸς Ἔφορος, Κ. Κατωπόδης, μηχανικός.

17. Μουσεῖο Ρεθύμνου

Πρόεδρος Λουκᾶς Ἰωάννου, Πρωτοδίκης· μέλη Ἀλέξανδρος Κολυφέτης, Γυμνασιάρχης, Γεώργιος Τουρνάκης, καθηγητής, Στυλιανὸς Ἀγγελιδάκης, μηχανικός, Ἰωάννης Κελλάρης, Γραμματεὺς Νομαρχίας Ρεθύμνης.

18. Μουσεῖο Θεσσαλονίκης

α) Ἐπιτροπὴ Ἐξασφαλίσεως. Πρόεδρος Εὐστράτιος Πελεκίδης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου· μέλη Ἀντώνιος Χαμάρτος, Ἐφέτης, Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Νικόλαος Κοτζιᾶς, Ἔφορος Θεσσαλονίκης, Δημήτριος Εὐαγγελίδης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου.

β) Ἐπιτροπὴ Παραλαβῆς νομισμάτων. Πρόεδρος Χρῆστος Καλλέλης· μέλη Γεώργιος Οἰκονόμος, Κ. Σπουργίτης, Εἰρήνη Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου, Νικόλαος Κοτζιᾶς.

γ) Ἐπιτροπὴ Παραλαβῆς χρυσῶν. Πρόεδρος Χρῆστος Καλλέλης· μέλη Γεώργιος Οἰκονόμος, Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, Κ. Σπουργίτης, Γιάννης Μηλιάδης, Νικόλαος Κοτζιᾶς.

Τῶν μουσείων ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὸν παραπάνω κατάλογο δὲν ἔχω ὑπόψη μου τὰ πρωτόκολλα ἀπόκρυψης. Τὸ 1940 ὑπῆρχαν ἀκόμη μουσεῖα καὶ συλλογὲς στὸ Λιόπεσι, στὸ Ναύπλιο (γνωρίζουμε τὸν τόπο ἀπόκρυψης), στὴν Ἐλευσίνα, στὰ Μέγαρα, στὴν Πάτρα, στὴν Ἰθώμη, στὴν Ἐπίδαυρο, στὴ Λυκόσουρα, στὴ Χαιρώνεια, στὸ Σχηματάρι, στὸν Θέρμο, στὴ Στράτο, στὴν Πρέβεζα, στὴ Λευκάδα, στὸν Ἁλμυρό, στὴν Ἀγυιά, στὸν Τύρναβο, στὴν Ἐρέτρια, στὴ Μύκονο, στὴ Δῆλο, στὴ Μυτιλήνη, στὴ Χίο, στὴ Σάμο (Τηγάνι καὶ Βαθύ), στὸ Ἡράκλειο, στὰ Χανιά, στὴ Γόρτυνα, στὸ Καστέλλι, στὴ Λῆμνο, στὴ Σαμοθράκη, στὴ Θάσο, στὴν Κομοτηνή, στὴ Μαρώνεια, στὴν Ἔδεσσα. Ἀνάγκη φροντίδας καὶ ἀπόκρυψης κειμηλίων εἶχαν πολλὰ μοναστήρια, κυρίως τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τῶν Μετεώρων.

Φροντίδα ὑπῆρξε καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν καταλόγων τῶν μουσείων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρωτόκολλα ἀπόκρυψης, στὰ ὁποῖα ανα-

φέρονταν τὰ ἀρχαῖα συνοπτικά, ἔγιναν καὶ ἀντίγραφα τῶν καταλόγων, κυρίως ἀπὸ δασκάλους ποὺ προσέλαβε ἡ Ὑπηρεσία γι' αὐτὸν τὸν σκοπό. Στὶς 28 Νοεμβρίου 1940 ἔγινε ὁ ἐγκιβωτισμὸς τῶν καταλόγων τῶν μουσείων ἀπὸ ἐπιτροπή, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, ὁ Ἰωάννης Ἀναστασόπουλος, τότε Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας, ὁ Κ. Ρουσόπουλος, μηχανικός, καὶ ὁ Ἰωάννης Γκοργκάκης, ὑπάλληλος τῆς Διεύθυνσης Ἀρχαιοτήτων. Τὴν ἑπομένη ἡ ἐπιτροπὴ παρέδωσε στὸν Γενικὸ Ταμία τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Νικόλαο Σαρσέντη τέσσερα ξύλινα σφραγισμένα κιβώτια μὲ τοὺς καταλόγους, γιὰ νὰ φυλαχτοῦν στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς Τράπεζας.

Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1941. Οἱ σάκκοι μὲ τὴν ἄμμο προστάτευαν τὰ παράθυρα τῶν ὑπογείων τῆς νέας πτέρυγας, ποὺ ἦσαν γεμάτα μὲ συσκευασμένα ἀρχαῖα.

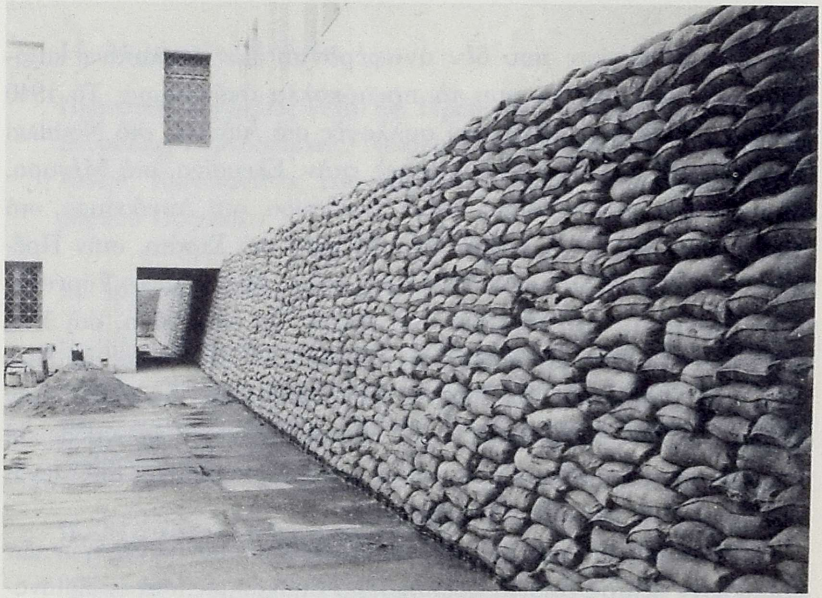

ΟΙ ΤΟΠΟΙ ΑΠΟΚΡΥΨΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Τῶν μεγάλων μουσείων τὰ ἀρχαῖα ἀσφαλίστηκαν σὲ τόπους γνωστούς, οἱ ὁποῖοι ὅμως πολὺ δύσκολα παραβιάζονταν. Τοὺς γνώριζε πλῆθος ἀνθρώπων· ἀρχαιολόγοι, τεχνίτες, ἐργάτες, ἀκόμη καὶ ξένοι. Στὴν ἀπόκρυψη τῶν ἐκθεμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου βοήθησαν ὁ Ἄγγλος Alan Wace καὶ ὁ Γερμανὸς Otto Walter.

Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τὰ μεγάλα χάλκινα ἀγάλματα συσκευάστηκαν τὸ καθένα εἰδικὰ μὲ ἀδιάβροχα περιτυλίγματα, πισσόχαρτα, καὶ τοποθετήθηκαν σὲ κιβώτια πισσαρισμένα ἐπίσης ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Σὲ μία περίπτωση τουλάχιστον, τὸ Ὑπουργεῖο ζήτησε καὶ ἀνοίχτηκε τὸ κιβώτιο ποὺ περιεῖχε τὸν ἔφηβο τοῦ Μαραθῶνος (ΕΑΜ 15118) καὶ τὸν κορμὸ τῆς Κορίνθου (15193), γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν τὰ γλυπτὰ ἀπὸ καθηγητὲς τῆς Χημείας. Τὸ κιβώτιο κλείστηκε πάλι καὶ παραδόθηκε στὴν ἁρμόδια ἐπιτροπὴ στὶς 17 Μαρτίου 1941.

Ὑπόγειο τῆς νέας πτέρυγας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, γεμάτο συσκευασμένα σὲ κιβώτια ἀρχαῖα. Τὸ δωμάτιο τοῦ βάθους εἶναι ἤδη μισογεμάτο μὲ ἄμμο, μὲ τὴν ὁποία θὰ καλυφθοῦν καὶ τὰ φανερὰ κιβώτια μὲ τὴ σειρά τους.

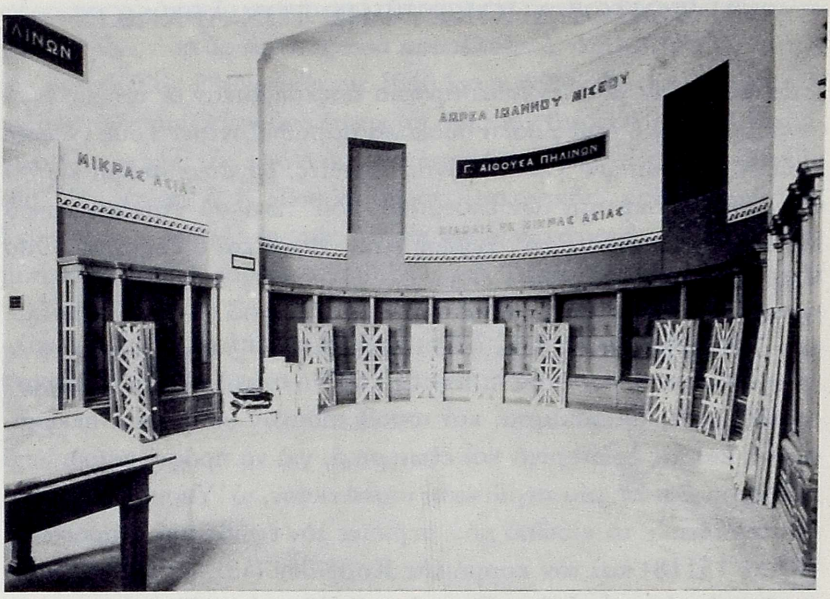

Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1941. Ἡ Γ΄ αἴθουσα πηλίνων μετὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων.

Λάκκος σὲ αἴθουσα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, μισογεμάτος μὲ ἀρχαῖα σκεπασμένα μὲ ἄμμο. Διακρίνονται ἀκάλυπτοι οἱ δύο θρόνοι τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ραμνοῦντος (ΕΑΜ 2672) καὶ τὸ κεφάλι τοῦ ἀνδρικοῦ ἀγάλματος ΕΑΜ 1823 ἀπὸ τὴ Δῆλο.

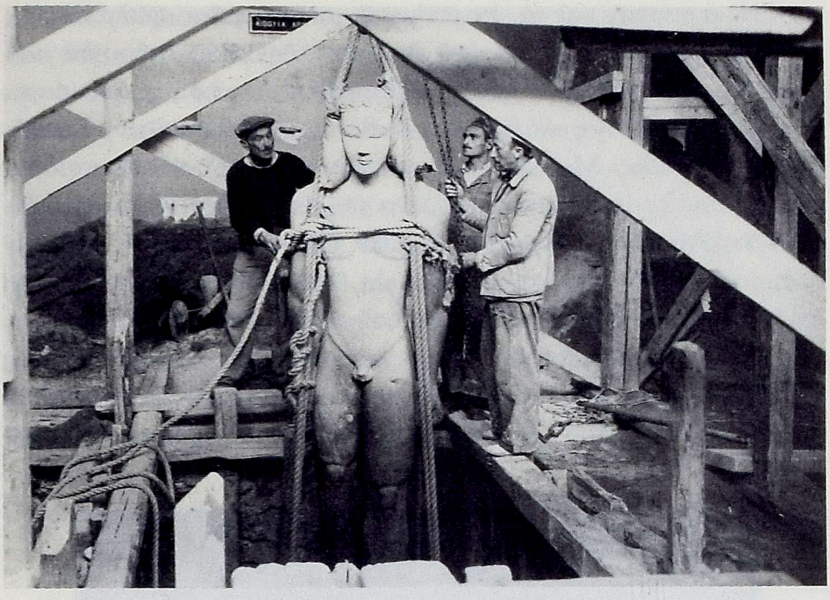

Ὁ κοῦρος τοῦ Σουνίου (ΕΑΜ 2720) κατὰ τὴν ἀπόκρυψή του κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς αἴθουσας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὅπου ἦταν ἐκτεθειμένος.

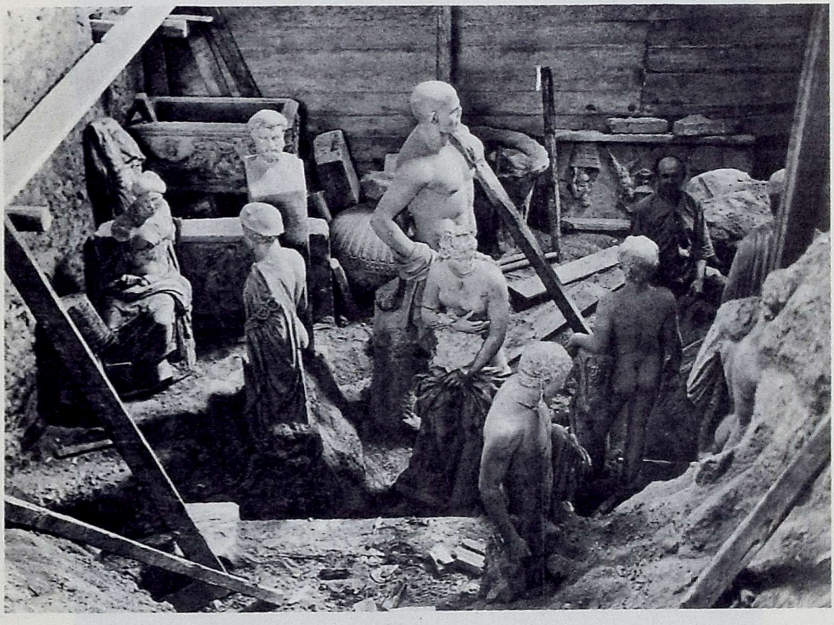

Λάκκος σὲ αἴθουσα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, γεμάτος μὲ γλυπτὰ σὲ παράξενη σύνθεση. Ὁ κοσμητὴς Σωσίστρατος, ὁ ἄγνωστος Ρωμαῖος καὶ ἡ Ἀφροδίτη φαίνονται σὰν νὰ τοὺς κατέχει ἀμηχανία γιὰ τὴν παράξενη θέση τους.

Ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ ἀντικείμενα μικροτεχνίας φυλάχτηκαν, συσκευασμένα σὲ κιβώτια, στὰ ὑπόγεια τῆς νέας πτέρυγας τοῦ μουσείου. Τὰ πολύτιμα, χρυσά, δακτυλιόλιθοι κ.τ.ὅ., συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια καὶ φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Μαζὶ μὲ τὰ ἀντικείμενα τοῦ μουσείου, παραδόθηκαν στὴν Τράπεζα συσκευασμένα (4 Ἀπριλίου 1941) τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς Δελφῶν τοῦ 1939, ἐλεφάντινα καὶ χρυσά, καὶ ἀκόμη τὰ μικρὰ χάλκινα, οἱ ἀθλητές (ΜΔ 7722), τὸ θυμιατήριο (ΜΔ 7723), ὁ αὐλητής (ΜΔ 7724) καὶ πλῆθος ἄλλων ἀρχαίων.

Τὰ γλυπτὰ ἀσφαλίστηκαν, τὰ περισσότερα, στὰ ὑπόγεια τῆς νέας πτέρυγας τοῦ μουσείου καὶ σκεπάστηκαν μὲ ἄμμο. Ἄλλα ἦσαν μέσα σὲ κιβώτια καὶ ἄλλα χωρὶς συσκευασία. Τριάντα πέντε

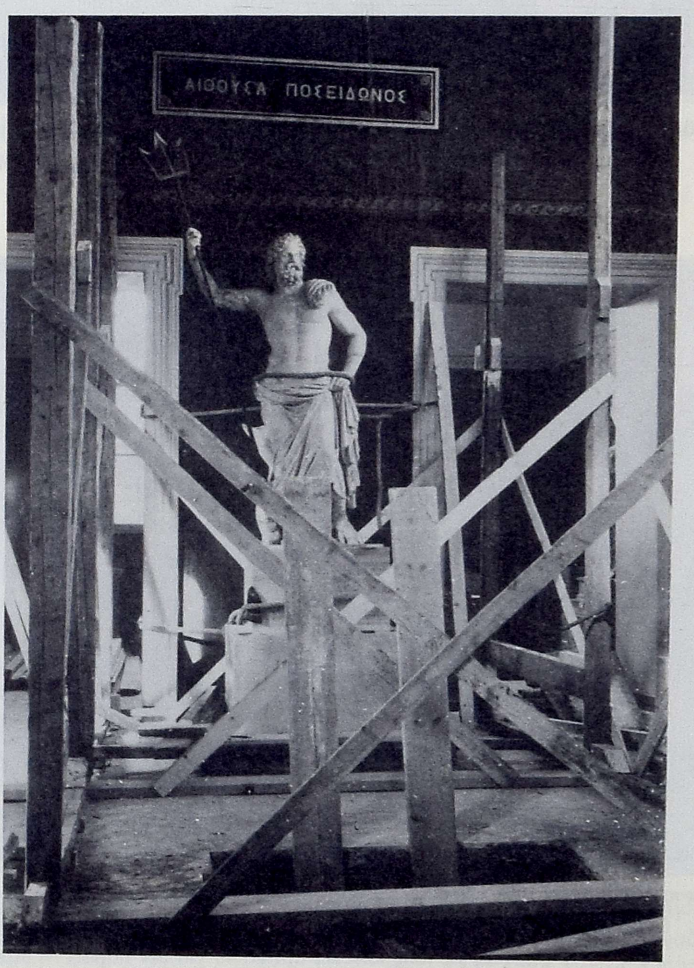

Τὸ μαρμάρινο ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος τῆς Μήλου (ΕΑΜ 235), στὴν αἴθουσά του ἀκόμη, ἑτοιμάζεται γιὰ τὸν δεύτερο ἐνταφιασμό του.

κιβώτια φυλάχτηκαν στὸ σπήλαιο τῆς Ἐννεακρούνου καὶ ἄλλα εἴκοσι δύο στὶς φυλακὲς τοῦ Σωκράτους. Τὰ πολὺ μεγάλα ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα τάφηκαν σὲ τάφρους, ποὺ ἀνοίχτηκαν στὶς ἴδιες τὶς αἴθουσες στὶς ὁποῖες ἦσαν ἐκτεθειμένα, ὅπως ἡ Θέμις τοῦ Χαιρεστράτου (ΕΑΜ 231), τὸ ἀνάγλυφο τῆς Ἐλευσῖνος (126), ὁ κοῦρος τῶν Μεγάρων (13), ὁ Ἑρμῆς τῆς Ἄνδρου (218), ἡ ἱέρεια Ἀριστονόη τοῦ Ραμνοῦντος (232), οἱ κοῦροι τοῦ Σουνίου (2720, 3645). Ὁρισμένα ἀρχαῖα ἔμειναν στὶς ἄδειες, ἐρημωμένες αἴθουσες, ὅσα κρίθηκαν ὅτι δὲν ἦσαν σημαντικὰ καὶ δὲν κινδύνευαν, ὅπως οἱ τρεῖς κατώτερες βαθμίδες τοῦ μνημείου τοῦ Φαιδίμου ἀπὸ τὸν Βουρβά (81), τὸ ὑπόβαθρο τοῦ βάθρου τοῦ Βρυάξιδος (1733), ἡ βάση τοῦ ἀγάλματος τῆς Θέμιδος (231).

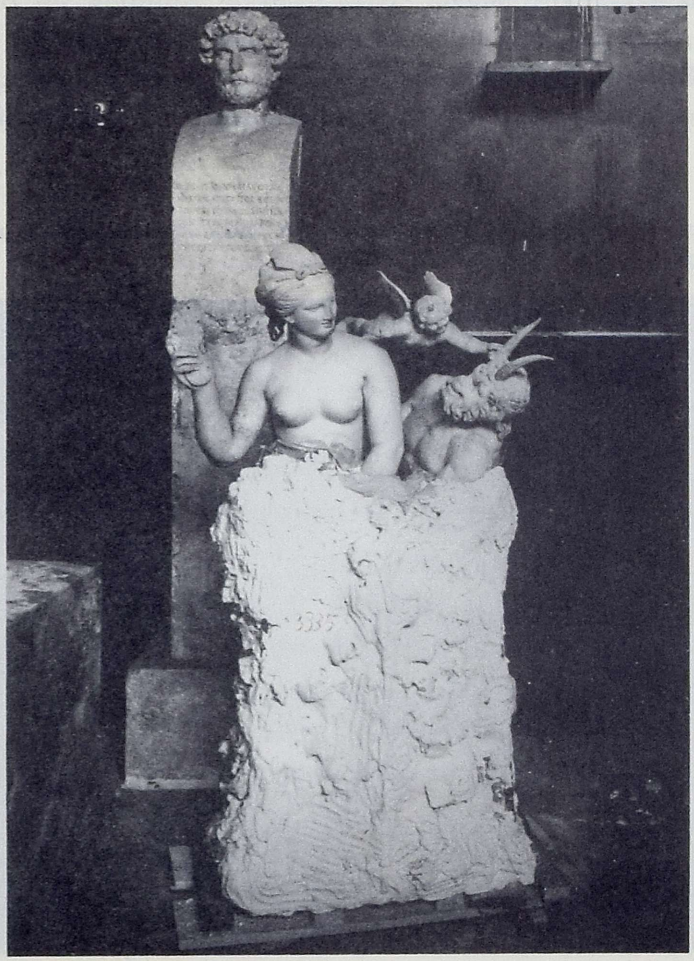

Τὸ σύμπλεγμα τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Πάνα καὶ τοῦ μικροῦ φτερωτοῦ Ἔρωτα (ΕΑΜ 3335) μέσα σὲ γύψινο προστατευτικὸ κέλυφος, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπόκρυψή του. Πίσω ἡ ἑρμαϊκὴ στήλη μὲ τὸ κεφάλι τοῦ κοσμητῆ τῶν ἐφήβων Σωσιστράτου Μαραθωνίου (ΕΑΜ 827).

Ἡ συσκευασία καὶ ἐξασφάλιση τῶν νομισμάτων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου ἄρχισε μὲ προφορικὴ ἐντολὴ ποὺ δόθηκε στὶς 28 Ὀκτωβρίου. Στὶς 2 Νοεμβρίου ἦσαν ἕτοιμα εἴκοσι κιβώτια, τὰ ὁποῖα κατατέθηκαν τὴν ἴδια ἡμέρα στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Στὶς 4 Νοεμβρίου κατατέθηκαν ἄλλα δεκαοκτὼ κιβώτια καὶ στὶς 10 τοῦ ἴδιου μήνα εἶχε ὁλοκληρωθῆ ὁ ἐγκιβωτισμὸς ὅλων τῶν πολύτιμων ἀρχαίων τοῦ μουσείου σὲ ἑξήντα ἕνα κιβώτια. Ἡ ἐργασία αὐτή, ἡ ὁποία ἔγινε σὲ ἐξαιρετικὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα, παρουσίασε μεγάλες δυσκολίες, γιατὶ ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθῆ τὸ ἀνακάτωμα τῶν νομισμάτων καὶ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ἐνδείξεις στοὺς χαρτονένιους δίσκους. Ἕνα ἀπὸ τὰ εἴκοσι τέσσερα κιβώτια στὰ ὁποῖα συσκευάστηκε τὸ περιεχόμενο τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, αὐτὸ ποὺ περιεῖχε τοὺς ὀβελοὺς καὶ τοὺς πελέκεις, φυλάχτηκε στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως φυλάχτηκαν σὲ διάφορες κρύπτες. Στὸ μουσεῖο τὸ ἴδιο ἀνοίχτηκε «μέγας λάκκος

Ὑπόγειος μνημειώδης ἑλληνιστικὸς τάφος στοὺς Δελφούς, τόπος ἀπόκρυψης ἀρχαίων κατὰ τὴν Κατοχή.

ἐντὸς τῆς αἰθούσης τοῦ Παρθενῶνος», ὁ ὁποῖος χωρίστηκε σὲ τρία διαμερίσματα. Ἡ πλήρωσή του εἶχε συντελεστῆ ἕως τὶς 28 Ἰανουαρίου 1941 καὶ ἔμενε μόνο νὰ κατασκευαστῆ ἡ καλυπτήρια πλάκα ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα. Τὰ ὑπόλοιπα ἀρχαῖα, ὅσα δὲν χώρεσαν στὸν λάκκο, φυλάχτηκαν «εἰς τὴν κρύπτην τῆς Ἐννεακρούνου», στὶς φυλακὲς τοῦ Σωκράτους, «εἰς τὴν κρύπτην τῆς πύλης τοῦ Μουσείου» καὶ «εἰς τὴν κρύπτην τῆς αὐλῆς». Σύμφωνα μὲ τὰ πρωτόκολλα ἀπόκρυψης, γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ χρησιμοποιήθηκαν «ἐπὶ τοῦ Βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, λαξευτὰ τέσσαρα φρέατα», ὅπου τάφηκαν σὲ στρώσεις ἀρχαῖα, ὅπως ἐπίσης τάφηκαν καὶ «εἰς τὴν λεγομένην ὑπόνομον».

Κατὰ τὶς ἐκσκαφὲς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μουσείου γιὰ τὴ δημιουργία τῆς κρύπτης, βρέθηκε μέγας ἀποθέτης θραυσμάτων ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως. Σὲ μερικὰ ὄστρακα ἦταν γραμμένη ἡ χρονολογία 1882, ἀνῆκαν δηλαδὴ στὴν περίοδο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Παναγιώτη Εὐστρατιάδη.

Οἱ δύο σπηλαιώδεις τάφοι στὸν κῆπο τοῦ Μουσείου Δελφῶν, ὅπου κρύφτηκαν πολύτιμα ἀρχαῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ χάλκινος Ἡνίοχος.

Τὰ πολυτιμότερα ἀντικείμενα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου μεταφέρθηκαν σὲ πέντε κιβώτια, στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1940, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηρίου στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα φυλάχτηκαν στὸν χῶρο τοῦ μουσείου. Τὰ σημαντικὰ γλυπτὰ τάφηκαν σὲ δύο ὀρύγματα στὴν αὐλή του. Τὰ λιγότερο σημαντικὰ τοποθετήθηκαν, συσκευασμένα σὲ κιβώτια, στὶς πέντε θολωτὲς αἴθουσες τοῦ ὑπογείου τοῦ μεγάρου τῆς Δούκισσας τῆς Πλακεντίας, οἱ ὁποῖες ὑποστυλώθηκαν ἰδιαιτέρως. Τὰ ἀρχαῖα ποὺ βρίσκονταν στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἐλέγχθηκαν καὶ σφραγίστηκαν στὶς 2 Δεκεμβρίου, καὶ τὰ ὑπόλοιπα στὶς 4 Δεκεμβρίου 1940.

Τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ ἑπτὰ γλυπτά, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχω ταυτίσει, τάφηκαν σὲ δύο λάκκους ποὺ ἀνοίχτηκαν πίσω ἀπὸ τὰ μνημεῖα τοῦ Δεξίλεω καὶ τῆς Δημητρίας καὶ Παμφίλης. Τὰ μικρὰ ἀντικείμενα εἶχε συσκευάσει ὁ Χρῆστος Καροῦζος σὲ δεκαεννέα κιβώτια, πρὶν ἀπὸ τὴ σύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀπόκρυψης. Αὐτὰ μεταφέρθηκαν στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο.

Τὰ πολυτιμότερα γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Πειραιῶς καταχώθηκαν στὸν βαθὺ ἡμικυκλικὸ ἀγωγὸ τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ μουσεῖο. Ὁ ἀγωγὸς καλύφθηκε μὲ πλάκα μπετόν, ἐπάνω στὴν ὁποία τοποθετήθηκαν σάκκοι ἄμμου. Τὰ μικρότερης ἀξίας γλυπτά, καθὼς καὶ δύο κιβώτια μὲ τὴν κεραμική, τὰ χαλκᾶ, τὰ ὑάλινα καὶ τὰ πήλινα, τοποθετήθηκαν στὸ δάπεδο τῆς νέας αἴθουσας τοῦ μουσείου, ἡ ὁποία στεγαζόταν μὲ πλάκα ἀπὸ μπετὸν ἀρμέ. Ἡ ὀροφὴ τῆς αἴθουσας αὐτῆς ἐνισχύθηκε ἐπιπλέον μὲ ξύλινα ὑποστυλώματα. Τὰ μικρῆς ἀξίας μαρμάρινα τοποθετήθηκαν στὸ δάπεδο τῆς προηγούμενης αἴθουσας.

Τὰ εὐμετακόμιστα ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Δελφῶν καὶ ὁ Ἡνίοχος ἐξασφαλίστηκαν πρῶτα πρῶτα στοὺς δύο λαξευτοὺς τάφους, ποὺ εἶναι καὶ σήμερα θεατοὶ στὸν κῆπο τοῦ μουσείου. Τὰ ὑπόλοιπα, ὅσα ἦταν δυνατὸν νὰ μετακομιστοῦν, φυλάχτηκαν στὸν ὑπόγειο ἑλληνιστικὸ τάφο μεταξὺ τοῦ μουσείου καὶ τοῦ ἱεροῦ. Στὸν τάφο αὐτὸ σώζεται ἀκόμη ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν πλάκα τοῦ μπετόν, μὲ τὴν ὁποία εἶχε κλειστῆ τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου του. Ὁ Ἡνίοχος εἶχε χωριστῆ σὲ δύο τμήματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν τοποθετηθῆ σὲ κιβώτια μὲ ἄχυρο καὶ μπαμπάκι. Μαζὶ μὲ τὰ μέρη τοῦ ἁγάλματος εἶχαν τοποθετηθῆ καὶ μικρὰ χάλκινα τοῦ Μουσείου Δελφῶν.

Τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας τὰ σπουδαιότερα ἀρχαῖα, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου καὶ τὰ ἀετώματα, παρουσίασαν τὰ μεγαλύτερα προβλήματα καὶ χρειάστηκαν τὴ μεγαλύτερη φροντίδα γιὰ τὴν ἀπόκρυψή τους. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξασφαλίστηκαν περιγράφεται διεξοδικὰ στὸ πρωτόκολλο ἀπόκρυψης τῆς 15 Νοεμβρίου-19 Δεκεμβρίου 1940, τοῦ ὁποίου παρατίθενται ἀποσπάσματα:

«Α) Ἄγαλμα Ἑρμοῦ: Ἐνισχύθη κατὰ τὰ εὔθραυστα αὐτοῦ σημεῖα καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν μηρῶν μέχρι τῆς πλίνθου συμπεριλαμβανομένης, δεδομένου ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἀγάλματος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ γύψου, δι' ὀπτοπλίνθων καὶ γυψοτσιμεντοκονιάματος ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐξ ἡμῶν Μ. Τόμπρου. Ἐπηκολούθησε εἰδικὸς κιβωτισμός, ἐνδεικνυόμενος κυρίως διὰ τὴν διατήρησιν τῆς στιλπνότητος τοῦ ἀγάλματος, κατάλληλος διὰ πᾶσαν μεταφοράν. Αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τοῦ κιβωτίου ἐπενεδύθησαν διὰ πισσοχάρτου. Ἡ σιδηρᾶ ἀντηρίς, ἡ πεπακτωμένη κατὰ τὸ ἓν ἄκρον αὐτῆς ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ἀγάλματος, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἀπεκόπη διὰ σιδηροπρίονος κάτωθι σχεδὸν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα διατηρηθῇ ἡ ἰσορροπία τοῦ ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ κιβωτίου —πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μάλιστα ἐπακτώθη τὸ κάτω μέρος τῆς ράβδου εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κιβωτίου—, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα οὕτω διευκολυνθῇ ἡ ἐπανατοποθέτησις. Ἔμπροσθεν τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος ἐξεσκάφη τάφρος βάθους 4 μέτρων ἐπεκταθεῖσα καὶ κάτωθι τῆς ὑπαρχούσης δοκοῦ συνδέσεως, περαιτέρω δὲ μέχρι τῆς ὑπαρχούσης παλαιᾶς θεμελιώσεως τοῦ κτιρίου. Ἐντὸς τῆς τάφρου ταύτης κατεβιβάσθη τὸ κιβώτιον καὶ μετετοπίσθη κάτωθι τῆς ρηθείσης δοκοῦ, ἥτις ἔχουσα ὕψος ἑνὸς μέτρου καὶ πάχος 0.50 καλύπτει νῦν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κιβωτίου. Ἡ ἄνω τάφρος διαστάσεων 2×3 ἐκαλύφθη διὰ πλακὸς ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος πάχους 0.40, ἐπιστηριζομένης κατὰ μὲν τὰς δύο αὐτῆς ἐδράσεις ἐπὶ τῆς ἄνω δοκοῦ καὶ ἐπὶ ὑπαρχούσης θεμελιώσεως τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος, κατὰ τὰς δὲ δύο ἑτέρας ἐπὶ τοῦ ἐκατέρωθεν δαπέδου, κεκαλυμμένου διὰ τῆς ἐξ ἰσχνοῦ σκυροδέματος ἐπιστρώσεως αὐτοῦ. Αἱ πέριξ τῆς ὡς ἄνω τάφρου ἐδράσεις τῆς πλακὸς ἔχουσι πλάτος ἑνὸς μέτρου. Λόγῳ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως σιδήρου διὰ τὸν ὁπλισμὸν τῆς πλακὸς ἐγένετο χρῆσις 16 ράβδων ληφθεισῶν ἐξ ὀκτὼ σιδηροτροχιῶν, μήκους 5 μέτρων, τὰς ὁποίας παρελάβομεν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς. Ὁ ξυλότυπος τῆς ἄνω

πλακὸς κατεσκευάσθη κατὰ τρόπον ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ φέρῃ μέρος τοῦ φορτίου τῆς πλακός, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξασφαλίζῃ τὰς κατὰ ὁριζοντίαν ἔννοιαν ἐνδεχομένας μετακινήσεις τοῦ κιβωτίου. Τὸ κενὸν τῆς τάφρου δὲν ἐπεχωματώθη πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ὡς ἄνω ξυλίνων ἐντὸς αὐτῆς κατασκευῶν ἀπὸ τῆς ὑγρασίας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μάλιστα ἀφέθησαν ἐπὶ τῆς ἄνω πλακὸς δύο μικραὶ ὀπαί, ἐξασφαλισθεῖσαι καταλλήλως. Διὰ τῆς μιᾶς τῶν ὀπῶν τούτων κατέρχεται σωλὴν ἐξικνούμενος σχεδὸν μέχρι τοῦ δαπέδου τῆς τάφρου, ἵνα ἐξασφαλισθῇ πληρέστερον ἡ ἀνανέωσις τοῦ ἀέρος. Κατὰ τὰ ἐκτεθέντα, ἡ ἐπανατοποθέτησις δέον νὰ γίνῃ ὡς ἑξῆς: Τὸ ἄγαλμα θὰ ἀνελκυσθῇ ὑπεράνω ἀνεγερθησομένου βάθρου. Εἶτα θὰ ἀφαιρεθῶσιν καταλλήλως αἱ κάτωθι τοῦ κιβωτίου δοκίδες, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος μετὰ τῆς πλίνθου του, ἐπιτυγχανομένης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς πλήρους γομφώσεως τοῦ ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ βάθρου. Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ ὑπολειπόμεναι πέντε πλευραὶ τοῦ κιβωτίου, πρώτης ἀφαιρουμένης τῆς ἐμπροσθίας καὶ εἶτα τῆς ὀπισθίας. Κάθε πλευρὰ τοῦ κιβωτίου ἀφαιρουμένη παρασύρει καὶ τὰ πρὸς τὴν αὐτὴν πλευρὰν ἐσωτερικὰ ξύλινα ἐρείσματα. Τέλος ἡ ἀπόσπασις τῶν διαληφθεισῶν ἐκ γυψοτσιμεντοκονιάματος καὶ ὀπτοπλίνθων ἐνισχύσεων θὰ γίνῃ ἀφοῦ προηγουμένως καὶ ἀπαραιτήτως ἐπανασυνδεθῇ προσηκόντως ἡ ρηθεῖσα σιδηρᾶ ἀντηρὶς διὰ τὴν κατὰ ὁριζοντίαν ἔννοιαν ἰσορροπίαν τοῦ ἀγάλματος.

Β) Ἀετώματα καὶ Νίκη τοῦ Παιωνίου. Ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως ταῦτα, ὡς καὶ αἱ ἐπὶ τῆς αὐτῆς αἰθούσης ζωφόροι, ἐξασφαλισθῶσιν ἐν ᾧ τόπῳ εὑρίσκονται. Πρὸ τῶν κτιστῶν βάθρων τῶν ἀετωμάτων καὶ πέριξ τοῦ βάθρου τῆς Νίκης κατεσκευάσθησαν ἰσχυροὶ ἐσχαρότοιχοι διὰ συμπλέγματος κατακορύφων καὶ ὁριζοντίων φορέων ἐκ κορμῶν κυπαρίσσων. Ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῶν ἐσχαροτοίχων ἐπενεδύθη διὰ τσιμεντοσάκκων πλήρων ἄμμου. Τὸ μεταξὺ τῶν ἐσχαροτοίχων καὶ τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου κενὸν ἐν ᾧ τὰ γλυπτά, ἐπληρώθη δι' ἄμμου, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ξυλίνων φορέων τῶν ἐσχαροτοίχων κενόν. Πρὸς ἐξασφάλισιν ἐνδεχομένης βλάβης τῶν ἐκατέρωθεν τῆς αἰθούσης τοίχων ἐκ τοῦ φορτίου τῆς μεταξὺ τούτων καὶ τῶν ἐσχαροτοίχων ἄμμου, ἐγένετο ἐνίσχυσις τῶν αὐτῶν τοίχων ἐπὶ τῶν πρὸς τὰς πλαγίας αἰθούσας πλευρῶν αὐτῶν. Οἱ ἐσχαρότοιχοι τῶν ἀετωμάτων διήκουσι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τῆς αἰθούσης, ἔχουσι δὲ ὕψος κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῶν 2 μέτρων, κατὰ δὲ τὸ μέσον

αὐτῶν 4 μέτρων. Ὁ περὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης ἐσχαρότοιχος ἔχει ὕψος 5 περίπου μέτρων. Εἰς τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐσχαροτοίχων ἐδόθη κλίσις πρὸς τὰ ἔσω πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἰσορροπίας τῶν πλήρων ἄμμου καὶ εἰς διπλῆν σειρὰν τοποθετηθέντων τσιμεντοσάκκων. Τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῶν ἀετωμάτων ὑπεστυλώθησαν καταλλήλως. Τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης ἐνισχύθη καθ' ὃν τρόπον καὶ τὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ζωφόρων ἐτέθησαν ἐντὸς σανιδωμάτων ὑποστυλωθέντων διὰ ξυλοτύπων ἐπικαλυφθέντων διὰ μεγάλων σάκκων ἄμμου.

Γ) Ἐξασφάλισις τῶν λοιπῶν μαρμαρίνων ἀντικειμένων: Τὰ σπουδαιότερα τούτων, τὰ δυνάμενα νὰ μεταφερθῶσιν, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἀετωμάτων κενὰ ὡς καὶ εἰς τὰ τῶν ἐσχαροτοίχων [--]. Εἰς τὸ αὐτὸν ἀέτωμα ἐτοποθετήθησαν καὶ πάντα τὰ πήλινα ἀντικείμενα τῶν ὑπ' ἀριθμ. Β΄ καὶ Δ΄ διαμερισμάτων τοῦ Μουσείου. Ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ ἐτοποθετήθη ἐντὸς κιβωτίου ἐπενδυθέντος ἐσωτερικῶς διὰ πισσοχάρτου καὶ πληρωθέντος διὰ ρινισμάτων ξύλου τὸ γνωστὸν πήλινον ἄγαλμα τοῦ Διός».

Ἄλλα ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας, συσκευασμένα σὲ κιβώτια, τοποθετήθηκαν «εἰς τὸν παρὰ τὸ Γραφεῖον τοῦ Μουσείου διάδρομον, περιβληθέντα διὰ ξυλίνης ἰσχυρᾶς κατασκευῆς ἐπενδυθείσης διὰ μεγάλων σάκκων ἄμμου».

Δὲν εἶχαν ἀκόμη συνειδητοποιήσει οἱ Ἕλληνες τὴ μεγάλη ἐθνικὴ συμφορά τους καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι ἐπαναλάμβαναν τὶς εἰρηνικὲς ἀσχολίες τους. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 συνέρχεται στὴν Ὀλυμπία ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀπόκρυψης, γιὰ νὰ ἐξετάσει τὴν κατάσταση τῶν ἀρχαίων καὶ νὰ παραδώσει στὸν Emil Kunze κιβώτια μὲ χαλκᾶ. Ἡ ἐπιτροπὴ συνέταξε πρωτόκολλο, τοῦ ὁποίου μέρος ἀκολουθεῖ:

«1) ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Κλαδέου κλπ. ἀφ' οὗ ἀφηρέθη ἡ ὕπερθεν ἄμμος, δὲν ὑπάρχουσι σημεῖα ἐνδεικνύοντα ὅτι τὸ ὑγρὸν τῆς ἄμμου ἐπέδρασεν ὁπωσδήποτε ἐπ' αὐτῶν.

2) ὅτι τὰ ἐντὸς τῶν ὑπ' ἀριθ. 4, 1^1 καὶ 1^2 κιβωτίων, ἀνοιχθέντων μετὰ τὴν περὶ τοῦ ἀλυμάντου τῶν ἐπ' αὐτῶν σφραγίδων βεβαίωσιν, χαλκᾶ ἀντικείμενα διατηροῦνται ἄριστα, οὐδεμίαν ὑποστάντα ἐπίδρασιν ἐκ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ ὑγρασίας.

3) τὴν ἐνώπιόν της προφορικῶς διατυπωθεῖσαν σύμφωνον γνώμην τῶν Καθηγητῶν Ἀν. Ὀρλάνδου, Κ. Βέη, Ἀντ. Σώχου καθ' ἣν 1) Τὰ ἀετώματα, αἱ μετόπαι τοῦ Ναοῦ τοῦ Διός, τὰ ἀγάλματα τῆς Νίκης καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ὡς καὶ τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα οὐδένα, λόγῳ τοῦ τρόπου τῆς καλύψεώς των, διατρέχουν κίνδυνον, ἐκτὸς ἂν ἡ καλύπτουσα τὰ ἀετώματα καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης ποταμία ἄμμος, εἶναι κατὰ τὴν σύνθεσίν της διάφορος τῆς συνήθους, ὅπερ ἐπεφυλάχθη νὰ ἐξετάσῃ ὁ Καθηγητὴς Κ. Βέης καὶ 2) ὅτι τὰ ἐντὸς τῆς καλυπτούσης τὸ δεξιὸν ἀέτωμα ἄμμου ἐναποτεθέντα ἐκ πηλοῦ ἀντικείμενα ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ ἐναποτεθεῖσα ἐξ ἀργιλλικοῦ ἀσβεστολίθου (μάργα) κεφαλὴ τῆς Ἥρας εἶναι δυνατόν, λόγῳ τῆς ὑγρασίας τῆς ἄμμου, νὰ ὑποστῶσι ἐν τῷ μέλλοντι βλάβας.

4) τὸ πρὸς αὐτὴν ἀπευθυνόμενον ἀπὸ 5 Ἰουλίου 1941 ἔγγραφον τοῦ Δ/τοῦ τῆς ἐνταῦθα Γερμανικῆς ἀνασκαφῆς Ε. Kunze, ὅπερ προσαρτᾶται εἰς τὸ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Θρησκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας ὑποβληθησόμενον πρωτότυπον τῆς παρούσης. Ἀπεφάνθη ὁμοφώνως ὅτι δέον νὰ παραμείνωσι ὡς ἔχουσι τὰ ἀετώματα, αἱ μετόπαι, τὰ ἀγάλματα τῆς Νίκης, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τὰ ἐν ταῖς Στοαῖς τοῦ Μουσείου ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ εἰσέτι εὑρισκόμενα χαλκᾶ ἀντικείμενα. Γίνεται μνεία ὅτι ὁ διαληφθεὶς Ε. Kunze, ἐδήλωσεν ἐνώπιον τῆς Ἐπιτροπῆς ὅτι παρέλαβε τὰ ἐλλείποντα ἐκ τοῦ Μουσείου ἕξ (6) ὑπ' ἀριθμ. ΙΒ΄ κιβώτια μὲ τὰ περιεχόμενα ἰσάριθμα ὄχανα, εὑρεθέντα ἐν καλῇ καταστάσει, καὶ ὅτι αἰτήσει τοῦ ἰδίου παρεδόθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς τὰ ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. 1^1 καὶ 1^2 κιβωτίοις περιεχόμενα χαλκᾶ ἀντικείμενα. Διὰ πάντα τὰ χαλκᾶ ταῦτα ἀντικείμενα ὁ αὐτὸς Ε. Kunze, ἐπανέλαβεν τὴν καὶ κατὰ Νοέμβριον 1940 γενομένην δήλωσίν του ὅτι ἔχουσιν εἰσέτι ἀνάγκην εἰδικῆς ἐπεξεργασίας διὰ τὴν καλὴν διατήρησίν των».

Σώζονται δύο ἄλλα πρωτόκολλα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀπόκρυψης, τῆς 1 Δεκεμβρίου 1941 καὶ τῆς 14 Φεβρουαρίου 1942, μὲ τὰ ὁποῖα διαπιστώνεται ἡ ἐκ νέου ἐξέταση τῆς κατάστασης τῶν συσκευασμένων ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ συγχρόνως ἡ παράδοση «ὑποδείξει τοῦ ρηθέντος Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν» στὸν Emil Kunze, «πρὸς μελέτην», πλήθους ἀρχαίων. Ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἡ πεῖνα θέριζε κυρίως τοὺς κατοίκους τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι, ὅσοι ἦσαν στὴν Ἀθήνα, περι-

φέρονταν μὲ ἕνα δίχτυ, μέσα στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε μόνον ἕνα κατσαρόλι γιὰ τὸ συσσίτιο. Οἱ συνάδελφοί τους τῆς Ὀλυμπίας μποροῦσαν νὰ προσφέρουν στὴν ἐπιστήμη τὶς γνώσεις τους καὶ τὶς ἱκανότητές τους καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν τὸν νεκρὸ χρόνο τῆς Κατοχῆς.

Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Κορίνθου, τὰ μὲν ἀγγεῖα καὶ μικροτεχνήματα συσκευάστηκαν μὲ ἐπιμέλεια καὶ τοποθετήθηκαν στὶς προθῆκες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀφαιρέθηκαν τὰ κρύσταλλα· αὐτὰ ἀντικαταστάθηκαν μὲ σανίδες. Ὁρισμένα γλυπτὰ ἀσφαλίστηκαν στὸ Ἀσκληπιεῖο καὶ τὰ λοιπὰ τοποθετήθηκαν στὸ δάπεδο τῆς αἴθουσας τῶν γλυπτῶν καὶ προστατεύτηκαν μὲ σάκκους ἄμμου.

Τὰ χρυσά, ἀργυρὰ καὶ τὰ εὐπαθῆ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Θηβῶν συσκευάστηκαν σὲ κιβώτιο καὶ φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς πόλης. Τὰ ἀξιολογότερα γλυπτὰ καὶ πήλινα καταχώθηκαν σὲ λάκκο βάθους 3.50 μ., ποὺ ἀνοίχτηκε μεταξὺ τοῦ μουσείου καὶ τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑποστέγου, στὴν αὐλή. Ἐπάνω ἀπὸ τὸν λάκκο κατασκευάστηκε τύμβος ὕψους 1 μ. Τὰ μικρῆς ἀξίας γλυπτὰ τοποθετήθηκαν στὸ δάπεδο τοῦ μουσείου, προστατευμένα μὲ σάκκους ἄμμου. Τὰ πήλινα καὶ τὰ χαλκᾶ συσκευάστηκαν σὲ σαράντα ἑπτὰ κιβώτια, τὰ ὁποῖα τοποθετήθηκαν στὸ ἰσόγειο τοῦ κτιρίου. Ἡ αἴθουσα προστατεύτηκε μὲ ὑποστυλώματα καὶ σάκκους ἄμμου. Οἱ ἐπιγραφὲς ἔμειναν στὸ ὑπόστεγο, χωρὶς ἰδιαίτερη προστασία.

Τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Σπάρτης φυλάχτηκαν, τὰ πολυτιμότερα, σὲ ὑπόγειο καταφύγιο ποὺ κατασκευάστηκε στὸν κῆπο τοῦ μουσείου, κατὰ τὴ ΝΔ πρόσοψή του καὶ σὲ ἀπόσταση 12 μ. ἀπὸ τὰ θεμέλιά του. Τὰ λιγότερα σημαντικὰ συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια, ποὺ τοποθετήθηκαν κοντὰ στοὺς μεσότοιχους τοῦ μουσείου. Συμπληρωματικὴ προστασία ἔδιναν σάκκοι μὲ ἄμμο. Τὰ μικρῆς ἀξίας ἀρχαῖα ἔμειναν χωρὶς ἰδιαίτερη προστασία στὴν ἀποθήκη.

Τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Τεγέας φυλάχτηκαν στὶς αἴθουσές του, ἀφοῦ συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια, τὰ μικρά, καὶ σκεπάστηκαν μὲ σάκκους ἄμμου.

Τὰ χρυσὰ τοῦ Μουσείου Βόλου φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος τοῦ Βόλου. Τὰ γλυπτά, ἀνά-

γλυφα, ἀγγεῖα κλπ., συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια καὶ φυλάχτηκαν στὸ ὑπόγειο τοῦ μουσείου, τὸ ὁποῖο ὑποστυλώθηκε. Τὰ κιβώτια προστατεύτηκαν συμπληρωματικὰ μὲ σάκκους ἄμμου.

Οἱ γραπτὲς στῆλες τῶν Παγασῶν ἔμειναν προσηλωμένες στοὺς τοίχους τοῦ μουσείου, ὅπως ἦσαν ἐκτεθειμένες, γιατὶ κρίθηκε ἐπικίνδυνη ἡ ἀπόσπασή τους, ἡ συσκευασία τους καὶ ἡ ἀπόκρυψη. Προστατεύτηκαν, κατὰ τὸ πρακτικό, «διὰ κατασκευῆς πρὸ αὐτῶν τοίχου ἐκ γαιωσάκκων ἱκανοῦ πάχους καὶ ὕψους».

Τὸν τόπο καὶ τὸν τρόπο ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Κερκύρας ἐκθέτει ἡ ἐπιτροπὴ στὸ πρακτικό της τῆς 21 Μαρτίου 1941, τοῦ ὁποίου παραθέτω τὸ κυριότερο μέρος:

> «Τὸ ἀέτωμα τῆς Γοργοῦς μετὰ τοῦ μαρμαρίνου ἀρχαϊκοῦ λέοντος εἶχε μεταφερθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1939 εἰς τὸ κτήριον τῆς Ρολίνας, ὅπερ εἶχε παραχωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Δήμου Κερκυραίων διὰ τὴν στέγασιν τοῦ Μουσείου μετὰ τὴν ἐκ νέου παραχώρησιν τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα. Ἡ μεταφορὰ ἐγένετο τότε ἐπειγόντως, ἐπὶ τῇ προβλέψει ἀεροπορικῶν κινδύνων, καὶ τὰ ἀρχαῖα ἐναπετέθησαν εἰς ἓν τῶν ἰσογείων δωματίων τοῦ κτηρίου ἄνευ ἄλλης τινὸς μερίμνης πρὸς διαφύλαξιν τούτων. Ἡ προκαταρκτικὴ ὅμως αὕτη ἐργασία ὑπῆρξε σωτηρία· διότι θὰ καθίστατο ἄλλως ἀδύνατος ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας ἡ διάλυσις τοῦ ἀετώματος καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ὀγκωδῶν γλυπτῶν ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου τῶν Ἀνακτόρων. Κατ' εὐτυχῆ ἐπίσης σύμπτωσιν οὐδεμία ἐκ τῶν πολυαρίθμων βομβῶν, αἵτινες ἔπληξαν τὴν γύρω περιοχὴν καὶ τὸ κτήριον, ἔβλαγεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὰ πολύτιμα ταῦτα γλυπτά.
>
> Ἐβλάβησαν μόνον ἐπιγραφαί τινες μαρμάριναι καὶ βυζαντιναὶ γλυπτὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Παλαιοπόλεως εὑρισκόμενα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ κτηρίου καὶ παρὰ τὸν οἰκίσκον τοῦ φύλακος, ὅπου ἐρρίφθησαν ἐπίσης πολλαὶ βόμβαι. Ἡ ἀκριβὴς ἐκτίμησις τῶν καταστραφέντων δὲν ἐγένετο εἰσέτι, διότι ἐξακολουθοῦν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν χωμάτων ἅτινα κατέχωσάν τινα τῶν ἀρχαίων τούτων. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ αὕτη εἶναι ἀσήμαντος.
>
> Ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκρίθη σκόπιμος ἡ κατάχωσις τῶν γλυπτῶν ἐπὶ τόπου καὶ ἐντὸς τοῦ δωματίου ὅπου ἐστεγάζοντο, διότι τὸ μέρος παρεῖχε πολλὰ στοιχεῖα ἱκανῆς ἀσφαλείας 1) διότι τὸ κτήριον κεῖται εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς πόλεως καὶ

ἀπέχει 1.000 τοὐλάχιστον μέτρα ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου ζώνης τοῦ λιμένος· 2) διότι τὸ δωμάτιον ἔνθα κατεσκευάσθη ὁ λάκκος, κείμενον ἀκριβῶς κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, προφυλάσσεται ἀπὸ τῶν δύο αὐτοῦ πλευρῶν τῆς βορείας καὶ δυτικῆς ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτηρίου καὶ ὑπὸ φυσικῆς γῆς, μέχρις ὕψους 5 μέτρων, καθιστάμενον οὕτως ὑπόγειον».

«Λοιπὰ ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου τῆς Πινακοθήκης καὶ τῆς Σινοϊαπωνικῆς Συλλογῆς.

Διὰ πάντα τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου κατεσκευάσθη καταφύγιον ὁπωσοῦν ἀσφαλὲς ἐντὸς τοῦ κτηρίου τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, χρησιμοποιουμένων εἰσέτι ὡς Μουσείου.

Τὸ καταφύγιον τοῦτο εὑρίσκεται ἐντὸς ὑπογείου διαδρόμου (μήκ. 18 μ., πλ. 2 μ.) προφυλασσομένου διὰ παχέων τοίχων (0.80-1 μέτρου) καὶ στεγαζομένου διὰ θόλου, ἐκ πλίνθων, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος εἰς τὸ ἀσθενέστερον αὐτῆς σημεῖον, εἰς τὸ κέντρον δηλ., εἶναι 0.35 μ.

Ἄνωθεν τῆς θολωτῆς ταύτης στέγης ὑπάρχει πλακόστρωτον διαδρόμου προφυλασσομένου ἐπίσης διὰ παχέων τοίχων καὶ τῆς κιονοστοιχίας τοῦ ἀνδήρου τοῦ Α. ὀρόφου τῶν Ἀνακτόρων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου ἐτοποθετήθησαν τὰ μαρμάρινα, δευτέρας κατηγορίας ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου, ἀγάλματα, ἐπιτύμβιοι πλάκες, ἐπιγραφαὶ κλπ.».

Τὰ νομίσματα καὶ τὰ πολύτιμα τοῦ Μουσείου Κεφαλληνίας (χρυσὰ κλπ.) φυλάχτηκαν στὸ ὑποκατάστημα τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης. Τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια καὶ τοποθετήθηκαν στὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ Ἀργοστολίου.

Τὰ χρυσὰ τοῦ Μουσείου Ρεθύμνου φυλάχτηκαν στὸ ὑποκατάστημα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης· τὰ πήλινα καὶ τὰ χαλκᾶ συσκευάστηκαν σὲ κιβώτια καὶ τοποθετήθηκαν στὸ ὑπόγειο τοῦ μουσείου. Τὰ λίθινα τοποθετήθηκαν στὸ ἰσόγειο, στὸ ὑπόγειο καὶ στὴν αὐλή, καὶ προστατεύτηκαν μὲ σάκκους ἄμμου.

Τὰ νομίσματα καὶ τὰ χρυσὰ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἀθήνα. Τὰ λίθινα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν σώζεται στὴν Ἑταιρεία περιγραφικὸ πρωτόκολλο, τάφηκαν σὲ ὀρύγματα στὴν αὐλὴ τοῦ μουσείου, ὅπως εἰκονίζεται στὸ σκαρίφημα τῆς ἐπιτροπῆς.

Τὰ χρυσὰ καὶ γενικὰ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου Ναυπλίου φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς πόλης. Τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα συσκευάστηκαν σὲ ἑξήντα τέσσερα κιβώτια καὶ τοποθετήθηκαν «εἰς τὸ παρὰ τὸ ναΐδριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου σπήλαιον μεταξὺ Ναυπλίου καὶ Προνοίας».

Ὁ Γιάννης Μηλιάδης ἐξετάζει τὴν Ἀθηνᾶ ἀρ. 140 τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, μετὰ τὴν ἐξαγωγή της ἀπὸ τὴν κρύπτη της, τὸ 1947.

ΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Στὶς 11 Νοεμβρίου 1940 ἔφθασαν στὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δύο τηλεγραφήματα ἀπὸ τὸν Ἕλληνα Πρεσβευτὴ στὸ Λονδίνο Σιμόπουλο. Τὸ πρῶτο ἦταν ἀνακοίνωση ὑφίσματος τῆς Hellenic Society, μὲ τὸ ὁποῖο τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας αὐτῆς ἐξέφραζαν τὸν θαυμασμό τους γιὰ τὴ στάση τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης. Τὸ δεύτερο τηλεγράφημα περιεῖχε τὴν ἔκφραση τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τὴ συμπάθεια τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τὸ ὑπέγραφε ὁ Πρόεδρός της καθηγητὴς John Myres.

Ὁ τόμος τοῦ 1940 τοῦ περιοδικοῦ *The Journal of Hellenic Studies*, ποὺ ἐκδίδει ἡ Society for the Promotion of Hellenic Studies, ἔφερε ὡς ἀφιέρωση τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

ΑΓΓΛΟΙ ΕΛΛΗΣΙ ΧΑΙΡΕΙΝ

οὐ Μαραθωνομάχας σέβομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς,
ὦ φίλοι, οὐ τοίων χειροτέρους πατέρων.

Στὴ μάχη τῆς Κρήτης, στὶς 22 ἢ στὶς 24 Μαΐου 1941, σκοτώθηκε ὁ John Devitt Stringfellow Pendlebury (γενν. 1904), μαθητὴς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τὸ 1927-1928, Διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Κνωσὸ τὸ διάστημα 1929-1934, καθηγητὴς στὴν Ὀξφόρδη, ἐπιφορτισμένος μὲ «εἰδικὰ καθήκοντα» στὴν Κρήτη κατὰ τὸν πόλεμο.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1944 σκοτώθηκε σὲ ἀεροπορικὸ δυστύχημα, σὲ ταξίδι πρὸς τὴν Αἴγυπτο, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ ἀναλάβει ἀνώτερα καθήκοντα σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Stanley Casson (γενν. 1889), μαθητὴς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τὸ 1912-1913, Ὑποδιευθυντὴς τὸ 1919-1922, καθηγητὴς στὴν Ὀξφόρδη, σὲ ὑπηρεσία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν πόλεμο.

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1944 σκοτώθηκε στὴν Ἤπειρο ὁ David John Wallace, μαθητὴς τῆς Σχολῆς τὸ 1937-1939, ὁ ὁποῖος ἔδρασε ὡς Ἀκόλουθος Τύπου στὸ διάστημα 1939-1941 καὶ ὡς σύνδεσμος μεταξὺ τῆς Βρετανικῆς Πρεσβείας στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τοῦ Καΐρου καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν.

Στοὺς τρεῖς ἀρχαιολόγους οἱ συνάδελφοί τους ἀφιέρωσαν τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα:

Οἵδ' Ἀΐδαν στέρξαντες ἐνόπλιον, οὐχ, ἅπερ ἄλλοι,
στάλαν, ἀλλ' ἀρετὰν ἀντ' ἀρετᾶς ἔλαχον.

Ὁ Rodney S. Young, μέλος τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, μὲ χρήματα ἀμερικανικὰ ἀγόρασε ἀσθενοφόρο, τὸ ὁποῖο προσέφερε στὸν Ἑλληνικὸ Ἐρυθρὸ Σταυρό, καὶ ὁδηγώντας το ὁ ἴδιος μετέφερε τραυματίες ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν μαχῶν στὰ ἰατρεῖα τοῦ Μετώπου. Ὁ Young κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποστολῆς του αὐτῆς πληγώθηκε σοβαρά.

THE SPIRIT OF THE PASS

ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου οἱ Ἰταλοὶ ὑπήκοοι περιορίστηκαν, καὶ μαζὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἀρχαιολόγοι ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἑλλάδα, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀπελάθηκαν. Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο συνέχισε τὶς ἐργασίες του, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰρήνης. Διευθυντής του ἦταν ὁ Walther Wrede (1893-1990), ἐξαίρετος ἀρχαιολόγος ἀλλὰ καὶ ἀκραιφνὴς ναζί. Ἦταν ἀνώτερο στέλεχος τοῦ κόμματος καὶ εἶχε τὸν βαθμὸ τοῦ Landesgruppenleiter γιὰ τὴν Ἑλλάδα (τοπικὸς ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος) καὶ εἶχε διαδεχθῆ στὴ Διεύθυνση τοῦ Ἰνστιτούτου τὸν Georg Karo. Ὁ Karo κατέφυγε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, διωγμένος ὡς Ἑβραῖος ἔπειτα ἀπὸ καταγγελίες τοῦ Hans Reinerth, ὁ ὁποῖος διοικοῦσε τὸν τομέα Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte, ποὺ εἶχε ἱδρύσει καὶ διηύθυνε ὁ θεωρητικὸς τοῦ ναζισμοῦ Alfred Rosenberg. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Sonderkommando Rosenberg στὴν Ἑλλάδα θὰ γίνει σύντομος λόγος.

Μοναδικὴ μέριμνα τοῦ Wrede ἦταν ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος. Βρισκόταν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ

Ὁ Walther Wrede, Διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, μὲ στολὴ ἀνωτάτου ἀξιωματικοῦ.

Βερολίνο, ἀπὸ ὅπου ἔπαιρνε ὁδηγίες γιὰ κάθε του ἐνέργεια. Φαίνεται πὼς τὴν ἀρχαιολογία τὴν εἶχε παραμελήσει, τουλάχιστον τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, τὰ τελευταῖα ποὺ πέρασε ἐδῶ. Τὸ 1942 δημοσίευσε στὸ περιοδικὸ *Jahrbuch der Auslands-Organisation der National-Sozialistischen Deutschen Arbeiter-Partei* (4, 1942, 49-66) τὸ ἡμερολόγιό του τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου μὲ τὴ Γερμανία (6-27 Ἀπριλίου 1941). Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο αὐτὸ παραθέτω δύο ἀποσπάσματα:

> «Κυριακή, 6 Ἀπριλίου. Στὶς 1.30΄ τὸ πρωὶ μὲ ξύπνησε ἕνας ὑπάλληλος τῆς Πρεσβείας καὶ μὲ παρακάλεσε νὰ πάω μαζί του στὸν Γερμανὸ Πρέσβυ. ‘Ἦρθε ἡ ὥρα’ μοῦ λέει στὸν δρόμο· ‘ὁ Πρέσβυς ἔχει ἐντολὴ νὰ πληροφορήσει στὶς 5.20΄ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ὅτι τὰ γερμανικὰ στρατεύματα εἰσβάλλουν στὴν Ἑλλάδα’ [--]. Στὸ ἕνα χέρι τὸ ρολόι, τὸ ἄλλο στὸ ἀκουστικὸ τοῦ τηλεφώνου, περίμενα τὰ εἴκοσι λεπτὰ μετὰ τὶς πέντε. Τώρα ἦρθε ἡ ὥρα, τώρα φθάνει ὁ Πρέσβυς στὸν Κορυζῆ. Σὲ λίγα λεπτὰ ξύπνησα τοὺς τέσσερις ἀρχηγοὺς τῶν τομέων, μὲ τοὺς ὁποίους μποροῦσα νὰ ἐπικοινωνήσω τηλεφωνικῶς, καὶ τοὺς ἔδωσα τὸ συμφωνημένο μήνυμα: ‘*Μὴ χάσετε τὸ λεωφορεῖο*’ [Verpasst den Omnibus nicht]».

Ὁ Wrede περιγράφει στὰ ἑπόμενα ὅσα τοῦ ἔκαμαν ἐντύπωση κατὰ τὶς ἡμέρες ποὺ ἀκολούθησαν· τὴ σύλληψη τῶν Γερμανῶν, τὸν περιορισμό τους, τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς Ἑλληνικὲς Ἀρχές, τὴ βαθμιαία κατάρρευση τοῦ Μετώπου. Τὸν ἐνοχλοῦσαν τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, οἱ ὕβρεις κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ τοῦ Führer, τὰ γέμματα γιὰ τὰ γεγονότα. Οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἕλληνες κρύβουν τὴ δυσάρεστη πραγματικότητα, γιὰ νὰ κρατοῦν τὸ ἠθικὸ τοῦ κόσμου ὑψηλό. Φοβᾶται μήπως ἀπελαθῆ καὶ δὲν βρίσκεται στὴν Ἀθήνα ὅταν ἔρθουν τὰ γερμανικὰ στρατεύματα. Στὶς 27 Ἀπριλίου ὅμως, Κυριακή, ὅλα καταλήγουν κατὰ τὶς ἐπιθυμίες του:

> «Ἔρχεται στὶς 9.30΄ ἕνας ὑπάλληλος καὶ μᾶς λέει ὅτι γερμανικὰ στρατεύματα κινοῦνται πρὸς τὴν Ἀκρόπολη. Θὰ ὕψωναν ἐκεῖ βέβαια τὴ γερμανικὴ σημαία. Ἀνεβαίνω τρέχοντας στὸ ἐπάνω πάτωμα, στὸ παρατηρητήριό μας. Πραγματικά! Στὸ κοντάρι, στὴν κορυφὴ τοῦ φρουρίου, φεγγοβολᾶ τὸ κόκκινο τῆς σημαίας τοῦ Ράιχ. Ἡ κραυγὴ ‘*Ὁ ἀγκυλωτὸς σταυρὸς στὴν Ἀκρόπολη*’ [Die Hakenkreuzfahne auf der Akropolis] ἀντηχεῖ στὸ σπίτι».

Τὸ γεγονὸς περιγράφει καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς Κύρου (*Σκλαβωμένοι νικηταί, Ἀετός*, 1945, 11):

«Κι' ἔξαφνα —θὰ ἦταν ἡ ὥρα δέκα παρὰ τέταρτο— ἡ πνιγμένη φωνὴ ἑνὸς παιδιοῦ ἢ μιᾶς ὑπηρέτριας, ποὺ ἀπαρατήρητη εἶχε ἀνέβει στὴν ταράτσα, ἔφερνε μιὰ καινούργια, τὴν μεγαλείτερη συγκίνηση στὸν σιωπηλὸ αὐτὸ κύκλο: 'Στὴν Ἀκρόπολι!... ἡ σημαία μας κατεβαίνει!'. Ἀληθινὰ ἐκείνη τὴν στιγμὴ οἱ δύο πρῶτοι οὔννοι, ποὺ ἀνέβηκαν στὴν Ἀκρόπολι —τὰ ὀνόματά τους, Ἵλαρχος Γιακόμπυ καὶ ὑπολοχαγὸς Ἔλσνιτς, πρέπει νὰ μείνουν στὴν ἱστορία μας—, κατέβαζαν τὴν γαλανόλευκη καὶ ὕψωναν στὴν θέσι της τὴν κόκκινη σημαία μὲ τὸν μαῦρο ἀγκυλωτὸ σταυρό, τὴν σημαία τοῦ μίσους καὶ τῆς τυραννίας, γιὰ νὰ ἀναγγείλουν ἀμέσως ἔπειτα μὲ ἕνα τηλεγράφημα στὸν Χίτλερ τὸ κατόρθωμά τους: ''Υψώσαμεν τὴν Γερμανικὴν σημαίαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Χάϊλ μάϊν Φύρερ!'. Λίγα λεπτὰ ἀργότερα ἀκουγόταν πάλι ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο ὁ ἀπαράμιλλος Ὕμνος τοῦ Μαντζάρου καὶ

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν SS Heinrich Himmler στὴν Ἑλλάδα, σὲ συγκέντρωση ἀξιωματικῶν. Στὸ κέντρο δεξιὰ ὁ Walther Wrede.

τοῦ Σολωμοῦ, σὰν νὰ ἤθελε ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀποχαιρετήσῃ τὰ παιδιά της. Οἱ στρατιῶτες, ποὺ εἶχαν γνωρίσει τόση φρίκη καὶ τόσους κινδύνους καὶ τόσες ταλαιπωρίες, δὲν μπόρεσαν πιὰ νὰ συγκρατηθοῦν. Τὰ δάκρυα ἔτρεχαν ἀκατάσχετα ἀπὸ τὰ μάτια τους καὶ ἐσκέπαζαν τὰ πρόσωπα μὲ τὰ χέρια τους, γιὰ νὰ κρύψουν τὴν ψυχική τους συντριβή. Τώρα πιὰ ἐκαταλάβαιναν καλὰ ὅτι τὸ μοιραῖο τέλος εἶχε φθάσει. Ἡ μαύρη νύχτα τῆς δουλείας εἶχε πέσει στὸν τόπο, ποὺ πρῶτος ἐγέννησε καὶ πρῶτος ἐλάτρευσε τὴν ἐλευθερία».

Ἀκρόπολη, 27 Ἀπριλίου 1941, ὥρα περίπου 9.45΄ π.μ. Γερμανικὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα, ὁπλισμένο μὲ πολυβόλα καὶ μὲ τὰ σημάδια νικηφόρας ἐκστρατείας, πλησιάζει στὸ σημεῖο ὅπου θὰ ὑψώσει τὴ σημαία μὲ τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρό.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η γερμανικὴ σημαία ὑψώθηκε στὴν Ἀκρόπολη τὸ πρωινὸ τῆς Κυριακῆς, 27 Ἀπριλίου, ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Jacoby καὶ τὸν λοχαγὸ Elsnits. Μὲ τὸ γεγονὸς αὐτὸ συνδέεται ἡ ἱστορία τοῦ φρουροῦ ποὺ αὐτοκτόνησε. Πρώτη μνεία τῆς ἀνεξακρίβωτης αὐτῆς ἱστορίας ἔγινε στὴν ἐφημερίδα «Daily Mail» τῆς 9 Ἰουνίου 1941, ὡς ἀνταπόκριση τοῦ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου της στὸ Κάιρο:

«Ὁ Κώστας Κουκίδης, Ἕλληνας στρατιώτης, φρουροῦσε τὴν κυανόλευκη ἑλληνικὴ σημαία στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, ὅταν ἀπόσπασμα ναζὶ στρατιωτῶν τὸν πλησίασε. Κατέβασέ την'

Ἀκρόπολη,
27 Ἀπριλίου 1941,
ὥρα περίπου 9.45΄ π.μ.
Γερμανικὸ
στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα,
μὲ τὴν ὁρμὴ τοῦ νικητῆ,
φθάνει στὸ τέλος
τῆς προσπάθειάς του.
Σὲ λίγες στιγμὲς
θὰ ἔχει ὑψώσει
τὸ κόκκινο καὶ μαῦρο
λάβαρο τῆς νίκης του.

εἶπαν 'καὶ ὕψωσε τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρό'. 'Ο Κώστας κατέβασε ἀργὰ τὴ σημαία τῆς πατρίδας του. Στάθηκε γιὰ λίγο μὲ τὰ μάτια καρφωμένα στὸν Γερμανὸ ἀξιωματικό. Κατόπιν τυλίχτηκε μὲ τὴ σημαία καὶ ἔπεσε στὸ κενὸ ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις. Τὸ περιστατικὸ μοῦ μεταδόθηκε ἀπὸ ἑλληνικὴ πηγή».

Τὴν ἱστορία δημοσίευσε καὶ ἱσπανικὴ ἐφημερίδα· παρὰ τὶς ἔρευνες ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ἱστορίας Στρατοῦ, δὲν βρέθηκε ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ Ἕλληνας στρατιώτης μὲ τὸ ὄνομα ποὺ παραδίδει ἡ ἀγγλικὴ ἐφημερίδα. Ἐὰν ἡ ἱστορία εἶναι πλαστή, ἀνήκει στοὺς θρύλους ἐκείνους ποὺ δημιουργοῦνται κατὰ τὶς μεγάλες ἱστορικὲς στιγμές, ὅπως ἔγινε στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος τὸ 490 π.Χ. ἢ στὸ Μέτωπο τῆς Ἀλβανίας τὸ 1940-1941.

Τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα δίνει ὁ Χρῆστος Καρούζος σὲ συνέντευξή του μετὰ τὸν πόλεμο (*Ἐλεύθερα Γράμματα* ἀρ. 6, Σάββατο, 16 Ἰουνίου 1945):

«Σ' ἕνα σπίτι ποὺ βρίσκεται ἀρκετὰ μακρυὰ ἀπὸ τὴ λεωφόρο [Κηφισιᾶς], βλέπει ὅμως σ' αὐτή, ἄκουγα τὸ πρωῒ ἐκείνης τῆς μαύρης Κυριακῆς ν' ἀνεβαίνει χωρὶς νὰ σταματάει ἡ βοὴ ἀπὸ τὶς μοτοσυκλέττες καὶ τὰ θωρακισμένα. Κάποια στιγμὴ ἀποφάσισα καὶ βγῆκα στὸ παράθυρο· οἱ κόκκινες σημαῖες μὲ τὰ μαῦρα ἀγκίστρια ποὺ εἶδα μὲ τάραξαν καὶ μοῦ ἔφεραν ἀμέσως στὸ νοῦ ἕνα στίχο τοῦ Δάντη: 'Vexilla regis prodeunt inferni· *Τὰ φλάμπουρα τοῦ βασιλιᾶ προβαίνουν τῆς κόλασης*'*. Ἐμπῆκα πάλι μέσα κι' ἔκαμα τὴ στιγμὴ ἐκείνη κάτι ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὸ λογάριαζα: Ἔστειλα στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τὴν παραίτησή μου ἀπὸ μέλος του. Ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐδῶ εἶχε πάψει νὰ ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὴν Ἐπιστήμη καὶ ἔπρεπε νὰ τοὺς κοπεῖ ἡ ἐλπίδα, ὅτι θὰ πετύχαιναν τίποτε στὴν προσπάθεια ποὺ τὴ μάντευα συστηματικὴ καὶ μεθοδική, νὰ μᾶς λερώσουν ὅλους μὲ '*ἀθῶες*' προτάσεις εἰρηνικῆς καὶ πολιτιστικῆς συνεργασίας».

Πραγματικὰ ὁ Καρούζος παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ μαζί του καὶ ἡ γυναίκα του Σέμνη.

* Εἶναι ὁ πρῶτος στίχος ἀπὸ τὸ ἄσμα XXXIV τῆς *Κόλασης*, λατινικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο: «Ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα λόγια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕμνου ποὺ γέλνουν οἱ Δυτικοὶ τὴ μεγάλη ἑβδομάδα. Ἔργο τοῦ Φορτουνάτο (περίπου 530-600), ἐπισκόπου τοῦ Ποατιέ» (Γ. Κότσιρας, στὰ σχόλια τῆς μετάφρασης τῆς *Κόλασης*).

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Τὴ νύχτα τῆς 30 πρὸς τὴν 31 Μαΐου 1941, τὴ νύχτα τῆς Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατο, δύο νέοι, ὁ Μανόλης Γλέζος καὶ ὁ Ἀπόστολος Σάντας, κατέβασαν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τὴ γερμανικὴ σημαία. Γιὰ τὸ γεγονὸς καὶ τὴν ἠθικὴ σημασία του ἔχουν γραφῆ πολλὰ καὶ οἱ δύο Ἕλληνες ζοῦν ἀνάμεσά μας. Ἡ πράξη αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ἔναρξη τῆς ἀντίστασης κατὰ τῶν κατακτητῶν, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σύμβολο τῆς νεώτερης Ἑλλάδος, τὴν Ἀκρόπολη. Ἐκδόθηκε γερμανικὴ στρατιωτικὴ ἀνακοίνωση, ποὺ δείχνει πὼς οἱ κατακτητὲς ἄλλα περίμεναν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ξεγελασμένοι προφανῶς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τους, οἱ ὁποῖοι δὲν μπόρεσαν νὰ ξεχωρίσουν τὴν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο πολιτικολογία μὲ τὴ φιλοπατρία.

Ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Γερμανοῦ Φρουράρχου εἶναι φανερὰ τὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν κατακτητή. Ἐὰν ἤδη ἕνα μήνα μετὰ τὴν εἴσοδό τους στὴν Ἀθήνα ὑπῆρχαν προδότες καὶ

Τὸ κατέβασμα τῆς σημαίας μὲ τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρὸ στὶς 31 Μαΐου 1941. Σύνθεση τοῦ Νίκου Καστανάκη («Ἐλευθερία», 25 Μαρτίου 1945).

Α

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΕΤΗΣΙΑ ... ΔΡ. 720
ΕΞΑΜΗΝΟΣ » 360
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΕΤΗΣΙΑ ... £ 2
ΕΞΑΜΗΝΟΣ.. £ 1.5
ΑΜΕΡΙΚΗΣ
ΕΤΗΣΙΑ .... $ 10
ΕΞΑΜΗΝΟΣ.. $ 6

ΚΥΡΙΑΚΗ
1
ΙΟΥΝΙΟΥ 1941
Σελήνη 7 ἡμερῶν
Ἀν. ἡλ. 5.07 Δ. 7.39
Τῶν Ἁγίων Πατέρων
Ἰουστίνου, Χαριτοῦς

3 ΤΟ ΦΥΛΛΟΝ ΔΡ. 2 Τηλ. 30-221—30-222

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Βάσει τῶν κάτωθι γεγονότων καὶ ἐξακριβώσεων προσδιορίζεται ἡ ἀστυνομικὴ ὥρα ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ μετ' ἀμέσου ἰσχύος ἡ 22α:

1) Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 30ῆς πρὸς τὴν 31ην Μαΐου ὑπεξηρέθη ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κυματίζουσα γερμανικὴ πολεμικὴ σημαία παρ' ἀγνώστων δραστῶν. Διενεργοῦνται αὐστηραὶ ἀνακρίσεις. Οἱ ἔνοχοι καὶ συνεργοὶ αὐτῶν θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.

2) Ὁ τύπος καὶ ἡ δημοσία γνώμη πάντων τῶν στρωμάτων τοῦ λαοῦ ἐκφράζονται ἀκόμη πάντοτε μετ' ἐκδήλου συμπαθείας ὑπὲρ τῶν ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης ἐκδιωχθέντων Ἄγγλων.

3) Τὰ γεγονότα ἐν Κρήτῃ, αἱ παρὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον διαπραχθεῖσαι κακοποιήσεις ἐναντίον Γερμανῶν αἰχμαλώτων ὄχι μόνον δὲν συζητοῦνται μετ' ἀποστροφῆς, ἀλλ' εἰς εὐρεῖς κύκλους καὶ μάλιστα μετ' εὐαρεσκείας.

4) Ὑπὲρ Ἄγγλων αἰχμαλώτων παρετηρήθησαν, παρὰ τὴν σχετικὴν ἀπαγόρευσιν, ἐπανειλημμένως ἐκδηλώσεις συμπαθείας (προσφορὰ δώρων, ἀνθέων, καρπῶν, σιγαρέττων κλπ.). Αἱ τοιαῦται ἐκδηλώσεις γίνονται ἀνεκταὶ ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς ἀστυνομίας ἐναντίον τῶν ὁποίων δὲν ἀντέδρασε μεθ' ὅλων τῶν εἰς διάθεσιν αὐτῆς εὑρισκομένων μέσων.

5) Ἡ συμπεριφορὰ εὐρυτέρων κύκλων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἔναντι τῶν γερμανικῶν ἐνόπλων Δυνάμεων, ἐγένετο καὶ πάλιν ὀλιγώτερον φιλική.

6) Ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν Ἀθήναις ὑπερέβη πᾶν μέτρον χωρὶς αἱ ἁρμόδιαι ἀρχαὶ νὰ προβαίνουν εἰς τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα καταστολῆς.

7) Σχεδὸν ἅπαντα τὰ ἐμπορεύματα πωλοῦνται ἐν Ἀθήναις πρὸς τοὺς Γερμανοὺς στρατιωτικοὺς εἰς σημαντικῶς ἀνωτέρας τιμὰς παρὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Αἱ γερμανικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ προσεπάθησαν μέχρι σήμερον νὰ συμπεριφερθῶσι πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εὐμενῶς. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αἱ διαταγαὶ τῶν ἐνόπλων γερμανικῶν Δυνάμεων δὲν θέλουσιν εἰσακουσθῆ αὗται θὰ ἐπιβάλωσι μετὰ λύπης των αὐστηροτάτας κυρώσεις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαΐου 1941

Ο ΦΡΟΥΡΑΡΧΟΣ

συνεργάτες, αὐτὸ δὲν ἀφοροῦσε τὸν λαό. Πάντα βρίσκονται σὲ ὅλα τὰ ἔθνη. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως, πὼς οἱ στρατιῶτες μας τοῦ Μετώπου ποὺ βρίσκονταν στὸν δρόμο τοῦ γυρισμοῦ, μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Τσολάκογλου, τοὺς χαιρετοῦσαν μὲ τὶς κραυγὲς «Heil Hitler» καὶ «Heil Germania», εἶναι γελοῖος. (Ὄψιμη δημοσίευση τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ στὸν τόμο *The SS, By the Editors of Time-Life Books*, Alexandria, Virginia 1988, τῆς σειρᾶς *The Third Reich* τῶν ἐκδόσεων Time-Life, 165-166.)

Ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, οἱ Ἕλληνες μόνο πολέμησαν, στὴ στεριά, ἐναντίον ὑπερδυνάμεων, ἀπὸ τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1940 ἕως τὴν 31 Μαΐου 1941, ἑπτὰ ὁλόκληρους μῆνες. Εὐθὺς μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ἄρχισε ἡ Ἀντίσταση. Οἱ ἄλλοι, Ὁλλανδοί, Γάλλοι, Δανοί, Νορβηγοί, Βέλγοι, κατέρρευσαν ἢ συνθηκολόγησαν σχεδὸν ἀμέσως, καὶ οἱ Γερμανοὶ ἔκαμαν στὶς χῶρες τους στρατιωτικὸ περίπατο. Στὴ Βαλκανικὴ ἐκστρατεία οἱ Γερμανοὶ εἶχαν 5.580 νεκρούς. Ἀπὸ αὐτοὺς 3.674 ἔπεσαν στὴν Ἑλλάδα (οἱ 1.990 στὴν Κρήτη). Στὸν ἀλβανικὸ καὶ τὸν γερμανικὸ πόλεμο οἱ ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἦσαν 13.325 νεκροί, τῶν Ἰταλῶν στὴν Ἀλβανία περίπου 13.500 νεκροί.

Οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες ἦσαν νικητὲς καὶ τὸ ἤξεραν, γιατὶ εἶχαν πολεμήσει. Δὲν χειροκρότησαν τοὺς ναζὶ εἰσβολεῖς, οὔτε τοὺς καλωσόρισαν ποτέ.

Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἡρωικὴ πράξη τοῦ Γλέζου καὶ τοῦ Σάντα, παρόμοιο περιστατικὸ συνέβη στὴν Ὀλυμπία. Δὲν ἔγινε γνωστό, ἢ τουλάχιστον δὲν τοῦ δόθηκε δημοσιότητα. Τὸ ἀνακοίνωσε στὸν τότε Πρωθυπουργὸ ὁ Πληρεξούσιος Πρεσβευτὴς τῆς

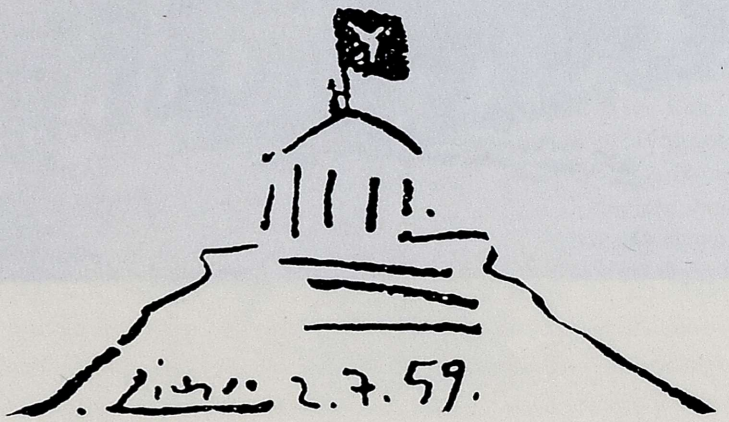

Σχέδιο τοῦ Pablo Picasso τῆς 2 Ἰουλίου 1959, ἀφιερωμένο στὸ κατόρθωμα τοῦ Μανόλη Γλέζου καὶ τοῦ Ἀπόστολου Σάντα. Στὴ σημαία ποὺ κυματίζει εἰκονίζεται περιστέρι.

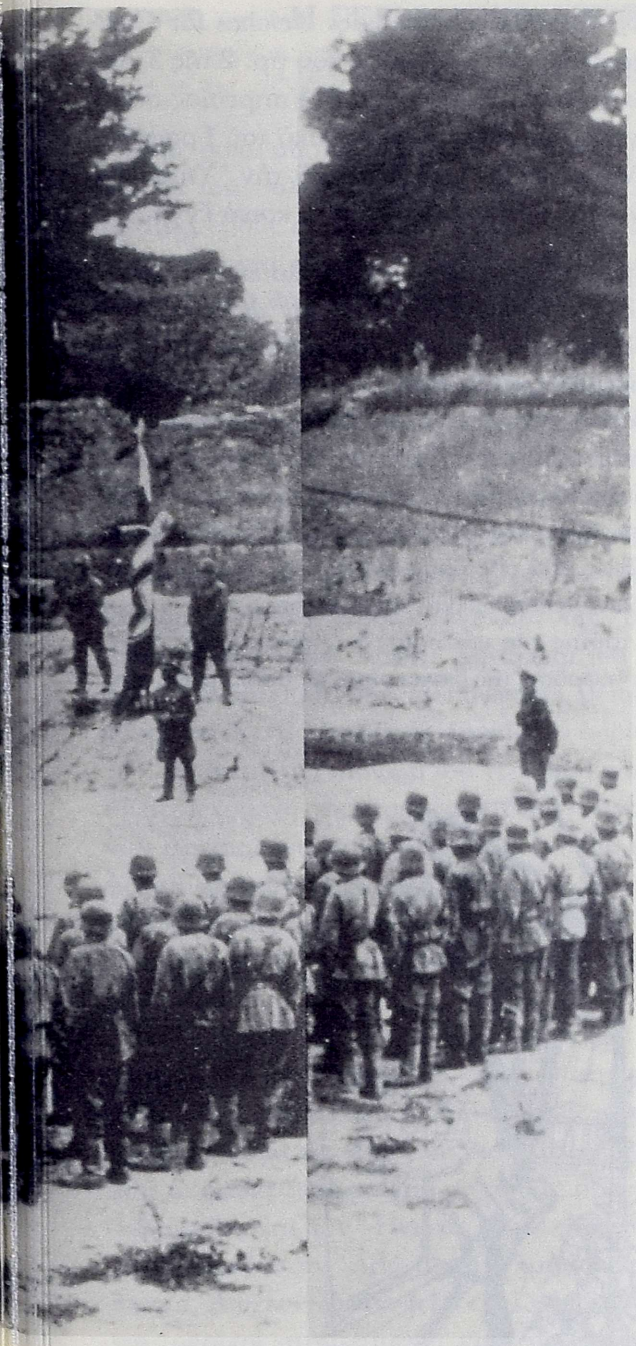

Η Ολυμπία αποτελούσε τόπο ιδιαίτερης σημασίας για τους Γερμανούς. Η μεγάλη τους ανασκαφή από το 1875, τα ευρήματα, οι υποδειγματικές δημοσιεύσεις, δημιούργησαν σε διάφορες κατηγορίες ανθρώπων, πολιτικούς, επιστήμονες, στρατιωτικούς, αισθήματα και ιδέες που είχαν σχέση με την αρχαία και τη σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου και του πνευματικού περιεχομένου του. Η Ολυμπιάδα του 1936 και η, τότε, για πρώτη φορά, μεταφορά της φλόγας από την Ολυμπία στη χώρα τέλεσης των αγώνων, είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της στρεβλής ιδέας των Γερμανών για τον τόπο.

Ο Diem σε γράμμα του προς τον Wrede της 21 Αυγούστου 1936 (*Der Generalsekretär des Organisations-Kommitees für die XI. Olympiade*, Berlin 1936) γράφει για τον δρομέα με τη φλόγα: «Η άφιξη του δρομέα ανήκει στις ισχυρότερες εντυπώσεις που άφησαν οι αγώνες. Μας έφερε σε όλους δάκρυα στα μάτια. Ήταν τελείως συναρπαστική η στιγμή, όταν αυτός ο ξανθός, λεπτός δρομέας μπήκε μέσα από την πύλη του σταδίου (Auch von mir kann ich sagen, dass das Eintreffen des Fackelläufers zum grössten Eindruck der Spiele gehörte und uns allen Tränen in die Augen trieb. Es war einfach überwältigend, als dieser blonde, schlanke Läufer durch das Tor des Stadions hereinkam...).

Η ύψωση στο αρχαίο στάδιο της Ολυμπίας, που εικονίζεται εδώ, της πολεμικής σημαίας του Leibstandarte Adolf Hitler είναι η φυσική κατάληξη των πραγμάτων. Το ιδανικό της Ολυμπίας, οι αγώνες, ο πόλεμος κατά των Ελλήνων, ο θάνατός τους και η καταστροφή του τόπου, ταυτίζονται. Δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον, ότι κατά την Κατοχή χρειάστηκε να γίνουν πολλές φορές ενέργειες Ελλήνων και Γερμανών για να απομακρυνθούν από τον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας καταυλισμένα στρατεύματα και οχήματα. Οι στρατηγοί είχαν και αυτοί τη δική τους ιδέα για το μεγάλο ιερό.

Γερμανίας στὴν Ἑλλάδα (Bevollmächtigter des Reiches für Griechenland) Günther Altenburg, μὲ τὸ ἔγγραφό του ἀρ. 2 τῆς 3 Αὐγούστου 1941. Στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας σώζεται ἡ μετάφραση τοῦ ἐγγράφου καὶ τὸ διαβιβαστικὸ τοῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἔγγραφη ἐνέργεια, τουλάχιστον δὲν βρέθηκε μὲ τὰ κοινὰ ἔγγραφα:

«Κύριε Πρόεδρε, Μόλις πληροφοροῦμαι ὅτι εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας, διὰ τὴν ὁποίαν ὡς γνωστὸν ὁ Φύρερ ἐπιδεικνύει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον, ἐκλάπη ἐκ τοῦ ἱστοῦ ἡ ὑπηρεσιακὴ σημαία. Πληρέστεραι λεπτομέρειαι δὲν μοὶ περιῆλθον εἰσέτι. Θὰ λάβω τὸ θάρρος νὰ τὰς φέρω εἰς γνῶσιν σας εὐθὺς ὡς μοὶ περιέλθωσι. Λαμβάνω ὅμως τὴν τιμὴν ἀπὸ τοῦδε νὰ σᾶς παρακαλέσω, ὅπως ἐξετάσητε τὴν περίπτωσιν ταύτην μὲ τὴν ἐπιβαλλομένην αὐστηρότητα, πρὸς ἀνάλογον τιμωρίαν τῆς ἐγκληματικῆς ταύτης πράξεως. Θὰ σᾶς ἤμην εὐγνώμων, ἐὰν μὲ τηρήσητε ἐνήμερον τῆς διενεργηθησομένης ἀνακρίσεως.

Δράττομαι καὶ ταύτης τῆς εὐκαιρίας ἵνα ἀνανεώσω Ὑμῖν, Κύριε Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς διακεκριμένης ὑπολήψεώς μου. Ὑμέτερος Ἀλτενμπουργκ».

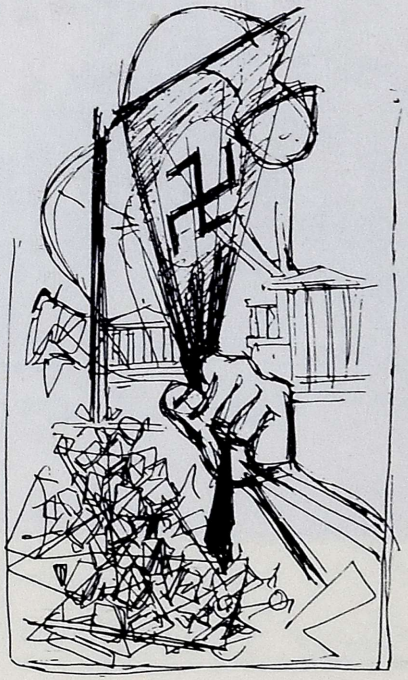

Τὸ κατέβασμα τῆς γερμανικῆς σημαίας ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὶς 31 Μαΐου 1941. Σχέδιο τοῦ Ἀλέκου Κοντόπουλου, ζωγράφου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (1941).

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Εἴδαμε ποιοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Κατοχῆς. Ὁ γερμανικὸς στρατός, εὐθὺς ὡς ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, μερίμνησε γιὰ τὴ δημιουργία εἰδικῆς Ὑπηρεσίας Προστασίας τῶν Μνημείων τῆς Τέχνης, ποὺ θὰ δροῦσε καὶ ὡς σύνδεσμος μὲ τὶς ἁρμόδιες Ἑλληνικὲς Ἀρχές (Befehlshaber Südgriechenland, Referat Kunstschutz). Προϊστάμενός της ὁρίστηκε ὁ συνταγματάρχης Hans Ulrich von Schönebeck, ἀρχαιολόγος ποὺ εἶχε ἀσχοληθῆ εἰδικὰ μὲ τὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Τοῦ Schönebeck σώζονται μερικὲς ἐπιστολὲς πρὸς τὸν καθηγητὴ τῆς ἀρχαιολογίας Andreas Rumpf. Σ' αὐτὲς διηγεῖται τὶς ἐνέργειές του στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ὑπηρεσία. Βρισκόταν στὸ Παρίσι κατὰ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ μετατέθηκε τηλεφωνικῶς στὴν Ἀθήνα. Ἡ πρώτη του ἐπιστολὴ χρονολογεῖται στὶς 27 Ἀπριλίου 1941. Πληροφορεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι δὲν διαπίστωσε νὰ ἔγιναν ζημιὲς σὲ ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν καλὰ κρυμμένα.

Ἡ δεύτερη ἐπιστολή του γράφτηκε στὶς 4 Ἰουλίου 1941. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της προκύπτει ἔντονη δραστηριότητα τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση φυλλαδίων- ὁδηγῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει λόγος, καθὼς ἐπίσης ἑνὸς τόμου γιὰ τὴν ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ Ἑλλάδα. Ὁ τόμος αὐτὸς προοριζόταν γιὰ τοὺς περισσότερο μορφωμένους στὸν στρατό.

Ἡ κρίση του γιὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων καὶ τὶς «σοβαρὲς» ζημιὲς ποὺ ἔγιναν σ' αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς ὑποκειμενικὴ καὶ αὐθαίρετη. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου κανεὶς δὲν εἶδε τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου Κεραμεικοῦ τὰ ὁποῖα ξεθάφτηκαν μὲ τὴ βία, ἀρκετὰ χαλκᾶ τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ τὸν Ἡνίοχο τῶν Δελφῶν ποὺ μεταφέρθηκε κατὰ τὴν Κατοχὴ στὴν Ἀθήνα, καὶ γλυπτὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀγνοεῖ ἀκόμη, ἢ θέλει νὰ ἀγνοεῖ, ὅτι οἱ «κύριοι Ἔφοροι» ἦσαν πολὺ λίγοι, μερικοὶ στρατευμένοι κατὰ τὶς ἐπιχειρήσεις. Οἱ ἕξι Ἔφοροι ποὺ βρέθηκαν στὴν Ἀθήνα εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔπρεπε νὰ βρίσκονται ἐκεῖ (Ἀκροπόλεως, Ἐθνικοῦ, Νομισματικοῦ, Ἐπιγραφικοῦ). Λέγει ἀκόμη στὴν ἐπιστολή του:

«Τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἔκδοση ἐνημερωτικῶν φυλλαδίων πραγματοποιήθηκε καὶ ἀπὸ τότε τυπώθηκαν 12 φυλλάδια, τὰ ὁποῖα σᾶς στέλνω σήμερα. Ἕως τώρα ἡ ἔκδοσή τους εἶναι σὲ περίπου 50.000 ἀντίτυπα. Τὸ τεράστιο πλῆθος τῶν Γερμανῶν στρατιωτῶν ποὺ ἐπισκέπτονται τὴν Ἀκρόπολη καὶ ἡ ἔντονη ζήτηση γιὰ τὰ φυλλάδια, εἶναι δυὸ ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸ ποὺ οἱ καιροὶ καὶ τὰ σοβαρὰ γεγονότα τοῦ πολέμου ἔχουν δημιουργήσει πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἐκ νέου ἐξάπλωση τῆς ἀνθρωπιστικῆς σκέψης. Ὁ στρατὸς εἶχε τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἔκδοση ἑνὸς ἀναμνηστικοῦ τόμου γιὰ τὸν γερμανικὸ στρατὸ στὴν Ἑλλάδα [--].

Τὸ κύριο ἔργο τῆς προστασίας τῶν μνημείων ἀποκτᾶ κάθε ἡμέρα καὶ μεγαλύτερη σημασία. Ἀπὸ τὶς 15 Ἰουνίου ἐπέτυχα τὴν ἀπόσπαση τοῦ Kraiker στὴν ὑπηρεσία μου, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι σύντομα τὸ τμῆμα [Kommando] θὰ ἀλλάξει μορφή, ἔτσι ὥστε καὶ αὐτὸς νὰ λειτουργεῖ ὡς στρατιωτικὸς διοικητικὸς ὑπάλληλος. Ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα καθήκοντα εἶναι ἡ διαπίστωση τῶν ζημιῶν. Φυσικὰ συνέβησαν πολλά, ἀλλὰ δόξα τῷ Θεῷ, δὲν καταστράφηκαν πραγματικὲς ἀξίες. Πολὺ πιὸ σοβαρὲς εἶναι οἱ ζημιὲς ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπόκρυψη, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἴδια εὐσυνειδησία καὶ πληρότητα ὅπως, τουλάχιστον θεωρητικά, καὶ ἕνας ὁλοκληρωτικὸς πόλεμος. Ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀσήμαντα ρωμαϊκὰ ἐπαρχιακὰ ἀνάγλυφα βάφτηκαν σὲ βάθος ἕως καὶ 7 μέτρων μέσα στὴ γῆ. Φυσικὴ συνέπεια ὑπῆρξε νὰ ἐξαντληθοῦν στὸ τέλος τὰ χρήματα, ἔτσι ὥστε τελικὰ π.χ. ὁ Ποσειδῶν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ χωθῆ κάτω ἀπὸ μιὰ μίζερη σωρὸ ἄμμου. Στὰ ἐπαρχιακὰ μουσεῖα ἡ ἀπόκρυψη ἔγινε φυσικὰ τόσο προχειρότερα, ὅσο τὸ μουσεῖο ἀπεῖχε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: οἱ κύριοι Ἔφοροι προτίμησαν μὲ τὴν ἐξαφάνισή τους νὰ ἐξοικονομήσουν γιὰ τὸ Κράτος τὴν πολύτιμη ἐργατικὴ δύναμή τους. Στὴν Ἀθήνα βρῆκα 6 Ἐφόρους, δηλ. τοὺς ὑπαλλήλους ὅλων τῶν Ἐφορειῶν. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ Ἐπιμελητὲς δὲν ὑστέρησαν ὡς πρὸς τὸν ζῆλο ἔναντι τῶν προϊσταμένων τους καὶ σχημάτισαν ἐπίσης μιὰ πολυάριθμη στρατιὰ γιὰ τὴν Ἀθήνα. Δὲν μοῦ εἶναι σαφὲς μὲ ποιὸν τρόπο τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος θὰ καταφέρει νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἐν μέρει καταστροφικὲς ζημιὲς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπόκρυψη. Εἶναι σκοτεινὸ γιὰ μένα ἀπὸ ποῦ θὰ καταστῆ δυνατὸν νὰ βρεθοῦν τά [οἰκονομικὰ] μέσα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνέρχονται σὲ ἑκατομμύρια μάρκα. Πιθανὸν ὁ Ἕλληνας νὰ εἶχε προεξοφλήσει τὴ νίκη του, καὶ στὴ χειρότερη περίπτωση νὰ περίμενε, μεταξὺ ἄλλων, πλούσιες ἀμερικανικὲς δωρεές. Συγκεντρώνω αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὰ στοι-

χεῖα γιὰ μιὰ λεπτομερὴ ἀναφορὰ γιὰ τὸ Βερολίνο. Πρέπει νὰ ἀποφασιστῆ ἀπὸ ἀνώτερο κλιμάκιο τί πρέπει νὰ γίνει καὶ ἐὰν δὲν θὰ ἦταν ἁπλούστερο νὰ θέσει τὸ Γερμανικὸ Κράτος στὴ διάθεση [τοῦ ἔργου αὐτοῦ] τὰ ἀπαραίτητα μέσα καὶ τοὺς εἰδικούς.

Στὸ Βερολίνο συζήτησα ἐπίσης τὴ συστηματικὴ ἀεροφωτογράφιση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος. Εἶχα ἤδη κάνει ἐδῶ ἕνα μέρος τῆς προεργασίας, ἰδιαίτερα τὴν ἀναζήτηση καὶ προμήθεια τῶν ἑλληνικῶν ἀεροφωτογραφίσεων. Ὁ Πρόεδρος Schede ἀπευθύνθηκε κατ' εὐθεῖαν στὸ RLM [Reichs-Luftfahrt-ministerium, Ὑπουργεῖο Ἀεροπλοΐας] καὶ ἐπέτυχε μιὰ διαταγὴ τοῦ στρατάρχη. Θὰ ἀποσταλῆ ἕνα ἀεροπλάνο, τὸ ὁποῖο θὰ κάνει τὶς ἀεροφωτογραφίες σὲ συνεργασία μὲ τὶς ἀρχαιολογικὲς Ἀρχές. Ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπιχείρησης βρίσκονται ὁ κ. Schede στὸ Βερολίνο καὶ στὴν Ἀθήνα ὁ Σύμβουλος [Hofrat] Walter. Ἐγὼ θὰ συνεργαστῶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Wehrmacht. Ἐπεσήμανα ἐν τούτοις ἤδη ὅτι ἡ ἐργασία παραεῖναι μεγάλη γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὴ φέρει σὲ πέρας κάποιος μόνος του, καὶ μάλιστα ὡς πάρεργο. Κατὰ τὴ γνώμη μου χρειάζονται τουλάχιστον 4 ἄνθρωποι. Σκέπτομαι τοὺς Kraiker, Brommer, Darsow καὶ Kleiner, οἱ ὁποῖοι, ὅπως φαίνεται, εἶναι διαθέσιμοι. Ὁ κ. Frey ἤθελε νὰ ὑποβάλει ἀμέσως ἕνα ἀντίστοιχο αἴτημα στὸ OKH [Oberkommando des Heeres, Ἀρχηγεῖο Στρατοῦ Ξηρᾶς]. Δὲν γνωρίζω ἂν τοῦτο συνέβη.

Μακροπρόθεσμα προβλέπεται μιὰ διαφορετικὴ ὀργάνωση τῆς Προστασίας Μνημείων στὴν Ἑλλάδα: ἡ περιφέρεια Νοτίου Ἑλλάδος μὲ ἕδρα τὸ Ἡράκλειο, στὴν ὁποία θὰ ἀνήκουν ὁ Πειραιάς, ἡ Σαλαμίνα, ἡ Αἴγινα, ἡ Μῆλος καὶ ἕνα τμῆμα τῆς Ἀττικῆς, τὴν ὁποία θὰ ἀναλάβει ὁ Herbig. Γιὰ μένα προβλέπεται ἡ Βόρεια Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖο, μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὰ νησιὰ Λῆμνο, Λέσβο, Χίο καὶ Σκύρο. Πρὸς τὸ παρὸν παραμένω στὸ AOK [Armeeoberkommando, Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς] γιὰ τὴ διεκπεραίωση τῶν ἐργασιῶν ποὺ προαναφέρθηκαν, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἀπαιτήσει ἀναμφισβήτητα τουλάχιστον 3 μῆνες. Δὲν μπορῶ νὰ παραπονεθῶ ὅτι μοῦ λείπει ἡ ἐργασία. Δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλάχιστη δυνατότητα νὰ κάνω δική μου δουλειά. Γιὰ νὰ μπορέσω νὰ συνεργαστῶ μὲ τοὺς κυρίους τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ γιὰ νὰ μὴ σκοντάψω σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς πολλαπλοὺς ἀνταγωνισμούς, χρειάζεται πολὺ προσεκτικὸς χειρισμός, καὶ χαίρομαι ποὺ ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ ἕως τώρα προχωράει χωρὶς τριβές.

Τὸ ἐπιτελεῖο Rosenberg ἀντιπροσωπεύεται φυσικὰ καὶ ἐδῶ καὶ μάλιστα ἀπὸ ἕναν πολὺ ἐπιδέξιο ἄνθρωπο, τὸν ἀνθυπολοχαγὸ

von Ingram, παρασημοφορημένο μὲ τὸν σταυρὸ τῶν ἱπποτῶν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴ μιᾶς μεγαλόσχημης καὶ πλούσια προικοδοτημένης ἐπιστημονικῆς ἐπιχείρησης. Παραλείφθηκαν ἐδῶ τελείως, μετὰ ἀπὸ ἄνωθεν ὁδηγίες, ἄλλες ἐπιχειρήσεις, ὅπως αὐτὲς ποὺ εἶχαν κάνει δυσάρεστη ἐντύπωση στὴ Γαλλία. Στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιχείρησης Rosenberg ἀσχολεῖται αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὁ Dölger μὲ ἕνα ἐπιτελεῖο 10 ἀνδρῶν, μὲ τὴν καταγραφὴ τῶν μεσαιωνικῶν αὐτοκρατορικῶν Ἀρχείων τοῦ Ἄθω. Οἱ Harder, Lauffer καὶ Vacano σκοπεύουν νὰ κάνουν τοπογραφικὲς ἔρευνες στὴν Εὔβοια. Ὁ Reinerth ἀναζητᾶ στὴν Πελοπόννησο τὴ λύση του στὸ πρόβλημα τῶν Δωριέων. Ὁ Schneider ἀπασχολεῖται ἐπίσης στὴν ὑπηρεσία τοῦ Rosenberg. Πάντως σκέπτονται σοβαρὰ νὰ ἀποχωρήσουν καὶ οἱ Peek καὶ Welter. Ἐὰν τὰ πράγματα συνεχιστοῦν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ Ἰνστιτοῦτο μας κινδυνεύει κάποια ἡμέρα νὰ καταστραφῆ. Οἱ καιροὶ ἀπαιτοῦν ἀποφασιστικότητα καὶ διαύγεια στὴν ἡγεσία καὶ εὔστοχο προγραμματισμὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιχειρήσεων. Ἔγινε λόγος νὰ ἀναλάβει τὸ ἐπιτελεῖο Rosenberg ἀκόμη καὶ τὴν ἀεροφωτογράφιση καὶ τὴν ἐξέταση καὶ καθορισμὸ τῶν ζημιῶν στὰ μουσεῖα, καθὼς καὶ τὴν ἐπανέκθεση. Τὰ σχέδια ἐμποδίστηκαν, ἐπειδὴ τὰ θέματα αὐτὰ τὰ εἶχα ἀναλάβει ἀπαρχῆς προσωπικὰ καὶ εἶχα ἐπιτύχει σὲ ἐπίσημη διαπραγμάτευση μὲ τὸν κ. von Ingram τὸν καθορισμὸ τῶν ἑκατέρωθεν ἁρμοδιοτήτων: ἡ πραγματοποίηση τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἐπιτελείου Rosenberg στὸν ἀρχαιολογικὸ τομέα ἐξαρτᾶται ἔτσι ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον αὐτὲς ἀκολουθοῦν τὶς γραμμὲς ποὺ χαράσσονται ἀπὸ τὸν στρατὸ καὶ πρέπει νὰ ἀνακοινώνονται σὲ μένα. Καθὼς ὁ κ. von Ingram εἶναι ἕνας πολὺ συνεπὴς ἄνθρωπος, ἡ συμφωνία αὐτὴ τηρήθηκε πλήρως.

Ἔχετε ἔτσι μία περίληψη τοῦ τί διαδραματίζεται καὶ τί ἐργασία γίνεται ἐδῶ. Γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Ἰνστιτούτου γνωρίζετε βέβαια ἐσεῖς καλύτερα, θὰ γνωρίζετε ἐπίσης ὅτι τουλάχιστον ἕως τώρα δὲν ἔχει ἀναληφθῆ καμία ἀπὸ τὶς νέες ἐπιχειρήσεις. Ἡ ἄλλη πλευρά [ἐνν. Rosenberg] μᾶς ξεπερνᾶ πολὺ σὲ ρυθμὸ καὶ μέσα».

Τοὺς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους ἀπασχολοῦσαν, παρὰ τὸν πόλεμο, σοβαρὰ ἐπιστημονικὰ θέματα. Πολὺ γρήγορα λοιπὸν μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος, ἐπιτυγχάνουν τὴ χορήγηση ἀπὸ τὸν Göring ἀεροπλάνου γιὰ τὴν ἀεροφωτογράφιση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ σχεδιάζουν τὴ δημιουργία μιᾶς μεγάλης Ὑπηρεσίας γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων, μὲ τὴν ὁποία ἤθελαν νὰ νομιμο-

ποιήσουν τὶς ἐργασίες τους, παρακάμπτοντας συγχρόνως τὴν Ἑλληνικὴ Ὑπηρεσία.

Γιὰ τὸν Schönebeck, τὴν κατάσταση σκοτείνιαζε ἡ παράλληλη ὕπαρξη στὴν Ἑλλάδα ἄλλης γερμανικῆς Ὑπηρεσίας (Der Stab Rosenberg), γιὰ τὶς δραστηριότητες τῆς ὁποίας μιλάει καθαρά. Ἡ Ὑπηρεσία αὐτὴ πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν Alfred Rosenberg (1893-1943), ἀρχιτέκτονα, ἀντισημίτη, Ὑπουργὸ γιὰ τὰ κατακτημένα ἀνατολικὰ ἐδάφη, μέλος τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος ἀπὸ τὸ 1921 καὶ ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας «Völkischer Beobachter» (Λαϊκὸς Παρατηρητής). Ἡ Ὑπηρεσία αὐτὴ δημιουργήθηκε στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὴν πτώση τῆς Πολωνίας καὶ στὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς ΕΣΣΔ.

Ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαιολόγων συνεχίζεται καὶ σ' αὐτὴν βλέπουμε τὸ κλίμα μέσα στὸν κύκλο τῶν Γερμανῶν ὁμοτέχνων τους. Ἡ μόνη τους ἔγνοια εἶναι ἡ ἐπιστημονική τους ἐργασία καὶ τὸ πῶς θὰ συνδυάσουν τὴν τοτινὴ ὑποχρεωτικὴ ἰδιότητά τους καὶ ἀπασχόληση μὲ ἐκεῖνα ποὺ πραγματικὰ ἐπιθυμοῦσαν. Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ γράφτηκε στὶς 30 Αὐγούστου 1941. Ἡ Ἑλλάδα, καὶ κυρίως ἡ Ἀθήνα, ἀρχίζει νὰ σφίγγεται ἀπὸ τὸν κλοιὸ τοῦ λιμοῦ:

> «Τὰ τωρινά μου καθήκοντα μὲ ἀπασχολοῦν τόσο, ὥστε πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον νὰ μὴ μοῦ περνάει κὰν ἡ σκέψη τῶν διακοπῶν. Συχνὰ καταπιέζομαι μὲ τὴ σκέψη ὅτι ἔτσι τὸ ζήτημα τῆς ὑφηγεσίας [Dozentur] θὰ παραμείνει πάλι ἀνοιχτὸ γιὰ ἀπροσδιόριστο χρονικὸ διάστημα. Τοὺς ἀντικτύπους θὰ τοὺς ἔχω βέβαια εὐθὺς μετὰ τὸν πόλεμο. Συμβαίνει οἱ ὑπόλοιποι κύριοι τοῦ ἐπιτελείου, τουλάχιστον ἐν μέρει, νὰ φεύγουν μὲ ἄδεια ἤδη γιὰ δεύτερη φορά. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ κάνω κάτι τέτοιο, γιατὶ δὲν ἔχω ἀντικαταστάτη. Ὁ Δρ Kraiker ἀποσπάσθηκε στὸ τμῆμα μου ἀπὸ τὶς 15 Ἰουνίου. Δὲν ἔχει ὡστόσο ἀκόμη ἐπιτευχθῆ ὁ ὁρισμός του ὡς ὑπαλλήλου. Συνέπεια εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει στὶς σχέσεις μὲ τὶς στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὸ φοβᾶμαι ὅτι στὴν περίπτωση μακρόχρονης ἀπουσίας μου θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀνακληθῆ ἡ ἀπόσπασή του. Στὶς 2 Σεπτ. φθάνει ἐδῶ ὁ Κόμης Metternich καὶ ἐλπίζω νὰ ἐπιτύχω τότε μιὰ σταθεροποίηση τῆς κατάστασης, ποὺ βέβαια θὰ ἀρχίσει νὰ ἰσχύει τὸ ἐνωρίτερο ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες.

Ὁ Kraiker καὶ ἐγὼ ζοῦμε σὲ ἕνα μικρὸ σπιτάκι 15 χλμ. ἀπὸ τὴν πόλη. Δουλεύουμε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὸ τηλέφωνο καὶ μὲ ἐπιστολές, τὸ πολὺ δύο φορὲς τὴν ἑβδομάδα μπορέσαμε ἕως τώρα νὰ πᾶμε στὴν πόλη, γιὰ τὴ διεκπεραίωση τῶν πιὸ ἐπειγουσῶν ὑποθέσεων. Ἀπὸ χθὲς ἔχουμε καὶ μία γραμματέα, ἡ ὁποία ὅμως θὰ ἀναλάβει τὴ θέση αὐτὴ πρακτικὰ μόλις ἔπειτα ἀπὸ 6 ἑβδομάδες. Ἕνα αὐτοκίνητο, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ θέση μας δικαιούμεθα καὶ τὸ ὁποῖο μᾶς ὑποσχέθηκαν, βρίσκεται ἀκόμη στὴ Θεσσαλονίκη. Τὸ ἐξωτερικὸ πλαίσιο δείχνει λοιπὸν ὅτι κατορθώσαμε βῆμα μὲ βῆμα νὰ ἐπιτύχουμε τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐργασίας μας ἀπὸ τὸν στρατό. Εἶναι τόσο εὐχάριστη καὶ ἄνετη ἡ συναναστροφὴ ἐκεῖ; Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ παράπονο ὅλων τῶν ὑπαλλήλων ποὺ τώρα ἐργάζονται σ' αὐτόν.

Ἡ ἐργασία μας εἶναι πολύπλευρη. Τελευταῖα ἄρχισαν οἱ Ἰταλοὶ νὰ ὀχυρώνουν ἐκ νέου τὴν Ἀκρόπολη καὶ χρειάστηκε νὰ πιέσουμε μὲ κοπιώδη καὶ λεπτολόγα ἐργασία γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση αὐτῶν τῶν πολεμικῶν ἐργαλείων. Οἱ γερμανικές μας Ἀρχές —στρατὸς καὶ Πρεσβεία— ἐπενέβησαν σωστὰ καὶ ἀφοῦ ἐπιτύχαμε τὴν κατ' ἀρχὴν συμφωνία τῶν Ἰταλῶν, περιμένουμε τὴν πραγματοποίηση τῆς ὑπόσχεσης. Ἔπειτα εἶναι ἡ προμήθεια βενζίνης καὶ τροφίμων γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας, ἡ μεταφορὰ γιὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο, ἡ βοήθεια στὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν οἰκοπέδων γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κεραμεικοῦ κλπ. Ἀφοῦ ἀρχικὰ οἱ συνάδελφοι εἶχαν δεῖ μὲ δυσπιστία τὴ νέα ὑπηρεσία μας, μᾶς ἔχουν τώρα φορτώσει στὴ δουλειά. Εἶναι ἀκόμη ἡ Ὑπηρεσία Rosenberg, μὲ τὴν ὁποία οἱ σχέσεις δὲν εἶναι εὔκολες, λόγῳ τῆς συχνὰ κακῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στὸ Ἰνστιτοῦτο, τοὺς Ἕλληνες καὶ τὶς στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες. Ἀλλὰ μιὰ καὶ τὰ πάω καλὰ μὲ τὸν Διευθυντὴ καὶ δεδομένου ὅτι χάρη στὴ στρατιωτικὴ τάξη ἀποτελῶ γιὰ τοὺς κυρίους αὐτοὺς κάποια ἀποφασιστικὴ ἀρχή, ὅλα πῆγαν ἕως τώρα κατὰ κάποιον τρόπο καλὰ καὶ δὲν εἶμαι, οὔτε γιὰ τὸ μέλλον, τελείως ἀπαισιόδοξος.

Ἐὰν στὶς ἑπόμενες ἑβδομάδες ἔρθει ὁ Metternich, θὰ συζητηθῆ τὸ θέμα τῶν ζημιῶν ἀπὸ τὴν ἀπόκρυψη καὶ τῆς ἐπανέκθεσης. Πρόκειται γιὰ τεράστιο πλέγμα ἐρωτημάτων, ποὺ προκαλεῖ σὲ ὅλους μας μεγάλη ἔγνοια.

Οἱ ἀεροφωτογραφίσεις ἄρχισαν τὸν Ἰούλιο μὲ 8 ἡμέρες πτήσεως. Πρὸς τὸ παρὸν αἰωρεῖται τὸ ἐρώτημα τῆς πραγματοποίησής τους σὲ μεγαλύτερη κλίμακα. Τὸν Ἰούλιο ἔγιναν λήψεις σὲ 58 χώρους, συνολικὰ 200 μέτρα φίλμ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα βγῆκαν περίπου

150 χρήσιμες φωτογραφίες (σχήματος 30 × 30 έκ.). Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς βρίσκονται ὡραῖες λήγεις λιγότερο γνωστῶν χώρων, λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων ποὺ ἔχουν σκεπαστῆ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀλλὰ διακρίνονται εὐκρινέστατα, μὲ λίγα λόγια πρόκειται γιὰ ὑλικὸ μὲ ὄχι μικρὴ ἀξία. Ἐπέταξα σὲ ὅλες τὶς λήγεις, ὁ Kraiker ἐπὶ 3 τουλάχιστον ἡμέρες. Ἡ ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς ἀρχαιολόγο στὸ ἀεροπλάνο.

Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν λήγεων πετάξαμε στὸ Βερολίνο μὲ τὸν Δρα Wrede καὶ κάναμε ὅ,τι ἦταν δυνατὸ γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς συνέχειας τοῦ ἐγχειρήματος, συγκεντρώσαμε δὲ καὶ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὶς λήγεις στοιχεῖα καὶ κείμενα. Ἡ ἀπόφαση δὲν θὰ ληφθῆ πρὸ τοῦ τέλους Σεπτεμβρίου καὶ θὰ ἐξαρτηθῆ ὄχι λίγο καὶ ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς ἐκστρατείας στὴ Ρωσία. Πρόκειται γιὰ σχέδια ποὺ εἶναι εὐαίσθητα στὶς κρίσεις. Τὰ πληροφοριακὰ δελτία ἐκδίδονται τώρα σὲ 70.000 ἀντίτυπα. Γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει ἤδη πραγματοποιηθῆ ἢ ἑτοιμάζεται μία δεύτερη ἔκδοση, στὴν ὁποία κατὰ τὸ δυνατὸν θὰ διορθωθοῦν τὰ λάθη, ποὺ λόγῳ τῆς σπουδῆς ἦσαν ἀναπότρεπτα. Πιστεύω ἐν τούτοις ὅτι μὲ τὴ γρήγορη ἑτοιμασία τῶν δελτίων πράξαμε περισσότερα γιὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα στὸν στρατὸ ἀπὸ ὅ,τι μὲ μιὰν ἀλάνθαστη δημοσίευση, ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσε μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν στρατευμάτων. Ἔγραψα τὸ δελτίο γιὰ τὴν Κρήτη σὲ μιὰ νύχτα, καὶ ὁ στρατὸς ἐκεῖ τὸ εἶχε στὰ χέρια του τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Γιὰ ψυχολογικοὺς λόγους δὲν θὰ ἤθελα νὰ δώσω γιὰ τύπωμα τὸν ἀναμνηστικὸ τόμο προτοῦ ἐκτονωθῆ περισσότερο ἡ κατάσταση. Ἡ συμμετοχὴ σὲ ἕναν τέτοιο τόμο εἶναι ἀσυνήθιστα μεγάλη καὶ ὑπολογίζω σὲ ἕναν πολὺ ὑψηλὸ ἀριθμὸ πωλήσεων. Ὁ Kunze μοῦ προσέφερε ἀπὸ μόνος του ἕνα κείμενο γιὰ τὴν Ὀλυμπία καὶ ὁ κύριος Rodenwaldt θέλει νὰ γράψει γιὰ τὴν Ἀκρόπολη. Ἀνοιχτὰ παραμένουν ἀκόμη «ὁ δωρικὸς ναὸς» καὶ «τὸ ἑλληνικὸ θέατρο». Μπορῶ νὰ ζητήσω τὴ συνεργασία σας γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἄρθρα; Δὲν ὑπολογίζουμε τὴν ἔναρξη τῆς ἐκτύπωσης πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, πιθανὸν ἀκόμη ἀργότερα. Παρακάλεσα τὸν κύριο Buschor νὰ πραγματευθῆ ἕνα θέμα, σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖο εἶχα ἀκούσει μιὰν ἀξέχαστη διάλεξή του: τὸν ἀττικὸ ὁπλίτη τῆς ἐποχῆς τοῦ Παρθενῶνος. Ἐλπίζω πολὺ ὅτι θὰ ἀνταποκριθῆ στὴν παράκλησή μου. Ὁ κύριος Wrede θέλει τώρα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διακοπῶν του νὰ γράψει μιὰ εἰσαγωγή, ἔχουμε ἤδη μία συμβολὴ τοῦ Kübler γιὰ τὴν πλαστική, ὁ Peek καὶ ὁ Kraiker κα-

θὼς καὶ ὁ Schneider ἔχουν προαναγγείλει τὶς δικές τους γιὰ τὶς ἑπόμενες ἡμέρες. Ἔτσι, ἡ ἐπιχείρηση ἀποκτᾶ σιγὰ σιγὰ μορφή. Ἔκλεισα ἤδη μία προσωρινὴ συμφωνία μὲ τὸν Burkhardt Meyer, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ βιβλίο θὰ ἐκδοθῆ μὲ 96 πίνακες καὶ 120 σελίδες κείμενο καὶ θὰ κοστίζει γιὰ τοὺς στρατιῶτες 3 μάρκα, στὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο περίπου 6 μάρκα. Δεδομένου ὅτι τὸ πράγμα ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν στρατό, τὸ Ὑπουργεῖο Προπαγάνδας θὰ ἀπελευθερώσει χωρὶς μεγάλες δυσκολίες τὶς ἀπαραίτητες ποσότητες χάρτου. Ἤδη ὑπάρχει κάποια σχετικὴ ἀλληλογραφία.

Ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νὰ γυχραίνει. Σήμερα τὴ νύχτα ἄρχισα νὰ σκέπτομαι γιὰ πρώτη φορὰ νὰ πάρω μιὰ κουβέρτα, τόσο πολὺ ἔχει ἤδη δροσίσει. Σὲ μερικὲς ἑβδομάδες θὰ μετακομίσω στὴν πόλη. Ὅταν μικραίνουν οἱ ἡμέρες, ἡ ἐξοχικὴ ζωὴ χάνει μιὰ τὴ χάρη της. Συνέπεια τούτου καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση ποὺ ἔχουμε ἐδῶ, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας μπαίνει καὶ ἡ μετακόμισή μου».

Ὁ ἀρχαιολόγος Wilhelm Kraiker, διάδοχος τοῦ Schönebeck, ἀποσπάσθηκε στὴν Ὑπηρεσία Προστασίας Τέχνης στὶς 15 Ἰουνίου 1941. Ἡ διοικητικὴ ἐργασία καὶ τῶν δύο συνίσταται στὸν χειρισμὸ τῶν αἰτημάτων τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων τοῦ στρατοῦ καὶ τὴ διευθέτηση τῶν συνεχῶν ζητημάτων ποὺ ἀνέκυπταν μὲ τὶς ἐπισκέψεις τῶν στρατευμάτων κατοχῆς στοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, κυριότατα στὴν Ἀκρόπολη. Ἕνα τέτοιο μέγα ζήτημα ἦταν ἡ τοποθέτηση ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς βαρέων ὅπλων, ὅλμων, πυροβόλων, πυρομαχικῶν καὶ προβολέων, στὸν Βράχο. Ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ἀττική, ἐκτὸς τῆς παραλίας πρὸς τὸν Σαρωνικὸ καὶ τῶν νησιῶν του, εἶχαν δοθῆ στοὺς Ἰταλοὺς μὲ τὴ διαταγὴ 29 τῆς 17 Μαΐου 1941 τοῦ Hitler. Τὴν ὀχύρωση τῆς Ἀκροπόλεως ἀνήγγειλε ὁ Μηλιάδης αὐθημερὸν στὴ Διεύθυνση τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία ἀποτάθηκε στὸ «Γραφεῖο Συνδέσμου μετὰ τῶν Ἰταλικῶν Ἀρχῶν». Προϊστάμενος στὸ ἰταλικὸ Γραφεῖο Προστασίας τῶν Ἀρχαιοτήτων, Καλλιτεχνημάτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων ἦταν ὁ Luciano Laurenzi, ποὺ τότε ἔλειπε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ Ὑπουργεῖο ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσει τὴ μεσολάβηση τῶν Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν ἀποτελεσματικά. Στὶς 11.45΄ τοῦ πρωινοῦ τῆς ἴδιας ἡμέρας ἄρχισαν νὰ ἀποσύρονται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη οἱ ἐπιπλέον Ἰταλοί, ἀποκομίζοντας καὶ τὸν ὁπλισμὸ ποὺ εἶχαν ἐγκαταστήσει. Παρέμεινε μόνον ἡ παλαιὰ φρουρά, ἐγκατεστημένη στὸ σχεδὸν ἄδειο μουσεῖο, καὶ οἱ προβολεῖς.

Μία ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τοῦ Schönebeck ἦταν νὰ ζητήσει κατάλογο τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ τοῦ τόπου ὑπηρεσίας τους. Τοῦ τὸν ἔστειλε στὶς 16 Ἰουνίου 1941 ὁ Ὑπουργός (Διευθυντὴς ἦταν ὁ Νικόλαος Κυπαρίσσης), μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι τὸ ἄνοιγμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ποὺ ἐπίμονα εἶχε ζητηθῆ, ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνει γιὰ λόγους πρακτικοὺς καὶ οἰκονομικούς. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως ἐπέμειναν, καὶ ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ Νίκου Μπέρτου, τότε προσωρινοῦ Διευθυντῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (28 Ἰουνίου 1941), συναντήθηκε ὁ Γιάννης Μηλιάδης μὲ τὸν Kraiker. Οἱ συνεννοήσεις κατέληξαν στὸ ὅτι θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀνοίξουν ξανὰ ἕξι αἴθουσες τῆς παλαιᾶς πτέρυγας τοῦ μουσείου, μὲ γλυπτὰ μόνον. Τὸ ἕνα ἑκατομμύριο ὅμως ποὺ ζήτησε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας, ἀρνήθηκε (22 Ἰουλίου 1941) νὰ τὸ δώσει ὁ Ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν, λέγοντας ὅτι «αἱ ἀνώμαλοι συνθῆκαι ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι, ὥστε οὐ μόνον νὰ μὴ θεωρῆται ἐπιβεβλημένη ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ ἡ προστασία αὐτῶν».

Ἡ ἐπιμονὴ τῶν Γερμανῶν στὴν ἀποκάλυψη τῶν κρυμμένων ἀρχαίων γιὰ τὴν ἀποφυγὴ βλάβης ἀπὸ τὴν ὑγρασία (ἔγγραφο τῆς 5 Αὐγούστου 1941 τοῦ Medicus, Kriegsverwaltungsabteilung), ἀνάγκασε τὸν Κεραμόπουλο νὰ ἀπαντήσει διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, κατ' ἀρχὴν ἀπησχολημένη τὰ μέγιστα ὑπὸ ἄλλων μεγάλων προβλημάτων, ἐν οἷς ὁ ἀπειλῶν τὸ Ἔθνος ἡμῶν δι' ἐξολοθρεύσεως λιμός, δὲν σκέπτεται ἐν τῷ παρόντι νὰ ἀνασυστήσῃ τὰ Μουσεῖα, οὔτε ἐκεῖ ἔνθα ὁ ἐξακολουθῶν πόλεμος δὲν φθάνει διὰ τῆς καταστροφῆς του, ὡς εἰς Θεσσαλονίκην [--]. Οὔτε δὲ τὰ φιλάρχαια καὶ καλλιτεχνικὰ συναισθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι τώρα ζωηρά, ἐφ' ὅσον οὗτος τώρα πεινᾶ, οὔτε τουρισμὸς ὑπάρχει τώρα».

Οἱ Γερμανοί, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῶν Ἑλλήνων, ἐφάρμοζαν τὸ πρόγραμμά τους. Στὶς 26 Αὐγούστου 1941 ὁ Κεραμόπουλος διαμαρτύρεται πρὸς τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ τὴν Kunstschutz γιὰ τὶς παράνομες ἀνασκαφὲς τοῦ Δρος Stössel στὴ Θεσσαλονίκη· τὴν 1 Δεκεμβρίου ὁ Hans Reinerth, ὁ Προϊστάμενος τοῦ τμήματος Προϊστορίας τῆς Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte, ἀνακοινώνει στὸ Ὑπουργεῖο μὲ τρισέλιδη ἔκθεσή του τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν του τοῦ φθινοπώρου στὴ Θεσσαλία.

Τὴν 1 Ἀπριλίου 1942 οἱ Γερμανοὶ ἐπανέρχονται στὸ ζήτημα τῆς ἀποκάλυψης τῶν ἀρχαίων τῶν μουσείων καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς κατάστασής τους. Ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία τῶν «ἐπιστημονικῶν κύκλων» γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχαίων, ποὺ βρίσκονται θαμμένα ἐπὶ δύο χειμῶνες. Ἐπισημαίνουν τὶς δυσμενεῖς συνθῆκες ἀπόκρυψης τῶν μαρμάρων τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀμφιβάλλουν ἐάν, μετὰ τὸν πόλεμο, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση θὰ μπορέσει νὰ φέρει σὲ πέρας ἔργο «πλῆρες εὐθυνῶν». Ὁ Κεραμόπουλος μὲ ἔγγραφο τοῦ Ὑπουργοῦ (15 Ἀπριλίου 1942) ἐπιμένει στὴ συνέχιση τῆς ἀπόκρυψης καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἔγινε ἔλεγχος στὰ ἀρχαῖα τῆς Ὀλυμπίας (κυρίως γιὰ νὰ μελετήσει χαλκᾶ ὁ Emil Kunze) καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀρνεῖται ὅμως νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ ἀρχαῖα τῆς Θεσσαλονίκης, μόνιμη ἐπιθυμία τοῦ Schönebeck, πλὴν τῶν ἀναγλύφων σαρκοφάγων, οἱ ὁποῖες «ἀπόκεινται ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἀπηλλάγησαν ἤδη τῶν καλυπτόντων αὐτὰς σάκκων, ὄχι κατ' ἰδικήν μας

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἔκθεσης τοῦ Hans Reinerth γιὰ τὴν ἀνασκαφή του στὴ Θεσσαλία, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1941. Τὸ ἐπίτιτλο τοῦ ἐγγράφου: «Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte» (Ὁμοσπονδία τοῦ Ράιχ γιὰ τὴ Γερμανικὴ Προϊστορία).

Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte

Reichsleitung

Wissenschaftliche Zeitschrift
„Mannus"
Gegründet von Gustaf Kossinna

Volkstümliche Monatsschrift
„Germanen-Erbe"

Der Bundesführer
Prof.Dr.H.Reinerth

3158/41 R/Ei.

Berlin W 35, den 1. 12. 41.
Matthäikirchplatz 8
Fernruf: 215744 und 215746

ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΙΤΟΚΟΛ. 151
3ν 1942

Herrn

Ministerialrat K e r a m o p u l o s
Abteilungschef im Griech. Kultusministerium

A t h e n /Griechenland.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
Ἀριθ. Πρωτ. 3679
Ἐλήφθη τῇ 27/11/42

Sehr geehrter Herr Ministerialrat!

Nach Abschluss unserer beiden ersten Versuchsgrabungen in den Magulen der Jüngeren Steinzeit Thessaliens, zu denen Sie mir für das von mir geleitete Reichsamt für Vorgeschichte die Ausgrabungserlaubnis des Griechischen Kultusministeriums erteilt haben, möchte ich Ihnen in wenigen Sätzen über das Ergebnis berichten und Ihnen vor allem für Ihre Unterstützung und die erneute Förderung der deutschen Forschung in Griechenland bestens danken.

Nach der planmässigen Bereisung sämtlicher bisher bekannter Magulen in den Gebieten von Mazedonien und Thessalien, die im Laufe des Juni bis August in erster Linie durch meinen Mitarbeiter Dr. Stössel durchgeführt wurde, wählte ich unter den kartierten Magulen die Siedlung 32 bei Larissa und die Siedlung 9 bei Velestino zur Durchführung von Ausgrabungen aus.

πρωτοβουλίαν ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Dr. v. Schönebeck [--]. Ἡ γενικὴ πεῖρα ἐκ τῶν συμβαινόντων εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Χώρας μας περὶ τὰ ἀρχαῖα συνηγορεῖ γενικῶς περὶ παρατάσεως τῆς γενικῆς ἀφανείας αὐτῶν».

Λίγες ἡμέρες ἀργότερα (28 Ἀπριλίου 1942) ὁ Κεραμόπουλος συντάσσει τοῦτο τὸ σημείωμα:

> «Τῇ 20 Ἀπριλίου κληθεὶς τηλεφωνικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Böhringer [τοῦ Μορφωτικοῦ Ἀκολούθου τῆς Γερμανικῆς Πρεσβείας] μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον του ἐν τῇ Γερμ. Πρεσβείᾳ ἔνθα μοὶ ἀνεκοίνωσεν οὗτος ὅτι ἔλαβεν ἐκ Θεσσαλονίκης ἔγγραφον λέγον περὶ τοῦ ἄλλου ἐγγράφου τοῦ σταλέντος πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Kunstschutz τῇ 25 Απρ. (ἀριθ. 320) καὶ περιέχον περίληψίν τινα αὐτοῦ καὶ τὴν κατ᾽ ἐμέ (ὡς εἶπον ἐκεῖ) ἀσαφῆ ἔκφρασιν ὅτι πρέπει νὰ ὁρίσωμεν ἕνα Ἔφορον ὅστις νὰ στέλλεται εἰδικῶς ὁπουδήποτε τῆς Ἑλλάδος παρουσιασθῇ βλάβη τις τῶν ἀρχαίων. Εἶπα ὅτι ἔχομεν πρὸς τοῦτο Γενικὸν Ἐπιθεωρητὴν καὶ ἐρωτηθείς, ποῖον, ὠνόμασα τὸν κ. Κυπαρίσσην, ὅτε μοὶ ἀπήντησεν ὁ κ. Böhringer μὲ μορφασμὸν ἀποδοκιμαστικὸν «er ist zu bequem» [εἶναι πολὺ νωθρός]. Τοῦ ἀνέφερα τὸν κ. Καροῦζον καὶ τὰς γυναῖκας, οἵτινες πάντες δὲν ἔτυχον ἐπιδοκιμασίας [--]. Εἶπα εἰς τὸν κ. Böhringer, ὅτι τοῦ ἐδάνεισα ἐπὶ ἐπιστροφῇ μίαν πρός με ἐπιστολὴν τοῦ κ. Μηλιάδου διὰ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐξομαλύνῃ τὰς σχέσεις του μὲ τὸ Γερμ. Ἰνστιτοῦτον καὶ δύο ἔγγραφα τοῦ ἔδωκεν ἐπὶ ἐπιστροφῇ ὁ κ. Ὑπουργὸς ἤτοι τὸ τοῦ Γερμ. Ἐπιτελάρχου τῆς 1.4.42 (καὶ τὴν ἀπάντησίν μας εἰς αὐτὸ τῇ 14 Ἀπριλίου). Μοῦ εἶπεν ὅτι τώρα μεταβαίνει εἰς Κρήτην καὶ ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του θὰ τὰ ἔχω. Προσέθεσεν ὅμως ὅτι μία φράσις τοῦ κ. Μηλιάδου ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ὁ κ. Gebauer ὑπεξήρεσε (unterschlagen) τὸν πήλινον πίνακα τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἐξεπλάγην καὶ εἶπα, ὅτι δὲν ἀπεκόμισα τοιαύτην ἐντύπωσιν, ἄλλως θὰ ἤλεγχον τὸν κ. Μηλιάδην καὶ δὲν θὰ ἔδιδα τὴν ἐπιστολὴν χωρὶς νὰ λάβω μέτρα διὰ τοιοῦτο βαρὺ λάθος. Ὁ κ. Gebauer ἔχει ὁλόκληρον τὸ Μουσεῖον εἰς τὴν διάθεσίν του. ‘Ναί, ναί’ μοῦ ἀπήντησεν».

Ὁ Schönebeck ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὰ τέλη Ἰουλίου 1942, μὲ προορισμὸ τὸ ρωσικὸ Μέτωπο. Ἀντικαταστάτης του ἦταν ὁ βοηθός του Kraiker. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1943 ὁ Kraiker ἀνακοίνωσε στὸ Ὑπουργεῖο ὅτι ὁ Ulf Jantzen μετατέθηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀνέλαβε Προϊστάμενος τῆς ἐκεῖ Ὑπηρεσίας Προ-

στασίας τῆς Τέχνης γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Θεσσαλονίκης-Αἰγαίου καὶ ὅτι «ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης δὲν ὑπάρχει πλέον Γερμανικὴ Στρατιωτικὴ Ὑπηρεσία προστασίας ἔργων τέχνης καὶ ἡ εὐθύνη ὡς καὶ τὸ καθῆκον ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου πλέον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν». Συγχρόνως ἀνακοίνωνε ὅτι ὁ ἴδιος ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει στὴν ἁρμοδιότητά του ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα.

Χαρακτηριστικὴ τῆς νοοτροπίας τοῦ Kraiker καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του ὡς Προϊσταμένου τῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς συνάντησής του μὲ τὸν Διευθυντὴ τῆς Ἀκροπόλεως. Χωρὶς νὰ ἐπικοινωνήσει μὲ τὸν ἴδιο τὸν Μηλιάδη, εἰδοποίησε τὸ Ὑπουργεῖο ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν ἰδεῖ σὲ τακτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα. Ὁ Μηλιάδης πῆγε στὴ συνάντηση, σχετικὰ μὲ τὴν ὁποία ἀνέφερε στὸ Ὑπουργεῖο (10 Φεβρουαρίου 1943) τὰ ἑξῆς:

> «Περὶ τὸ τέλος Δεκεμβρίου 1942 ἐκλήθην μέσῳ τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ τοῦ κ. Kraiker εἰς τὸν ὁποῖον παρέσχον πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ περὶ τῶν συνεχιζομένων φθορῶν. Ὁ κ. Kraiker μοῦ ὑπέδειξεν ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον ν' ἀπευθύνομαι ἑκάστοτε πρὸς αὐτὸν καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι παλαιὰ παράδοσις τῆς Ὑπηρεσίας μας εἶνε νὰ τηρῆται χρονικὸν τῶν συμβαινόντων μὲ τοὺς κυρίους ἀρχαιολογικοὺς χώρους μας, τὸ ὁποῖον διαβιβάζεται ἑκάστοτε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τὸ τηρούμενον ἀρχεῖον [--].
>
> Ἐνῷ ἀπερχόμενος εὑρισκόμην παρὰ τὴν θύραν τοῦ Γραφείου του, ὁ κ. Kraiker μοῦ εἶπεν φιλοφρόνως, ἀλλὰ εἰς τόνον καταλλήλως χρωματισμένον, ὅτι ἔπρεπε νὰ γνωρίζω ὅτι ὅσα ἑκάστοτε ἀναφέρω ὡς συμβαίνοντα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ μέρους ξένων στρατιωτῶν, τὰ ἀναφέρω, βεβαίως, ὑπευθύνως.
>
> Ἐσταμάτησα καὶ τοῦ ἀπήντησα ἐπίσης φιλοφρόνως, ἀλλὰ σταθερῶς, ὅτι δὲν δύναμαι εὐκόλως νὰ ἐννοήσω ποῦ ἀποβλέπει ἡ ὑπενθύμισις αὕτη, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι πάντοτε, βεβαίως, ὑπεύθυνη. Καὶ προσέθεσα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μοῦ ἀποδοθῇ διάθεσις μεγαλοποιήσεως τῶν πραγμάτων, διότι —δυστυχῶς— τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχουν πάντοτε ἐκεῖ φέροντα τὰ τραύματά των, ὥστε ν' ἀποδεικνύουν εἰς πάντα καλῆς πίστεως τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων μου».

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

Μετὰ τοὺς προσωρινοὺς καὶ πρόσκαιρους Διευθυντές, τὸν Ἰωάννη Ἀναστασόπουλο (1939-1941), τὸν Νικόλαο Κυπαρίσση (1941) καὶ γιὰ πολὺ μικρὸ διάστημα (1941) τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, ἡ Ὑπηρεσία ἀποκτᾶ στὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1941 ὡς μόνιμο Διευθυντὴ τὸν Ἀντώνιο Κεραμόπουλο (1870-1960), παλαιὸ Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων (1904-1924) καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου στὴν ἕδρα τοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ Βίου τῶν Ἀρχαίων (1924-1938), σπουδασμένο στὴ Γερμανία ὅπου, ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε ἀργότερα, εἶχε πολλοὺς φίλους. Ἡ ἐκλογή του στὴ θέση τοῦ Διευθυντῆ ὀφειλόταν στὶς σχέσεις του αὐτές, ἀλλὰ καὶ στὴν εὔνοια τῆς κατοχικῆς Κυβέρνησης.

Ταυτόχρονα μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ Κεραμόπουλου ἔγινε Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὁ Δημήτριος Εὐαγγελίδης (1888-1959), παλαιὸς Ἔφορος, κατόπιν καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης ἔγινε Ἔφορος Ἀκροπόλεως, Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς, ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος Ἔφορος Γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ὁ τέως Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Νικόλαος Κυπαρίσσης πῆρε τὴν κενὴ ἀπὸ οὐσία θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιολογικῶν Χώρων καὶ Μουσείων τοῦ Κράτους.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 ἱδρύθηκε μὲ τὸ Ν.Δ. 304 στὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας «Διεύθυνσις τῶν Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας» (ΔΙΜΑ), στὴν ὁποία τοποθετήθηκε ὡς Προϊστάμενος ὁ Κεραμόπουλος. Γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ θὰ ἀσκεῖ διπλὰ καθήκοντα.

Μόλις τὸ 1942 ἔγινε Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὁ Χρῆστος Καρούζος. Ὁ Νικόλαος Κοτζιᾶς, ἐξ ἄλλου, μετατέθηκε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ἴσως διότι ὁ Κεραμόπουλος δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴν παρουσία του στὴ Μακεδονία. Ἄλλωστε εἶχε προκαλέσει δυσαρέσκεια στὸ Ὑπουργεῖο γιὰ ἄστοχες ἐνέργειές του, ποὺ σχετίζονταν μὲ αὐθαίρετες ἀνασκαφὲς τῶν Γερμανῶν.

Ὁ Νικόλαος Κοντολέων ὑπηρετοῦσε στὴν Ἀκρόπολη καὶ ἀποσπάσθηκε στὴ Χίο γιὰ τὸ διάστημα Ἰανουαρίου 1942 - Ἰουλίου 1944. Ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης ἀποσπάσθηκε στὴν Ἀθήνα. Οἱ ὑπόλοιποι Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητὲς ἔμειναν στὴ θέση ποὺ εἶχαν στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου. Δύο μόνον, ὁ Γιάννης Μηλιάδης καὶ ὁ

Δημήτριος Πάλλας, ἐγκατέλειψαν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1944 τὴν Ὑπηρεσία καὶ ἀνέβηκαν στὸ βουνὸ ὡς ἐκλεγμένοι Ἐθνοσύμβουλοι τῆς Κυβέρνησης τῆς ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης), ποὺ σχηματίστηκε στὶς 10 Μαρτίου τῆς χρονιᾶς ἐκείνης μὲ Πρόεδρο τὸν Ἀλέξανδρο Σβῶλο.

Νέοι Ἐπιμελητὲς διορίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς, φυσικὰ μὲ διαγωνισμό, ἀρκετοί. Τὸ 1942 ὁ Νικόλαος Βερδελῆς, ὁ Νικόλαος Ζαφειρόπουλος, ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης καὶ ὁ Φώτιος Πέτσας. Τὸ 1943 ἡ Βενετία Κώττα, ἡ ὁποία πέθανε τὸ 1945. Τὴν ἴδια χρονιά, 1943, διορίστηκαν κατ' εὐθεῖαν ὡς Ἔφοροι ὁ Μανόλης Χατζιδάκης, ὁ Μαρίνος Καλλιγᾶς, ὁ Στυλιανὸς Πελεκανίδης καὶ ὁ Λίνος Πολίτης. Τοῦτος, ὁ χωρὶς διαγωνισμό, διορισμὸς στὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου ἔγινε δυνατὸς μὲ τὶς διατάξεις τῶν Ν.Δ. 1521/1942 καὶ 2151/1943. Ὁ Πολίτης τοποθετήθηκε στὴν Πάτρα, ἡ ὁποία μετὰ τὴ μετάθεση τοῦ Σταυρόπουλου τὸ '41 δὲν εἶχε Ἔφορο, ὁ Χατζιδάκης στὴν Α΄ Περιφέρεια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Ἀθηνῶν), ὁ Καλλιγᾶς στὴν Δ΄ Βυζαντινῶν (Πειραιῶς) καὶ ὁ Πελεκανίδης στὴ Β΄ Βυζαντινῶν (Θεσσαλονίκης). Τὸν Μάρτιο τοῦ 1943 τοποθετήθηκε ἐπίσης ὡς κλασικὸς Ἔφορος στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Κοτζιᾶ. Ἐπιμελητὴς ἐκεῖ ἦταν ὁ Χαράλαμπος Μακαρόνας. Τὸ 1944 πέθανε ὁ Χρῆστος Πέτρου.

Τὸ ζήτημα τῆς ὀλιγανθρωπίας τῆς Ὑπηρεσίας προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ Schönebeck, ὁ ὁποῖος ἔκαμε σχετικὲς ἐνέργειες πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο. Ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας μὲ ἔγγραφό του τῆς 27 Ἀπριλίου τοῦ 1942 ἀναγνωρίζει τὴν ὀρθότητα τῶν γερμανικῶν παρατηρήσεων καὶ ὑποδείξεων. Ὁ Schönebeck ἐπέμενε κυρίως στὸν διορισμό, στὴ Μακεδονία, Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν. Ὁ Νικόλαος Παπαδάκις, παλαιὸς Ἔφορος καὶ κατόπιν καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ὁμότιμος τότε, ἐκτελοῦσε καθήκοντα ἀναπληρωτῆ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων στὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας. Δὲν ἦταν ὅμως σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ πολλαπλασιασμένα προβλήματα μιᾶς τεράστιας περιοχῆς.

ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

Εἴδαμε πῶς ὁ Wrede δὲν ἀπελάθηκε κατὰ τὴν κήρυξη τοῦ ἑλληνογερμανικοῦ πολέμου καὶ ὅτι τὴν 27 Ἀπριλίου βρισκόταν στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ὑποδεχτῆ τοὺς συμπατριῶτες του ποὺ ἔμπαιναν κατακτητὲς στὴ χώρα, στὴν ὁποία εἶχε ἀφιερώσει τὴ ζωή του μελετώντας τὸ παρελθόν της, ζώντας ὅμως στὸ παρόν. Ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀσκεῖ τὰ ἴδια ἀρχαιολογικὰ καθήκοντα, ὅπως καὶ πρίν, χωρὶς φανερὴ ἐπέκταση τῶν ἁρμοδιοτήτων του. Ἡ κομματική του ἰδιότητα τὸν ἔκαμε σημαντικὸ παράγοντα ἀνάμεσα στοὺς Γερμανούς. Ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἰνστιτούτου συνεχίστηκε, ἰδιαίτερα στὴν Ὀλυμπία, ὅπου τὸν κύριο ρόλο εἶχε ὁ Emil Kunze, παλαιὸς φίλος Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, μὲ σύζυγο Ἑλληνίδα. Δὲν ἔπαγε νὰ μελετᾶ, προπάντων τὰ χαλκᾶ ἀρχαῖα τοῦ ἱεροῦ. Χρειάστηκε, ἐνῶ ἦσαν κρυμμένα, νὰ βγοῦν ἀπὸ τὶς κρύπτες τους, εἴτε γιὰ νὰ ἐλεγχθῆ ἡ κατάστασή τους, εἴτε γιὰ νὰ τὰ μελετήσει.

Στὴν Ὀλυμπία κατὰ τὴν Κατοχὴ ἐργάστηκε ἐπικεφαλῆς στρατιωτικοῦ τοπογραφικοῦ συνεργείου καὶ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἰνστιτούτου Hans Schleif, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε στενότατος συνεργάτης τοῦ Reichsführer SS Heinrich Himmler, τοῦ ἀρχηγοῦ δηλαδὴ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας (Schutzstaffel) τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας. Ὁ Himmler εἶχε ἱδρύσει τὸ 1935 τὴν ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Ahnenerbe (Προγονικὴ Κληρονομιὰ) καὶ αὐτῆς τῆς Ἑταιρείας ἀνώτατο στέλεχος ἦταν ὁ Schleif.

Μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου κατὰ τὸ διάστημα 1937-1944 ἦσαν οἱ Ὑποδιευθυντὲς Karl Kübler (1937-1944) καὶ Otto Walter (1939-1944) καὶ ὁ Διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Τμήματος Edmund Weigand (1942). Τὸ ὑπόλοιπο προσωπικὸ ἦσαν οἱ Ulf Jantzen (1937-1939), Ernst Homann-Wedeking (μέχρι τοῦ 1938), Frank Brommer (1938-1940), Kurt Gebauer (1939-1942), Hans Riemann (1937), Werner Peek (1940-1941), Herbert von Buttlar (1940-), Karl Arno Pfeiff (1942-1943) καὶ Kimon Grundmann (1941-1944). Ὁ Gebauer ἐργαζόταν στὸν Κεραμεικό. Τὸν βρίσκουμε ἀναμεμειγμένο στὴν ὑπόθεση τῆς ἀπώλειας τοῦ μελανόμορφου πήλινου πίνακα τοῦ ἐκεῖ μουσείου.

Παράλληλα πρὸς τὸ Ἰνστιτοῦτο, ποὺ τηροῦσε, κατὰ τὸ δυνατόν, τοὺς νόμους τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐργάστηκαν στὴν Ἑλ-

λάδα ἀρχαιολόγοι μὲ τὴν ὑποστήριξη ἢ τὴν προτροπὴ τῶν στρατηγῶν-διοικητῶν μεγάλων μονάδων. Στὴν Κρήτη ἔκαμαν ἀνασκαφὲς οἱ Jantzen, Drerup, Kirsten, Welter, Grundmann, Schörgendorfer. Στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Δρ Stössel, στὴν Παλατίτσα ὁ Δρ Exner, στὴ Λάρισα ὁ μηχανικός (Baurat) Kuthe. Μὲ τὴν ἐκεῖ ἀνασκαφή του καὶ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἐντεταλμένου Ἕλληνα Ἐπιμελητῆ Γεωργίου Μπακαλάκη νὰ τὴν παρακολουθήσει, συνδέεται καὶ ἡ ἀπώλεια χρυσοῦ στεφανιοῦ ποὺ εἶχε βρεθῆ σὲ τάφο. Ἀνασκαφὲς κοντὰ στὴ Χαλκίδα ἔκαμαν ὁ S. Lauffer καὶ ὁ R. Harder.

Στὴν Ἑλλάδα ἔδρασε κατὰ τὴν Κατοχὴ καὶ τὸ Ἵδρυμα τοῦ Alfred Rosenberg. Τὸ τμῆμα Προϊστορίας τοῦ Ἱδρύματος διηύθυνε ὁ Hans Reinerth, ὁ ὁποῖος ἔκαμε ἀνασκαφὲς κοντὰ στὸν

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν SS Heinrich Himmler, ἐμπρὸς μὲ τὰ γυαλιά, προσέρχεται στὴν Ἀκρόπολη, στὸ καθιερωμένο προσκύνημα.

Βόλο, σὲ προϊστορικὴ τούμπα. Γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ἱδρύματος, ἀνασκαφὲς στὴ Λακωνία ἔκαμε καὶ ὁ W. von Vacano. Ἐκπρόσωπος τοῦ Sonderkommando Rosenberg στὴν Ἑλλάδα ἦταν ὁ λοχαγὸς von Ingram, γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Schönebeck (Sonderkommando = Εἰδικὸ τμῆμα τῶν SS, μὲ ἀστυνομικὲς καὶ πολιτικὲς ἁρμοδιότητες σὲ κατεχόμενες περιοχές).

Μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου στρατεύτηκαν καὶ ὑπηρέτησαν στὴν Ἑλλάδα μὲ στολή, ὅπως ὁ Werner Peek, ὁ ὁποῖος δὲν παρέλειψε νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴν εἰδικότητά του, τὶς ἐπιγραφές, καὶ ὁ Frank Brommer, ὁ κατόπιν μελετητὴς τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ Παρθενῶνος. Ἐπιστρατευμένος μὲ βαθμὸ ὑπαξιωματικοῦ ἦταν ὁ Roland Hampe, μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ μὲ

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν SS Heinrich Himmler στὴν Ἀκρόπολη, παρακολουθεῖ μὲ προσοχὴ τὶς ἐξηγήσεις τοῦ συνοδοῦ του ἀξιωματικοῦ.

σύζυγο Ἑλληνίδα. Ὁ ἴδιος διηγεῖται πῶς ἀπέφυγε στὴν ἀρχὴ νὰ ἀποκαλύψει τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ γνώση ποὺ εἶχε τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Στὴν Ἑλλάδα βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ ὁ Gabriel Welter. Εἶχε κάμει πολυετεῖς ἀνασκαφὲς στὴν Αἴγινα καὶ μετὰ τὴν Κατοχὴ παρέμεινε στὴν Ἑλλάδα. Ἐναντίον του ἔγιναν ἀνακρίσεις γιὰ ἀφαίρεση ἀρχαίων.

Μορφωτικὸς Ἀκόλουθος στὴ Γερμανικὴ Πρεσβεία τῆς Ἀθήνας ἦταν ὁ ἀρχαιολόγος Erich Böhringer (†1971), φίλος τῶν νεανικῶν χρόνων τῶν δύο ἀδελφῶν Stauffenberg, τοῦ Alexander καὶ τοῦ Berthold. Ὁ Böhringer μετὰ τὸν πόλεμο διετέλεσε Διευθυντὴς τοῦ Κεντρικοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Βερολίνο.

Στὴ Μακεδονία βρισκόταν κατὰ τὴν Κατοχή, μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ, ὁ ἐπιγραφικὸς Günther Klaffenbach, ὁ ὁποῖος ὑπηρέτησε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Κοζάνη. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Schönebeck, ἄφησε ἀγαθὲς ἀναμνήσεις στοὺς ἐκεῖ Ἕλληνες ἀρχαιολόγους.

Θὰ φανῆ παράδοξο, ἀλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς οἱ Γερμανοὶ θέλησαν νὰ ἀρχίσουν μεγάλης ἔκτασης συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴ Δωδώνη. Τὸ αἴτημα τοῦ Ἰνστιτούτου διεβίβασε στὸ Ὑπουργεῖο ὁ Erich Böhringer στὶς 28 Σεπτεμβρίου 1941. Οἱ Γερμανοὶ ἐπικαλέστηκαν τὴν ἄδεια ποὺ τοὺς εἶχε δοθῆ πρὶν ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αὐτὴ ὅμως ἀτόνησε ἐξ αἰτίας τῶν τότε πολεμικῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καραπάνου, μὲ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη πρῶτα καὶ τὸν Δημήτριο Εὐαγγελίδη κατόπιν. Τὸ αἴτημα τῶν Γερμανῶν δὲν ἱκανοποιήθηκε, διότι φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἐπέμβαση τοῦ Emil Kunze, ἔπειτα ἀπὸ τὶς διαμαρτυρίες τῆς Ἑταιρείας.

ΟΙ ΙΤΑΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

Μὲ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος τὸ 1941 οἱ Γερμανοὶ παραχώρησαν στοὺς Βουλγάρους τὴν κυριαρχία στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, ἐκτὸς τοῦ ἐντελῶς πρὸς Ἀνατολὰς τμήματος. Στοὺς Ἰταλοὺς δόθηκε ἡ Ἤπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀττική, τὰ νησιὰ καὶ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς Κρήτης. Οἱ Γερμανοὶ κράτησαν στὴν κατοχή τους τὴ Δυτικὴ Μακεδονία (Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Θεσσαλονίκης-Αἰγαίου), τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Κρήτης (Φρούριο Κρήτης), τὴν Εὔβοια, τμῆμα τῆς Μείζονος Ἀθήνας, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν νησιῶν της (Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Νοτίου Ἑλλάδος).

Στὶς 8 Αὐγούστου 1941 ὁ Πληρεξούσιος τῆς Ἰταλίας στὴν Ἑλλάδα ἀνακοίνωσε ὅτι ἱδρύθηκε στὴν Ἀθήνα «εἰδικὴ Ὑπηρεσία ἔχουσα καὶ ἀποστολὴν τὸν χειρισμὸν τῶν ὑποθέσεων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν προστασία τῶν ἔργων τέχνης ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἰταλικῶν Στρατευμάτων Κατοχῆς κατεχομέναις ζώναις» (Servizio per i rapporti col Governo Greco inerenti alla protezione delle opere d'arte). Διευθυντής της ὁρίστηκε ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Luciano Laurenzi (1902-1966), ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε στρατιωτικὴ ἰδιότητα.

Τὰ προβλήματα μὲ τοὺς Ἰταλοὺς δὲν ὀφείλονταν στοὺς ἀρχαιολόγους ἀλλὰ στὰ στρατεύματά τους, στὰ πολεμικὰ ἔργα ποὺ ἔκαμαν καὶ στοὺς ἀξιωματικούς τους. Ἡ Ἀκρόπολη ἦταν αἰτία διαρκῶν προστριβῶν, γιὰ ὅσο χρόνο τὴν κατεῖχαν. Ἡ Ἐλευσίνα ἐπίσης δημιούργησε πολλὲς μέριμνες στὴν Ὑπηρεσία, τὰ Μέγαρα, καθὼς καὶ οἱ χῶροι καὶ τὰ μουσεῖα τῶν νησιῶν, τῆς Σάμου, Δήλου, Σίφνου, Κρήτης.

Στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1943 ἡ Ἰταλία συνθηκολόγησε μὲ τοὺς Συμμάχους καὶ ἡ ἰταλικὴ κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα πῆρε τέλος. Ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ ἐξακολούθησε νὰ λειτουργεῖ καὶ μόλις τὸν Μάιο τοῦ ἐπόμενου χρόνου τὸ προσωπικὸ τῆς Σχολῆς καὶ ὁ Διευθυντής της ἐγκαταλείπουν τὴν Ἑλλάδα.

Στὰ κατάλοιπα τοῦ Χρήστου Καρούζου σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Laurenzi, τῆς 12 Μαΐου, μὲ τὴν ὁποία ἀποχαιρετοῦσε τὸν Ἕλληνα Ἔφορο καὶ τοῦ ζητοῦσε τὴ συνδρομή του γιὰ τὴν προστασία τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἰταλικῆς Μορφώσεως:

> «Ἡ ἀναχώρησίς μας ἔχει ὁρισθῆ διὰ τὰς προσεχεῖς ἡμέρας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ποὺ ἐγὼ δὲν θὰ μπορέσω νὰ σᾶς ἰδῶ·

θέλω νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην γιὰ τὰ φιλικὰ καὶ συναδελφικὰ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα μοῦ ἐπεδείξατε εἰς αὐτὰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ προσφέρετε τὰ ἴδια αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ εἰς τοὺς ἄλλους συναδέλφους, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ μπορέσω νὰ ἐπισκεφθῶ. Σᾶς παρουσιάζω τώρα τοὺς δύο ἐντολοδόχους τῆς Β. Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἰταλικῆς Μορφώσεως Κ. Δαγατζίκα καὶ Π. Βγενᾶ, διὰ τοὺς ὁποίους παρέδωσα ἐμπιστευτικὰς ἐπιστολὰς παρὰ τοὺς συναδέλφους ἀρχαιολόγους. Γιὰ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα ποὺ εἰς ὑμᾶς ἐγὼ θαυμάζω, εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁπόταν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ὁμοῦ μετὰ τῶν συναδέλφων σας θὰ κάμετε ὅ,τι σᾶς εἶναι δυνατὸν γιὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀκινήτων καὶ τῶν περιεχομένων τῶν δύο Ἰνστιτούτων».

Ὅπως οἱ Γερμανοὶ μὲ τὴ Δωδώνη, καὶ οἱ Ἰταλοὶ ζήτησαν νὰ κάνουν συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴν Ἑλλάδα, στὴν ἑλληνικὴ ζώνη τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῆς Ἀθήνας. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασκαφῆς, διαμαρτυρήθηκε, ἀλλὰ ὅπως λέγει ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος (Πρακτ. Συμβ. Α΄ Ετ. 17 Ἰουνίου 1942), τὸ Ὑπουργεῖο «ἤχθη εἰς τὴν ἀνάγκην ὅπως παραχωρήσῃ τὴν ἄδειαν ἀνασκαφῆς». Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔγινε καὶ γιὰ χρηματικούς λόγους.

Τὸ ἐπίτιτλο εὐχαριστήριας ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Wrede τοῦ Δρος H. Reischle, ἀρχηγοῦ τῆς Ὀργάνωσης Ἀγροτῶν τοῦ Ράιχ.

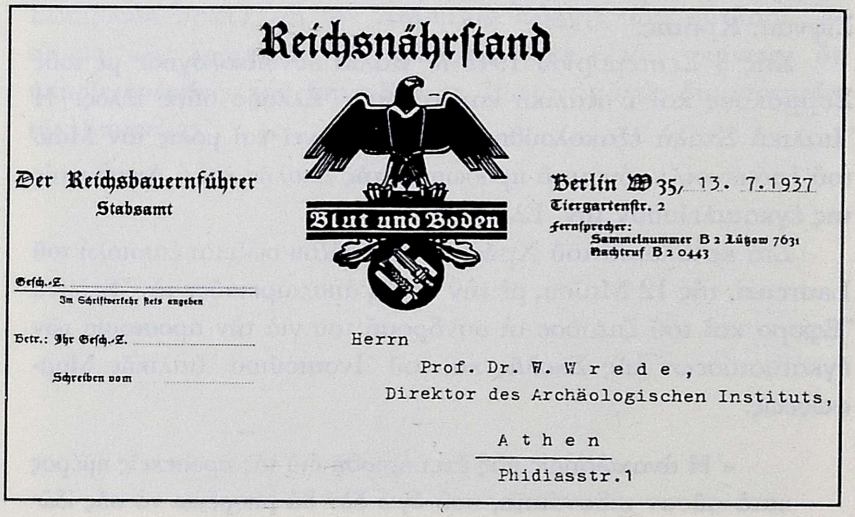

Reichsnährstand

Der Reichsbauernführer
Stabsamt

Blut und Boden

Berlin W 35, 13. 7.1937
Tiergartenstr. 2
Fernsprecher:
Sammelnummer B 2 Lützow 7631
Nachtruf B 2 0443

Gesch.-Z. .....
Im Schriftverkehr stets angeben

Betr.: Ihr Gesch.-Z. .....

Schreiben vom .....

Herrn
Prof. Dr. W. W r e d e ,
Direktor des Archäologischen Instituts,
A t h e n
Phidiasstr.1

ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Μὲ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα τὰ μουσεῖα της βρέθηκαν σχεδὸν ἄδεια, τουλάχιστον οἱ αἴθουσες ἔκθεσης. Πολλὰ ἀρχαῖα δὲν μπόρεσε ἡ Ὑπηρεσία νὰ τὰ τοποθετήσει σὲ κρύπτες καὶ τὰ προστάτευσε εἴτε μέσα στὶς αἴθουσες τῶν μουσείων εἴτε στὶς αὐλές, σκεπάζοντάς τα μὲ σακιὰ γεμάτα ἄμμο. Ἀπὸ τὰ τρία ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα τῆς Ἀθήνας, Κεραμεικοῦ, Ἀκροπόλεως, Ἐθνικό, τὸ πρῶτο ἄνοιξε πάλι ἔπειτα ἀπὸ ἀπαίτηση τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὶς μελέτες τους καὶ νὰ τὸ ἐπιδεικνύουν στὰ στρατεύματά τους ὡς ἔργο γερμανικό. Τὸ μουσεῖο εἶχε χτιστῆ μὲ δαπάνες γερμανικῆς ἑταιρείας καὶ εἶχε παραδοθῆ στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος τὴν Πέμπτη, 27 Ὀκτωβρίου 1938, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἑορτῶν τῶν 100 χρόνων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὸν πανηγυρικὸ λόγο ἐκ μέρους τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε ἐκφωνήσει ὁ Σπυρίδων Μαρινάτος.

Στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1941 ὁ Schönebeck ζήτησε ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλο μὲ ἔγγραφο νὰ ἀρχίσουν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἐνέργειες «διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀνασύστασις τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ, νὰ ἀνασκαφῶσι πάλιν τὰ ταφέντα γλυπτὰ καὶ νὰ ἐκτεθῶσιν χάριν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Δεξίλεω, ὅστις νὰ ἀντικατασταθῇ βραδύτερον δι' ἀντιγράφου. Τὸ ἔργον νὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως καὶ νὰ λήξῃ ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος. Ἐν ὀλίγοις, θὰ κάμωμεν ἐπιτροπὴν πληρεξούσιον νὰ ἀποκαλύψῃ ὅσα ἀρχαῖα ζητήσουν οἱ ἐνεργοῦντες τὰς ἀνασκαφὰς Γερμανοί, ἵνα ἀποκατασταθῇ τὸ Μουσεῖον». Τὸ κείμενο σὲ εἰσαγωγικὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ περίληψη τοῦ μακροῦ γερμανικοῦ ἐγγράφου, καμωμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κεραμόπουλο.

Τὸ ἄνοιγμα τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ εἶχε σύντομα δυσάρεστες συνέπειες. Τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς, 9 Νοεμβρίου 1941, κατὰ τὴ διάρκεια ξενάγησης Γερμανῶν ἀξιωματικῶν, κλάπηκε πήλινος μελανόμορφος πίνακας (677) ποὺ εἰκόνιζε πρόθεση νεκροῦ. Στὸ Μουσεῖο ξεναγοῦσε ὁ Kurt Gebauer (σκοτώθηκε τὸ 1942 σὲ ἀεροπορικὸ δυστύχημα), ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη στὸ Ὑπουργεῖο, «δὲν ἔκρινε σκόπιμον καὶ συναδελφικὸν οὐδὲ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου [δηλ. τὸν Μηλιάδη] νὰ εἰδοποιήσῃ δι' ἓν τόσον σοβαρὸν συμβάν». Ὑπῆρξε συνέχεια στὸ θέμα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

Ἀχρονολόγητο σημείωμα τοῦ Κεραμόπουλου μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐργάζονταν καὶ ἐνεργοῦσαν κατὰ τὴν Κατοχὴ οἱ Ἔφοροι καὶ οἱ Ἐπιμελητές:

«Ὅταν ἐκλάπη ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ ὁ πίναξ καὶ ὁ κ. Μηλιάδης κατήγγειλε τὴν κλοπὴν εἰς τὸν εἰσαγγελέα, τότε ὁ κ. Wrede ἦλθε μὲ τὸ κόκκινον αὐτοκίνητόν του εἰς τὸ σπίτι μου καὶ ἀγέλαστος καὶ ψυχρὸς ἐζήτησε νὰ ἀναστείλωμεν τὴν δικαστικὴν ἐνέργειαν. Ἐγὼ ἀπήντησα, ὅτι κανεὶς δὲν δύναται νὰ παρέμβῃ εἰς τὴν κίνησιν τῆς Δικαιοσύνης. ‘Ἀλλὰ τότε’, ἀπήντησε, ‘πρέπει νὰ γνωρίζητε, ὅτι ἡ Δικαστικὴ ἐξουσία σας θὰ προσβληθῇ καὶ θὰ ταπεινωθῇ’. ‘Πῶς;’ ἠρώτησα. ‘Θὰ καλέσῃ νὰ ἀνακρίνῃ Γερμανοὺς καὶ δὲν θὰ ὑπάγῃ κανείς. Τί θὰ τοὺς κάμῃ;’. ‘Δὲν ἠξεύρω’, ἀπήντησα, ‘ἀλλ’ ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ἀναμιχθῶ’».

Ὁ Schönebeck ἦταν δραστήριος καὶ ἐπίμονος. Ἦδη ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1941 εἶχε ζητήσει τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου· συγκροτήθηκε ἐπιτροπὴ μελέτης τοῦ ζητήματος ἀπὸ τὸν ἀκόμη Ἔφορο Γλυπτῶν τοῦ μουσείου Γιάννη Μηλιάδη καὶ τὸν Kraiker, συντάχθηκε μάλιστα καὶ ὁ κατάλογος τῶν γλυπτῶν τῶν

Καταυλισμὸς γερμανικοῦ στρατιωτικοῦ τμήματος ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Ἀκροπόλεως. Μικρὰ παιδιὰ περιτριγυρίζουν τοὺς στρατιῶτες μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποσπάσουν κάποιο φαγώσιμο.

«δυναμένων νὰ ἐκτεθοῦν προχείρως». Ἦσαν ἑκατὸν τρία, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ τρία μεγάλα χάλκινα, ὁ Ποσειδῶν τοῦ Ἀρτεμισίου, ὁ Ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων καὶ ὁ Ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος. Οἱ δυσκολίες ὅμως ποὺ παρουσιάστηκαν ὑπῆρξαν τόσο μεγάλες —εὕρεση πίστωσης, μεταφορικῶν μέσων, ἐπισκευὴ μουσείου—, ὥστε αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία τῶν Γερμανῶν δὲν ἱκανοποιήθηκε.

Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ὡς κτίριο εἶχε καὶ αὐτὸ τὶς περιπέτειές του. Εὐθὺς μὲ τὴν ἔναρξη τῆς Κατοχῆς στεγάστηκαν σ' αὐτὸ διάφορες Ὑπηρεσίες. Στὸ παλαιὸ συγκρότημα, δεξιὰ τῶν προπυλαίων, ἐγκαταστάθηκε τὸ Κεντρικὸ Ταχυδρομεῖο· στὸ κεντρικὸ τμῆμα ἡ Κρατικὴ Ὀρχήστρα. Σὲ ἄλλους χώρους τοῦ ἴδιου κτιρίου μέρος τῆς Ὑγειονομικῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὴ φροντίδα καὶ τὴν ἐπίβλεψη γυναικῶν.

Τὸ ὑπόγειο τῆς ὁδοῦ Μπουμπουλίνας τοῦ νέου κτιρίου εἶχε γίνει καταφύγιο τῶν κατοίκων τῆς γειτονιᾶς. Σὲ χώρους τοῦ ἴδιου συγκροτήματος φυλάγονταν τὰ κειμήλια τοῦ Ἐθνολογικοῦ Μουσείου, πίνακες τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης καὶ τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Στὶς σημερινὲς αἴθουσες ἔκθεσης τῶν ἀγγείων μετακόμισε ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ σὲ

Σχεδὸν ὅλοι οἱ Γερμανοὶ στρατιωτικοὶ διέθεταν τὶς φημισμένες γερμανικὲς φωτογραφικὲς μηχανές, μὲ τὶς ὁποῖες ἀποτύπωναν ἀπόψεις τῶν μνημείων καὶ τοῦ τόπου. Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ἦσαν ἡ κύρια φωτογραφική τους προτίμηση.

ἄλλους χώρους στεγάστηκε τὸ Ὑπουργεῖο Προνοίας, τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἡ Ἐπιθεώρηση Ἰδιωτικῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ οἱ Ἀγορανομικοὶ Ἀνακριτές. Στὰ ὑπόγεια τοῦ νέου κτιρίου ἐπίσης ἑτοιμαζόταν τὸ συσσίτιο τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων, τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν λογοτεχνῶν. Γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ συσσιτίου τῶν ἀρχαιολόγων ὑπῆρχε εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐφόρων.

Ἡ Ἀκρόπολη ὑπῆρξε ὁ χῶρος ὅπου, χωρὶς σοβαρὲς βλάβες τῶν μνημείων, ἐκδηλώθηκε σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση ἡ αὐθαιρεσία τῶν κατακτητῶν. Πλῆθος μικρῶν ζημιῶν καταγγέλλονταν σχεδὸν καθημερινὰ ἀπὸ τὸν Μηλιάδη, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ οἱαδήποτε θεραπεία, εἴτε ἀπὸ τὸ ἐντελῶς ἀνίσχυρο Ὑπουργεῖο εἴτε ἀπὸ τὶς ἁρμόδιες γερμανοϊταλικὲς Ὑπηρεσίες. Οἱ Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοί, στρατιῶτες καὶ ἀξιωματικοί, βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ κάθε δυνατότητα ἐλέγχου τους. Ἐπειδὴ εἶχε θεωρηθῆ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μνημεῖο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὅλοι οἱ ξένοι στρατιωτικοὶ τὴ θεωροῦσαν ὡς τὸν τόπο ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπισκεφθοῦν καὶ νὰ φωτογραφίσουν. Ἐπειδὴ

Ἡ φωτογράφιση στὸ Ἐρέχθειο ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐπίσκεψης τῶν στρατιωτῶν τῶν κατακτητῶν.

ὅμως ἀποτελοῦσε, μαζὶ μὲ τὸν Λυκαβηττό, ὑψηλὸ σημεῖο τῆς πόλης, ἦταν καὶ τόπος ἰδανικὸς γιὰ ἐγκατάσταση ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων καὶ προβολέων.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 οἱ Γερμανοὶ τοποθέτησαν ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα στὴν Ἀκρόπολη. Ἀπομακρύνθηκαν μετὰ ἀπὸ ἔντονες διαμαρτυρίες τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν. Τὸν ἑπόμενο μήνα, στὶς 30 Αὐγούστου, Ἰταλοὶ στρατιῶτες μετέφεραν στὸν Βράχο ὅλμους, πυροβόλα καὶ πυρομαχικά, χωρὶς νὰ κάμουν μόνιμες ἐγκαταστάσεις, γιατὶ ἔπειτα ἀπὸ λίγες ὧρες ἀποχώρησαν. Νέα ἔλευση Ἰταλῶν, περίπου ἑκατὸν πενήντα στρατιωτῶν μὲ βαρὺ ὁπλισμό, ὅλμους καὶ πυροβόλα, στὶς 2 Ὀκτωβρίου τοῦ 1941 εἶχε μονιμότερο χαρακτήρα, γιατὶ παρέμειναν ἐκεῖ ἕως τὶς 5 Ὀκτωβρίου. Κατὰ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ κατασκευάστηκαν καὶ τσιμεντένιες βάσεις γιὰ τοὺς προβολεῖς. Κατὰ τὶς μαρτυρίες ποὺ σώζονται, οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ καὶ οἱ ἐγκαταστάσεις τους ἀπομακρύνθηκαν ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1942.

Γερμανικὰ ἅρματα μάχης ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὴ διάρκεια στρατιωτικῆς ἄσκησης.

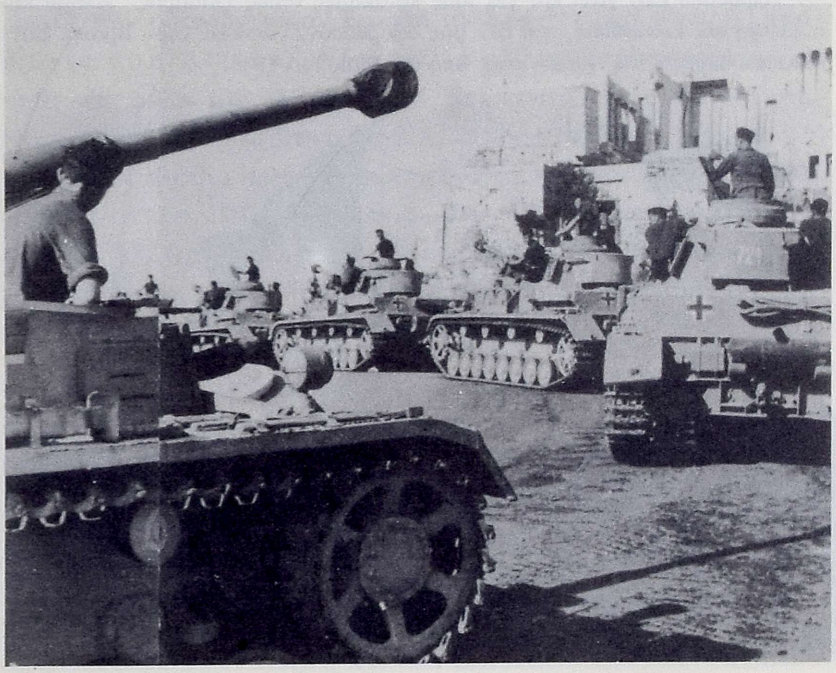

Ἡ μόνιμη παραμονὴ στρατιωτικῶν στὴν Ἀκρόπολη εἶχε γενικότερες δυσμενεῖς συνέπειες γιὰ τὰ μνημεῖα. Οἱ Ἰταλοὶ πρῶτοι πρῶτοι κατέλαβαν τὸ μουσεῖο καὶ ἀφοῦ ἐρεύνησαν τὸ γραφεῖο τοῦ Διευθυντῆ (22 Ἰανουαρίου 1942), ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτό. Στὶς αἴθουσες τῶν ἀρχαϊκῶν ἀετωμάτων ἐγκατέστησαν τὸ πλυντήριό τους καὶ τὸ μαγειρεῖο καὶ τὸ ὑπόλοιπο μουσεῖο μεταβλήθηκε σὲ στρατώνα. Ὁ Βράχος ἔγινε στρατιωτικὴ περιοχή, ὅπου οἱ στρατιῶτες χρησιμοποιοῦσαν τὰ πολεμικὰ μηχανήματα χωρὶς φροντίδα γιὰ τὸν τόπο. Ἄναβαν φωτιὲς γιὰ τὸ πρόχειρο φαγητό τους, βρώμιζαν τὰ μνημεῖα μὲ βενζίνες, πετρέλαια καὶ μηχανέλαια καί, ὅπως ἦταν φυσικό, μεταχειρίζονταν τὰ ἀπόμερα σημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως γιὰ ἀποχωρητήρια. Μαρτυρεῖται μάλιστα πὼς οὔτε ὁ Παρθενώνας οὔτε τὰ Προπύλαια γλύτωσαν ἀπὸ τὴ χρήση αὐτή. Στοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους φοβερὴ ἐντύπωση ἔκαμε ἡ φωτογράφιση Ἰταλῶν στρατιωτῶν ἀγκαλιὰ μὲ τὶς Κόρες τοῦ Ἐρεχθείου· ἀκόμη φοβερότερη, ὅτι στὴν Ἀκρόπολη σύχναζαν καὶ οἱ ἐρωτικοὶ σύντροφοι τῶν Ἰταλῶν. Δὲν παράλειψαν ἀκόμη οἱ ἴδιοι νὰ θραύουν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη γιὰ ἀπόσπαση ἀναμνηστικῶν κομματιῶν ἢ νὰ χαράζουν τὰ ὀνόματά τους στὰ μάρμαρα τῶν μνημείων.

Ἡ Ἀκρόπολη ἔχει γίνει καὶ γιὰ τοὺς κατακτητὲς τόπος ἐπίσημος. Ἀκόμη καὶ τελετουργικὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ δὲν μᾶς ἀφοροῦσαν, γίνονταν στὸν Βράχο. Στὴν ἐδῶ εἰκόνα τελετὴ τῶν Ἰταλῶν πρὶν ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1943.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Schönebeck, μία ἀπὸ τὶς πρῶτες του φροντίδες ἦταν ἡ σύνταξη καὶ κυκλοφορία σύντομων ἀρχαιολογικῶν ὁδηγῶν γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας καὶ τὰ σπουδαιότερα τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδος, γιὰ χρήση τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν. Ἡ πρωτοβουλία ἦταν καθαρὰ δική του, ὅπως καὶ ἡ πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου. Βοηθήθηκε ἀπὸ ἐξέχοντες ἀρχαιολόγους τῆς ἐποχῆς καὶ τὸ κύριο βάρος τῆς συγγραφῆς εἶχαν οἱ Ernst Kirsten καὶ Wilhelm Kraiker. Οἱ ὁδηγοὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 4 ἕως 8 σελίδες μεγάλου σχήματος (21.5×29 ἑκ.), σὲ δημοσιογραφικὸ χαρτὶ τῆς χειρότερης ποιότητας, ποὺ σήμερα ἔχει γίνει σχεδὸν καφετὶ καὶ θρυμματίζεται.

Ἡ ἔκδοση καὶ ἡ ἐκτύπωση γινόταν στὴν Ἀθήνα: «Herausgegeben von Militärbefehlshaber Griechenland, Referat Kunstschutz. Druckerei 'Hestia', Meissner und Co., Hippokratus 13, Athen». Τυπώθηκαν, ὅσο γνωρίζω, εἴκοσι ἕνα τεύχη, ὅπως ἀναλυτικὰ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ὁποῖος ἔχει συνταχθῆ ἀπὸ ἕναν ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς ποὺ μνημονεύονται σ' αὐτόν. Ἐκτὸς τῶν ὁδηγῶν εἶχαν ἐκδοθῆ τὰ Stadtplan von Athen-Karte von Attika, σὲ ἕνα φύλλο μὲ λεπτομερὲς ὑπόμνημα ὡς πρὸς τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας, καὶ Strassenkarte Griechenland 1:600.000 (G. Freytg und A. G. Berndt, Wien 1941).

Τὰ φυλλάδια ποὺ ἐκδόθηκαν διαδοχικὰ εἶχαν τὸν γενικὸ τίτλο Merkblätter für den deutschen Soldaten an den geschichtlichen Stätten Griechenlands (Σημειώσεις περὶ τῶν ἱστορικῶν τόπων τῆς Ἑλλάδος γιὰ τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες). Οἱ τίτλοι καὶ οἱ συγγραφεῖς εἶναι τοῦτοι:

1. Die Akropolis von Athen, τοῦ Gabriel Welter. Ἔγιναν πέντε ἐκδόσεις σὲ 75.000 ἀντίτυπα. Ἡ τελευταία εἶναι τῆς 29 Ἰουλίου 1944.

2. Die Stadt Athen, σὲ δύο ἐκδόσεις καὶ σὲ 10.600 ἀντίτυπα.

2.1. Die Bauten der Griechen und Römer, τοῦ Wilhelm Kraiker, σὲ τέσσερις ἐκδόσεις καὶ σὲ 50.600 ἀντίτυπα.

2.2. Die Gräberstadt, τοῦ Wilhelm Kraiker, σὲ 15.000 ἀντίτυπα.

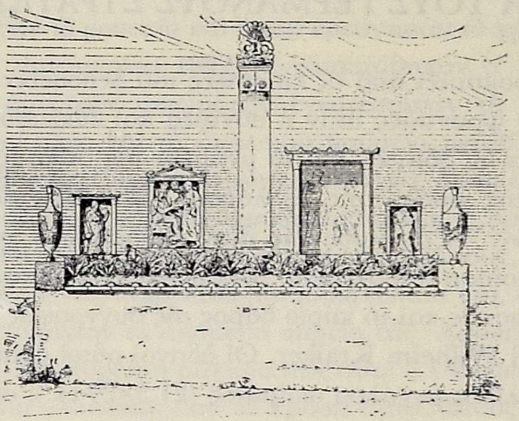

Merkblätter

für den deutschen Soldaten an den geschichtlichen Stätten Griechenlands

2. Die Stadt Athen.

(3. Auflage)

2. Teil.

Die Gräberstadt.

Nach uraltem Brauch wurden die Toten im Altertum vor den Mauern der Stadt begraben. Hier lagen die Ahnen, deren Namen die Familien durch die Geschlechter und Jahrhunderte bewahrten, und die bis zu dem Stammvater der Sippe in die Urzeit der Sage reichten. Der Boden war durch sie geheiligt, Grabmäler und kleine Heiligtümer kündeten davon. Als die Griechen sich den Persern stellten, kämpften sie, wie der Dichter Aischylos sagt, nicht nur für ihr Vaterland, für Weib und Kind und die Tempel der Götter, sondern auch für ihrer Väter Gräber.

Ursprünglich weit draußen vor der Siedlung angelegt, rückten diese Gräberbezirke durch die Ausdehnung der Stadt immer näher an deren Grenze, bis sie als «Gräberstadt» unmittelbar vor dem Mauerring an allen Zugängen lagen, die zu ihren Toren führten. Herkömmlicher Brauch und mancherlei Glauben führten dazu, bestimmte Gebiete immer mehr zu bevorzugen. In ihnen bestatteten dann vor allem die angesehensten Familien ihre Toten, sodaß schließlich

Ἡ πρώτη σελίδα ἀπὸ τὶς «Σημειώσεις» γιὰ τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες. Τεῦχος *Ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν* (3η ἔκδοση), Μέρος 2. «Ἡ νεκρόπολη».

3. Eleusis, τῶν Otto Walter καὶ Ernst Kirsten, σὲ πέντε ἐκδόσεις καὶ σὲ 51.000 ἀντίτυπα. Ἡ τελευταία ἔκδοση ἔγινε τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1944.

4. Sounion und Rhamnus, τοῦ Walther Wrede. Στὴ δεύτερη ἔκδοση ἔφερε τὸν τίτλο Die attischen Grenzfestungen. Καὶ οἱ δύο τυπώθηκαν σὲ 13.000 ἀντίτυπα.

5. Der Inselstaat Aigina, τοῦ Gabriel Welter, σὲ τρεῖς ἐκδόσεις καὶ σὲ 18.000 ἀντίτυπα.

6. Korinth. Οἱ τρεῖς πρῶτες ἐκδόσεις ἦσαν κείμενο τοῦ Kurt Gebauer. Ἡ τέταρτη, μὲ τὸν τίτλο Korinth und Sikyon, ἦταν τοῦ Kirsten. Καὶ οἱ τέσσερις τυπώθηκαν σὲ 28.000 ἀντίτυπα.

7. Die Burgen von Mykene und Tiryns, τῶν Hans Ulrich von Schönebeck, Kurt Gebauer καὶ Ernst Kirsten, σὲ τρεῖς ἐκδόσεις καὶ σὲ 23.000 ἀντίτυπα.

8. Kaisariani und Daphni, τοῦ Karl Maria Schneider, σὲ δύο ἐκδόσεις καὶ σὲ 13.000 ἀντίτυπα. Ἡ τρίτη ἔκδοση, μὲ κείμενο τοῦ Kirsten, τυπώθηκε σὲ 5.000 ἀντίτυπα.

9. Die drei Schlachten von Marathon, Thermopylae und Salamis, τοῦ Hans Ulrich von Schönebeck, σὲ 5.000 ἀντίτυπα. Ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ Kirsten εἶχε τὸν τίτλο Drei Schlachten der Perserkriege καὶ τυπώθηκε σὲ 20.000 ἀντίτυπα.

10. Delphi, τοῦ Otto Walter, σὲ τρεῖς ἐκδόσεις καὶ σὲ 18.000 ἀντίτυπα.

11/12. Kreta, τοῦ Hans Ulrich von Schönebeck, σὲ τρεῖς ἐκδόσεις καὶ σὲ 28.000 ἀντίτυπα. Ἡ τέταρτη ἔκδοση τοῦ Kirsten εἶχε ἀριθμὸ 11 καὶ τὸν τίτλο Die minoischen Paläste auf Kreta καὶ τυπώθηκε σὲ 5.000 ἀντίτυπα.

12. Das Asklepiosheiligtum von Epidauros, τοῦ Ernst Kirsten, σὲ 3.000 ἀντίτυπα.

13. Saloniki, τοῦ Hans Ulrich von Schönebeck, σὲ τρεῖς ἐκδόσεις καὶ σὲ 35.000 ἀντίτυπα.

14. Olympia, τοῦ Hans Weber, σὲ 10.000 ἀντίτυπα.

15. Aus Griechenlands Geschichte, τοῦ Ernst Kirsten, σὲ 3.000 ἀντίτυπα.

16. Aus der Erdgeschichte Griechenlands, τοῦ Hamm, σὲ 3.000 ἀντίτυπα.

17. Die griechische Landschaft, τοῦ Ernst Kirsten, σὲ 7.000 ἀντίτυπα.

18. Auf griechischen Bahnen und Strassen, τοῦ Ernst Kirsten, σὲ 7.000 ἀντίτυπα.

19. Die Argolis, τῶν Wilhelm Kraiker καὶ Ernst Kirsten, σὲ 5.000 ἀντίτυπα.

20. Rhodos, τοῦ Ernst Kirsten, σὲ 15.000 ἀντίτυπα.

Συνολικὰ τυπώθηκαν 466.200 ἀντίτυπα. Ἐλάχιστα σώζονται, καὶ ὄχι σὲ πλήρεις σειρές. Τυπώθηκε ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα ἕνα φυλλάδιο γιὰ τὰ γερμανικὰ στρατεύματα τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς, μὲ τὸν ἀριθμὸ 21 καὶ τίτλο Europas Front in Nordafrika.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς «Σημειώσεις», ἐκδόθηκαν γιὰ τὴ χρήση τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ὁ τόμος Hellas, Bilder zur Kultur des Griechentums, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Schönebeck καὶ τοῦ Kraiker (August Hopfer Verlag-Burg B.M. 1943). Περιεῖχε συνεργασίες τῶν καλύτερων Γερμανῶν ἀρχαιολόγων (Wrede, Baxa, Herter, Müller, Kirsten, Walter, Weickert, Rumpf, Weber, Rodenwaldt, Buschor, Kraiker, Schneider) καὶ τὴ μετάφραση (verdeutscht) τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους ἀπὸ τὸν Schadewaldt. Γιὰ τὴν Πελοπόννησο ἐκδόθηκε ἰδιαίτερος τόμος Der Peloponnes (Athen 1944). Τὸ βιβλίο ἦταν γραμμένο, ὅπως λέγεται στὸ ἐσώφυλλο, «Von Soldaten für Soldaten»! Οἱ συντάκτες ἦσαν δόκιμοι ἐπιστήμονες.

Τὰ φυλλάδια ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω ἀποτέλεσαν τὸν πυρήνα τοῦ διάσημου γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὁδηγοῦ τῆς Ἑλλάδος Griechenlandkunde, τῶν Kirsten καὶ Kraiker· κυκλοφόρησε τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὸν πόλεμο καὶ ἔχει κάνει πολλὲς ἐκδόσεις.

ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ

Σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς «Σημειώσεις» γιὰ τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες ὑπάρχουν, στὸ ἄνω καὶ κάτω περιθώριο, φράσεις μὲ τὶς ὁποῖες τονίζεται ἡ σημασία τῶν ἀρχαιοτήτων ἢ δίνονται συμβουλὲς γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ζημιῶν καὶ φθορῶν. Παρατίθεται τὸ γερμανικὸ κείμενο καὶ ἡ μετάφραση στὰ ἑλληνικά.

2. Die Stadt Athen

Soldaten, achtet die Ruinenstätten, welche Jahrtausende überdauert haben und weitere Jahrtausende überdauern sollen.

Στρατιῶτες, προσέχετε τοὺς ἀρχαίους χώρους, οἱ ὁποῖοι ἐπιβίωσαν ἐπὶ χιλιετίες, καὶ πρέπει νὰ ἐπιβιώσουν καὶ στὸ μέλλον ἐπίσης ἐπὶ χιλιετίες.

Wer mutwillig antike Ruinen einreisst und Steine verschleppt, vergeht sich an altem Kulturgut und macht sich strafbar!

Ὅποιος ἐκ προθέσεως καταστρέφει ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ μετακινεῖ λίθους, ἐπεμβαίνει σὲ κατάλοιπα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ ἐκτίθεται ἐνδεχομένως σὲ τιμωρία!

3. Eleusis

Die Ruinenstätten Griechenlands stehen unter dem Schutze der deutschen Wehrmacht.

Οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς Ἑλλάδος βρίσκονται ὑπὸ τὴν προστασία τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων.

Der deutsche Soldat verhält sich auch an solchen Stätten achtsam und vorsichtig, um nichts zu beschädigen.

Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης συμπεριφέρεται προσεκτικὰ καὶ σὲ αὐτοὺς τοὺς χώρους, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν προκαλέσει φθορές.

4. Sounion und Rhamnus

Wer seinen Namen in den Marmor kratzt, verschandelt das Zeugnis einer grossen Vergangenheit.

Befehlshaber Suedgriechenland

O. U., den 5 Januar 1942

Alle Besucher deutscher Nationalitaet der Ausgrabungsstaetten in Griechenland sind gehalten, folgende Weisungen zum Schutze der Kunstdenkmaeler einzuhalten.

1. Es ist strengstens untersagt, irgendwelche antiken Stuecke aus Marmor oder anderem Material mitzunehmen, auch wenn sie unverziert und damit wertlos erscheinen.
2. Es ist untersagt, an antiken Bauteilen, Steinen usw. Inschriften aufzuschreiben oder einzukratzen.
3. Aus Gruenden eines wirksamen Schutzes der antiken Kunstwerke und Bauten sind die Besucher verpflichtet, die Oeffnungszeiten genau einzuhalten.
4. Wehrmachtsangestellte oder im Reichsdienst stehende Deutsche, die die Ausgrabungsstaeten ausserhalb der ueblichen Oeffnungszeiten besuchen wollen, muessen sich gegenueber den Waechtern des griechischen Denkmaldienstes ausweisen.

Fuer den Befehlshaber Suedgriechenland
Der Chef des Stabes
m.d.W.d.G.b.
gez. Weygeldt
Oberleutnant i. Genst.

Μονόφυλλο ποὺ μοιραζόταν στοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες κατὰ τὴν ἐπίσκεψή τους σὲ μουσεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὺς χώρους.

Ὅλοι οἱ ἐπισκέπτες γερμανικῆς ἐθνικότητας τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων στὴν Ἑλλάδα
εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τηροῦν τὶς ἀκόλουθες ὁδηγίες
γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων.

1. Ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα νὰ παίρνει κανεὶς μαζί του ὁποιαδήποτε κομμάτια ἀπὸ μάρμαρο ἢ ἀπὸ ἄλλο ὑλικό, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι ἀδιακόσμητα καὶ φαίνονται γι' αὐτὸ ἄνευ ἀξίας.

2. Ἀπαγορεύεται νὰ γράφονται ἢ νὰ χαράζονται ἐπιγραφὲς σὲ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, λίθους κλπ.

3. Γιὰ λόγους ἀποτελεσματικῆς προστασίας τῶν ἀρχαίων ἔργων τέχνης καὶ κτιρίων, ὑποχρεοῦνται οἱ ἐπισκέπτες νὰ τηροῦν ἀκριβῶς τὸ ὡράριο λειτουργίας.

4. Μέλη τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ἢ Γερμανοὶ στὴν ὑπηρεσία τοῦ κόμματος, ποὺ θέλουν νὰ ἐπισκεφθοῦν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους ἐκτὸς τοῦ ὡραρίου λειτουργίας, πρέπει νὰ δείχνουν τὰ πιστοποιητικά τους στοὺς φύλακες τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἀθήνα, χειμώνας τοῦ 1941.
Ἕνα παιδάκι,
ὁ σκελετός του,
ντυμένο
τὰ παράξενα ροῦχα του.
Θύμα τῆς ναζιστικῆς ἁρπαγῆς
ἢ τοῦ λεγόμενου
ἀγγλικοῦ ἀποκλεισμοῦ;

HQ LAND FORCES GREECE

PRESERVATION OF ANTIQUITIES

1. No pieces of stone or other material (however small and valueless they may appear to be) may be removed from any archaeological site.

2. The scratching of names, or writing on ancient monuments, is strictly forbidden.

3. The hours of opening and closing, where in force, will be respected.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΧΕΡΣΑΙΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

1. Θραύσματα λίθων ἢ ἀπὸ ἄλλο ὑλικό (ὁσοδήποτε μικρὰ καὶ χωρὶς ἀξία καὶ ἐὰν φαίνεται ὅτι εἶναι) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ οἱονδήποτε ἀρχαιολογικὸ χῶρο.

2. Ἡ χάραξη ὀνομάτων, ἢ τὸ γράψιμο ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἀπαγορεύεται αὐστηρά.

3. Οἱ ὧρες ἀνοίγματος καὶ κλεισίματος [τῶν χώρων καὶ τῶν μουσείων], ὅπου ὁρίζονται, πρέπει νὰ τηροῦνται.

Ὅποιος χαράζει τὸ ὄνομά του στὸ μάρμαρο, παραμορφώνει τὴ μαρτυρία ἑνὸς μεγάλου παρελθόντος.

5. Der Inselstaat Aigina

Kunst und Kultur des Griechentums sind erschlossen und lebendig durch Tatkraft und Geist deutscher Männer.

Ἡ τέχνη καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ περιλαμβάνονται καὶ ζοῦν στὴ δημιουργικὴ δύναμη καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Γερμανῶν ἀνδρῶν.

Jeder von Euch hat daran Anteil, hat aber auch die Pflicht, die Denkmäler vor Schaden zu bewahren.

Τὰ μνημεῖα ἀνήκουν σὲ ὅλους σας, καὶ ὅλοι σας ἔχετε καὶ τὸ καθῆκον νὰ τὰ προστατεύετε ἀπὸ τὶς φθορές.

6. Korinth

Die Ausgrabung und das amerikanische Grabungshaus stehen unter dem Schutz der deutschen Wehrmacht.

Ἡ ἀνασκαφὴ καὶ τὸ σπίτι τῆς ἀμερικανικῆς ἀνασκαφῆς βρίσκονται ὑπὸ τὴν προστασία τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων.

8. Kaisariani und Daphni

Auch wenn sie nicht mehr als Kirche dienen, verlangen Gotteshäuser Achtung und Sauberkeit.

Οἱ οἶκοι τοῦ θεοῦ ἀπαιτοῦν προσοχὴ καὶ τήρηση τῆς καθαριότητας, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν λειτουργοῦν πιὰ ὡς ἐκκλησίες.

Tretet in der Apsis griechischer Kirchen nicht vor den Altar.

Στὸ ἱερὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν, μὴν πηγαίνετε ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα.

9. Die drei Schlachten Marathon, Thermopylae und Salamis

Wer kunstvoll ausgearbeitete Marmorverzierungen grosser Kunststätten beschädigt, schädigt das Ansehen der Armee und wird entsprechend bestraft.

Ὅποιος καταστρέφει τὴν καλλιτεχνικὴ διακόσμηση τῶν μαρμάρων τῶν μεγάλων ἀρχαιολογικῶν χώρων, βλάπτει τὴν ὑπόληψη τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ θὰ τιμωρηθῆ ἀναλόγως.

Urinieren an Marmorsäulen verdirbt den Marmor, hat Beschädigungen der Kunstwerke zur Folge und ist eine Disziplinlosigkeit.

Τὸ οὐρεῖν στοὺς μαρμάρινους κίονες διαβρώνει τὸ μάρμαρο, ἔχει ὡς συνέπεια τὴ φθορὰ τῶν ἔργων τέχνης καὶ ἀποτελεῖ πράξη ἀπειθαρχίας.

10. Delphi

Bewegt Euch vorsichtig zwischen den Ruinen und Steinen, die ein bleibendes Zeugnis grosser Zeiten sind!

Νὰ κινεῖστε προσεκτικὰ ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια καὶ τοὺς λίθους, ποὺ εἶναι κατάλοιπα μεγάλων ἐποχῶν!

Jedes Schreiben oder Einritzen von Namen auf den Steinen verdirbt ein wertvolles Gut!

Κάθε ἀναγραφὴ ἢ χάραξη ὀνομάτων στοὺς λίθους καταστρέφει ἕνα πολύτιμο ἀγαθό!

11/12. Kreta

Die Ruinen Kretas sind Zeugnisse einer hohen Kultur auf europäischem Boden im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.

Τὰ ἀρχαῖα τῆς Κρήτης ἀποτελοῦν μαρτυρία ἑνὸς ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ σὲ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος κατὰ τὴν 3η καὶ 2η χιλιετία π.Χ.

Wer sie achtet, achtet unsere europäische Vorzeit, wer sie stört, missachtet unsere Vergangenheit.

Ὅποιος τὰ προσέχει, προσέχει τὴν εὐρωπαϊκὴ προϊστορία, ὅποιος τὰ καταστρέφει, περιφρονεῖ τὸ παρελθόν μας.

Steine sind Zeugnisse der Geschichte, wenn sie im Verband grosser Ruinenstätten stehen.

Οἱ λίθοι εἶναι ἱστορικὲς μαρτυρίες, ὅταν ἀνήκουν σὲ σημαντικοὺς ἀρχαίους χώρους.

Sie sind sinnlos, reisst man sie aus ihrem alten Zusammenhang.

Χάνουν τὸ νόημά τους, ἂν μετακινηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχαία θέση τους.

ΟΙ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Ὁ πόλεμος τοῦ '40, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο, ἔχει τὴ διαφορὰ πὼς οἱ ἀντίπαλοί μας, καὶ προσωρινὰ νικητές, μπῆκαν στὴ χώρα μας ὡς κατακτητὲς καὶ ἔμειναν ἐπὶ χρόνια. Ἡ σύγκρουση ὄχι μόνο συνεχίστηκε μὲ τὴν Ἀντίσταση, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τομέα, ὅπου λίγο-πολὺ ἦταν ἀπρόσωπη, στὸν κοινωνικό. Βεβαίως ὑπῆρξαν συνεργάτες τῶν κατακτητῶν, μαυραγορίτες, δοσίλογοι, προδότες· πενήντα χρόνια μετὰ οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν τὸ αἴσθημα τῆς ἀπέχθειας. Ἡ κοινωνικὴ διάσταση τῆς σύγκρουσης φαίνεται ἔντονα στοὺς ἀρχαιολόγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ξένων καὶ Ἑλλήνων, ὑπῆρχαν στενὲς ἐπαγγελματικὲς σχέσεις ποὺ γίνονταν φιλικές.

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ὅλοι οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ζοῦν καὶ ἐργάζονται στὴν Ἑλλάδα ἔχοντας μιὰν ἄγραφη ὑποχρέωση: τῆς τήρησης τῶν πανάρχαιων ἑλληνικῶν κανόνων τῆς φιλοξενίας. Αὐτοί, οἱ ξένοι, δὲν εἶναι ἔμποροι ἢ μισθωτοὶ μιᾶς ἐπιχείρησης, ἀλλὰ ἐπιστήμονες μὲ εὐγενεῖς ἐπιδιώξεις. Πάντα λοιπὸν περιμένουμε ἡ συμπεριφορά τους ἀπέναντί μας, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα

Πειραϊκὴ χερσόνησος. Βάση παράκτιου γερμανικοῦ πυροβόλου ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ Κόνωνος.

ἢ ἀλλοῦ, νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τοὺς κανόνες τῆς φιλοξενίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐπιστήμης ποὺ ἀσκοῦν.

Οἱ ἄγραφοι κανόνες τῆς φιλοξενίας παραβιάστηκαν ἀπὸ Ἰταλοὺς καὶ Γερμανοὺς καὶ οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι θεώρησαν τοὺς πρώην φίλους τους ἐχθρούς. Ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν κατὰ τὴν Κατοχὴ τὸ Γερμανικὸ καὶ τὸ Αὐστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο, ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή· οἱ Ἕλληνες ὅμως εἶχαν πάψει νὰ συχνάζουν στὰ Ἱδρύματα αὐτά. Δημιουργήθηκαν ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ὑπηρεσίες Προστασίας τῶν Ἑλληνικῶν Μνημείων, ποὺ τὶς ἀποτελοῦσαν οἱ πρώην συνεργάτες καὶ φίλοι τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, μὲ ἄλλη νοοτροπία τώρα καὶ συμπεριφορά.

Οἱ Γερμανοί, κυρίως, ἀρχαιολόγοι ἄλλαξαν μὲ εὐχαρίστηση ρόλους. Ὡς στρατιωτικοὶ ἀρχαιολόγοι τήρησαν τὰ προσχήματα καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους μὲ τὴν τραχύτητα τοῦ κατακτητῆ καὶ ὄχι μὲ τὴ διακριτικότητα τοῦ ἐπιστήμονα, πρώην φίλου καὶ πρώην συμφοιτητῆ τῶν Ἑλλήνων. Ξέχασαν ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν στρατό τους δὲν τοὺς ἔδωσε κανένα δικαίωμα ἐπάνω στὴ χώρα

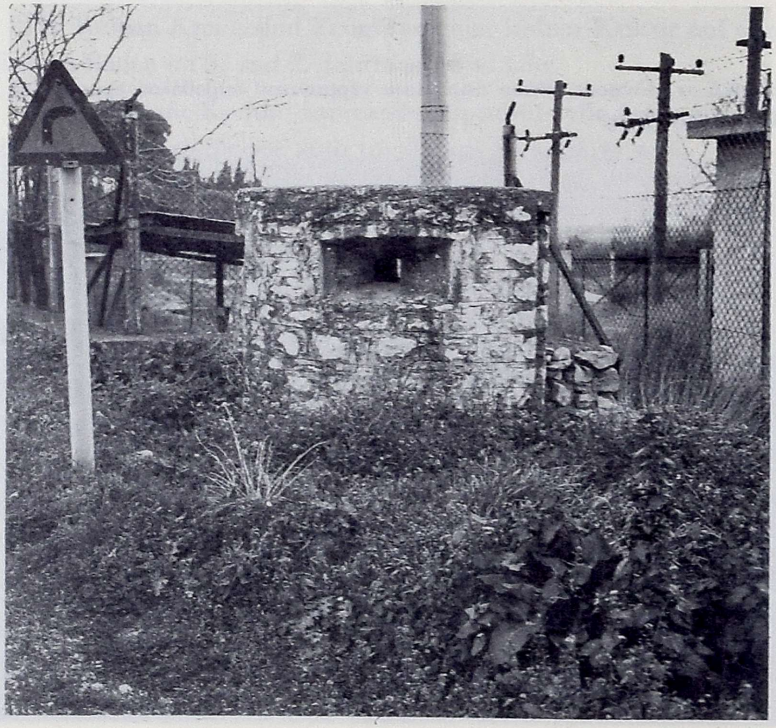

Γερμανικὸ ἀμυντικὸ φυλάκιο στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς Οὔλεν, στὸ Κάτω Σούλι Μαραθῶνος.

καὶ τὰ μνημεῖα της, πέρα ἀπὸ αὐτὸ ποὺ δίνει ἡ βία. Περίμεναν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἄλλη συμπεριφορά. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ εἰκοσάδα τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν πληροφοροῦνταν ἢ διαπίστωναν παράνομες ἀνασκαφές, δέχονταν προσβλητικὰ ἢ ἀπειλητικὰ ἔγγραφα καὶ πιέσεις γιὰ νὰ ἐνεργήσουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῶν πρώην φίλων τους. Ἐπιθυμίες ἀνεδαφικές, ἀταίριαστες στὶς περιστάσεις, σὲ ἐποχὲς ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ πείνα, ὁ τρόμος καὶ ἡ καταστροφή. Ἐνῶ στοὺς δρόμους κυκλοφοροῦσαν οἱ χιλιάδες ἀνάπηροι τῆς Ἀλβανίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, τοῦ Ὀλύμπου, ὁ λιμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ σκεπάζει τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά, οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι ἀπαιτοῦσαν νὰ ἀνοίξουν πάλι τὰ μουσεῖα, ὄχι γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀλλὰ γιὰ τοὺς δικούς τους ἀνθρώπους.

Ὁ ξένος στρατὸς ὑπῆρξε ἀνεξάρτητη καὶ ἀνώτατη ἀρχή. Ἀναγκασμένος νὰ γεμίσει τὴν Ἑλλάδα μὲ μικρὰ ἢ μεγάλα ὀχυρώματα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς Ἀντίστασης καὶ τῆς συμμαχικῆς εἰσβολῆς (Operation Animals), βρισκόταν ἔξω ἀπὸ κάθε ἔλεγχο.

Γερμανικὸ ἀμυντικὸ φυλάκιο στὴν παραλία τῆς Βραυρῶνος.

Οἱ χῶροι τῶν ἀμυντικῶν ἐγκαταστάσεων ἀποκλείονταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Τὴν Ἀκρόπολη τὴν ἔσωσε ἡ μεγάλη της σημασία καὶ ἡ φήμη της. Στὸ Σούνιο ὅμως δὲν ἐμποδίστηκαν τὰ ἔργα καὶ στὴν Κρήτη ἔγιναν ὁλοκληρωτικὲς καταστροφές. Ἡ παραλία τῆς Ἀττικῆς, ἀπὸ τὸν Πειραιὰ ἕως τὸν Μαραθώνα, γέμισε ὀχυρά. Στὸν Θορικό, στὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος, σώζονται ἀκόμη· ἡ περιοχὴ τῆς Βραυρῶνος ἔχει ἀρκετά, ἀπὸ τὴν παραλία ἕως τὴν ἀκρόπολή της, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος.

Τὴν καταστροφὴ τοῦ μινωικοῦ βασιλικοῦ τάφου τῶν Ἰσοπάτων πληροφορήθηκε ὁ Νικόλαος Πλάτων ἀφοῦ εἶχε συντελεστῆ. Μὲ τὸν ἀρχιτεχνίτη Ζαχαρία Κανάκη κατόρθωσαν νὰ εἰσχωρήσουν στὴν ἀπαγορευμένη ζώνη τῶν παράκτιων πυροβολείων καὶ

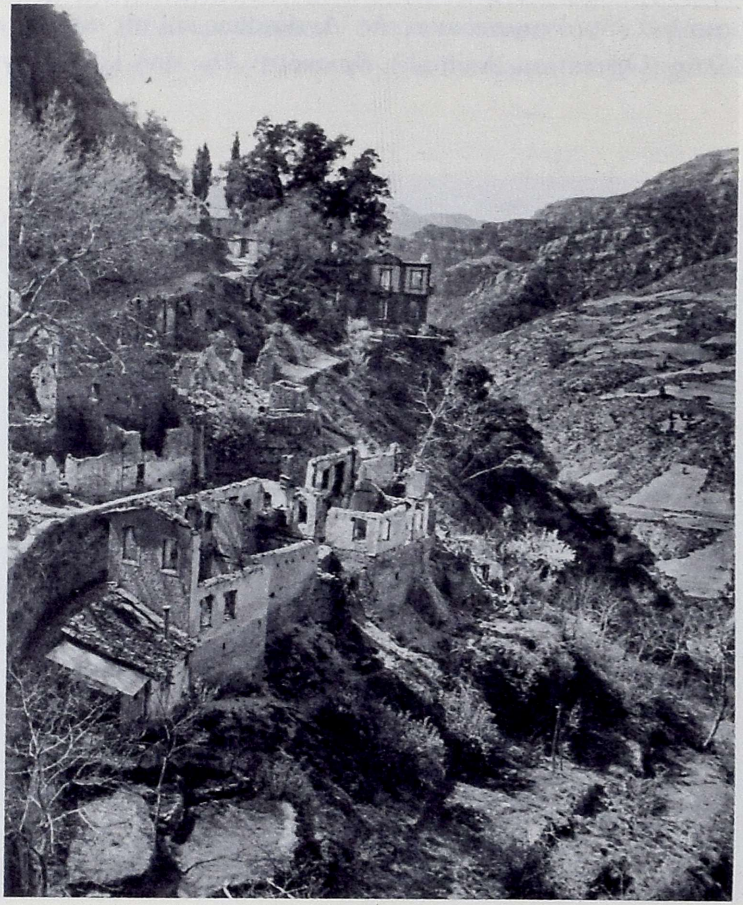

Μέγα Σπήλαιο.
Τὰ κτίρια πυρπολημένα
ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατό.

πολυβολήθηκαν. Ἔφθασαν στὸν Διοικητὴ τοῦ ὀχυροῦ καὶ ζήτησαν τὴν τιμωρία τῶν ὑπευθύνων τῆς καταστροφῆς. Οἱ ἔγγραφες ἐνέργειες τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸ ἴδιο θέμα εἶχαν ὡς μόνο ἀποτέλεσμα τὴ δίωξή του.

Ἀτελέσφορη ἐπίσης ὑπῆρξε ἡ προσπάθεια τοῦ Πλάτωνος νὰ ἀποφευχθῆ ἡ ἀνατίναξη τοῦ Λαβυρίνθου τῆς Γόρτυνος, τοῦ ἀρχαίου λατομείου. Παρὰ τὸ ὅτι κατόρθωσε νὰ εἰσχωρήσει στὸν Λαβύρινθο, δὲν μετέπεισε τοὺς στρατιωτικούς. Τὸ μνημεῖο κατασιράφηκε ὁλοκληρωτικά.

Οἱ χιλιάδες στρατιῶτες καὶ ἀξιωματικοὶ ἐπισκέπτες τῶν μνημείων ἦσαν αἰτία συνεχοῦς φροντίδας καὶ ἔγνοιας γιὰ τὴν Ὑπηρεσία. Μὲ τὴν αἴσθηση τοῦ κατακτητῆ, δὲν σέβονταν οὔτε τοὺς αὐτο-

Ἁγία Λαύρα.
Πυρπολημένα κτίρια
ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατό.

νόητους κανονισμούς, οὔτε τὶς ὑποδείξεις τῶν φυλάκων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων, οὔτε τὶς δικές τους ἀπαγορεύσεις. Ἡ Ἀκρόπολη εἶναι ὁ τόπος γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχουμε τὶς περισσότερες ἐπίσημες καὶ συνεχεῖς πληροφορίες. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης, Διευθυντής της ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰουλίου τοῦ 1941, προσπαθοῦσε νὰ ἐπιβάλει τὴν τήρηση τῶν κανονισμῶν, ἀνίσχυρος ὅμως καὶ ἀδύναμος, ἔβλεπε νὰ ἐξευτελίζονται τὰ μνημεῖα καὶ ἡ Ὑπηρεσία. Οἱ φωτογραφίσεις, κυρίως στὸ Ἐρέχθειο μὲ τὶς Κόρες, τὰ χαράγματα καὶ οἱ ἐπιγραφὲς στοὺς λίθους, ἡ εἴσοδος στὸν χῶρο ἀπὸ ἀπαγορευμένα σημεῖα, οἱ διαταγὲς τῶν ἐκεῖ στρατιωτικῶν, ποὺ ἀναιροῦσαν τὶς διαταγὲς τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ἐξαχρείωση μερικῶν φυλάκων, ποὺ συνεργάζονταν μὲ Ἰταλοὺς καὶ Γερμανοὺς τῆς φρουρᾶς ἐντελῶς φανερὰ

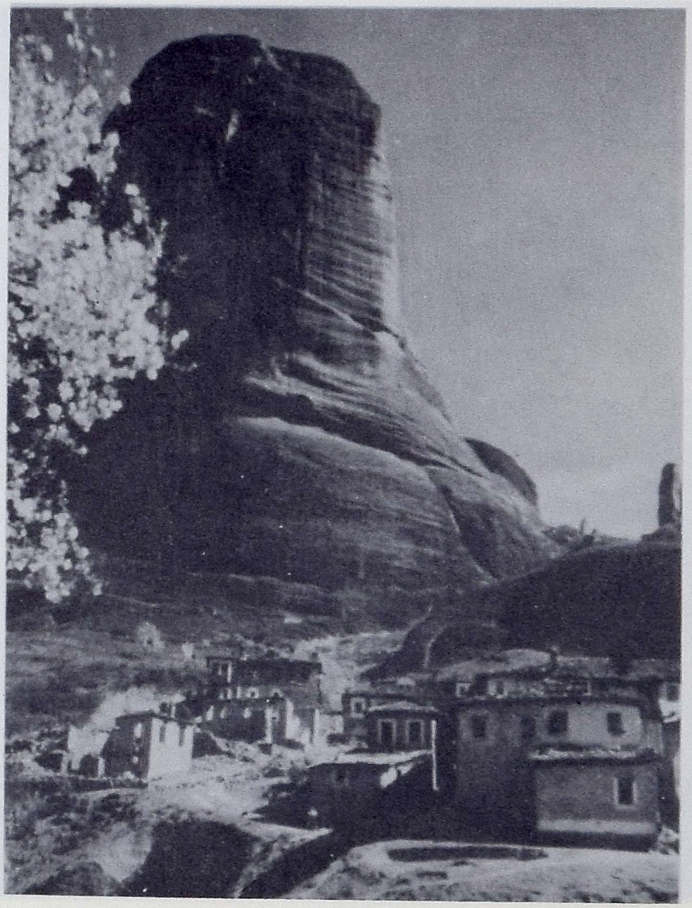

Τὸ χωριὸ Κασιράκι τῆς Καλαμπάκας, στὰ Μετέωρα, κατεστραμμένο ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς.

γιὰ χρηματισμό, ἡ θραύση ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχαίων λίθων, οἱ κλοπὲς θραυσμάτων γιὰ ἐνθύμιο, οἱ ὁμαδικὲς ἐρωτικὲς συναντήσεις τῶν ξένων στρατιωτῶν μὲ Ἑλληνίδες μέσα στὰ μνημεῖα, μάλιστα στὸ κάπως προφυλαγμένο ἀπὸ τὰ βλέμματα Ἐρέχθειο, ἀποτελοῦσαν καθημερινὰ περιστατικὰ ἑνὸς ἀδιεξόδου κατάλυσης κάθε κανόνα. Ὅταν τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1941 Ἰταλὸς στρατιώτης ἄρχισε νὰ χαράζει μὲ σφυρὶ καὶ σμίλη, ἐπάνω σὲ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ φασιστικὸ ἔμβλημα, ἔτρεξε ὁ Μηλιάδης νὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα μάρμαρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαράζονται νεώτερα σημεῖα. Ὁ Ἰταλὸς ἀπάντησε «ὅτι ἀντιθέτως κατὰ τὴν ἰδικήν του θεωρίαν πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται ἰδιαιτέρως ἡ χάραξις τοῦ 'genio' τούτου».

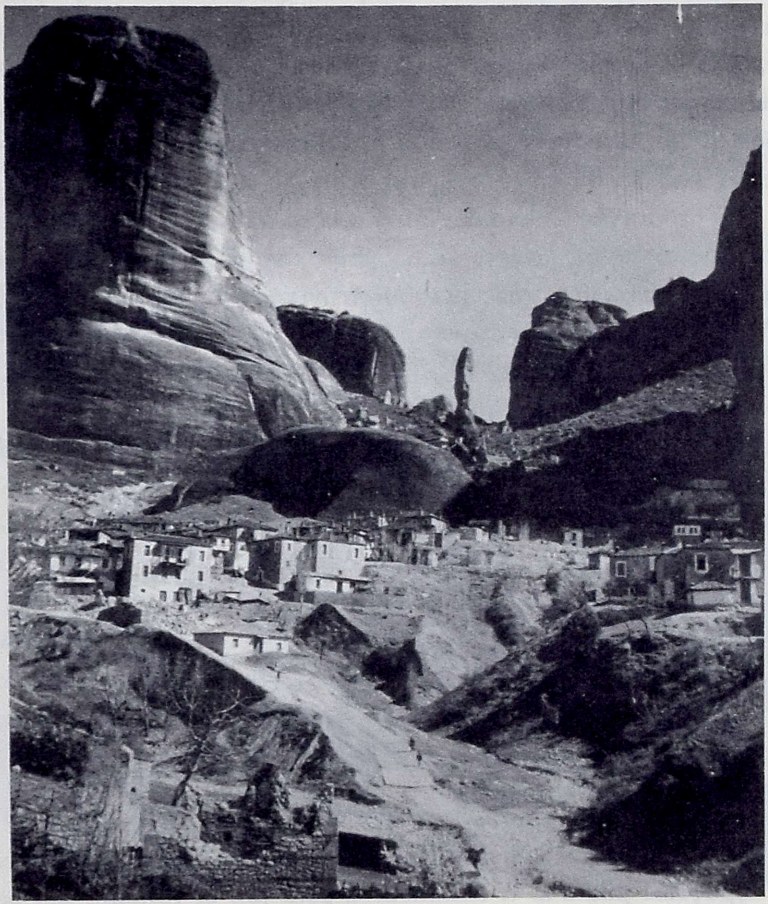

Τὸ χωριὸ Θεόπειρα τῆς Καλαμπάκας, στὰ Μετέωρα, κατεστραμμένο ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς.

Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 5 Σεπτεμβρίου κατὰ ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη, «Ἰταλὸς στρατιώτης ἀνήκων εἰς ὁμάδα ἐπισκεφθεῖσαν μὲ ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικὸν τὴν Ἀκρόπολιν, ἔλαβεν ἕνα λίθον καὶ προσεπάθησεν δι' αὐτοῦ νὰ ἀποσπάσῃ μίαν τῶν ἑλίκων ἑνὸς ἰωνικοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἐρεχθείου κατακειμένου, ἀνεστραμμένου, ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ Dörpfeld, πρὸ τῶν Κορῶν, καὶ ἀπέσπασε τεμάχια τινά. Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Μπακαλάκης μεταβὰς ἐπὶ τόπου παρεκάλεσεν τὸν ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικὸν νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς ἄνδρας του ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται τοιαῦται πράξεις εἰς βάρος τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἀξιωματικὸς δὲν ἔδωσεν καμμίαν σημασίαν εἰς τοὺς λόγους τοῦ κ. Ἐπιμελητοῦ, κρατοῦντος μάλιστα εἰς τὰς χεῖρας του τὰ θραύσματα τοῦ κιονοκράνου, εἰπὼν ὅτι ἐν καιρῷ θὰ κάμῃ λόγον περὶ αὐτοῦ εἰς τοὺς στρατιώτας του. Τὴν συζήτησιν παρηκολούθησαν δύο Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ ὁδηγούμενοι ὑπὸ ἑρμηνέως τοῦ φρουραρχείου. Οἱ στρατιῶται (Ἰταλοὶ) τῆς ὁμάδος ἐκείνης κατὰ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ μετὰ τοῦ ἀξιωματικοῦ των ἔλαβον στάσιν ὀλίγον ἀπειλητικήν». Ὁ Κεραμόπουλος σημειώνει στὸ περιθώριο τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Μηλιάδη: «Εἰς τὸ Ἀρχεῖον, μετὰ τὴν συνεννόησιν τοῦ κ. Laurenzi μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Geloso, καθ' ἣν θὰ σταλοῦν Carabinieri εἰς τὴν Ἀκρόπολιν».

Ὁ στρατηγὸς Geloso δὲν ἦταν ὁ κατάλληλος γιὰ νὰ λάβει μέτρα προστασίας τῆς Ἀκροπόλεως. Εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ τὸ ἀρχαιοπωλεῖο Θ. Θεοφίλη τρεῖς μεταβυζαντινὲς εἰκόνες καὶ τὶς ἔστειλε στὴν πατρίδα του. Τὸ ἀντίτιμο ὅμως πληρώθηκε ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Οἰκονομικῶν Ὑποθέσεων Ἀρχῶν Κατοχῆς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

Δὲν ἦταν ὁ Geloso οὔτε ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ τελευταῖος στρατηγὸς ποὺ αὐθαιρετοῦσε. Ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Ringel στὴν Κρήτη κρατοῦσε τὰ κλειδιὰ τοῦ στρωματογραφικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, τμήματος τοῦ μεγάλου μουσείου τῆς πόλης, γιὰ νὰ μελετήσει, ὅπως ἔλεγε, τὰ ἀρχαῖα. Ἀφαίρεσε πλῆθος ἀρχαίων ἀπὸ τὸ μουσεῖο καὶ τὴ Βίλλα Ἀριάδνη, τὰ ὁποῖα ἔστειλε στὴ Γερμανία. Ἀναφορές, παρακλήσεις, διαμαρτυρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Θεοφανείδη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τοὺς Γερμανούς, δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα. Ὁ Κεραμόπουλος μὲ σημείωμά του μᾶς διασώζει μερικὲς λεπτομέρειες τῆς ὑπόθεσης:

> «Σήμερον 18 Σεπτ. 1941 ἦλθεν εἰς τὸ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ γραφεῖον μου ὁ κ. ν. Schönebeck μετὰ τοῦ κ. Kraiker καὶ μοῦ

εἶπεν ὅτι μεταβὰς εἰς Κρήτην διεπίστωσε δυστυχῶς, ὅτι ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν Δῆλον συνέβη καὶ ἐν Κρήτῃ, ἔνθα ὁ κατακτητὴς τῆς νήσου στρατηγός (ἐλησμόνησα τὸ ὄνομα) ἀπεκόμισεν ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Ἡρακλείου ἀρχαῖα τινά. Μὲ καθησύχασεν ὅμως ὁ κ. ν. Schönebeck εἰπὼν ὅτι ἔλαβεν ὅλα τὰ δέοντα μέτρα καὶ θὰ ἐπιστραφοῦν τὰ ἀποκομισθέντα. Ἔγγραφον δὲν θὰ στείλῃ».

Ἡ ὑπόθεση τῆς Δήλου, τὴν ὁποία μνημόνευσε ὁ Schönebeck, πολὺ γνωστὴ σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές της ἀπὸ τὰ ἔγγραφα, εἶναι ἐκείνη στὴν ὁποία πρωταγωνίστησε ὁ Ἰταλὸς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Κυκλάδων Τζοβάνι Δούκα. Στὶς 6 Σεπτεμβρίου 1941 πῆγε στὴ Δῆλο μὲ βοηθητικὸ πολεμικὸ πλοῖο, μαζὶ μὲ ἕξι ἀξιωματικοὺς καὶ ἕξι στρατιῶτες, καὶ κατὰ τὴ δημοσιευμένη περιγραφὴ τοῦ Κεραμόπουλου, «καθ' ὃν χρόνον οἱ ἀξιωματικοὶ ἐλεπλάτουν τὰς προθήκας [τοῦ μουσείου] οἱ στρατιῶται ἀνοίξαντες τὸ συρτάριον τῆς τραπέ-

Ὁ στρατάρχης von Brauchitsch, ἀρχηγὸς τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ Ξηρᾶς, σὲ ἐπίσκεψή του στὴν Ἀκρόπολη πρὶν ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1941. Πίσω του μὲ κράνος ὁ στρατηγὸς Carlo Geloso, Διοικητὴς τῆς XI Ἰταλικῆς Στρατιᾶς στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 ἕως τὴν 3 Μαΐου 1943.

ζης, ἔνθα ἐπωλοῦντο τὰ εἰσιτήρια, ἀφήρεσαν περὶ τὰς χιλίας πεντακοσίας δραχμάς».

Τοῦ συμβάντος ποὺ περιγράφει ὁ Κεραμόπουλος σώζεται ἐξιστόρηση στὸ Ἡμερολόγιο τοῦ ἱστιοφόρου «Εὐαγγελίστρια», ποὺ βρισκόταν ἀγκυροβολημένο στὴ Δῆλο ἐξ αἰτίας βλάβης. Ἡ ἐγγραφὴ τῆς Τρίτης, 9 Σεπτεμβρίου 1941 εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

> «Σήμερον περὶ τὴν 9ην π.μ. ὀρδαὶ τοῦ Μουσολίνη, σύγχρονοι λεπλάται, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Δῆλον προερχόμενοι ἐκ Σύρου μὲ τὸν συνταγματάρχην Διοικητὴν Σύρου καὶ ὅλων τῶν Κυκλάδων, ὀνόματι Δούκα, καὶ μὲ τὴν πρόφασιν νὰ ἰδοῦν τὰ ἀρχαῖα κειμήλια ὁ κύριος Συνταγματάρχης ἔκρινε καλὸν νὰ λεπλατήσῃ τὸ μουσεῖον (ὅπου οἱ περιηγηταὶ τῆς ὑφηλίου σέβονται καὶ θαυμάζουν) καὶ νὰ συναποκομίσῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἀρκετὰ κειμήλια, αἱ δὲ ὀρδαὶ αὐτοῦ ναῦται καὶ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ Β. Ἰταλικοῦ ναυτικοῦ, εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ πλοίου καὶ ἀφοῦ διέρρηξαν ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ πλοίου, ἥρπασαν ἐργαλεῖα τῆς μηχανῆς, ἤτοι δύο καμινέτα θερμάνσεως, τριάκοντα διάφορα κλειδιὰ τύπου Bolinder, μία τανάλια, τρεῖς πένσες διαφόρου μεγέθους, δύο φύλλα παρμενίτου, δέκα ὀκ. στουπὶ λευκόν, ἕνα κουτὶ ὀρειχάλκινον μὲ διάφορα ἀνταλλακτικά, ἤτοι βαλβίδας κλπ., καὶ δύο κλινοσκεπάσματα ἀπὸ τὸ διαμέρισμα κυβερνήτου καὶ ἀνεχώρησαν διὰ Σῦρον» (*Ναυτικὸ Μουσεῖο Αἰγαίου*, τεῦχος 3, 1990, 16).

Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιαστοῦν. Ὅλα ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ οἱ Ἑλληνικὲς καὶ οἱ Γερμανικὲς καὶ οἱ Ἰταλικὲς Ἀρχὲς ἦσαν ἀνίσχυρες νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ γενικὴ αὐθαιρεσία, ποὺ τὴ στήριζε τὸ γεγονὸς τῆς κατάκτησης. Οἱ ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες ἦσαν, κατὰ τὴν ἀγγλικὴ ἔκφραση, «spoils of war»· αὐτὸ ποὺ χιλιάδες χρόνια πρὶν εἶχε εἰπεῖ ὁ Κῦρος ὁ Μέγας: *τὰ τῶν νικωμένων πάντα τοῖς νικῶσιν ἀεὶ ἆθλα πρόκειται* (Ξενοφ. *Κύρου Παιδείας* II, 3, 2).

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Στὸ 'Αρχεῖο τῆς 'Υπηρεσίας στὴν 'Αθήνα ὑπάρχουν λίγα μόνον ἔγγραφα σχετικὰ μὲ ἐνέργειες τῶν Βουλγάρων στὶς περιοχὲς τῆς 'Ελλάδος ποὺ κατεῖχαν. Πιθανῶς τὰ πολλὰ νὰ βρίσκονται στὸ 'Αρχεῖο τῆς ΔΙΜΑ, κάπου στὴ Θεσσαλονίκη.

'Αρκετὲς βλάβες καὶ καταστροφὲς ἔκαμαν μὲ τὴν κατασκευὴ κυρίως ὀχυρωμάτων στὴ Μυκηβέρνα, τὴν 'Αμφίπολη, τοὺς Φιλίππους, τὰ Νέα Μουδανιά, τὴ Σαμοθράκη. Συστηματικὰ ὅμως ἐπιδόθηκαν στὴν ἁρπαγὴ ἀρχαίων ἀπὸ τὸ χωριὸ Μαργαρίτα, τὴ Συλλογὴ Κομοτηνῆς, τὴ Συλλογὴ τῆς Μαρώνειας, ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, τὸ Μουσεῖο Καβάλας, τὴ Θάσο, τὴ Σαμοθράκη, καθὼς καὶ

Τὸ Δοξάτο τῆς Δράμας στὴ Μακεδονία γνώρισε καὶὰ τὴν Κατοχή, γιὰ δεύτερη φορὰ μετὰ τὸ 1912, τὴ μανία τῶν Βουλγάρων. 'Εδῶ, τὸ μνημεῖο τῆς πόλης.

βυζαντινῶν εἰκόνων καὶ κειμηλίων ἀπὸ τὴ Μητρόπολη τῶν Σερρῶν καὶ τὴ Μονὴ Προδρόμου. Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἁρπαγές τους εἶχαν πολιτικὸ κίνητρο. Ἀφαίρεσαν λ.χ. δύο μεγάλα μάρμαρα τοῦ στυλοβάτη τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Β τῶν Φιλίππων, στὰ ὁποῖα ἦσαν χαραγμένες οἱ λεγόμενες πρωτοβουλγαρικὲς ἐπιγραφές, καθὼς καὶ κιονόκρανο ποὺ τὸ στόλιζαν κεφάλια κριαριῶν. Τὸ 1947 ἡ Βουλγαρία ἀπέδωσε καὶ τὰ τρία μάρμαρα.

Σέρρες.
Τὸ μνημεῖο τῶν πεσόντων
κατεστραμμένο
ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΝΗΜΑΤΑ

Στὶς 24 Φεβρουαρίου 1946 ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μαρίνος Καλλιγᾶς, κατόπιν Διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, ταξίδεψε στὸ Σούνιο. Ἡ κατάσταση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος κυρίως, ἦταν ὅπως κατὰ τὴν Κατοχή. Μικρὰ ὀχυρὰ γύρω γύρω ἀπὸ τὸν ναό, βάσεις πολυβόλων καὶ μικρῶν πυροβόλων καὶ ἀρκετὰ μεγάλο ὑπόγειο Bunker, ποὺ σώζεται σκεπασμένο μὲ χῶμα καὶ ἀθέατο σήμερα. Ὁ Καλλιγᾶς περιγράφει ὅ,τι εἶδε στὸ τότε ἔρημο ἱερό. Ἴσως ἦταν καὶ ὁ πρῶτος ἀρχαιολόγος ποὺ τὸ ἐπισκεπτόταν μετὰ τὸν πόλεμο:

Σούνιο, ἱερὸ Ποσειδῶνος. Βάση μικροῦ πυροβόλου νότια τοῦ ναοῦ, ἐπάνω στοὺς βράχους ποὺ κρέμονται γυμνὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες περιμένοντας τὴν εἰσβολὴ τῶν συμμάχων ἔβλεπαν, κατὰ τοὺς στίχους τοῦ Αἰσχύλου, *ποντίων τε κυμάτων / ἀνήριθμον γέλασμα* (τῶν κυμάτων τοῦ πελάγους τ' ἀμέτρητα χαμόγελα, *Προμ. Δεσμ.* 89-90).

«Ὁ Ολόκληρος ὁ χῶρος ὁ περὶ τὸν Ναὸν καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου εἶχεν μετατραπῆ εἰς φρούριον. Ὄκτὼ μόνιμοι ἐγκαταστάσεις φωλεῶν πολυβόλων εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς ἀπόστασιν 20-120 μέτρων ἀπὸ τοῦ Ναοῦ. Τινὲς τῶν φωλεῶν αὐτῶν ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ διαδρόμου ἐσκαμμένου εἰς βάθος περίπου 1 μ. καὶ συνολικοῦ μήκους πλέον τῶν 150 μ. Αἱ φωλεαὶ ἦσαν διατεταγμέναι ὅλαι πέριξ τοῦ Ναοῦ, μία ἐξ αὐτῶν, ἡ πρὸς Ν (πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου), εἶναι κατασκευασμένη διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος. Παραπλεύρως δὲ τοῦ πυροβολείου τούτου ἦτο κατασκευασμένος ἐπίσης ἐκ σκυροκονιάματος θαλαμίσκος τηλεφώνου.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ εἰς ἀπόστασιν 20-25 μ. πρὸς ΒΔ ἐκτίσθη ἀποθήκη τῆς ὁποίας ἡ βάσις ἦτο ἐκ σκυροκονιάματος, ἐκτάσεως 8×6 μ. Πρὸς Β ἐπίσης ὑπῆρχε βάσις πολυβόλου ἐκ σκυροκονιάματος.

Σούνιο, ἱερὸ Ποσειδῶνος. Τμῆμα γερμανικοῦ χαρακώματος, κατασκευασμένου μὲ ἀρχαίους λίθους.

Γλυπτὰ καὶ μάρμαρα εἰργασμένα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο εἰς τὸ ὑπόστεγον, ἐχρησιμοποίησαν οἱ Γερμανοὶ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Ἔκτισαν ἐκεῖ διάφορα οἰκήματα, ἕνα τηλεφωνεῖον (πλὴν τοῦ ἄνωθεν ἀναφερομένου), πυριτιδαποθήκας (πλησίον τοῦ προπύλου). Εἰς τὰ κτίσματα διακρίνονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι θραυσμένα. Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Ναοῦ οἱ Γερμανοὶ ἐνεταφίασαν δύο ἄραβας αἰχμαλώτους οὓς ἐφόνευσαν δι' ἀσήμαντον αἰτίαν καὶ ἐπὶ τῶν τάφων συνεσώρευσαν μάρμαρα τοῦ ναοῦ. Ἐκ τῶν χαραγμάτων ἐπὶ τῶν μαρμάρων δὲν διακρίνονται ὀνόματα Γερμανῶν ἀλλὰ μόνον Ἰταλῶν, ἐσημείωσα τινὰ τούτων, ἰδίως ὅσον ὑπῆρχον καὶ βέβαιαι χρονολογίαι».

Ὁ προσεκτικὸς ἐπισκέπτης τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος εὔκολα βρίσκει τὰ λείψανα τῶν γερμανικῶν πολεμικῶν κατασκευῶν. Εὐτυχῶς δὲν καταστράφηκαν ὁλοκληρωτικὰ μετὰ τὸν πόλεμο, ὅπως ἄκριτα ἔγινε σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἱστορίας μας καὶ τοῦ μνημειακοῦ πλούτου. Ἕνα τούρκικο φρούριο δὲν ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὶς ὑπόγειες κατασκευὲς στὸν Προφήτη Ἠλία τοῦ Πειραιᾶ.

Τὰ λείψανα Ἄραβος αἰχμαλώτου, ἐκτελεσμένου κατὰ τὴν Κατοχὴ καὶ θαμμένου στὸν ναὸ τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο.

Ὁ Καλλιγᾶς λέγει ὅτι στὸν ναὸ οἱ Γερμανοὶ «ἐνεταφίασαν δύο ἄραβας αἰχμαλώτους», εἶδε μάλιστα τὶς πέτρες ποὺ ἦσαν σωρευμένες ἐπάνω ἀπὸ τοὺς τάφους τους. Θὰ ἐπρόκειτο πιθανῶς γιὰ ἄνδρες τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀγγλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἐγκαταλείφθηκαν κατὰ τὴν κατάρρευση τοῦ '41, βρέθηκαν αἰχμάλωτοι τῶν Γερμανῶν καὶ ἐργάζονταν ὡς ἐργάτες στὶς πολεμικὲς κατασκευές τους.

Κατὰ τὴν πρώτη Συνδιάσκεψη τῆς Χάγης τοῦ 1907, καὶ μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Γενεύης τοῦ 1925, εἶχαν καθοριστῆ οἱ κανόνες συμπεριφορᾶς μεταξὺ ἐμπολέμων. Σήμερα ἰσχύει ὁ κανονισμὸς τοῦ ΟΗΕ τοῦ 1949, ποὺ περιέλαβε καὶ τοὺς κανόνες ποὺ ἴσχυαν. Ἡ ἐκτέλεση αἰχμαλώτων δὲν ἐπιτρέπεται. Στὴν περίπτωση τοῦ Σουνίου, δὲν ἀποδεικνύεται πλέον νομικά. Ἀποδεικνύεται ὅμως ἀρχαιολογικά.

Τὸ 1980, κατὰ τὴν τακτοποίηση λίθων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ χώματα καὶ τὶς πέτρες ἀνθρώπινα ὀστά, τὰ ὁποῖα, ὅπως ἐξακριβώθηκε, εἶχαν ἀποκαλυφθῆ πάλι τὸ 1968 καὶ τὸ 1976. Ἡ ταφὴ ἦταν ἐντελῶς πρόχειρη, ἕνας ρηχὸς λάκκος, ὅπου τοποθετήθηκε τὸ νεκρὸ σῶμα, καὶ ἐπάνω του σωρὸς ἀπὸ πέτρες.

Τοῦ δεύτερου αἰχμαλώτου ὁ τάφος βρέθηκε τὸ 1993 ἔξω ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, σὲ ἀπόσταση 3 μέτρων. Καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ σὲ ρηχὸ λάκκο καὶ εἶχε σκεπαστῆ μὲ πέτρες. Τὸ κρανίο εἶχε ἐξαφανιστῆ, ἴσως ἀπὸ τὶς βροχὲς ἢ ἀπὸ παλαιότερες ἐργασίες διευθέτησης τοῦ χώρου.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἐκτέλεσαν τοὺς αἰχμαλώτους δὲν ἦσαν ἀρχαιολόγοι καὶ δὲν γνώριζαν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔθαβαν ποτὲ τοὺς νεκροὺς μέσα στὰ ἱερά τους.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Πῶς ἔγινε ἡ ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1944; Οἱ περισσότεροι εἶχαν στρατιωτικὴ ἰδιότητα καὶ ἀκολούθησαν τὶς μονάδες τους στὸν δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Δὲν γνωρίζω, ἀκόμη, πῶς ἔφυγε τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ Wrede. Θὰ εἶχαν γίνει βέβαια συνεννοήσεις μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, γιατὶ τὸ κτίριο τοῦ Ἰνστιτούτου, Φειδίου 1, μὲ τὴν ἀμύθητη πνευματικὴ περιουσία του ποὺ μᾶς ἀφορᾶ, παραδόθηκε κανονικὰ στὶς Ἑλληνικὲς Ἀρχές. Τὶς στιγμὲς αὐτὲς τῆς παράδοσης τοῦ Ἰνστιτούτου διηγεῖται ὁ Roland Hampe σὲ ἕνα μικρὸ βιβλίο του μὲ τίτλο *Die Rettung Athens im Oktober 1944* (Wiesbaden 1955) (Ἡ σωτηρία τῆς Ἀθήνας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944). Περιγράφει τὴν «πολιτικὴ» δράση του στὴν Ἀθήνα καὶ προβάλλει τὴ συμβολή του στὴν ἀποτροπὴ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλης, ποὺ εἶχε διαταχθῆ ἀπὸ τὸν Hitler.

Ἀθήνα, Ἀκρόπολη, 12 Ὀκτωβρίου 1944. Γερμανὸς στρατιώτης τυλιγμένος μὲ τὴν πολεμικὴ σημαία, τὴν ὁποία ὑπέστειλε γιὰ τελευταία φορά, ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Λέγει λοιπὸν ὁ Hampe πὼς τὸ πρωινὸ τῆς 12 Ὀκτωβρίου 1944, μετὰ τὴ συμβολικὴ παράδοση τῶν κλειδιῶν τῆς πόλης καὶ τὴν κατάθεση στεφάνου στὸ μνημεῖο τοῦ Ἀφανοῦς Στρατιώτου ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους στρατιωτικούς, ὁ ἴδιος καὶ ἕνας ἀντισυνταγματάρχης, ποὺ εἶχε παραμείνει στὴν Ἀθήνα μὲ εἴκοσι πέντε ἄνδρες γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν τηλεφωνικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Felmy, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Θήβα, «παραδώσαμε ἀπὸ κοινοῦ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς ὁδοῦ Φειδίου σὲ δύο ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων. Γιὰ τὴ μοίρα αὐτοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου δὲν εἶχε ἐνδιαφερθῆ κανεὶς κατὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν. Δεδομένου ἐν τούτοις ὅτι εἶχαν λεηλατηθῆ ὅλα τὰ κτίρια ποὺ ἐκκενώθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, φάνηκε ἐπιβεβλημένο νὰ ἐμπιστευθοῦμε στὴν προστασία τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν αὐτὸ τὸ σημαντικὸ πολιτιστικὸ Ἵδρυμα μὲ τὴν ἀναντικατάστατη Βιβλιοθήκη καὶ Φωτογραφικὴ Συλλογή. Αὐτὴ ἡ ἐμπιστοσύνη δικαιώθηκε πλήρως. Ἡ Ἑλλάδα, ἂν καὶ τόσο ὑπέφερε κατὰ τὴν Κατοχή, ἦταν ἡ πρώτη χώρα, ποὺ κατὰ τρόπο μάλιστα ὑποδειγματικό, ξανάδωσε στοὺς Γερμανοὺς τὴ χρήση αὐτοῦ τοῦ γερμανικοῦ Ἱδρύματος τοῦ Ἐξωτερικοῦ».

Ὁ Hampe (1908-1981) ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊλδεβέργης. Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο εἶχε διατελέσει Assistent τοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὴν Κατοχὴ δὲν εἶχε ἀρχαιολογικὴ δράση στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ 1951 ὁ Emil Kunze διορίστηκε Διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖο ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ ἐπίσημα. Στὰ χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ τοῦ 1944 ἕως τὸ 1951, Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι φρόντισαν νὰ διατηρηθῆ ἡ πνευματικὴ περιουσία τοῦ Ἰνστιτούτου, ἡ Βιβλιοθήκη του καὶ τὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο χωρὶς νὰ πειραχτοῦν. Ἡ ἱστορία αὐτὴ ξεφεύγει ὅμως ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς διήγησής μας.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΕΜΠΡΟΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Μὲ τὸν παραπάνω τίτλο δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ *Ἐλεύθερα Γράμματα*, λίγους μῆνες μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση καὶ τὰ Δεκεμβριανά, συνεντεύξεις Ἑλλήνων, μὲ τὶς ὁποῖες ἔδιναν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὴν Κατοχή. Τὸ τεῦχος τοῦ Σαββάτου, 16 Ἰουνίου 1945, περιεῖχε συνέντευξη τοῦ Χρήστου Καρούζου, Διευθυντῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ἴσως τοῦ ἐξοχότερου ἐκπροσώπου τῆς γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε καὶ τὴ γνώση του τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

Ἴσως ἐπειδὴ εἶχε τραφῆ στὴ νεότητά του μὲ τὸ γερμανικὸ πνεῦμα καὶ τὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἀπογοήτευσή του γιὰ ὅ,τι συνέβη κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχὴ ἦταν μεγαλύτερη καὶ ἡ σφοδρότητα τῆς διατύπωσης τῶν ἀπόψεών του ἀνάλογη. Ἡ συνέν-

Ἀκρόπολη. Γερμανικὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα ὑψώνει κάποιο πρωινὸ τῆς Κατοχῆς τὴ σημαία μὲ τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρό.

τευξη αὐτὴ εἶναι σήμερα σχεδὸν ἐντελῶς ἄγνωστη· δὲν ἀναδημοσιεύτηκε ποτέ. Ὁ ἴδιος ὁ Καροῦζος, μετὰ τὸν πόλεμο, ἀνασυνέδεσε τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους, ταξίδεψε στὴ Γερμανία, δέχτηκε ἐκ μέρους της τιμές. Ἡ συνέντευξή του ὅμως εἶναι ἄμεση μαρτυρία τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅταν τὰ ἐρείπια τοῦ πολέμου ἀποτελοῦσαν φρέσκους σωρούς, μὲ θαμμένους κάτω ἀπὸ αὐτὰ ἀκόμη τοὺς νεκρούς.

Ὁ ἄγνωστός μας συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ, ποὺ κρύβεται κάτω ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ Μ.Α.Β., μᾶς λέγει εἰσαγωγικὰ γιὰ τὸν Καροῦζο πὼς «οἱ μελέτες του γιὰ τὶς πρῶτες αἰσθητικὲς ἀντιδράσεις τοῦ ἀρχαϊκοῦ Ἕλληνα καὶ τὶς ὕστερες θεωρίες τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸ ὡραῖο, φανερώνουν τοὺς στόχους του καὶ τὸ ξάστερο μάτι ποὺ τοὺς ἀνιχνεύει μὲ σίγουρη μέθοδο. Ἡ ἐξοικείωσή του μὲ τὴν προχιτλερικὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη, δίνει ἰδιαίτερη σημασία στὶς γνῶμες του γιὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Οὔννων στὴ χώρα μας. Τὸν βρίσκουμε στὸ γραφεῖο του καὶ τοῦ ὑποβάλλουμε τὴν πρώτη ἐρώτηση:

— Ποιὰ ἦτανε τὰ συναισθήματά σας ὅταν ἀντικρύσατε τοὺς πρώτους Γερμανούς;

— Σ' ἕνα σπίτι ποὺ βρίσκεται ἀρκετὰ μακρυὰ ἀπὸ τὴ λεωφόρο, βλέπει ὅμως σ' αὐτή, ἄκουγα τὸ πρωῒ ἐκείνης τῆς μαύρης Κυριακῆς ν' ἀνεβαίνει χωρὶς νὰ σταματάει ἡ βοὴ ἀπὸ τὶς μοτοσυκλέττες καὶ τὰ θωρακισμένα. Κάποια στιγμὴ ἀποφάσισα καὶ βγῆκα στὸ παράθυρο· οἱ κόκκινες σημαῖες μὲ τὰ μαῦρα ἀγκίστρια ποὺ εἶδα μὲ τάραξαν καὶ μοῦ ἔφεραν ἀμέσως στὸ νοῦ ἕνα στίχο τοῦ Δάντη: 'Vexilla regis prodeunt inferni· Τὰ φλάμπουρα τοῦ βασιλιᾶ προβαίνουν τῆς κόλασης'. Ἐμπῆκα πάλι μέσα κι' ἔκαμα τὴ στιγμὴ ἐκείνη κάτι ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὸ λογάριαζα: Ἔστειλα στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τὴν παραίτησή μου ἀπὸ μέλος του. Ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐδῶ εἶχε πάψει νὰ ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὴν Ἐπιστήμη καὶ ἔπρεπε νὰ τοὺς κοπεῖ ἡ ἐλπίδα, ὅτι θὰ πετύχαιναν τίποτε στὴν προσπάθεια ποὺ τὴ μάντευα συστηματικὴ καὶ μεθοδική, νὰ μᾶς λερώσουν ὅλους μὲ 'ἀθῶες' προτάσεις εἰρηνικῆς καὶ πολιτιστικῆς συνεργασίας.

—Ποιὲς πιέσεις δοκιμάσατε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς Κατοχῆς;

— Ἀτομικὰ καμμιά. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία ὅμως τράβηξε πολλά. Ἐκινοῦσαν τόσο πιὸ πολὺ τὴν ἀγανάχτηση καὶ τὸ μῖσος ὅσο βλέπαμε ὅτι τὴν ὑπηρεσία μας προσπαθοῦσαν νὰ τὴν πιέ-

σουν καὶ νὰ τὴν ἐξευτελίσουν οἱ ἄνθρωποι ἴσα-ἴσα (δηλ. οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι), ποὺ ὄχι μόνο εἶχαν ζήσει χρόνια πολλὰ στὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχαν βρεῖ πάντοτε ἀπὸ τοὺς συναδέλφους τους καὶ ἀπ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες τὴν πιὸ θερμὴ φιλία, ὄχι μόνο ἔλεγαν πὼς ἡ Ἑλλάδα εἶχε γίνει πατρίδα τους κι' ἄλλαζαν τὰ ὀνόματά τους μὲ ἑλληνικά (Werner-Βασίλης κλπ.), ἀλλὰ καὶ ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο περιποιόντουσαν καὶ κολάκευαν ταπεινοὶ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους σὰν σκυλάκια: γνήσιοι τύποι θρασύδειλων καὶ λακέδων, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἴσα-ἴσα ἔγιναν τώρα σταυρωτῆδες.

Ὑπῆρξαν βέβαια καὶ λίγοι ποὺ ἔμειναν σταθερὰ ἄνθρωποι, ποὺ ἀντικρύζανε τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ντροπιασμένοι ἐξαιτίας τῶν συναδέλφων τους καὶ τῶν συμπατριωτῶν τους, ποὺ ἔκαμαν ὅ,τι μπόρεσαν γιὰ νὰ σώσουν ἀνθρώπους —μὰ φοβοῦμαι πὼς στὸ μέτρημά τους θὰ παθαίναμε ὅ,τι καὶ ὁ Σολωμὸς μετρώντας τοὺς δίκαιους: τὰ πέντε δάχτυλα τοῦ χεριοῦ θὰ βγαίνανε πολλά. Τοὺς θυμόμαστε γι' αὐτὸ ἴσα-ἴσα μὲ συγκίνηση πάντοτε.

Μόλις μπῆκαν οἱ Γερμανοί, οἱ ἀρχαιολόγοι τους, ποὺ ἀποτέλεσαν ἰδιαίτερη στρατιωτικὴ «ὑπηρεσία προστασίας τῆς τέχνης», ἀπαιτήσανε πρῶτα-πρῶτα ν' ἀνοίξουμε ἀμέσως τὰ Μουσεῖα, λέγοντας στὴν ἀρχὴ πὼς ὁ πόλεμος τελείωσε πιά, ὕστερα πὼς τὰ ἀρχαῖα θὰ πάθουν κρυμμένα, ὕστερα πὼς στὸν πόλεμο ἴσα-ἴσα οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη νὰ καταφεύγουν στὴν τέχνη κλπ. (ὅλα συνθήματα ποὺ τὰ ἔπαιρναν ἀπὸ πάνω καὶ μᾶς τὰ προβάλλανε ὕστερα μὲ πεῖσμα φανατικό). Ἡ ἐπίμονη ἀντίσταση τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας μας ἐγλύτωσε τὰ σπουδαιότερα Μουσεῖα μας ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴ λεηλασία. Γιατὶ ὅπου βρῆκαν εὐκαιρία, ὄχι πολὺ συχνὰ εὐτυχῶς, τὰ ἔκαμαν καὶ τὰ δύο. Πέτυχαν ν' ἀνοίξουν τὸ Μουσεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ, ποὺ τὸ εἶχαν κάμει αὐτοί: σὲ λίγες μέρες Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ ἔκλεγαν μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου, ποὺ τοὺς ὁδηγοῦσε, ἕναν ὡραῖο πήλινο ἀρχαϊκὸ πίνακα μὲ παράσταση πρόθεσης τοῦ νεκροῦ.

Σὲ διάφορα ἄλλα ἐπαρχιακὰ Μουσεῖα (Μέγαρα, Θήβα, Χαιρώνεια, Τανάγρα, Ἁλμυρό, Λάρισσα, Βέρροια, Θέρμο, Κόρινθο, Ἄργος, Δῆλο, Σίφνο, Κνωσσό, Χανιά, Σάμο κλπ.) Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοί, ἀφοῦ μπῆκαν ἢ ἐγκαταστάθηκαν στὰ Μουσεῖα, ἀλλοῦ ἔσπασαν βιτρίνες καὶ ἀποθῆκες, ἀλλοῦ ἔκαψαν τὴν ξυλεία, ἀλλοῦ πῆραν ὅ,τι ἀρχαῖο μπόρεσαν (οἱ φύλακές μας στάθηκαν, ὅλοι σχεδόν, ἀξιοθαύμαστα πιστοὶ στὸ καθῆκον τους, μὲ κίντυνο ὄχι μόνο τῆς δικῆς τους ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ σπιτιοῦ τους). Με-

ρικὰ ἐρείπια ἔπαθαν ἀνεπανόρθωτες καταστροφὲς γιὰ νὰ κάμουν αὐτοὶ τὰ «ἀπόρθητα» ὀχυρώματά τους καὶ νὰ γράψουν ἀπάνω τους «Vinceremo» ἢ «Der Sieg ist unser» (βασιλικὸς τάφος Κνωσσοῦ, Ἀκρόπολη Ἀσίνης, βωμὸς ἀνακτόρου Τίρυνθος κλπ.). Ἡ ἀρχαιολογική μας ὑπηρεσία δὲν ἄφησε καμμιὰ εὐκαιρία ποὺ νὰ μὴν ἀπευθυνθεῖ στὴ στρατιωτική τους «ὑπηρεσία προστασίας τῆς τέχνης» καὶ νὰ τοὺς καταγγείλει μὲ σπάνια παρρησία καὶ μὲ πολὺ ἔντονα ἔγγραφα τὰ ἐγκλήματά τους. Οἱ ἀρχαιολογικοὶ σταυρωτῆδες ὅμως ποὺ ὑπηρετοῦσαν ἐκεῖ (ἐννοῶ προπάντων τοὺς Γερμανούς, ὁ Ἰταλὸς φέρθηκε πολὺ καλύτερα) μόνη ἔγνοια τους εἶχαν τὸ πῶς θὰ γλυτώσουν τὸ μέτωπο: ἡ γενναιότητά τους λοιπὸν ξεθύμαινε μὲ ἔγγραφα ἀπερίγραπτης τραχύτητας καὶ θρασύτητας ποὺ ἔστελναν —αὐτὰ τὰ χτεσινὰ σκυλάκια— στὸ σεβάσμιο γέρο τῆς Δ/σης τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ ὑπουργείου, καὶ ὅπου κατὰ κανόνα ἔρριχναν πάντα τὴν εὐθύνη στοὺς Ἕλληνες καὶ φοβέριζαν τοὺς ἀρχαιολογικούς μας ὑπαλλήλους γιὰ τὴ δυσφήμηση τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς (ἀρκετοὺς φύλακες ἔστειλαν στὴ φυλακὴ καὶ τοὺς ἐσάπισαν στὸ ξύλο ἐπειδὴ εἶχαν τολμήσει νὰ κάμουν τέτοιες καταγγελίες). Ἂς ἀφήσομε τὶς λαθραῖες ἢ τὶς φανερὲς αὐθαίρετες ἀνασκαφές τους· ὅταν ἡ Δ/ση τῶν Ἀρχαιοτήτων τοὺς ἐθύμιζε τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους, ποὺ ἡ γερμανικὴ «ὑπηρεσία προστασίας τῆς τέχνης» εἶχε δηλώσει ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα πὼς ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἰσχύουν, ἀπαντοῦσαν μὲ γνήσιο φασιστικὸ κυνισμὸ πώς, σύμφωνα μὲ τὰ διεθνῆ νόμιμα, ὁ Γερμανικὸς Στρατὸς εἶναι φορέας τῆς ἐξουσίας στὴν Ἑλλάδα (Hoheitsträger) καὶ δὲν μπορεῖ νὰ δίνει λογαριασμὸ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία.

Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἅρπαξαν, πέρσι τὴν ἄνοιξη ἀκόμη, ἕνα γυναικεῖο ἄγαλμα, ὡραῖο πορτραῖτο ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ὑστερινῆς ἀρχαιότητας, καὶ μὲ ὅλες τὶς διαμαρτυρίες τῆς ὑπηρεσίας μας τὸ πῆγαν στὴ Βιέννη γιὰ μιὰ ἔκθεση, λέει —χωρὶς οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς «προστασίας τῆς τέχνης» νὰ ποῦν λέξη. Ἀπὸ τότε δὲν τὸ ξαναείδαμε. Ἂν παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ζημίες καὶ οἱ κλοπὲς δὲν εἶναι περισσότερες καὶ σημαντικώτερες, τοῦτο ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι στάθηκαν στὴ θέση τους, ἀκλόνητοι καὶ ἀδιάλλαχτοι. Καθὼς κάνω ὅμως τώρα τὴ σύντομη αὐτὴ ἐξιστόρηση καὶ ξαναθυμοῦμαι τὰ γεγονότα, αἰσθάνομαι πὼς πρέπει νὰ μασήσω λίγο τὰ λόγια μου: τὸ ἐθνικό μας Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο κατορθώσαμε ὡστόσο καὶ τὸ γλυτώσαμε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἰταλούς, ποὺ ζήτησαν πολλὲς φορὲς νὰ τὸ μεταχειριστοῦν — ὄχι

ὅμως καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀνθρωπιστές· αὐτοὶ τὸ ἔκαμαν φυλακὴ καὶ ἰατρεῖο γιὰ δημόσιες γυναῖκες.

— Τί σᾶς ἔκαμε τὴ βαθύτερη ἐντύπωση ἀπὸ τὰ ἐγκλήματα τοῦ ναζισμοῦ στὴν πατρίδα μας;

—Ἄκουγα (καὶ μερικὲς φορὲς ἐξακριβώθηκε πὼς ἦταν σωστὸ) ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔβγαζαν τόσο γυχρὰ διαταγὲς γιὰ τοὺς ἀνατριχιαστικοὺς ὁμαδικοὺς σκοτωμοὺς ἢ γιὰ τὸ ξεπάτωμα ὁλόκληρων χωριῶν ἦταν πολὺ μορφωμένοι, μερικοὶ μάλιστα πὼς εἶχαν καὶ κλασσικὴ παιδεία. Βρίσκω πὼς ἕνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τὰ πιὸ ὀδυνηρὰ ποὺ ἔθεσε στοὺς ἀνθρώπους ἡ φασιστικὴ περίοδος καὶ ἡ ἀνήμερη μορφὴ τοῦ πολέμου, ποὺ εἶναι ὁ καρπός της, εἶναι τοῦτο ἀκριβῶς· ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύομε (καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀπελπιστοῦμε) πὼς ἡ ἀληθινὴ παιδεία δὲν γυμνάζει μόνο τὶς πνευματικὲς ἱκανότητες, ἀλλὰ καὶ μεταμορφώνει ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο —πῶς ὅμως θὰ τὸ πετύχομε αὐτό;

— Θεωρεῖτε ὅλο τὸ γερμανικὸ λαὸ ὑπεύθυνο γιὰ τὰ αἴσχη τῆς Κατοχῆς ἢ μόνο τοὺς ἀρχηγούς του;

— Κάθε λαὸς ἔχει καὶ τὶς θετικὲς καὶ τὶς ἀρνητικές του πλευρές. Δὲν ξέρω ἂν οἱ δεύτερες εἶναι στὸ γερμανικὸ λαὸ οἱ περισσότερες. Γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πολὺ ἀνώμαλη ἱστορία, ποὺ τοὺς ἐκληροδότησε πολλὰ στίγματα τοῦ χαραχτῆρα καὶ μάλιστα ἀκριβῶς στὰ σημεῖα ποὺ εἶναι κρίσιμα. Γεγονὸς εἶναι ἀκόμη ὅτι οἱ χιτλερικοὶ ἀρχηγοί του δὲν ἀποτελοῦσαν ἕνα ξένο σῶμα μέσα στὸ γερμανικὸ λαό, οὔτε καὶ ὁ λαὸς ἔπαυε ποτὲ νὰ τοὺς αἰσθάνεται δικούς του. Πρέπει ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ λογαριάσουμε ὅτι ὁ μηχανισμὸς τῶν σύγχρονων δικτατοριῶν εἶναι τέτοιος, ὥστε καὶ λαοὶ πολὺ πιὸ ἀνεξάρτητοι στὸ χαραχτῆρα καὶ πολὺ πιὸ κριτικοὶ ἀπ' ὅτι εἶναι ὁ μυστικιστικὸς καὶ ἀληθινὰ ἀνώμαλος γερμανικὸς λαὸς δύσκολα θὰ γλύτωναν ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ φασιστικοῦ δηλητηρίου. Νομίζω πὼς στὴ Γερμανία ὁ φασισμὸς μπόρεσε εὐκολώτερα παρὰ ἀλλοῦ νὰ ὀργανώσει τὶς ἀρνητικὲς ἰδιότητες τοῦ λαοῦ ἐκείνου σ' ἕνα τρομερὸ μηχανισμὸ καταστροφῆς, σκέτης καταστροφῆς. Πολὺ βαρειὰ ὅμως εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων: ἀνθρώπων ποὺ τὸ μυαλό τους ἐδούλευε περίφημα στὴν εἰδικότητά τους, ποὺ κορόϊδευαν τὸν ἰταλικὸ φασισμὸ καὶ συχαινόντουσαν τὸ ἀστυνομικὸ κράτος, ποὺ περιφρονοῦσαν τὸ Χίτλερ προτοῦ νὰ πάρει τὴν ἐξουσία καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐξουσίας —καὶ ὅμως ἐρχότανε μιὰ μέρα ποὺ ἀλλά-

ζανε ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμὴ στὴν ἄλλη, ἀποφασίζανε χωρὶς καμμιὰ πίεση νὰ πάγουν νὰ μεταχειρίζονται τὸ πνεῦμα τους καὶ τὴν κρίση τους (πρὸ πάντων αὐτὴ) καὶ ἄρχιζαν νὰ κατηγοροῦν τὸν παλιότερο ἑαυτό τους (χωρὶς τοῦτο νὰ τοὺς φέρει κανέναν ἐσωτερικὸ κλονισμό), νὰ δικαιολογοῦν ὅλα ὅσα εἶχαν γίνει καὶ ὅσα ἔμελλαν νὰ γίνουν ἀπὸ τὸ φασισμὸ καὶ νὰ κηρύσσουν πὼς αὐτὸ εἶναι ἡ μεγάλη μοῖρα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Τὸ φαινόμενο ἦταν τόσο γενικό, ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐπιδημία χτύπησε καὶ τόσο ἐξαιρετικὰ πνεύματα, ὥστε πρέπει ν' ἀποτελεῖ γιὰ καιρὸ πηγὴ μόνιμης ἀνησυχίας μας, γιατὶ εἶναι ἀδύνατο τὰ αἴτια νὰ ἔλειψαν μονομιᾶς μὲ τὸ πέσιμο τοῦ φασισμοῦ, ἀφοῦ φαίνεται μᾶλλον πὼς ἐκεῖνα προετοίμασαν καὶ τοῦτον.

— Πῶς βλέπετε τὴν ἀντίσταση τοῦ λαοῦ μας ἐνάντια στὸν καταχτητή;

— Πῶς ἀλλοιῶς μπορεῖ νὰ σταθεῖ κανένας μπροστά του παρὰ μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ βαθύτερου θαυμασμοῦ καὶ μὲ τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης, γιατὶ χάρη στὸν ἀγώνα τοῦ λαοῦ μας δὲν ἔπαψε ἀπὸ τὸ 1940 καὶ δῶθε ἡ ὑπόθεση τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἀνθρώπου.

— Ποιὸς φαντάζεσθε πὼς θὰ εἶναι ὁ ἀντίχτυπος τῆς Κατοχῆς στὸ πνευματικό μας μέλλον;

— Ἡ Κατοχή, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι τὴν προετοίμασε (Μεταξᾶς κλπ.), ἐδημιούργησαν καὶ στὸν πνευματικὸ τομέα μία κατάσταση ποὺ φαντάζομαι πὼς γιὰ χρόνια πολλὰ θ' ἀπαιτεῖ πνευματικὴ ἐργασία ἀγωνιστική —θέλω νὰ πῶ σκόπιμη, ὄχι ἀδιάφορη γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα—, μὲ τὴ διπλὴ μορφὴ τῆς κριτικῆς ἐκμηδένισης τοῦ κακοῦ καὶ τῆς θετικῆς δημιουργίας. Τὴν ἔκαμαν ὅμως καὶ φοβερὰ δύσκολη τὴ δουλειὰ αὐτή. Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀγωνίζονται καὶ μέσα στὸν ἑαυτό τους κάθε στιγμὴ γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν ξαστεριὰ τῆς ματιᾶς τους καὶ γιὰ νὰ μὴν ξεχάσουν πὼς στὰ καθαρὰ καὶ ἀπρόσβλητα ἀποτελέσματα φέρνουν μόνο τὰ μέσα τὰ ἀμόλυντα — πρᾶγμα ποὺ δὲν φαίνεται νὰ τοῦ ἔδωσαν ὡς τώρα ἀρκετὴ σημασία».

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές. Ἡ κυριότατη, σχεδὸν ἀποκλειστική, πηγὴ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸν Πόλεμο καὶ τὴν Κατοχή, εἶναι τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τμῆμα του ἔχει δημοσιευθῆ (*Βιβλιογραφία* ἀρ. 3), τὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶναι ἄγνωστο καὶ ἀκατάτακτο. Διαφωτιστικὸ σὲ ὁρισμένα ζητήματα εἶναι τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἂν καί, ἀναγκαστικά, περιορισμένο σὲ ἔκταση καὶ θέματα.

Κατὰ τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος στὸ ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο τὸ τεῦχος τοῦτο, ἔγινε χρήση καὶ τῶν δύο Ἀρχείων. Δὲν ἀναφέρονται οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐγγράφων, παρὰ μόνον ἡ χρονολογία τους. Ἡ κατάταξη τοῦ Ἀρχείου τῆς Ὑπηρεσίας εἶναι ἄτακτη, οὔτε χρονολογική, οὔτε πλήρως τοπογραφική, οὔτε εἰδολογική. Τὰ ἔγγραφα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶναι καταταγμένα κατὰ ἔτη καὶ ἀπόλυτα χρονολογικά.

Τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Schönebeck, ποὺ βρίσκονται στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κολωνίας (*Gnomon* 62, 1990, 95), μοῦ χορηγήθηκαν ἀντίγραφα μὲ τὴ μεσολάβηση Γερμανοῦ φίλου.

Πρωτογενὴς Βιβλιογραφία. Μνημονεύονται μόνο τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀποτελοῦν πρωτογενεῖς πηγές, ἄμεσες μαρτυρίες, ὄχι οἱ ἀναδημοσιεύσεις καὶ ἐπαναλήψεις.

1. Χρήστου Καρούζου, Ἡ πνευματικὴ Ἑλλάδα ἐμπρὸς στὸ δρᾶμα τῆς Κατοχῆς, *Ἐλεύθερα Γράμματα* ἀρ. 6, Σάββατο, 16 Ἰουνίου 1945. [Συνέντευξη.]
2. Ἡ Μαύρη Βίβλος τῶν βουλγαρικῶν ἐγκλημάτων στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη κατὰ τὸ 1941-1944. Ἔκθεσις καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης (Ἀθῆναι 1945).
3. Ὑπουργείου Παιδείας (Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων), Ζημίαι τῶν ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν στρατῶν κατοχῆς (Ἀθῆναι 1946).
4. Works of Art in Greece, the Greek Islands and the Dodecanese. Losses and Survivals in the War, London, His Majesty's Stationery Office (1946).
5. Σέμνης Καρούζου, Πῶς φυλάχτηκαν τὰ ἀρχαῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, *Νέα Ἑστία* 40, 15 Νοεμβρίου 1946, τεῦχος 465, 1158-1163.

6. Gouvernement Hellénique, Mémoire sur les monuments historiques et artistiques enlevés ou endommagés par les forces d'occupation Italiennes. Conférence de Paris (1946). Πολυγραφημένο, σελ. 23. [Τὸ ὑπόμνημα ἔχει συνταχθῆ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Οἰκονόμο.]

7. Gouvernement Hellénique, Mémoire sur les monuments historiques et artistiques enlevés ou endommagés par les forces d'occupation Bulgares. Conférence de Paris (1946). Πολυγραφημένο, σελ. 9. [Τὸ ὑπόμνημα ἔχει συνταχθῆ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Οἰκονόμο.]

8. R. Demangel, Aspect de Guerre du Musée de Delphes, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 68/69, 1944/45 (Paris 1946) 1-4.

9. Pierre Amandry, Chronique des Fouilles 1943-1945, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 68/69, 1944/45, 424-434.

10. Constantin Coucidis, La Grèce retrouve ses trésors, *France Illustration* 94, 19 Ἰουλίου 1947. [Περιέχει φωτογραφίες μεγάλου σχήματος ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων μετὰ τὸν πόλεμο.]

11. Karl Lehmann, Report on the State of Antiquities in Samothrace, Pompeii, 6 Αὐγούστου 1947. Πολυγραφημένο, σελ. 9.

12. Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη, *Θυσίες τῆς Ἑλλάδος, αἱτήματα καὶ ἐπανορθώσεις στὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο* (Ἀθῆναι 1947) 48-50. [Ἔκδοση Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως ἀρ. 19.]

13. T.W. French, Losses and Survivals in the Dodecanese, *The Annual of the British School at Athens* 43, 1948, 193-200, πίν. 55-59.

14. Roland Hampe, Griechischer und englischer Kunstschutzbericht, *Gnomon* 22, 1950, 1-17. [Κριτικὴ τῶν λημμάτων 3, 4, 13.]

15. Χαράλαμπου Μακαρόνα, Ἀνασκαφαί, ἔρευναι καὶ τυχαῖα εὑρήματα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ κατὰ τὰ ἔτη 1940-1950, *Μακεδονικὰ* 2, 1941-1952 (Θεσσαλονίκη 1953) 591-672.

16. Σέμνης Καρούζου, Τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἀπὸ τὸ 1941. Ἀνακοίνωση στὸ Πρῶτο Συνέδριο τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων, 30 Μαρτίου - 3 Ἀπριλίου 1967, δημοσιευμένη στὶς ἐφημερίδες «Τὸ Βῆμα», 2 Ἀπριλίου 1967, καὶ «Ἡ Ἐλευθερία», 9 καὶ 11 Ἀπριλίου 1967.

17. Σέμνης Καρούζου, *Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Συλλογὴ Γλυπτῶν* (Ἀθῆναι 1967) ιε΄-ιη΄.

18. Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης Θεσσαλονίκης, *In Memoriam* (Θεσσαλονίκη 1976). Στὸ κεφάλαιο «Ἡ ἑβραϊκὴ νεκρόπολις τῆς Θεσσαλονίκης», 405-490, ἐξιστόρηση τῆς καταστροφῆς τοῦ νεκροταφείου.

Ἀθήνα, 12 Ὀκτωβρίου 1944, Μνημεῖο τοῦ Ἀφανοῦς Στρατιώτου. Ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐλεύθερος, ἀποδίδει τιμὲς στοὺς νεκροὺς τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς.

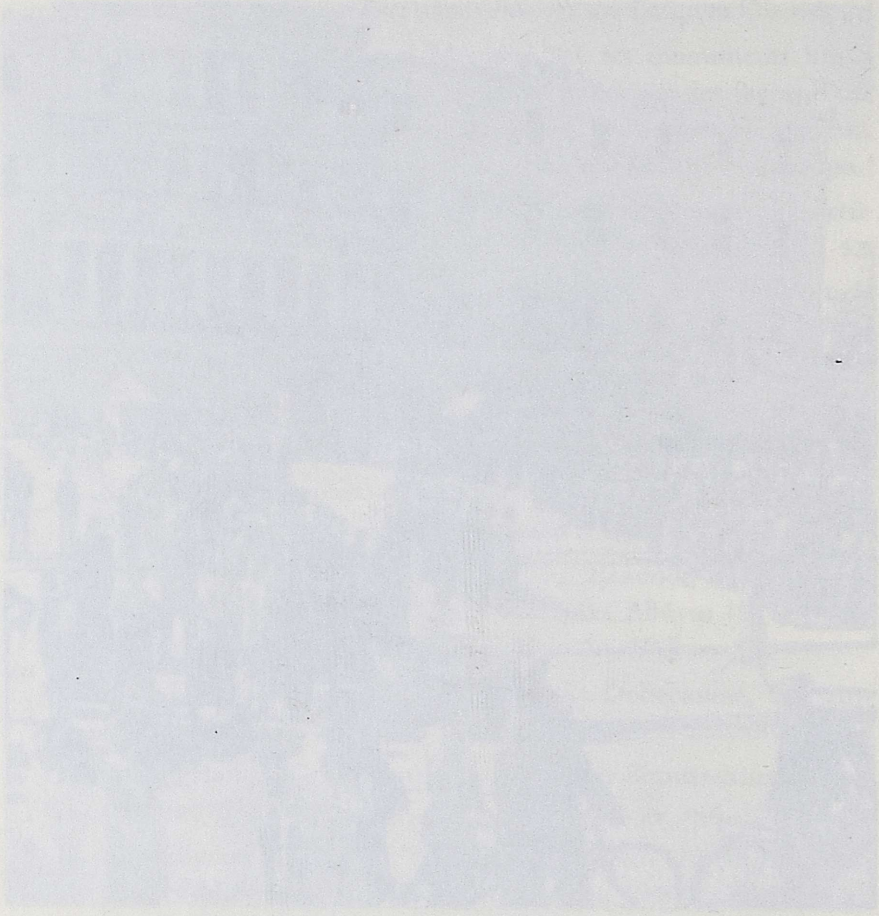

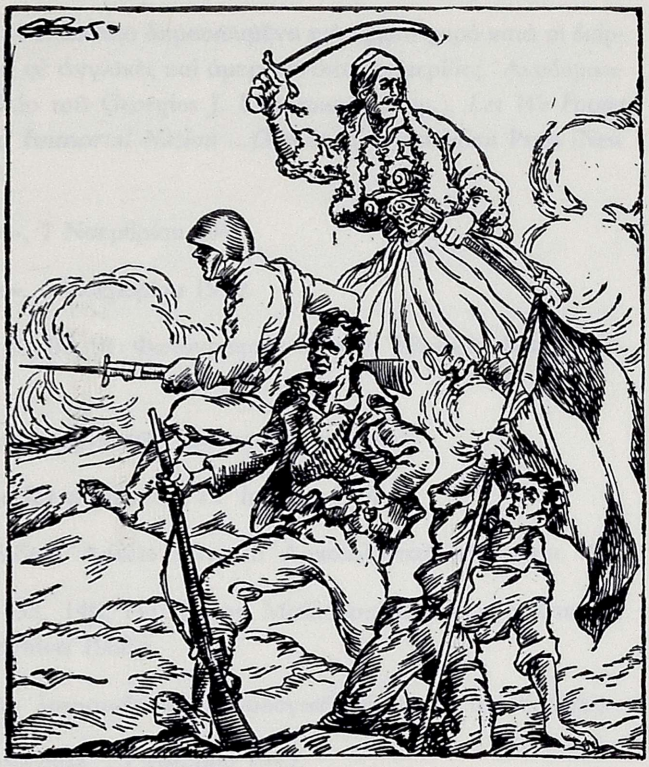

Δὲ χάθηκες, μὰ κι' οὔτε θὰ χαθεῖς
Κι ἂς ἔρθουν πάλι οἱ Πέρσες καὶ οἱ Λατίνοι
Δὲν εἶσαι κάστρο γιὰ νὰ πατηθεῖς·
Εἶσαι τὸ φῶς, Ἑλλάδα, ποὺ δὲ σβήνει.

Ἐπίγραμμα τοῦ Λέοντος Κουκούλα (*Νέα Ἑστία* 28, Χριστούγεννα 1940, τεῦχος 336, 6). Ἡ ζωγραφικὴ σύνθεση εἶναι τοῦ Νίκου Καστανάκη καὶ συμβολίζει τοὺς ἀδιάκοπους πολεμικοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν παλιγγενεσία ἕως τὸ 1944 («Ἐλευθερία», Κυριακὴ 25 Μαρτίου 1945).

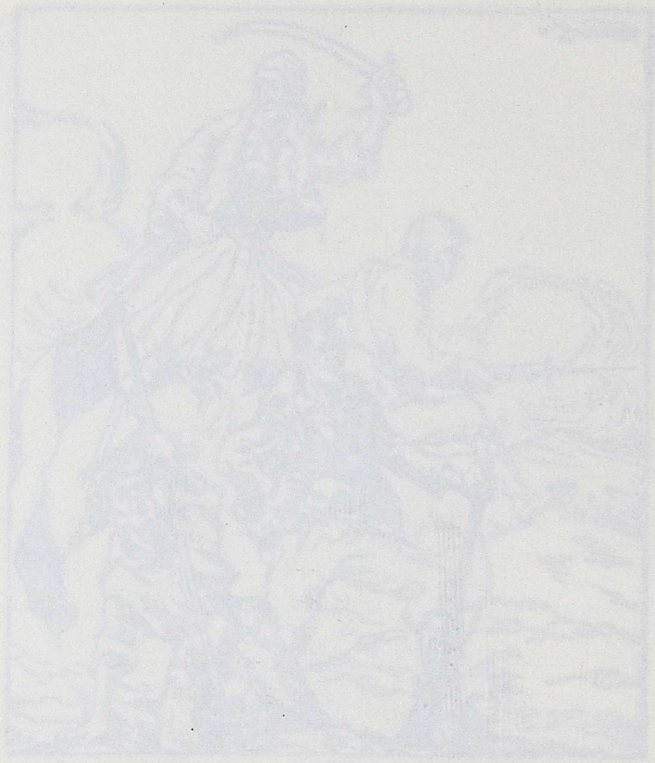

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Σελ. 69: «Ἐλευθερία», 29 Ὀκτωβρίου 1945.

Σελ. 74, 75, 76, 104: Σχέδια δημοσιευμένα γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου σὲ ἀγγλικὲς καὶ ἀμερικανικὲς ἐφημερίδες. Ἀναδημοσιεύτηκαν στὸ βιβλίο τοῦ Georgios J. Karamanos (ἐπιμ.), *Let We Forget That Noble and Immortal Nation ...Greece*, The Athenian Press (New York 1943).

Σελ. 79: «Ἔθνος», 7 Νοεμβρίου 1940.

Σελ. 80: «Ἔθνος», 6 Νοεμβρίου 1940.

Σελ. 86, 87, 88, 89, 90, 91: Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Σελ. 92, 93: Φωτογραφίες τῆς Ἑλένης Μπακολουκᾶ.

Σελ. 102: *France Illustration* 94, 19 Ἰουλίου 1947.

Σελ. 105, 107: Εἰδικὸ Ἀρχεῖο Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Σελ. 108, 132, 133, 140, 141: Βάσου Μαθιόπουλου, *Εἰκόνες Κατοχῆς*, ἐκδ. Μετόπη (Ἀθήνα 1980)[2].

Σελ. 109: Ἀρχεῖο Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

Σελ. 111: «Ἐλευθερία», 25 Μαρτίου 1945.

Σελ. 112: «Ἐλεύθερον Βῆμα», 1 Ἰουνίου 1941.

Σελ. 113: «Αὐγή», 27 Ἰανουαρίου 1962.

Σελ. 114-115: *The SS, By the Editors of Time-Life Books* (Alexandria, Virginia 1988), σειρὰ *The Third Reich*.

Σελ. 116: Ἀσαντοὺρ Μπαχαριὰν - Πέτρος Ἀνταῖος, *Εἰκαστικὲς Μαρτυρίες στὸν Πόλεμο, τὴν Κατοχὴ καὶ τὴν Ἀντίσταση*, Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Διεύθυνση Πολιτιστικῶν Ἐκδηλώσεων.

Σελ. 126: Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Σελ. 136: Εἰδικὸ Ἀρχεῖο Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Σελ. 138, 139: Betty Wason, *Miracle in Hellas. The Greeks Fight On* (New York 1943).

Σελ. 142: Ἀρχεῖο Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

Σελ. 148, 150, 153, 154, 155, 165, 166: Ἀρχεῖο Πολέμου καὶ Κατοχῆς τοῦ Β.Χ.Π.

Σελ. 167: Ἀρχεῖο Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς.

Σελ. 149, 156, 157, 158, 159, 163, 164: Γενικὴ Γραμματεία Τύπου καὶ Πληροφοριῶν.

Σελ. 161, 169, 171: Ἀρχεῖο Μεγαλοκονόμου.

Σελ. 179: Ἀρχεῖο Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

Σελ. 181: «Ἐλευθερία», 25 Μαρτίου 1945.

Ἡ ξυλογραφία τοῦ ἐξωφύλλου εἶναι τοῦ Κώστα Πλακωτάρη (Ἀσαντοὺρ Μπαχαριὰν - Πέτρος Ἀνταῖος, *ὅ.π.*).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 69

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τὸ 1940 71

Οἱ πρῶτες ἡμέρες 73

Προετοιμασία γιὰ τὸν πόλεμο. Οἱ Ἐπιτροπὲς Ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων 81

Οἱ τόποι ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων 87

Οἱ σύμμαχοι ἀρχαιολόγοι στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν πόλεμο 103

Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο 105

Ἡ Ἀκρόπολη σύμβολο τῆς Ἑλλάδος 109

Ἡ Ἀκρόπολη σύμβολο τῆς Ἀντίστασης 111

Ἡ γερμανικὴ Ὑπηρεσία Προστασίας τῆς Τέχνης 117

Ἡ Ὑπηρεσία κατὰ τὴν Κατοχή 129

Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Κατοχή 131

Οἱ Ἰταλοὶ ἀρχαιολόγοι κατὰ τὴν Κατοχή 135

Τὰ Μουσεῖα τῆς Ἀθήνας 137

Ἀρχαιολογικοὶ ὁδηγοὶ γιὰ τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες 143

Παραινέσεις πρὸς τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες καὶ ἀποφθέγματα 147

Οἱ κατακτητὲς στρατιῶτες καὶ τὰ ἀρχαῖα 153

Οἱ Βούλγαροι καὶ τὰ μνημεῖα 163

Τὰ μνημεῖα μνήματα 165

Τὸ τέλος τῆς Κατοχῆς 169

Ἡ πνευματικὴ Ἑλλάδα ἐμπρὸς στὸ δράμα τῆς Κατοχῆς 171

Πηγὲς - Βιβλιογραφία 177

Προέλευση εἰκόνων 183

Ο ΜΕΝΤΩΡ ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΤΟΣ ΚΥΚΛΟ ΦΟΡΙΑΣ ΕΒΔΟΜΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ ΣΤΗ 12 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1944 ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1940-1944 ΤΥ ΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1.500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟΝ ΟΚΤΩ ΒΡΙΟ ΤΟΥ 1994 ΣΤΙΣ «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.» ΜΙΛΩΝΟΣ 26 ΑΓΙΟΣ ΣΩΣΤΗΣ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΑΝ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΑΝ Η ΜΑΡΙΑ ΤΖΑΝΑΚΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΝ ΤΕΛΟΥ Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΓΙΝΑΝ ΣΤΑ ΕΡΓΑΣΤΗ ΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΕΒΕΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΗ ΜΠΟΥΜΠΑΛΙΚΗ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΣΙΑ ΕΚΑΝΕ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΝΔΡΟΒΙΚ

ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΑΩΛΖ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
1023:1994

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

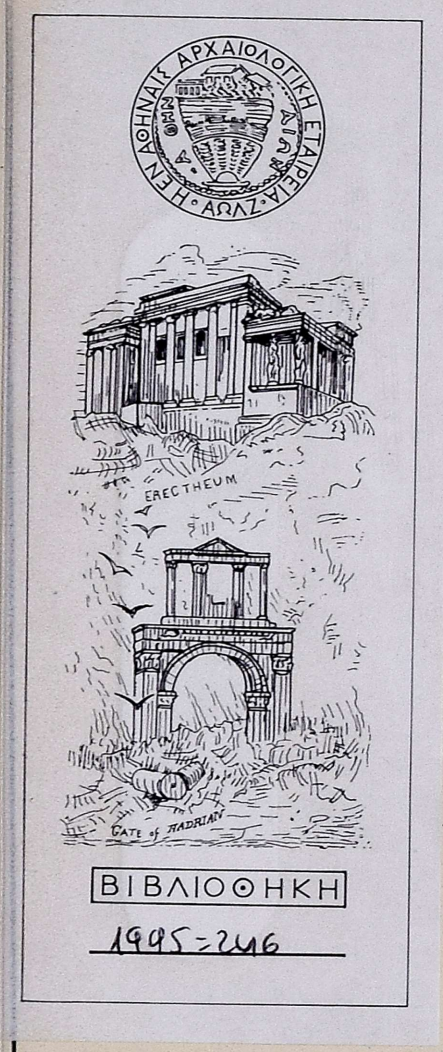

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
1995-246

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟ ΤΕΥΧΟΣ 32 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1994

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ: 187-188 — ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ: Ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως 189-190· Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 190-193· Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία 193· Ἀποχωρήσεις συνεργατῶν 193 — ΠΕΝΘΗ: René Ginouvès (21 Ἰανουαρίου 1926 - 10 Νοεμβρίου 1994) 194-196· Σέμνη Χ. Καρούζου 197 — ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ: Ἀρχαία ἑλληνικὴ χρονολογία καὶ χρονογραφία: 198-207 — ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ: Ἡ προστασία τῶν χριστιανικῶν μνημείων 208-209· Ὁ Βύρων καὶ τὸ Μεσολόγγι 210 — ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ: Ἀρχαίων νόστοι: 211-214 — ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ: Σέμνης Καρούζου, Τὸ «δημόσιον σῆμα» 215-221 — Πίνακας περιεχομένων τοῦ ἕβδομου τόμου τοῦ *Μέντορος* 222

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Κλειὼ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθῆναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 32 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1994

Πρὸς τοὺς ἑταίρους

Η ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
(1894-1994)

*Φέτος συμπληρώθηκαν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ μεγάλη κρίση στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τοῦ 1894. Ἔχω διηγηθῆ (*Ἱστορία τῆς Α.Ἑτ., *82-84) μὲ πολλὴ συντομία τὰ γεγονότα τῆς χρονιᾶς αὐτῆς, ἡ διήγησή μου ὅμως δὲν ἀποκαλύπτει τὴ μικρότητα ἐκείνων ποὺ θέλησαν νὰ ἀποκτήσουν ἐξουσία σπιλώνοντας τὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Στέφανο Α. Κουμανούδη. Δὲν ἐννοῶ μόνο τὸν διάδοχό του ποὺ ἔμεινε στὴ σκιά, ἀλλὰ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἀπὸ καθαρὴ κακία καὶ ἄρρωστο ψυχικὸ κόσμο προσπάθησαν νὰ πλήξουν τὸν Σ.Α.Κ. καὶ πέτυχαν τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι ἐπιδίωκαν. Ἔπεσαν στὴν ἀνυποληψία καὶ ἡ λήθη τοὺς σκέπασε ἐνῶ ἦσαν ἀκόμη ζωντανοί.*

Ἡ ἀρχαιολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη ἐξευγενίζει, θεωρητικά, ἐκείνους ποὺ τὴν ἀσκοῦν. Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντα αὐτό. Ἀντίθετα, καὶ τὰ παλαιότερα χρόνια καὶ σήμερα, ἡ ἐπιστήμη εἶναι γιὰ πολλοὺς πρόσχημα, πίσω ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρύβονται χαρακτῆρες ἀνώμαλοι καὶ ἄτομα ἄρρωστα, ποὺ προσπαθοῦν νὰ γεμίσουν τὸ κενὸ ποὺ τοὺς τυλίγει κάνοντας κακό.

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου βρίθει ἀπὸ θλιβερὰ γεγονότα. Τὰ ὀνόματα τοῦ Ποστολάκα καὶ τοῦ Σβορώνου, θυμάτων ἀπαισίων πλεκτανῶν, εἶναι τὰ πρῶτα ποὺ μᾶς ἔρχονται στὸν νοῦ.

Στὴν ἐποχή μας τὸ φαινόμενο δὲν ἔλειψε, ἔγινε μάλιστα συχνότερο, γιατὶ τὸ εὐνοεῖ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Οἱ ἐφημερίδες, οἱ ραδιοφωνικοὶ σταθμοὶ καὶ οἱ σταθμοὶ τηλεοράσεως χρειάζονται

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

καθημερινὰ ὕλη. Οἱ σοβαροὶ καὶ συγκροτημένοι δημοσιογράφοι βρίσκουν τὴν ὕλη ποὺ χρειάζονται στοὺς χώρους τῶν πραγματικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς. Ἄλλοι, ἀνίκανοι, ταυτίζονται μὲ τὰ ἄρρωστα πρόσωπα, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωση τοῦ Σ.Α.Κ. Δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ κατισχύσουν. Ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης ἐπανεξελέγη στὶς ἀρχαιρεσίες τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας σχεδὸν παμψηφεί.

Μετὰ τὴν οἰκειοθελὴ παραίτηση τοῦ Σ.Α.Κ. ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως, στὶς 27 Δεκεμβρίου 1894, ἡ Ἑταιρεία συνέχισε τὸν δρόμο της. Τὸ πνεῦμα της ἦταν διαφορετικό, δημιουργικὸ ὡς πρὸς τὰ πράγματα ἀλλὰ ὄχι ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα. Μὲ τὸ ξεκίνημα τοῦ 1895 ἄρχιζε μακρὰ περίοδος συντηρήσεως.

Β.Χ.Π.

Πρόσκληση σὲ διάλεξη τοῦ ἱστορικοῦ Κωνσταντίνου Ράδου (1862-1931). Ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης σημειώνει: «Δὲν ἐπῆγα, συμφώνως τῷ δόγματί μου τοῦ μὴ φοιτᾶν εἰς συλλόγους ἐν γένει. Σ.Α.Κ.».

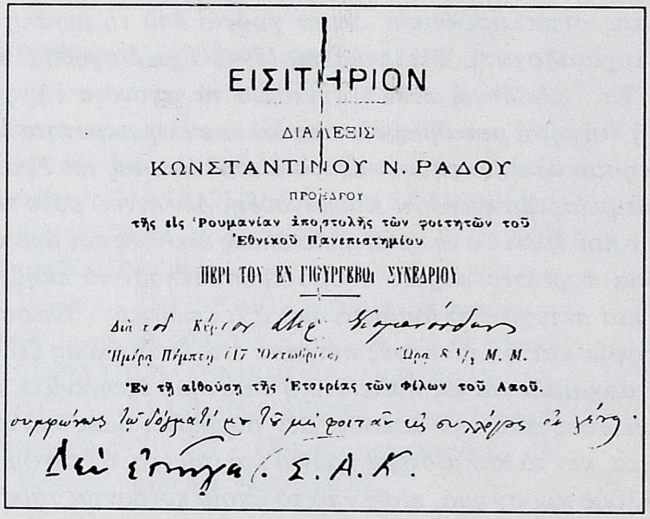
ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΝ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΡΑΔΟΥ

ΠΡΟΕΔΡΟΥ

τῆς εἰς Ῥουμανίαν ἀποστολῆς τῶν φοιτητῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΓΙΓΥΡΓΕΒΩΙ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Διὰ τοῦ Κύριον Μερ. Κουμανούδην

Ἡμέρᾳ Πέμπτῃ (17 Ὀκτωβρίου) Ὥρᾳ 8 1/2 Μ. Μ.

Ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἑταιρίας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ.

συμφώνως τῷ δόγματί μου τοῦ μὴ φοιτᾶν εἰς συλλόγους ἐν γένει.

Δὲν ἐπῆγα. Σ.Α.Κ.

Ἔργα καὶ ἡμέραι

Ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως

Στὶς 27-29 Μαΐου πραγματοποιήθηκε στὸ κτίριο Weiler (περιοχὴ Μακρυγιάννη) ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὴν Ἀποκατάσταση τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Στὴ συνάντηση παρέστη ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κύριος Γεώργιος Σ. Δοντᾶς, ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, στὴν ὁποία ὀφείλεται, ὅπως εἶναι γνωστόν, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν πρώτων ἔργων ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπευθύνει τὸν θερμὸ χαιρετισμό της σὲ σᾶς ὅλους, ποὺ εὐγενῶς ἀνταποκρινόμενοι στὴν πρόσκληση τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων Ἀκροπόλεως εἴσθε σήμερα ἐδῶ, γιὰ νὰ συμμετάσχετε στὴν 4η Διεθνὴ Συνάντηση ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ θέμα τὴν ἀποκατάσταση καὶ τὴν συντήρηση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Οἱ περισσότεροι θὰ ξέρετε ἀσφαλῶς ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν εἶναι πιὰ ὁ φορεὺς τῶν χρηματοδοτήσεων τῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, ὅπως ἦταν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Ἐξακολουθεῖ ὅμως ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της τοῦ παλαιοτέρου, ἀλλ' ἀειθαλοῦς ἀρχαιολογικοῦ καθιδρύματος τῆς χώρας, νὰ παρακολουθεῖ μὲ στοργὴ καὶ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον τὶς ἐργασίες συντηρήσεως ποὺ ἐκτελοῦνται στὰ σπουδαιότερα μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, καὶ κατὰ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Ὀργανισμοῦ της νὰ συνεργεῖ σ' αὐτές, συμμετέχοντας στὴν Ἐπιτροπὴ διὰ τοῦ ὁμιλοῦντος.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐκφράσει τὸν θαυμασμό της γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἐκτελουμένου ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους τῶν τομέων ἔργου, ποὺ ἔχει ἄλλωστε κατ' ἐπανάληψιν ἐπαινεθεῖ στὶς διεθνεῖς συναντήσεις, καὶ εὐελπιστεῖ ὅτι ἀπὸ τὴν παροῦσα συνάντηση θὰ προκύψει consensus γόνιμο γιὰ τὶς περαιτέρω ἐργασίες. Δὲν ἀποκρύπτει πάντως τὴν ἐπιθυμία της νὰ ἰδεῖ τὴν ἐπιτάχυνση τῶν ἔργων ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων, πάντοτε βεβαίως μὲ τὴν διατήρηση τοῦ ἐπιπέδου τῆς σημερινῆς ποιότητος καὶ τὴν τήρηση τῶν ἀρχῶν ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς ἀναστηλωτικοὺς χάρτες.

Παράλληλα ἐκφράζει καὶ τὴν εὐχή της νὰ ἐξευρεθεῖ τρόπος ἐπιλύσεως τοῦ ἀκανθώδους θέματος τῆς δημιουργίας ἑνὸς νέου

Μουσείου Ἀκροπόλεως, στὸ ὁποῖο προσβλέπει μὲ ἔντονο ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο γιὰ τὴν πρέπουσα στέγαση τῶν παλαιῶν πολυτίμων ἐκθεμάτων τοῦ μικροῦ σημερινοῦ μουσείου τοῦ Βράχου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ποὺ ἀναγκαστικὰ μεταφέρθηκαν ἤδη ἢ θὰ μεταφερθοῦν στὸ προσεχὲς μέλλον ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, γιὰ τὴν διάσωσή τους ἀπὸ τὶς καταστρεπτικὲς ἐπιδράσεις τῆς ἀτμόσφαιρας. Ταυτόχρονα ὅμως ἐλπίζει ἡ Ἑταιρεία μας ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθοῦν κατὰ τρόπο γενικῶς ἀποδεκτὸ καὶ ὅλα τὰ σύνθετα, ὅσο καὶ ἐξαιρετικῶς λεπτὰ θέματα, αἰσθητικά, περιβαλλοντικά, κυκλοφοριακὰ κ.ἄ., ποὺ ἀναπόφευκτα συνδέονται μὲ τὴν παρουσία εὐμεγέθους κτίσματος στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως».

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης

Συνεχίζεται γιὰ ἕκτη χρονιὰ καὶ μὲ μεγάλη πάντοτε συμμετοχὴ ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης. Ἐφέτος καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1995 θὰ διδαχτοῦν δύο σειρὲς μαθημάτων:

Στὸν κύκλο τῆς Μνημειακῆς Τοπογραφίας καὶ κατὰ τὴν πρώτη ὥρα θὰ διδάξουν οἱ κυρίες Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου, Ἰωάννα Καρέτσου, Ἀλίκη Μουστάκα καὶ Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου καὶ οἱ κύριοι Πέτρος Θέμελης, Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, Δημήτριος Μάτσας, Χρίστος Ντούμας, Δημήτριος Παντερμαλῆς καὶ Ἰωάννης Παπαποστόλου.

Στὸν κύκλο τῆς Ζωγραφικῆς θὰ διδάξουν ἡ κυρία Μαρίνα Λαμπράκη Πλάκα μὲ θέμα τὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης στὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15ου αἰ. καὶ ὁ κύριος Νίκος Ζίας μὲ θέμα τὴν ἀνθρώπινη μορφὴ στὴ Βυζαντινὴ Ζωγραφική.

Ἀναλυτικότερα, τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς ἕκτης περιόδου τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τετάρτη 9 Νοεμβρίου 1994

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ	Ν. ΖΙΑΣ
Διμήνι-Σέσκλο	*Εἰσαγωγή.*
	Ἡ κλασικὴ ἀντίληψη
	γιὰ τὴν ἀνθρώπινη μορφή.
	Ἡ ἑλληνιστική, ἡ ρωμαϊκή,
	ἡ πρωτοχριστιανική

Τετάρτη 16 Νοεμβρίου 1994

Χ. ΝΤΟΥΜΑΣ	Ν. ΖΙΑΣ
Ἀκρωτήρι	*Παλαιοχριστιανικὴ περίοδος*
	(330-630 μ.Χ.)

Ἡ μορφὴ τοῦ θεανθρώπου.
Ὁ Χριστὸς τῆς δόξας.
Οἱ Μάρτυρες. Ὁ Αὐτοκράτωρ

Τετάρτη 23 Νοεμβρίου 1994

Ι. ΚΑΡΕΤΣΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Κνωσός *Εἰκονομαχία (726-843 μ.Χ.)*
Ἡ κρίση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς
καὶ τοῦ προσώπου.
Ἡ ὑποβάθμιση
τοῦ θεανθρώπινου στοιχείου.
Ἡ νίκη τῆς Ὀρθοδοξίας,
καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς

Τετάρτη 30 Νοεμβρίου 1994

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ Ν. ΖΙΑΣ
Μυκῆνες *Μεσοβυζαντινὴ περίοδος (843-1204) [1]*
Ὁ Χριστὸς ἱστορικὸ πρόσωπο
καὶ ἄναρχος Θεός.
Δύο φύσεων ἀσύγχυτος ἕνωσις

Τετάρτη 7 Δεκεμβρίου 1994

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Θέρμος *Μεσοβυζαντινὴ περίοδος (843-1204) [2]*
Οἱ μεταμορφωμένοι
καὶ κατὰ χάριν θεούμενοι ἄνθρωποι,
οἱ Ἅγιοι.
Ὁ Αὐτοκράτωρ

Τετάρτη 14 Δεκεμβρίου 1994

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Δῆλος, ἱερό *Παλαιολόγειος περίοδος (1263-1453) [1]*
Ἡ καταγραφὴ
ψυχογραφικῶν καταστάσεων.
Πόνος, τρυφερότητα, πάθος

Τετάρτη 11 Ἰανουαρίου 1995

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Δῆλος, πόλις *Παλαιολόγειος περίοδος (1263-1453) [2]*
Ἡ πρόσληψη τοῦ κάλλους.
Οἱ ἑλληνιστικὲς ἀναμνήσεις

Τετάρτη 25 Ἰανουαρίου 1995

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ — Ν. ΖΙΑΣ
Σάμος, ἱερὸ καὶ πόλις — *Μεταβυζαντινὴ περίοδος (1453-1830)*
15ος-16ος αἰ.
Ἡ αὐστηρότητα
καὶ ἡ ἀσκητικότητα τοῦ πένθους

Τετάρτη 1 Φεβρουαρίου 1995

Δ. ΜΑΤΣΑΣ — Ν. ΖΙΑΣ
Σαμοθράκη — *16ος-17ος αἰ.*
Ἡ συνομιλία
μὲ τὴ λογοκρατία τῆς Δύσης
καὶ ἡ ἀντοχὴ τῆς παράδοσης

Τετάρτη 8 Φεβρουαρίου 1995

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ — Ν. ΖΙΑΣ
Δελφοί [1] — *18ος-19ος αἰ.*
Ἡ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας.
Ἡ ρήξη μὲ τὴν παράδοση.
Ἐπίλογος:
Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἰσορροπίας
μὲ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν παράδοση

Τετάρτη 15 Φεβρουαρίου 1995

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Δελφοί [2] — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης*
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [1]

Τετάρτη 22 Φεβρουαρίου 1995

Α. ΜΟΥΣΤΑΚΑ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ὀλυμπία [1] — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης*
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [2]

Τετάρτη 1 Μαρτίου 1995

Α. ΜΟΥΣΤΑΚΑ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ὀλυμπία [2] — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης*
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [3]

Τετάρτη 8 Μαρτίου 1995

Δ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Δῖον — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15ου αἰ.* [4]

Τετάρτη 15 Μαρτίου 1995

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ρόδος — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15ου αἰ.* [5]

Τετάρτη 22 Μαρτίου 1995

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ — Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ρωμαϊκὴ Θεσσαλονίκη — *Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15ου αἰ.* [6]

Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἄλλη Μαλάμου γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας, στὴ μνήμη Πέτρου Παπαδοπούλου καὶ Σέμνης Καρούζου.

Ἀπὸ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Υ. Melrose γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως.

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἁγνὴ Σακελλαρίου στὴ μνήμη Σέμνης Καρούζου.

Ἀπὸ τὸν κύριο Χαράλαμπο Μουστάκα γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας.

Ἀπὸ τὸν κύριο Ἀναστάσιο Σιαφάκα στὴ μνήμη Ἄλκη Κατσάμπαση.

Ἀπὸ τὸ Ἵδρυμα Δεκόζη-Βούρου γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀμοργοῦ.

Ἀπὸ τὸ Ἵδρυμα Ἰωάννου Φ. Κωστοπούλου γιὰ τὴ συντήρηση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ στὴν Ἄνω Κορακιάνα Κερκύρας καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Πύργου 17 τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης.

Ἀποχωρήσεις συνεργατῶν

Στὶς 10 Ὀκτωβρίου 1994 ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑταιρείας ὁ κύριος Νικόλαος Κουντούρης καὶ στὶς 31 Δεκεμβρίου ἡ κυρία Ἄννα Μαλεβίτου, ὁ κύριος Ἰωάννης Παπαδημητρακόπουλος καὶ ὁ κύριος Ταξιάρχης Ταξιάρχου. Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἐξέφρασε πρὸς τοὺς τέσσερις συνεργάτες του τὴν εὐαρέσκεια καὶ τὶς εὐχαριστίες του γιὰ τὴ μακρὰ καὶ ἀποδοτικὴ θητεία τους στὸ Ἵδρυμα.

ΠΕΝΘΗ

RENÉ GINOUVÈS

(21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1926 - 10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1994)

Οἱ πραγματικοὶ φίλοι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ σοφοὶ ἑρμηνευτὲς τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν μνημείων της δὲν ἦσαν ποτὲ πολλοί. Ἡ ἀπώλειά τους, μάλιστα πρόωρα, δὲν ἀναπληρώνεται, καὶ ὅσοι ἀπομένουν αἰσθάνονται πάντα τὴν ἔλλειψή τους. Ὁ René Ginouvès ἀνῆκε στοὺς μόνιμους φίλους τῆς ἰδεατῆς καὶ τῆς πραγματικῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ποὺ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ μελέτησε, ἀλλὰ καὶ

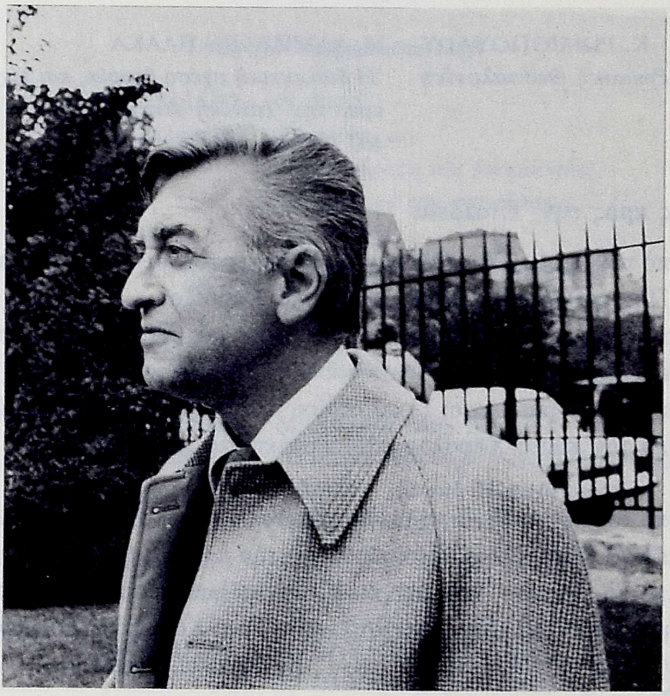

στοὺς φίλους τῶν ζωντανῶν Ἑλλήνων. Γεννημένος στὸν Νότο τῆς Γαλλίας, στὸ Clermont l'Hérault, κοντὰ στὸ Montpellier, ἀφιερώθηκε ἐξ ἀρχῆς στὴ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Μετὰ ἀπὸ φιλολογικὲς σπουδές (Baccalauréat 1942 καὶ 1943, Ecole Normale Supérieure 1945-1948, Agrégation ès-lettres 1949, μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῆς Ἀθήνας, 1950-1956) ἀκολούθησε τὸ πανεπιστημιακὸ στάδιο, καταλαμβάνοντας διαδοχικὰ ὁλοένα

καὶ ἀνώτερες θέσεις σὲ φημισμένα Πανεπιστήμια (Lille 1949-1950, Rennes 1956-1957, Sorbonne 1957-1959, Rennes 1959-1960, Nancy 1960-1968, Québec, στὸν Καναδά, 1968, Πανεπιστήμιο X τοῦ Παρισιοῦ, 1968-).

Τὴ σημασία τοῦ διδακτικοῦ του ἔργου τὴ μαρτυροῦν οἱ μαθητές του, ἀρχαιολόγοι καὶ φιλόλογοι, καὶ οἱ διάδοχοί του. Τὰ ἐπιστημονικά του ἔργα ἀπὸ τὴν πρώτη του μελέτη, τὸ 1954, ἕως τὸν τόμο II τοῦ μνημειώδους *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* (1992), δείχνουν τὴν κριτικὴ πολυμάθειά του καὶ τὴ βαθιὰ ἀρχαιογνωσία του. Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα μαρτυροῦν ἡ δεύτερη κατοικία του στὴν καρδιὰ τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ μεγάλου θαυμάσιου τόμου *La Macédoine de Philippe II à la conquête romaine* (ἐκδόσεις CNRS, Paris 1993), ποὺ κυκλοφορήθηκε καὶ ἀγγλικά, ἰταλικὰ καὶ ἑλληνικά, προσφέροντας στὸν ἐπιστημονικὸ τομέα πολύτιμη βοήθεια στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἀγωνίζεται σήμερα σὲ δυσμενὲς διεθνὲς πολιτικὸ πεδίο.

Τὸ μεγαλύτερο πνευματικό του ἔργο εἶναι ἡ συμβολή του στὴ δημιουργία τῆς Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie στὸν χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Nanterre, ποὺ θὰ ἀποτελέσει τὸ μεγαλύτερο Ἵδρυμα τοῦ εἴδους του στὸν κόσμο ὁλόκληρο. Ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς του στὸ μεγάλο ἔργο ὑπῆρξε ἡ ἀπόφαση νὰ δοθῆ στὸ νέο αὐτὸ ἐπιστημονικὸ κέντρο τὸ ὄνομά του.

Ἡ ὁμιλία του, μὲ τὴν ὁποία θὰ παρουσίαζε τὸ μεγαλεπήβολο αὐτὸ ἐπιχείρημα, τὸ ὕστατο κείμενό του, διαβάστηκε ἀπὸ τὴ σύζυγό του Lilly Kahil στὴν τελετὴ τῆς θεμελίωσης τοῦ κτιρίου ποὺ θὰ στεγάσει τὴ Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie. Οἱ τελευταῖες γραμμὲς τῆς ὁμιλίας κλείνουν μέσα τους τὰ ὄνειρα καὶ τὴν πίστη του στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος:

> «Et enfin, on ne sait pas assez que, dans nos espaces verts, dans nos arbres encore beaux malgré l'arrivée de l'hiver, nichent des quantité d'oiseaux, de variétés parfois étranges: la liste officielle, publiée dans le fascicule pour les 25 ans du campus, donne les noms de la mouette rieuse, l'étourneau sansonnet, la pie bavarde et le bruant zizi. Eh bien, je souhaite que ces oiseaux viennent s'installer sur notre Maison, mais je souhaite surtout que s'y retrouvent, venant de tous les coins de l'horizon, ces grands vols d'oiseaux sauvages, les libres envolées de l'esprit».

Οἱ χρονολογίες καὶ οἱ τίτλοι τῶν συγγραμμάτων δὲν ἀποκαλύπτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ René Ginouvès, ποὺ ἀφιέρωσε τὴ

ζωή του στὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνες, τὴ σεμνότητα τοῦ χαρακτήρα του, σεμνότητα ποὺ ξάφνιαζε μέσα στὴν κραυγαλέα ἐποχή μας. Μαζὶ μὲ τὴ σύζυγό του, τὴν ἀγαπητὴ φίλη Lilly Kahil, περνοῦσαν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ χρόνου τους ἐδῶ, στὶς Βιβλιοθῆκες τῆς Ἀθήνας καὶ κοντὰ στὰ μνημεῖα καὶ τὰ μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν καλοκαιρινὴ ἡμέρα τοῦ 1957 ποὺ τὸν γνώρισα στὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ, ἕως τὶς 13 Σεπτεμβρίου τῆς χρονιᾶς τούτης ποὺ τὸν εἶδα γιὰ τελευταία φορά, αἰσθανόμουν ὅτι ὑπῆρχε πάντα ἕνας φίλος, εἴτε ἐδῶ εἴτε στὸ Παρίσι, στὸ φιλόξενο σπίτι τους, ἕνας φίλος ποὺ θλιβόταν μὲ ὅ,τι μᾶς ἔθλιβε καὶ χαιρόταν μὲ ὅ,τι μᾶς χαροποιοῦσε. Ἡ Ἑταιρεία ἔχασε ἕναν πολύτιμο ἑταῖρο καὶ ἡ Ἑλλάδα ἕναν ἀγαπητὸ φίλο.

Β.Χ.Π.

ΣΕΜΝΗ Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Σὲ βαθύτατο γήρας ἀπεβίωσε στὶς 8 Δεκεμβρίου 1994 ἡ Σέμνη Χ. Καρούζου. Γεννήθηκε στὶς 11 Μαρτίου 1897 στὴν Τρίπολη, ἔκαμε λαμπρὲς σπουδὲς καὶ ἀνέπτυξε μεγάλη ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση. Διορίστηκε μὲ διαγωνισμὸ ὡς Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως τὸ 1921 καὶ ὑπηρέτησε στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (1921), στὸ Ἡράκλειο Κρήτης (1923), πάλι

στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο (1924), στὸν Βόλο (1930), στὸ Ναύπλιο (1931). Μετατέθηκε ὁριστικά, ὡς Ἔφορος ἀγγείων καὶ μικροτεχνίας, στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τὸ 1932. Διορίστηκε σὲ θέση Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ 1961 καὶ ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τὸ 1964. Ἔγινε ἑταῖρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1926 καὶ διετέλεσε Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου της κατὰ τὸ διάστημα 1975-1977. Τὸ 1988 ἀνακηρύχθηκε Ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος. Γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ σημαντικὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο της θὰ δημοσιευθῆ ἰδιαίτερο μελέτημα στὸν *Μέντορα*.

Β.Χ.Π.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος (τὸ ποῦ καὶ τὸ πότε) ἀποτελοῦν τὶς συνισταμένες τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἡ ταύτιση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ ἱστορικοῦ τοπίου εἶναι ἔργο τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς (ἱστορικῆς) γεωγραφίας. Ἡ χρονικὴ καὶ αἰτιολογικὴ σύνδεση καὶ ἀλληλοεξάρτηση τῶν γεγονότων δὲν εἶναι ὡστόσο δυνατὴ χωρὶς τὴ χρονολόγησή τους, ποὺ σημαίνει τὴ διαπίστωση τῆς συγκεκριμένης ἀπόστασης ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ αὐτά. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν μόνο κάτω ἀπὸ δύο προϋποθέσεις. Ἡ πρώτη ἀφορᾶ στὸν τρόπο μέτρησης τοῦ χρόνου: ἡ χρονολόγηση ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία μιᾶς ἀπόλυτης ταύτισης τοῦ ἀρχαίου μὲ τὸ σύγχρονο ἔτος, τόσο ὡς πρὸς τὴ φύση του, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔναρξη καὶ τὴ διάρκειά του. Ἡ δεύτερη προϋπόθεση ἀφορᾶ στὴν ἀποκατάσταση ἐκείνων τῶν χρονογραφικῶν σειρῶν, γύρω ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ ὀργανωθοῦν οἱ ἱστορικὲς πληροφορίες. Τὰ προηγούμενα δίνουν τὸ πλαίσιο τῆς σύντομης ἔκθεσης ποὺ ἀκολουθεῖ. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες μπορεῖ νὰ συμβουλευτεῖ κανεὶς τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ A.E. Samuel, *Greek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity* στὴ σειρὰ *Handbuch der Altertumswissenschaft* (München 1972) καὶ τὸ συντομότερο ἀλλὰ πολὺ κατατοπιστικὸ βιβλίο τοῦ E.J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, ἀναθεωρημένη ἔκδοση (London 1980).

1. Τὸ ἀρχαῖο ἔτος

Τὸ ἡμερολόγιο (ὁ ἐτήσιος κύκλος καὶ ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου) προσδιορίσθηκε πάντοτε ἀπὸ τὰ μεγάλα ὁρατὰ οὐράνια σώματα, τὸν ἥλιο καὶ τὴ σελήνη: γιὰ τοὺς ἀρχαίους διακρίνεται ἔτσι ἕνα ἡλιακὸ καὶ ἕνα σεληνιακὸ ἔτος (Geminus, *Elementa Astronomiae*).

1.1. Τὸ ἡλιακὸ ἔτος

Ὁ ἥλιος προσδιορίζει τοὺς ρυθμοὺς τῆς ζωῆς ἐπάνω στὴ γῆ σὲ ἡμερήσια, ὅπως καὶ σὲ ἐτήσια βάση: εἶναι αὐτὸς ποὺ ὁρίζει τὴν ἐναλλαγὴ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νύχτας, τὶς ὧρες τῆς ἡμέρας, τὶς ἐποχὲς καὶ τὴ σταθερὴ διάρκεια τοῦ ἔτους.

Ἡ ἡμέρα ὁρίζεται ἀρχικὰ ὡς τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ἕως τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ταυτίζεται δηλαδὴ μὲ τὸ χρόνο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δουλέψει μὲ φυσικὸ φῶς, καὶ διαιρεῖται ἀντίστοιχα, σύμφωνα μὲ τοὺς σταθμοὺς τῆς πορείας τοῦ ἥλιου (αὐγή, ἡλιοβασίλεμα) ἢ μὲ συνήθειες τῆς καθημερινῆς, ὅπως π.χ. τὶς ὧρες τῶν γευμάτων, ἢ τῆς στρατιωτικῆς (ὅπως οἱ 4 ἡμερήσιες καὶ 4 νυχτερινὲς βάρδιες ἢ φυλακὲς) ζωῆς. Ἀργότερα, μόλις στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐμφανίζεται ἡ διαίρεση τῆς ἡμέρας σὲ 12 ὧρες, διάρκειας, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ γεωγραφικὸ πλάτος, ἀπὸ 45΄ ἕως 75΄. Ἔτσι, ἡ ἐργασία σταματᾶ τὴν ἕβδομη ὥρα, ποὺ συμπίπτει μὲ τὴ μέση τῆς ἡμέρας, ἐνῶ ἡ ἕνατη, μεταξὺ 1.30΄ καὶ 2.30΄, εἶναι ἡ ὥρα τοῦ δείπνου. Παρόμοια, ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους, καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἕως σήμερα, ὁ ἀγρότης, ὁ ναυτικὸς ἢ ὁ στρατιωτικὸς συνηθίζουν νὰ ὁρίζουν τὸ φυσικὸ ἔτος καὶ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἐποχῶν, ποὺ καθορίζουν τὸ ρυθμὸ τῶν δραστηριοτήτων τους, μὲ βάση τὶς μεταναστεύσεις τῶν πτηνῶν (Ἡσ. *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 448, 566) καὶ τὸν κύκλο τῆς βλάστησης (βλ. π.χ. τὶς ἀναφορὲς στὴν ἔναρξη τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὸν Θουκυδίδη (4.1, 7.16.2, 8.39.1) ἢ στὸν Διόδωρο (29.65, 20.69)), ὅπως καὶ μὲ τὴν πρώτη καὶ τὴν τελευταία ἐμφάνιση τῶν ἀστερισμῶν: τὴν ἀνατολὴ καὶ τὴ δύση τῶν Πλειάδων (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 283) ἢ τοῦ Ἀρκτούρου (Σοφ. *Οἰδ. Τύραν.* 1137).

Μὲ τὴν κατάρτιση ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ἡ ἐμπειρικὴ αὐτὴ γνώση πῆρε ἐνωρὶς τὴ μορφὴ ἑνὸς συγκεκριμένου ἡμερολογιακοῦ συστήματος. Τὸ ἔτος διαιρέθηκε σὲ 12 μέρη, ποὺ ὀνομάσθηκαν σύμφωνα μὲ τοὺς ἀστερισμοὺς ποὺ διαδοχικὰ συναντᾶ ὁ ἥλιος στὴ φαινομενικὴ πορεία του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Κριὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας. Μὲ τὴ σειρά του κάθε δωδεκατημόριο μοιράσθηκε σὲ 30 μοῖρες, ἀντίστοιχες μὲ τὸν καθημερινὸ (φαινομενικὸ) κύκλο τοῦ ἥλιου. Τὸ σύστημα ἦταν γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Ἡ ὁμοιόμορφη διαίρεση τῆς ἡμέρας σὲ 12 ὧρες τῶν 60 λεπτῶν ἐφαρμόσθηκε ὅμως μόλις ἀπὸ τοὺς ἀστρονόμους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἡλιακὸ ἡμερολόγιο ἀποτέλεσε τὴ βάση ὅλων τῶν ἑλληνικῶν καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου. Μὲ αὐτὸ καθορίζονται πλέον ἡ ἀρχὴ καὶ οἱ ἐποχὲς τοῦ χρόνου, οἱ ὁποῖες συνήθως συμπίπτουν μὲ τὶς ἰσημερίες ἢ τὰ ἡλιοστάσια.

1.2. Τὸ σεληνιακὸ ἔτος

Ἡ ἐπιλογὴ τῆς 12μεροῦς διαίρεσης τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἡμερολογίου στὴν ἀρχαία μέτρηση τοῦ χρόνου σύμφωνα μὲ τὸν κύκλο τῆς σελήνης. Ὁ μήνας (*μὴν* = σελήνη) ἀρχίζει μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας σελήνης (γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἡμερολογιακὴ ἡμέρα, π.χ. στὴν Ἀθήνα, ὑπολογίζεται ἀπὸ ἑσπέρας σὲ ἑσπέρα) καὶ κρατᾶ ὅσο αὐτή (30, γιὰ τὴν ἀκρίβεια 29.26-29.80 ἡμέρες). Σὲ τοῦτο βασίζεται ἡ θεωρητική (λέμε δὲ θεωρητικὴ γιατὶ ἡ ἡμέρα τῆς νέας σελήνης διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχή, τὸ γεωγραφικὸ μῆκος καὶ πλάτος) ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στοὺς μῆνες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων (π.χ. Πλουτ. *Νικίας* 28: *Καρνείου μηνός, ὃν Ἀθηναῖοι Μεταγειτνιῶνα προσαγορεύουσι*). Ἀντίστοιχα, οἱ ὑποδιαιρέσεις τοῦ μήνα ἀκολουθοῦν τὶς φάσεις τῆς σελήνης, τὰ στάδια ἐμφάνισης καὶ ἐξαφάνισής της: οἱ πρῶτες 10 ἡμέρες ἀναφέρονται στὴν αὔξηση τῆς σελήνης, π.χ. δευτέρα τοῦ δεῖνα μηνὸς *ἱσταμένου*, οἱ 10 τελευταῖες στὴ μείωσή της (τοῦ μηνὸς *φθίνοντος*).

Ὁ μήνας ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη καὶ κύρια ὑποδιαίρεση τοῦ χρόνου: γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ πρώτη τοῦ ἔτους δὲν ἔχει καμία ἰδιαίτερη σημασία, ἐνῶ ἀντίθετα ἑορτάζεται ἡ ἡμέρα τῆς νέας σελήνης (ἡ νουμηνία). Ἡ σελήνη προσδιορίζει τὸ θρησκευτικὸ ἡμερολόγιο. Σὲ κάθε θεὸ εἶναι ἀφιερωμένη μία συγκεκριμένη ἡμέρα τοῦ μηνός, π.χ. ἡ 7η εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ 12η τοῦ Διονύσου, ἡ 28η τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀντίστοιχα, οἱ μεγάλες ἑορτὲς ποὺ ἀναφέρονται ἄμεσα στὰ στάδια τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, καὶ στὶς ὁποῖες γίνονται οἱ ἀνανεώσεις συνθηκῶν, οἱ ἀποδόσεις λογαριασμῶν καὶ οἱ ἐκλογὲς τῶν ἀρχόντων, ἑορτάζονται ἀμετακίνητα σὲ συγκεκριμένους μῆνες, στοὺς ὁποίους συνήθως δίνουν τὸ ὄνομά τους. Ἡ πρώτη δυσκολία στὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ἡμερολογίου ποὺ βασίζεται στὴν παρατήρηση τῆς σελήνης ἔγκειται στὴ διαφορὰ τῶν ἡμερῶν — ἀπὸ μία ἡμέρα τὸ Μάρτιο ἕως τρεῖς τὸ Σεπτέμβριο — ποὺ μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στὴ σύμπτωση (σύνοδο) σελήνης καὶ ἡλίου καὶ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας σελήνης. Τοῦτο ὁδήγησε ἀναγκαστικὰ στὴν οὐσιαστικὴ ἀντικατάσταση στὴν Ἑλλάδα τῆς *κατὰ σελήνην* νουμηνίας ἀπὸ μία συμβατικὴ πρωτομηνιὰ ἀνὰ 29 καὶ 30 ἡμέρες, ποὺ εἶναι πλέον οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς σελήνης, καὶ στὴν ἀντίστοιχη διαίρεση τοῦ ἔτους σὲ 6 κοίλους καὶ 6 πλήρεις μῆνες.

Τὸ κυρίως πρόβλημα προκύπτει ὅμως ἀπὸ τὴν ἀσυμφωνία τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸ ἡλιακό, τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖ τὶς πραγματι-

κὲς ἐποχές. Πράγματι, ἡ διαίρεση τοῦ ἔτους τῶν 365 1/4 ἡμερῶν σὲ 12 μῆνες τῶν 30 ἡμερῶν ἀφήνει ἕνα περίσσευμα 11 ἡμερῶν. Ἡ ἀνάγκη διατήρησης τοῦ συγχρονισμοῦ τῶν ἑορτῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐποχές (τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ ἡλιακὸ ἡμερολόγιο) ὑποχρέωσε συνεπῶς τοὺς Ἕλληνες (οἱ Αἰγύπτιοι, ὅπως καὶ οἱ Ρωμαῖοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀγνοοῦν τὸν σεληνιακὸ μήνα) σὲ συνεχῆ κατὰ διαστήματα διόρθωση τοῦ ἡμερολογίου, μὲ τὴν προσθήκη κατὰ περιόδους ἐμβολίμων ἡμερῶν ἢ μηνῶν. Ἡ πιὸ φυσικὴ ἀντιμετώπιση (ὅπως αὐτὴ τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου) συνίστατο στὴν προσθήκη σὲ κάθε δεύτερο ἔτος ἑνὸς ἐμβόλιμου μήνα, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μία διαφορὰ 6 1/2 ἡμερῶν κάθε διετία. Τὸ ἀρχαιότερο σύστημα ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες γιὰ τὴν περιοδικὴ διόρθωση τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἦταν ἡ *ὀκταετηρίς*, μία περίοδος 8 ἐτῶν, στὴν ὁποία τὸ 3ο, 5ο καὶ 8ο ἔτος εἶχαν ἀνὰ ἕναν ἐμβόλιμο μήνα, ἔτσι ὥστε ἡ διαφορὰ νὰ περιορίζεται πλέον σὲ 3 μόνον ἡμέρες μέσα σὲ 16 χρόνια. Τὸ σύστημα τελειοποιήθηκε τὸ 432 π.Χ. ἀπὸ τὸν ἀστρονόμο Μέτωνα, τὸν ὁποῖο γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ γελοιοποιεῖ ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς *Ὄρνιθες* (στ. 995), μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς 19ετοῦς κύκλου μὲ 7 ἐμβόλιμους μῆνες σὲ κανονικὰ διαστήματα. Τοῦτο δὲν σημαίνει τὴ γενικὴ ἀποδοχή (ἡ ὀκταετηρίδα διατηρεῖται ἀκόμη τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. σὲ ὁρισμένες πόλεις) ἢ ἀκριβὴ τήρηση (γιὰ τὴν Ἀθήνα βλ. W.B. Dinsmoor, *The Archons of Athens in the Hellenistic Age*, Cambridge, Mass. 1931, 297-440, B.D. Meritt, *Hesperia* 37, 1968, 235 κέ. καὶ *Hesperia* 38, 1969, 107-113) τοῦ μετωνικοῦ κύκλου. Οἱ ἄρχοντες ποὺ εἶχαν τὸ καθῆκον τοῦ συντονισμοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ πολιτικὸ ἡμερολόγιο, ὅπως εἶναι στὴν Ἀθήνα ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, διατήρησαν τὴν εὐχέρεια προσθήκης ἐμβολίμων ἡμερῶν καὶ μηνῶν ἢ καὶ περικοπῆς τῶν ἡμερῶν κάθε φορὰ ποὺ τὸ ἔκριναν σκόπιμο, ἀκόμη καὶ ἀλλαγῆς τῆς σειρᾶς τῶν μηνῶν. Ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ ἀδυναμία καθορισμοῦ σταθερῶν (προβλεψίμων) προθεσμιῶν —τοῦτο φαίνεται π.χ. στὴ διατύπωση τῶν ὅρων τῶν συμβολαίων— καὶ κυρίως ἡ σύγχυση ὡς πρὸς τὴν ἡμερολογιακὴ ἀντιστοιχία ὄχι μόνο τῶν μηνῶν ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν ἡμερῶν τῶν διαφόρων πόλεων.

Τὰ τοπικὰ ἡμερολόγια (ἔναρξη ἔτους καὶ ὀνόματα μηνῶν), ὅπως π.χ. καὶ οἱ διαφορὲς στὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά, ἦσαν τόσο στενὰ συνυφασμένα μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐτονομίας τῆς ἑλληνικῆς πόλης, ὥστε στὸν μεγαλύτερό τους ἀριθμὸ νὰ διατηρηθοῦν ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ τή (σταδιακὴ ἀπὸ τὸ 45 π.Χ. κέ.) προσαρμογὴ στὸ

ἡλιακὸ ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο (βλ. πίνακα στὸ τέλος τοῦ κειμένου). Δὲν εἶναι δὲ λίγες οἱ ἐπιγραφικὰ ἕως τὸν 3ο αἰ. μαρτυρούμενες περιπτώσεις τῆς παράλληλης ἀναφορᾶς τῶν πηγῶν στὸ ἰουλιανὸ καὶ στὸ ἀρχαῖο, ἡλιακὸ καὶ σεληνιακό, ἔτος.

1.3. Τὸ ἀττικὸ ἡμερολόγιο

Τὸ ἀττικὸ θρησκευτικὸ ἔτος (βλ. J.D. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*, Princeton 1975) ἀρχίζει τὴν ἡμέρα τῆς νέας σελήνης μετὰ τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο, ἐπίσημα τὴν 1η Ἑκατομβαιῶνος, καὶ ἔχει 12 μῆνες, ποὺ ὀνομάζονται σύμφωνα μὲ τὶς μεγάλες ἑορτὲς τοῦ μηνὸς ὡς ἑξῆς: 1. Ἑκατομβαιών (ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ περίπου μὲ τὸν Ἰούλιο), 2. Μεταγειτνιών, 3. Βοηδρομιών, 4. Πυανεψιών, 5. Μαιμακτηριών, 6. Ποσειδεών, 7. Γαμηλιών, 8. Ἀνθεστηριών, 9. Ἐλαφηβολιών, 10. Μουνυχιών, 11. Θαργηλιών, 12. Σκιροφοριών. Τὸ αὐστηρὰ σεληνιακό (*κατὰ θεὸν*) ἡμερολόγιο δὲν εἶχε, ὡστόσο, πρακτικὴ ἐφαρμογὴ στὴν κλασικὴ Ἀθήνα. Ὅλες οἱ ἑορτὲς ἀκολουθοῦν τὸ *κατ' ἄρχοντα* ὀνομαζόμενο ἡμερολόγιο, τὸ ὁποῖο, ὅπως προαναφέρθηκε, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ συνεχὴ προσπάθεια συμβιβασμοῦ (μὲ συνεχεῖς μετατοπίσεις τῶν ἡμερῶν καὶ προσθῆκες ἐμβολίμων) τοῦ σεληνιακοῦ μὲ τὸ ἡλιακὸ ἔτος. Οἱ μῆνες ἔχουν ἐναλλὰξ 29 καὶ 30 ἡμέρες. Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἡμερῶν γίνεται σὲ τρεῖς διαδοχικὲς ὁμάδες, ποὺ ὀνομάζονται σύμφωνα μὲ τὶς φάσεις τῆς σελήνης: ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ μηνὸς εἶναι ἡ *νουμηνία*, ἡ τελευταία ὀνομάζεται *ἕνη καὶ νέα*. Ἡ πρώτη δεκάδα (2α-10η) ἀναφέρεται στὴν αὔξηση τοῦ μήνα (*δευτέρα, τρίτη* κλπ. *ἱσταμένου*), οἱ ἡμέρες τῆς δεύτερης δεκάδας προστίθενται στὶς προηγούμενες δέκα (*ἑνδεκάτη, δωδεκάτη, τρίτη ἐπὶ δέκα* κλπ.), ἡ τρίτη δεκάδα περιλαμβάνει τὸ φθίνον τμῆμα τοῦ μήνα ἤ — ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. — οἱ ἡμέρες αὐτὲς ἁπλῶς προστίθενται στὶς εἴκοσι προηγούμενες, καὶ στὶς δύο ὅμως περιπτώσεις ἡ μέτρηση γίνεται ἀφαιρετικὰ ἀπὸ τὸ τέλος: δηλαδὴ *δεκάτη φθίνοντος* ἢ *δεκάτη ὑστέρα, ἐνάτη φθίνοντος* κλπ. ἢ *δεκάτη προτέρα* ἢ *ὑστέρα, ἐνάτη μετ' εἰκάδας, ὀγδόη μετ' εἰκάδας* κλπ.

Τὸ ἀττικὸ πολιτικὸ ἔτος. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ *ἐνιαυτοῦ*, ποὺ δηλώνει ἁπλῶς ἕνα χρονικὸ διάστημα 12 μηνῶν, τὸ πολιτικὸ *ἔτος* ἀποτελεῖ μία σταθερὴ χρονολογικὴ μονάδα, μὲ συγκεκριμένη — ἂν καὶ διαφορετικὴ κατὰ περιοχὲς καὶ περιόδους — ἡμερομηνία ἔναρξης, ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν ἔναρξη τῆς θη-

τείας τῶν ἐπωνύμων ὀνομαζομένων ἀρχόντων καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ λόγους τόσο θρησκευτικοὺς ὅσο καὶ διοικητικούς (θητεία ἀρχόντων, ὑπολογισμὸς φόρων κλπ.). Σχετικὰ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἑορτὴ τοῦ Νέου Ἔτους τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐτήσιου κύκλου συνδεόταν μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς τάξης στὸν κόσμο καὶ στὴν κοινότητα, καὶ τῆς βασιλικῆς ἢ ἱερατικῆς ἐξουσίας ποὺ τὴν ἐγγυῶταν. Τὸ ἀρχαῖο ἔτος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σύγχρονη, καθαρὰ ποσοτική (ἀριθμητικὴ) ἀντίληψη τοῦ χρόνου, διατηροῦσε συνεπῶς τὴν ἀτομικότητά του καὶ εἶχε ἕνα ὄνομα, αὐτὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος, ἐγγυητῆ τῆς συνέχειας τῆς πολιτείας. Χάρη στὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ ἔτος διακρινόταν ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἑπόμενα. Ἡ ἴδια (πολιτικὴ) ἀρχὴ ἐφαρμόζεται καὶ στὴ διαίρεση τοῦ ἔτους. Τὸ ἀττικὸ πολιτικὸ ἔτος μοιράζεται κατὰ τὴν κλασικὴ περίοδο (5ο καὶ 4ο αἰ.) σὲ 10 μέρη (*πρυτανεῖες*), ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα τῆς ἑκάστοτε πρυτανευούσης φυλῆς (τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς βουλῆς ποὺ ἔχει γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν). Οἱ πρυτανεῖες δὲν ἀκολουθοῦν τὴν κανονικὴ σειρὰ τῶν ἀττικῶν φυλῶν (Ι Ἐρεχθηΐς, ΙΙ Αἰγηΐς, ΙΙΙ Πανδιονίς, ΙV Λεωντίς, V Ἀκαμαντίς, VI Οἰνηΐς, VII Κεκροπίς, VIII Ἱπποθωντίς, IX Αἰαντίς, X Ἀντιοχίς), ἀλλὰ σὲ κάθε πρυτανεία κληρώνεται ἡ σειρὰ τῆς διαδόχου της. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. οἱ 354 ἡμέρες τοῦ πολιτικοῦ ἔτους κατανέμονται στὶς 10 πρυτανεῖες, ὡς ἑξῆς: ἡ 1η ἕως τὴν 4η πρυτανεία ἔχουν ἀπὸ 36 ἡμέρες, ἡ 5η ἕως τὴ 10η πρυτανεία ἀπὸ 37 ἡμέρες. Στὰ ἔτη μὲ ἐμβόλιμο μήνα (ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφὲς) οἱ ἐπὶ πλέον ἡμέρες κατανέμονται ἀντίστοιχα στὶς 10 πρυτανεῖες. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς 1ης πρυτανείας ταυτίζεται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μὲ τὴν πρώτη ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ (θρησκευτικοῦ) ἔτους, τὴν 1η Ἑκατομβαιῶνος, ποὺ συμπίπτει κανονικὰ μὲ τὴν 1η Ἰουλίου τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Ἡ ἀρίθμηση τῶν πρυτανειῶν στὶς ἐπιγραφὲς χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 394, τῆς ἡμέρας τῆς πρυτανείας ἀπὸ τὸ 346 π.Χ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πρυτανειῶν δὲν παρέμεινε ὡστόσο σταθερός. Τὸ 307/6 δημιουργήθηκαν πρὸς τιμὴν τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ καὶ τοῦ πατέρα του δύο φυλές, ἡ Ἀντιγονὶς καὶ ἡ Δημητριάς, ποὺ κατέλαβαν τὶς δύο πρῶτες θέσεις στὴν κανονικὴ σειρὰ τῶν φυλῶν. Ἔτσι, μεταξὺ τοῦ 307/6 καὶ τοῦ 224/3 ὑπάρχουν 12 πρυτανεῖες, οἱ ὁποῖες ὡς ἐκ τούτου συμπίπτουν μὲ τοὺς μῆνες τοῦ θρησκευτικοῦ ἡμερολογίου. Τὸ 224 προστέθηκε μία ἀκόμη φυλή, ἡ Πτολεμαΐς, ποὺ κατέλαβε τὴν 7η θέση (μετὰ τὴ Λεωντίδα). Τὸ 201 π.Χ. καταργήθηκαν οἱ δύο φυλὲς τῶν Ἀντιγονι-

δῶν (Ι καὶ ΙΙ) καὶ δημιουργήθηκε μία νέα φυλὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀττάλου, ἡ ὁποία πῆρε τὴν τελευταία θέση στὴν ἐπίσημη σειρὰ τῶν φυλῶν (XII Ἀτταλίς). Ἡ δεύτερη αὐτὴ περίοδος τῶν 12 φυλῶν διατηρήθηκε ἕως τὸ 125 μ.Χ., ὁπότε δημιουργήθηκε πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἡ Ἀδριανὶς φυλή, ἡ ὁποία πῆρε τὴν 7η θέση, στὴ μέση τῆς ἐπίσημης σειρᾶς.

2. Ἡ χρονογραφία

Ἡ «ἀτομικότητα» τοῦ ἀρχαίου ἔτους κάνει, ὅπως εἶναι φυσικό, προβληματικὴ τὴν ἀποκατάσταση τῆς σχετικῆς χρονολόγησης μεγάλων περιόδων. Αὐτὴ γενικὰ περιορίζεται στὴν τοποθέτηση τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος κατὰ γενεές (30 ἐτῶν) καὶ βάσει τῶν δυνατῶν συγχρονισμῶν: διαπιστώνεται δηλαδὴ ὅτι κάτι ἔγινε πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ κάτι ἄλλο. Πρακτικὲς ὡστόσο (π.χ. συμβόλαια κλπ.) ὅσο καὶ ἱστορικὲς ἀνάγκες χρονολόγησης (σύνδεσης μὲ τὸ πρόσφατο ἢ τὸ ἀπώτερο παρελθὸν) ὁδήγησαν ἐνωρὶς στὴν κατάρτιση χρονολογικῶν σειρῶν μὲ τὴ μορφὴ καταλόγων, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν τὸν χρονογραφικὸ κάναβο τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας. Στὴν περίπτωση τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν βασιλείων, αὐτοὶ ἔχουν τὴ μορφὴ δυναστικῶν καταλόγων μὲ ἀρίθμηση τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας κάθε μονάρχη, στὴν Ἑλλάδα τῶν καταλόγων ἐπωνύμων ἀρχόντων ἢ ἱερέων τῶν πόλεων. Παλαιότεροι, καὶ μὲ χρήση ποὺ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τοῦ ἀντίστοιχου κράτους, ἦσαν οἱ κατάλογοι τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης, τῶν ἱερειῶν τῆς Ἥρας τοῦ Ἄργους καὶ τῶν Ὀλυμπιονικῶν, στὴ Ρώμη ὁ κατάλογος τῶν ὑπάτων.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Βαβυλώνα καὶ τὴν Αἴγυπτο, ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα δὲν γνώρισε ἐν τούτοις ποτὲ ἕνα κοινὸ χρονολογικὸ σύστημα. Ὁ κατάλογος τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων μεταξὺ τοῦ 480 καὶ τοῦ 302 π.Χ. ἀποτελεῖ, μαζὶ μὲ ἐκείνους τῶν Ρωμαίων ὑπάτων, τὸν χρονογραφικὸ κάναβο τῶν βιβλίων 11-20 τοῦ Διοδώρου. Γιὰ τὴν πρὸ τοῦ 480 π.Χ. σειρὰ ὅμως οἱ πληροφορίες εἶναι πολὺ ἀποσπασματικές (βλ. συζήτηση τοῦ θέματος στὸν Samuel, *Chronology*, 195-206), ἐνῶ ἐκείνη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. εἶναι ἐξαιρετικὰ προβληματικὴ καὶ θὰ ἀποτελέσει γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο ἄλλου ἄρθρου. Ἡ ἀπόλυτη χρονολόγηση τῶν περισσοτέρων καταλόγων ἀρχόντων βασίζεται σὲ ἐλάχιστους συγχρονισμούς, ποὺ ἐπέτρεψαν τὴ χρονολογικὴ ἀγκύρωση ὁλόκληρης τῆς σειρᾶς: π.χ. ὁλόκληρη ἡ παλαιότερη ρωμαϊκὴ χρονολογία βασίζεται στὸ συγχρονισμό, ἀπὸ τὸν Πολύβιο,

τῆς ἁλώσεως τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Γαλάτες (387/6 π.Χ.) μὲ τὴν Ἀνταλκίδειο εἰρήνη καὶ τὴν πολιορκία τοῦ Ρηγίου ἀπὸ τὸν Διονύσιο καὶ στὴν τοποθέτηση τοῦ γεγονότος 19 χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν καὶ 16 πρὶν ἀπὸ ἐκείνη τῶν Λεύκτρων. Σὲ παρόμοιους συγχρονισμοὺς βασίσθηκε ὁ Ἐρατοσθένης γιὰ τὴν κατάρτιση τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς χρονογραφίας. Μόλις κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ εἰσάγεται ἡ πρακτικὴ τῆς συνεχοῦς χρονολόγησης μὲ συγκεκριμένη ἀφετηρία: πρώτη τέτοια *ἐποχὴ* ὑπῆρξε αὐτὴ τῶν Σελευκιδῶν (μὲ ἀφετηρία τὸ 312/11 π.Χ.), ἡ ὁποία διατηρήθηκε σὲ πολλὰ μέρη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἕως σήμερα καὶ ἀποτέλεσε τὸ πρότυπο γιὰ πολλὲς τοπικὲς *ἐποχές*, ὅπως αὐτὴ τῶν Ἀρσακιδῶν (247 π.Χ.), τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου καὶ Βιθυνίας (297/6 π.Χ.), καὶ τῶν πόλεων ποὺ σταδιακὰ ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησία τους ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες (ὅπως ἡ Τύρος τὸ 127/6 π.Χ.). Στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν οἱ τοπικὲς *ἐποχές*, ποὺ εἶχαν ὡς ἀφετηρία τὸ ἔτος τῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸν Πομπήιο (Ἀντιόχεια 66, Τύρος 64 ἢ 63 π.Χ.). Στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα οἱ ὀνομαζόμενες ἐπαρχιακὲς ἐποχές, ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὴν ἵδρυση τῆς ἐπαρχίας (*ἔτους α΄ ἀπὸ Ρώμης*): τέτοιες εἶναι ἡ μακεδονικὴ (148 π.Χ.), ἡ ἀχαϊκὴ (146 π.Χ.), ἡ Συλλανικὴ (85/4 π.Χ.) καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ χρονολόγηση ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τὸν Ὀκταβιανό (*κράτησις Καίσαρος θεοῦ υἱοῦ*) τὴν 1η Αὐγούστου 30 π.Χ. Παρόμοιες εἶναι καὶ οἱ *ἐποχὲς* ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία μία ἱστορικὰ σημαντικὴ νίκη, ὅπως αὐτὴ τῶν Φαρσάλων (6 Ἰουνίου 48 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἀκτίου (2 Σεπτεμβρίου 31 π.Χ.)· συμβαίνει μάλιστα σὲ μία ἐπιγραφὴ νὰ ἀπαντῶνται καὶ οἱ δύο χρονολογίες: *ἔτους εἰκοστοῦ καὶ πρώτου τῆς Καίσαρος τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοκράτορος θεοῦ νείκης, τετάρτου δὲ τῆς Καίσαρος τοῦ νεωτέρου αὐτοκράτορος θεοῦ υἱοῦ*. Τὴν ἴδια παράδοση ἀκολουθοῦν καὶ τὰ ἱερὰ ἡμερολόγια, τὰ γνωστότερα τῶν ὁποίων εἶναι αὐτὰ ποὺ βασίζονται στὴν ἰουδαϊκὴ (6 Ὀκτωβρίου 3761 π.Χ.) καὶ ἐν συνεχείᾳ βυζαντινὴ (1 Σεπτεμβρίου 5509 π.Χ.) χρονολογία *ἀπὸ κτίσεως κόσμου*. Ὡς ἀφετηρία τέλος γιὰ τοπικές (ἀναμνηστικὲς) χρονολογίες μπορεῖ κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο νὰ χρησιμεύσει τὸ ἔτος τῆς ἐπίσκεψης στὴν πόλη ἑνὸς αὐτοκράτορος, π.χ. τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἁδριανοῦ στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλες πόλεις.

Διαφορετικοῦ, καθαρὰ λόγιου, τύπου εἶναι ἡ ἐνιαία χρονολόγηση κατὰ Ὀλυμπιάδες (776/5). Τὸ σύστημα ποὺ δημιούργησε ὁ Ἐρατοσθένης μὲ βάση τοὺς πίνακες τῶν Ὀλυμπιονικῶν τοῦ Ἱππία

πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ 264 π.Χ. (στὸ Πάριο Χρονικὸ) καὶ στοὺς συγγραφεῖς (σπανιότατα στὶς ἐπιγραφὲς) τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, μεταξὺ ἄλλων στὸν Διόδωρο καὶ τὸν Παυσανία, οἱ ὁποῖοι δίνουν καὶ τὸ συγχρονισμὸ μὲ τοὺς Ἀθηναίους ἄρχοντες, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ βρίσκεται σὲ χρήση ἕως τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος, π.χ. στὸ ἔργο τοῦ Εὐσεβίου. Ἀντίθετα, τελείως εὐκαιριακὴ εἶναι ἡ χρήση τῆς χρονολόγησης ἀπὸ κτίσεως Ρώμης (*ab urbe condita*), τῆς ὁποίας ἡ χρονολόγηση κυμαίνεται μεταξὺ 759 καὶ 748, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Πολύβιο τοποθετεῖται στὸ 751/50 π.Χ.

Πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ σημειωθεῖ πόσο σημαντικὴ γιὰ τὸ συγχρονισμὸ καὶ τὴ χρονολόγηση ἑνὸς γεγονότος εἶναι ἡ γνώση ἑκάστοτε τῆς ἡμερομηνίας ἔναρξης τοῦ ἀναφερομένου ἔτους. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ συγχρονισμὸ τῶν σειρῶν ἀφ' ἑνὸς τῶν Ἀθηναίων ἐπωνύμων καὶ τῶν συγχρόνων Ὀλυμπιάδων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Ρωμαίων ὑπάτων. Ἡ ἀντιστοιχία πρὸ τοῦ 222 π.Χ., ὅταν ἡ ἀνάληψη τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς ὑπάτους δὲν εἶχε ἀκόμη σταθερὴ ἡμερομηνία, εἶναι ἀδύνατη. Μεταξὺ 222 καὶ 153 π.Χ. πρώτη ἡμέρα τοῦ ἔτους εἶναι ἡ 15η Μαρτίου, στὴ συνέχεια ἡ 1η Ἰανουαρίου. Τὸ ὑπατικὸ ἔτος, ποὺ ὡς ἐκ τούτου βρίσκεται μεταξὺ δύο ἀθηναϊκῶν (ἢ ὀλυμπιακῶν) ἐτῶν, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σύγχρονο εἴτε μὲ τὸ προηγούμενο (ὅπως στὸν Διονύσιο Ἁλικαρνασσέα) εἴτε μὲ τὸ ἑπόμενο (ὅπως στὸν Διόδωρο). Παράλληλα μὲ τὴ χρονολόγηση σύμφωνα μὲ τὸ ὑπατικὸ ἔτος, ἡ ὁποία διατηρεῖται ἕως τὸ 537 μ.Χ., ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία στὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο ἡ χρονολόγηση σύμφωνα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῆς κατ' ἔτος ἀνανεουμένης ἰσόβιας δημαρχικῆς ἐξουσίας (*tribunicia potestas*) τῶν αὐτοκρατόρων. Ἕως τὸν Τραϊανὸ τὰ ἔτη ἀριθμοῦνται ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς ἐκλογῆς, ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ καὶ μετὰ ὅμως ἡ ἀρίθμηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴ 10η Δεκεμβρίου, ἡμέρα ἀναλήψεως τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Στοὺς χρονογράφους, τέλος, ὡς πρῶτο ἔτος τοῦ αὐτοκράτορος ὑπολογίζεται συνήθως αὐτὸ ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἀνάδειξή του στὸ θρόνο. Γιὰ τοὺς σχετικοὺς χρονολογικοὺς πίνακες βλ. τὸ προαναφερθὲν βιβλίο τοῦ Bickerman, εἰδικὰ γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie* (Darmstadt 1990).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Ἀθῆναι	Δῆλος	Μίλητος	Δελφοί
Ι. Ἑκατομβαιών	*Ἑκατομβαιών*	*Πάνημος*	*Ι. Ἀπελλαῖος*
Μεταγειτνιών	*Μεταγειτνιών*	*Μεταγειτνιών*	*Βουκάτιος*
Βοηδρομιών	*Βουφονιών*	*Βοηδρομιών*	*Βοάθοος*
Πυανεψιών	*Ἀπατουριών*	*Πυανοψιών*	*Ἡραῖος*
Μαιμακτηριών	*Ἀρησιών*	*Ἀπατουριών*	*Δᾳδοφόριος*
Ποσειδεών[1]	*Ποσειδεών*	*Ποσειδεών*	*Ποιτρόπιος*[1]
Γαμηλιών	*Ι. Ληναιών*	*Ληναιών*	*Ἀμάλιος*
Ἀνθεστηριών	*Ἱερός*	*Ἀνθεστηριών*	*Βύσιος*
Ἐλαφηβολιών	*Γαλαξιών*	*Ι. Ἀρτεμισιών*	*Θεοξένιος*
Μουνυχιών	*Ἀρτεμισιών*	*Ταυρεών*	*Ἐνδυσποιτρόπιος*
Θαργηλιών	*Θαργηλιών*	*Θαργηλιών*	*Ἡρακλεῖος*
Σκιροφοριών	*Πάναμος*[1]	*Καλαμαιών*	*Ἰλαῖος*

Αἰτωλία	Θεσσαλία	Βοιωτία	Ρόδος
Λαφραῖος	*Φυλλικός*	*Ἱπποδρόμιος*	*Πάναμος*
Πάναμος	*Ι. Ἰτώνιος*	*Πάναμος*	*Καρνεῖος*
Ι. Προκόκλιος	*Πάνημος*	*Παμβοιώτιος*	*Δάλιος*
Ἀθαναῖος	*Θεμίστιος*	*Δαμάτριος*	*Ι. Θεσμοφόριος*
Βουκάτιος	*Ἀγαγύλιος*	*Ἀλαλκομένιος*[1]	*Διόσθυος*
Δῖος[1]	*Ἑρμαῖος*	*Ι. Βουκάτιος*	*Θευδαίσιος*
Εὐσαῖος	*Ἀπολλώνιος*[1]	*Ἑρμαῖος*	*Πεδαγείτνιος*
Ὁμολώιος	*Λεσχανόριος*	*Προστατήριος*	*Βαδρόμιος*
Ἑρμαῖος	*Ἄφριος*	*Ἀγριώνιος*	*Σμίνθιος*
Διονύσιος	*Θυῖος*	*Θιούιος*	*Ἀρταμίτιος*
Ἀγύιηος	*Ὁμολιός*	*Ὁμολώιος*	*Ἀγριάνιος*
Ἱπποδρόμιος	*Ἱπποδρόμιος*	*Θειλούθιος*	*Ὑακίνθιος*

Ἐπίδαυρος	Κῶς	Μακεδονία	Βαβυλωνία (Ἑβραῖοι)
Ι. Ἀζόσιος	*Πάναμος*	*Λώιος*	*Duzu (Tammuz)*
Καρνεῖος	*Δάλιος*	*Γορπαῖος*	*Abu (Ab)*
Προράτιος	*Ἀλσεῖος*	*Ὑπερβερεταῖος*	*Ululu (Elul)*[1]
Ἑρμαῖος	*Ι. Καρνεῖος*	*Ι. Δῖος*	*Tashritu (Tishri)*
Γάμος	*Θευδαίσιος*	*Ἀπελλαῖος*	*Arahsamnu (Marheshvan)*
Τέλεος	*Πεταγείτνυος*	*Αὐδναῖος*	*Kislimu (Kislev)*
Ποσιδαῦος	*Καφίσιος*	*Περίτιος*	*Tebetu (Tebeth)*
Ἀρταμίτιος	*Βαδρόμιος*	*Δύστρος*	*Shabatu (Shebat)*
Ἀγριάνιος	*Γεράστιος*	*Ξανδικός*	*Addaru (Adar)*[1]
Πάναμος	*Ἀρταμίτιος*	*Ἀρτεμίσιος*	*I. Nisanu (Nisan)*
Κύκλιος	*Ἀγριάνιος*	*Δαίσιος*	*Aiaru (Iyyar)*
Ἀπελλαῖος	*Ὑακίνθιος*	*Πάνεμος*	*Simanu (Sivan)*

(E.J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, πίν. 2).

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Σὲ πρόσφατο ἐνδιαφέρον δημοσίευμά του γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ προστασία τῶν μνημείων τῆς Ἄρτας, ὁ ἀν. καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κύπρου Δημήτρης Τριανταφυλλόπουλος ἀναφέρει ὅτι «ἦσαν χαρακτηρισμένα τὰ περισσότερα ἤδη ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1920 ὡς ἱστορικὰ διατηρητέα» (Μνημεῖα τοῦ 'δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου' στὴν Ἄρτα: Ἡ μέχρι σήμερα ἔρευνά τους. Προβλήματα γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τους, *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου*, Ἄρτα 1992, 511). Τὰ σπουδαιότερα - ἀπὸ αὐτά (Παρηγορήτισσα, Κάτω Παναγιά, Ἁγία Θεοδώρα καὶ Ἅγιος Βασίλειος) εἶχαν ὡστόσο κηρυχθῆ «ἐθνικὰ κτήματα» ἀπὸ τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἤδη ἀπὸ τὸ 1905, ὅπως πληροφορούμεθα ἀπὸ σχετικὸ δημοσίευμα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας* τῆς 24 Σεπτεμβρίου 1905 (τ. ΚΕ΄, ἀρ. 38, 455-456), καὶ ἀπὸ τότε ἤδη «πᾶσα βλάβη καὶ ἀλλοίωσις ὑπὸ πρόφασιν ἀνακαινίσεως αὐτῶν» ἐτιμωρεῖτο. Τὸ πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα καὶ τότε καὶ τώρα δὲν ἔγκειται τόσο στὴν ὕπαρξη ἢ ὄχι νόμων καὶ διαταγμάτων, ἔστω καὶ ἂν οἱ ἁρμόδιες Ὑπηρεσίες τοὺς ἀγνοοῦν, ὅπως τὴν Ἀπόφαση τοῦ 1905, ἀλλὰ στὴν δυνατότητα καὶ τὴν θέληση τῆς Πολιτείας (Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, Ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν, Δικαιοσύνης) νὰ ἐπιβάλουν τὸν νόμο.

Τὸ δημοσίευμα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, ἐπισήμου ὀργάνου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διατηροῦν «τὸ σχέδιον καὶ τὸν διάκοσμον αὐτῶν» καὶ νὰ μὴν πέφτουν θύματα τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς πράγματι «ἀνεξηγήτου τάσεως πρὸς συμπλήρωσιν δῆθεν, ἢ μετατροπὴν τοῦ διακόσμου καὶ τῶν ἁγιογραφιῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς οἰκοδομῆς», εἶναι ὑπέρ ποτε ἐπίκαιρο καὶ ἀξίζει νὰ ἀναδημοσιευθῆ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὸ λάβουν ὑπ' ὄψιν οἱ ἁρμόδιοι «φορεῖς», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε μία λέξη τοῦ συρμοῦ —ἐπίσκοποι, ἡγουμενοσυμβούλια, ἐφημέριοι, ἐπίτροποι—, ὄχι μόνο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, περιλαμβανομένων τῶν αὐτοδιοικουμένων τμημάτων του, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

«Ἐν τῇ "Εφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως" τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐξεδόθη ἀπόφασις τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου, καθ' ἣν, ἐπὶ τῇ γνωμοδοτήσει τοῦ γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων, κηρύττονται ἐθνικὰ κτήματα οἱ τέσσαρες ἀρχαιότατοι ναοὶ τῆς Ἄρτης, ὁ τῆς Θεοτόκου Παρηγορητρίας, ὁ τῆς Κάτω-Παναγίας, ὁ τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ ὁ τῆς ἁγίας Θεοδώρας, καὶ ὁ ἐν Καλάμαις παλαιὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Οὕτως οἱ προϊστάμενοι τῶν κοινοτήτων καὶ μονῶν, ὧν εἰς τὴν ἐφορίαν ὑπάγονται τὰ ἀρχαῖα ταῦτα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, μανθάνουσιν ἐπισήμως ὅτι πᾶσα βλάβη καὶ ἀλλοίωσις ὑπὸ πρόφασιν ἀνακαινίσεως αὐτῶν τιμωρεῖται ὑπὸ τοῦ νόμου κατὰ τὰς περὶ φθορᾶς τῆς ξένης περιουσίας διατάξεις. Ἐλπίζεται λοιπὸν ὅτι κατὰ τὸ δυνατὸν θέλουσι διατηρήσει καὶ τὸ σχέδιον καὶ τὸν διάκοσμον αὐτῶν οὐ μόνον τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀλλὰ βραδύτερον, ὡς προσδοκῶμεν, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τὰ συχνάκις θύματα γινόμενα καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἡμῶν καὶ τῆς ἀνεξηγήτου τάσεως πρὸς συμπλήρωσιν δῆθεν, ἢ μετατροπὴν τοῦ διακόσμου καὶ τῶν ἁγιογραφιῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς οἰκοδομῆς. Ἡ φροντὶς τῆς σωτηρίας τῶν τοιούτων ἀρχαιοτήτων ἀνήκει τοὐντεῦθεν εἰς τὸ κράτος καὶ γενήσεται διὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων· ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοί εἰσιν ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένοι καὶ γνώριμος ὁ ζῆλος αὐτῶν ὑπὲρ ἀρχαιοτήτων, ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ διδάγματα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης θέλει διεξάγεσθαι πᾶσα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ περισωθέντος ἐργασία.

Τὸ παράδειγμα τὸ διδόμενον ἡμῖν ἐγγύθεν θέλει χρησιμεύσει πρὸς διατήρησιν καὶ τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κλίματι μνημείων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ὑπὲρ ὧν δέον νὰ ζητῆται ἡ συμβολὴ δοκίμων ἀρχιτεκτόνων καὶ ζωγράφων».

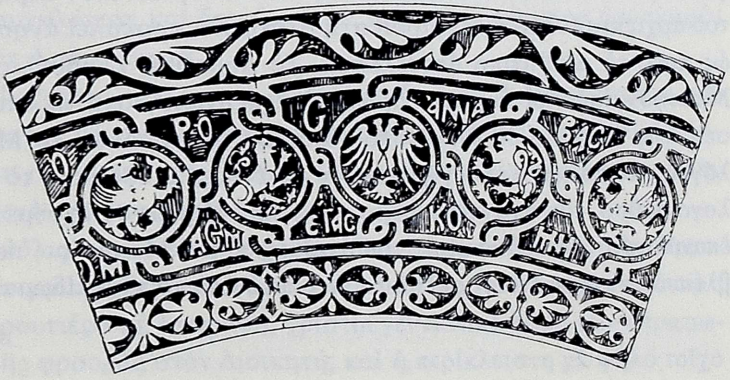

Λεπτομέρεια
τοῦ μέσου τμήματος
τοῦ ἀνάγλυφου ὑπερθύρου
τῆς βασιλείου πύλης
(Ἀ. Ὀρλάνδου,
Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης
ἐν Ἀθήναις 1963,
σελ. 99, εἰκ. 108).

Ο ΒΥΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Σύμφωνα μὲ ἀπόλυτα ἀξιόπιστη εἴδηση, ὁ Δῆμος Μεσολογγίου δέχτηκε τὴ δωρεὰ χαλκοῦ ἀνδριάντος τοῦ Βύρωνος, ὁ ὁποῖος θὰ εἰκονίζεται νὰ φέρει τὴ σουλιώτικη περιβολή, ὅπως στὸ γνωστὸ πορτραῖτο του στὴν Ἀγγλικὴ Πρεσβεία τῆς Ἀθήνας.

Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ πράγμα δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράδοξο. Οἱ ἀνδριάντες δὲν περισσεύουν, μάλιστα στὴ σύγχρονη ἀντικαλλιτεχνικὴ Ἑλλάδα, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν ἔργων ποὺ κοσμοῦν τὶς πόλεις, μεγάλες καὶ μικρές. Ἐντύπωση ὅμως προκαλεῖ ἡ σπουδὴ τοῦ Δήμου Μεσολογγίου νὰ δεχτῆ τὴν προσφορὰ τοῦ ἀνδριάντος καὶ νὰ τὸν ἱδρύσει κάπου, στὸν χῶρο τῆς ἱερῆς πόλης.

Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι ἀνδριὰς μαρμάρινος τοῦ Βύρωνος ὑπάρχει στὸν Κῆπο τῶν Ἡρώων τῆς πόλης, τιμὴ μοναδική. Κανένας Ἕλληνας ἀγωνιστής, ἥρωας τῆς Ἐξόδου, δὲν τιμήθηκε μὲ τὸν τρόπο αὐτό. Στὸ Μουσεῖο τοῦ Μεσολογγίου δύο αἴθουσες εἶναι ἀφιερωμένες στὸν Βύρωνα· προπλάσματα, εἰκόνες, ἐνθυμήματα, θυμίζουν τὸν Ἄγγλο ποιητὴ ποὺ πέθανε στὸ Μεσολόγγι. Μαρμάρινη στήλη στὸν τόπο ὅπου βρισκόταν ἡ οἰκία Καψάλη θυμίζει τὴ διαμονή του στὴν ἱερὴ πόλη (23 Δεκεμβρίου 1823-7 Ἀπριλίου 1824). Ὁ μεγαλύτερος ποιητής μας, ὁ Διονύσιος Σολωμός, τοῦ ἔχει ἀφιερώσει ὠδή. Γνωστότατο εἶναι, στὴν καρδιὰ τῆς Ἀθήνας, τὸ μαρμάρινο σύμπλεγμα τοῦ Βύρωνος ποὺ στεφανώνεται.

Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ σκοπιμότητα τῆς ἵδρυσης στὸ Μεσολόγγι ἑνὸς ἀκόμη ἀνδριάντος τοῦ Βύρωνος, χάλκινου, ὕψους 3 μ. περίπου, σὲ ἕναν τόπο ὅπου ὁ ποιητὴς ἔχει ἤδη τιμηθῆ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ στὴν κατάλληλη ἐποχή; Ἡ συμπλήρωση τῶν 170 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του δὲν ἀνήκει στὶς παραδεδεγμένες ἐπετείους, οὔτε καὶ εἶναι λόγος ἰσχυρός. Τὸ μέγεθος τοῦ ἀνδριάντος, ἔργο τοῦ γλύπτη τοῦ κολοσσικοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μακαρίου στὸν περίβολο τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ Μεγάρου στὴ Λευκωσία, προκαλεῖ ἀνησυχία ὡς πρὸς τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ δέχτηκε τὴ δωρεά, ἔχει ἀναλογιστῆ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἵδρυσης σὲ ἕναν τόπο χαμηλῶν τόνων, ὅπως τὸ Μεσολόγγι, γλυπτικοῦ ἔργου γιγαντιαίου μεγέθους; Σκέφθηκαν τὸ ἀνάλογο βάθρο, τὸν ἀναγκαῖο χῶρο γύρω του; Μήπως θὰ ἔχουμε μιὰν ἐπανάληψη τῆς περίπτωσης τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μακαρίου, ποὺ τὸ βλέπουν οἱ περαστικοὶ φυλακισμένο πίσω ἀπὸ τὸ κιγκλίδωμα;

Β.Χ.Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΝΟΣΤΟΙ

Οἱ πόλεμοι δὲν ἔχουν μόνον ἀνθρώπινα θύματα. Πολὺ συχνὰ τὰ μνημεῖα μιᾶς περιοχῆς, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, πληρώνουν τὴν καταστροφικὴ μανία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ λεηλατημένοι πολιτιστικοὶ θησαυροὶ τῆς Βόρειας Κύπρου, τὰ κατεστραμμένα μνημεῖα τῆς Βοσνίας καὶ ἡ καμένη Βιβλιοθήκη τοῦ Σεράγεβο εἶναι τὰ πιὸ πρόσφατα θλιβερὰ παραδείγματα.

Εἶναι γνωστὲς οἱ δραματικὲς ἡμέρες ποὺ ἔζησε ἡ Κρήτη κατὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Λίγα μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔγιναν θέατρα τόσο βίαιων συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων. Ἀπὸ τὴ μιὰ οἱ Σύμμαχοι καὶ ὁ ἡρωικὸς λαὸς τῆς Κρήτης προσπάθησαν νὰ κρατήσουν τὸ στρατηγικῆς σημασίας νησί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπίλεκτες μονάδες τοῦ Ἄξονα, μὲ νέες γιὰ τὴν ἐποχὴ πολεμικὲς μηχανὲς καὶ μεθόδους, κατάφεραν μετὰ ἀπὸ λυσσώδεις ἐπιθέσεις νὰ τὸ καταλάβουν.

Τὸ κρίσιμο πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1941 τὸ νησὶ τοῦ Μίνωα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ντόπιους μαχητές, γνώρισε τὶς ποικιλόχρωμες στολὲς Ἄγγλων, Ἰνδῶν, Αὐστραλῶν, Νεοζηλανδῶν, Γερμανῶν, Ἰταλῶν καὶ Αὐστριακῶν.

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ σωτήρια ἀπόκρυψη τῶν κυριοτέρων ἀρχαίων στὰ ὑπόγεια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Νικόλαο Πλάτωνα. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν μαχῶν, ἡ 21 Μαΐου 1941, εἶχε σημαδευτεῖ ἀπὸ τὸν ἡρωικὸ θάνατο τοῦ ἀρχαιολόγου John Pendlebury, ποὺ μὲ τὴ στολὴ τοῦ ταγματάρχη τοῦ βρεταννικοῦ στρατοῦ ἔπεσε μαχόμενος μπροστὰ ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου. Μία φήμη, εὐτυχῶς ὄχι ἀληθινή, ποὺ μετέδωσαν τὰ παγκόσμια εἰδησεογραφικὰ πρακτορεῖα, ὅτι ἡ Κνωσὸς καταστράφηκε ἀπὸ τὶς γερμανικὲς βόμβες, συγκλόνισε καὶ ἔστειλε στὸν τάφο τὸν ὑπέργηρο ἀνασκαφέα της Sir Arthur Evans.

Ἐνέργεια, ὄχι χωρὶς συμβολισμό, ἦταν ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἑκάστοτε Γερμανοῦ στρατηγοῦ-Διοικητῆ στὴν ἱστορικὴ Βίλλα Ἀριάδνη τοῦ Evans στὴν Κνωσό, μὲ πιὸ γνωστὸ τὸν περίφημο γιὰ τὴν ἀπαγωγή του στρατηγὸ Κράιπε.

Μόλις πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια ἀφαιρέσαμε τὰ τελευταῖα γερμανικὰ συρματοπλέγματα γύρω ἀπὸ τὴ Βίλλα, ἐνῶ ὑπάρχουν ἀκόμη μία φρουτιέρα μὲ ἐπιγραφή, χριστουγεννιάτικο δῶρο τῶν στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς στὸν Διοικητή, καὶ ἡ περίκλειστη μὲ ψηλὸ τοῖχο

πισίνα, ὅπου δροσίζονταν οἱ Διοικητές, πολὺ χρήσιμη σήμερα γιὰ τὸ πλύσιμο ὀστράκων...

Κάποιος ἀπὸ τοὺς Διοικητές, ὁ στρατηγὸς Ringel, ἦταν, φαίνεται, φιλάρχαιος. Στὰ χέρια του εἶχε περιέλθει ἕνα θραῦσμα μινωικοῦ ἀγγείου ἀπὸ στεατίτη, μὲ ἀνάγλυφη σκηνὴ λατρείας, ποὺ εἶχαν βρεῖ κάτοικοι τῆς περιοχῆς. Φεύγοντας τὸ πῆρε μαζί του ὡς ἐνθύμιο στὴ Γερμανία. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, βρέθηκε στὴν Κνωσὸ ἕνα ἀκόμη κομμάτι ἀνάγλυφου ἀγγείου, ποὺ ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου μὲ ἀρκετὴ ὀξυδέρκεια συμπέρανε ὅτι κολλοῦσε μὲ τὸ θραῦσμα τοῦ Ringel. Ἔγραψε τότε στὸν στρατηγό, ποὺ εὐτυχῶς ἀνταποκρίθηκε θετικά, καὶ ἔτσι σήμερα τὰ δύο θραύσματα συγκολλημένα ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, ἀποτελώντας πολύτιμη μαρτυρία γιὰ τὴ λατρεία καὶ τὶς προσφορὲς στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς. Ἦταν τὸ πρῶτο αἰχμάλωτο ἀρχαῖο τῆς Κρήτης ποὺ παλιννοστοῦσε[1].

Ὅμως ἡ αἰχμαλωσία ἄλλων κρητικῶν ἀρχαίων κράτησε πολὺ περισσότερο. Σὲ στεγασμένους χώρους τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, μιὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη τὸ Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο, φυλάσσονταν δευτερεύοντα εὑρήματα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὴν περιοχή, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν εἶχαν σημαντικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀξία.

Κάποιος ἀπὸ τοὺς φρουρούς, αὐστριακῆς καταγωγῆς, πῆρε φεύγοντας δύο πήλινα θραύσματα μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Τὸ ἕνα ἦταν θραῦσμα κρητικοῦ πίθου μὲ παράσταση καθιστῆς σφίγγας (διαστάσεις: πλάτος 0.18 καὶ ὕψος 0.12 μ.). Τὸ ἄλλο ἦταν τμῆμα πλάκας ἀπὸ ἐρυθρὸ πηλό, ποὺ ἔφερε ζῶνες μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ βοοειδή, ἀντωπὰ λιοντάρια καὶ ἐμπίεστους ρόδακες (διαστάσεις: ὕψος 0.31, πλάτος 0.165 καὶ πάχος 0.05-0.08 μ.). Καὶ τὰ δύο χρονολογοῦνται στὰ τέλη 7ου - ἀρχὲς 6ου π.Χ. αἰ. καὶ εἶχαν εὐτυχῶς καταγραφεῖ καὶ φωτογραφηθεῖ πρὶν χαθοῦν. Ἔτσι μπόρεσε νὰ τὰ δημοσιεύσει ὁ John Boardman[2].

Ἡ δημοσίευση αὐτὴ ὑπῆρξε σωτήρια, γιατὶ τὰ κομμάτια ποὺ εἶχαν καταλήξει ὡς «χρησιδάνειο» στὸ Μουσεῖο τοῦ Salzburg τῆς Αὐστρίας, τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, δὲν διαθέτει ἀρχαιολογικὴ συλλογή, ἀναγνωρίσθηκαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου Stefan Hiller, καὶ ἡ ταύτιση ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸν τότε Ἔφορο κ. Γιάννη Σακελλαράκη. Ἔτσι, στὶς

1. Βλ. *Κρητικὰ Χρονικὰ* 17, 1963, πίν. ΙΣΤ΄.
2. *The Annual of the British School at Athens* 57, 1962, 32-33, ἀρ. 2, 4, πίν. 4b, 5a.

8 Φεβρουαρίου 1988 τὰ δύο θραύσματα ἐπέστρεψαν στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου καὶ τὸ γεγονὸς χαιρετίσθηκε ὡς εὐπρόσδεκτο δεῖγμα εὐαισθησίας τῶν Αὐστριακῶν συναδέλφων.

Ὅμως, κρητικὰ ἐνθύμια θέλησαν νὰ πάρουν μαζί τους καὶ οἱ Σύμμαχοι! Ὁ Αὐστραλὸς ταγματάρχης James Wilson δελεάσθηκε ἀπὸ τὶς παράξενες μορφὲς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἔτσι, πῆρε φεύγοντας τρία καταγεγραμμένα θραύσματα ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ τὰ μετέφερε στὸ σπίτι του, στὴ μακρινὴ Πέρθη (Perth) τῆς Αὐστραλίας.

Ὁ Wilson πέθανε πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια καὶ τὰ κομμάτια τῶν ἐπιγραφῶν βρίσκονταν παραπεταμένα στὸ σπίτι του, ὥσπου ὁ γιός του Derek Wilson[3], ποὺ δὲν ἤξερε περὶ τίνος πρόκειται, σκέφθηκε νὰ τὰ χρησιμοποιήσει ὡς διακόσμηση μιᾶς πισίνας γιὰ πουλιά!

Ἐντελῶς τυχαῖα ὅμως παρακολούθησε στὴν τηλεόραση μία συνέντευξη τοῦ ὑφηγητῆ Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Δυτικῆς Αὐστραλίας δρος Norman Ashton, ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὶς ἔρευνές του στὸ Καστελλόριζο τῆς μακρινῆς Ἑλλάδας. Θυμήθηκε τότε τὶς ἐνεπίγραφες πέτρες μὲ τὰ παράξενα γράμματα καὶ τὶς ἔδειξε στὸν κ. Ashton, ὁ ὁποῖος ἔκπληκτος διαπίστωσε ὅτι οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ταυτίζονταν μὲ δημοσιευμένες ἐπιγραφὲς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐνῶ ἡ τρίτη, κρητικῆς προέλευσης καὶ αὐτή, ἦταν ἀδημοσίευτη.

Ἡ πρώτη ταυτίζεται μὲ τὴν *Inscriptiones Creticae* I, XVI, 17 ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὸν Ἅγιο Νικόλαο (Λατὼ πρὸς Καμάραν), καὶ περιέχει μέρος τοῦ κειμένου συνθήκης μεταξὺ Λατίων καὶ Ἐλευθερναίων τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. (ἀρ. εὑρ. 134, διαστάσεις: $0.23 \times 0.17 \times 0.05$ μ.).

Ἡ δεύτερη ταυτίζεται μὲ τὴν *IC* III, IV, 5 ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὴν Ἐρημούπολη (ἀρχαία Ἴτανο, στὴν ἀνατολικὴ ἄκτὴ τῆς Κρήτης), καὶ περιέχει μέρος τοῦ κειμένου συνθήκης μεταξὺ Ἰτάνου καὶ Ἱεραπύτνης, μὲ ἀναφορὰ καὶ στὸν βασιλέα Πτολεμαῖο τὸν IV Φιλοπάτορα, καὶ χρονολογεῖται στὸν 3ο π.Χ. αἰ. (ἀρ. εὑρ. 156, διαστάσεις: $0.135 \times 0.22 \times 0.09$ μ.).

Ἡ τρίτη, μᾶλλον ἀδημοσίευτη, σώζει τὸ κατώτερο τμῆμα τιμητικῆς ἐπιγραφῆς γιὰ τὰ μέλη κάποιας ἑβραϊκῆς οἰκογένειας τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. (διαστάσεις: $0.345 \times 0.305 \times 0.065$ μ.).

3. Βλ. συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα «The Age» τοῦ Perth, τῆς 10 Φεβρουαρίου 1994.

Τὸ γεγονὸς πῆρε μεγάλη δημοσιότητα στὸν αὐστραλιανὸ Τύπο καὶ ὁ υἱὸς Wilson πρόθυμα δέχθηκε νὰ ἐπιστραφοῦν οἱ τρεῖς ἐπιγραφὲς στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Χάρη στὸ δραστήριο ἐνδιαφέρον τοῦ Προξένου κ. Θ. Πασσᾶ ξεπεράσθηκαν τὰ γραφειοκρατικὰ ἐμπόδια καὶ οἱ πέτρες γύρισαν δωρεὰν μὲ τὰ φτερὰ τῆς Ὀλυμπιακῆς ἀπὸ τὴν Ἀντιχθόνα στὴν Ἑλλάδα τὸν περασμένο Ἀπρίλιο.

Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ εὐαισθησία τῶν συναδέλφων τοῦ Perth εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἔμπρακτα καὶ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, ὅταν μόνοι τους ἐπέστρεψαν εἴκοσι ἐννέα ἐφυαλωμένα βυζαντινὰ πινάκια ποὺ εἶχαν ἀγοράσει, ὅταν τοὺς πληροφορήσαμε ὅτι ἦταν προϊόντα ἀρχαιοκαπηλίας ἀπὸ τὸ ναυάγιο τῆς Ἁλοννήσου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Στὴ σελίδα 150 τοῦ τεύχους 31, 1994 τοῦ *Μέντορος* νὰ προστεθῆ ἡ ἐξήγηση: «Μονόφυλλο ποὺ μοιραζόταν στοὺς Ἄγγλους στρατιωτικούς, ἐπισκέπτες τῶν μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση».

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

ΤΟ «ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΣΗΜΑ»

ΤΗΣ ΣΕΜΝΗΣ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Πολλὰ σπουδαῖα ἔργα τέχνης, μαρμάρινα τεκμήρια γιὰ τὸν ἀρχαῖο βίο, δημόσιον καὶ ἰδιωτικό, μένουν ἀκόμη μέσα στὴ γῆ, φυλαγμένα ἀπείραχτα μέσα στοὺς κόλπους της. Εὐτυχῶς. Γιατί, μὲ τὴν οἰκοδομικὴ μανία τῶν ἡμερῶν μας ποιὸς ξέρει τί ἄσπλαχνο σκόρπισμα θὰ πάθαιναν πολύτιμα μνημεῖα, χωρὶς νὰ προφτάσουμε οὔτε κὰν ἱστορικὰ νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ πρόσφερναν.

Εἶναι κρῖμα ὅτι παραλείψαμε, ὅσο ἀκόμη ἦταν μικρὴ ἡ πρωτεύουσα, νὰ ἐρευνηθῆ ὁ χῶρος ἀνάμεσα στὸν Κεραμεικὸ καὶ τὴν Ἀκαδημία, ὁ ἱερώτερος τῆς Ἀθήνας ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Τὸν εἶχε εὐλαβικὰ διαμορφώσει ἡ πολιτεία γιὰ νὰ περιλάβη τὰ ὁστᾶ ὅλων ὅσοι ἐλάμπρυναν τὸ ὄνομά της, εἴτε μὲ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, εἴτε μὲ θυσία τῆς ζωῆς των γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὕπαρξη, τὴν τιμή, τὴν ἀκμή της, τὴ σωτηρία τῆς δημοκρατίας (Θρασύβουλος), ἢ ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ἐξανθρώπιση καὶ τὸ συγχρονισμὸ μερικῶν θεσμῶν (Κλεισθένης).

Ἡ λεωφόρος αὐτὴ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν ἔξω Κεραμεικό, κοντὰ στὴ σημερινὴ Ἁγία Τριάδα. Σεμνὴ συντροφιὰ τῶν ἐρειπίων ἄλλοτε, ἀφήσαμε τὴν ἐκκλησία τούτη νὰ ὀγκωθῆ ἀσυγχώρητα καὶ νὰ σκιάση τὸν Κεραμεικὸ μὲ τὸ μέγεθός της τὸ ἀπαράδεκτο καὶ μοιραῖα ἀντιαισθητικό (ἀφοῦ κανένας σημερινὸς ναὸς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κρατήση οὔτε ὑπόλοιπο ἀπὸ τὴ ζυγισμένη, τὴν ἁρμονικὴ βυζαντινὴ καλλιγραμμία).

Φαίνονται ἀρκετά, εἶναι ὅμως ἐλάχιστα τὰ ὅσα πολύτιμα παραδίδει ὁ Παυσανίας γιὰ τὰ πολυάνδρια καὶ τοὺς ἀτομικοὺς τάφους ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ «δημόσιον σῆμα». Στὸν 2ον αἰῶνα μ.Χ. ποὺ ἔγραφε τὴν περιήγησή του σεβαστὰ ὀνόματα θὰ εἶχαν σβηστῆ, ὀνομαστοὶ τάφοι θὰ εἶχαν σκεπαστῆ μὲ παχειὰν ἐπίχωση. Πρέπει ἄρα νὰ φανταστοῦμε πολὺ πλουσιώτερη τὴν παράταξη τῶν ἐπιβλητικῶν μνημείων, σημαντικώτερο τὸν ἀριθμὸ τῶν νέων τῆς Ἀθήνας, ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωή των ὑπακούοντας τοὺς νόμους της: «*δηλοῖ δὲ ἀγαθοὺς σφᾶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι*».

Ρητὰ λέει ὁ Παυσανίας ὅτι στὴν ὁδὸν αὐτὴ εἶχαν ταφῆ ὅσοι ἀνδραγάθησαν ὅπου εἶχε ταχθῆ ὁ καθένας: «*κατὰ τὴν ὁδὸν κεῖνται τὴν ἐς Ἀκαδημίαν, καὶ σφῶν ἑστᾶσιν ἐπὶ τοῖς τάφοις στῆλαι τὰ ὀνόματα καὶ τὸν δῆμον ἑκάστου λέγουσαι*».

Πόση μεγαλοπρέπεια καὶ λευκὴν ὁμορφιὰ θὰ εἶχαν οἱ ὑγιὲς αὐτὲς στῆλες τὸ μαρτυροῦν μερικὲς ποὺ σώθηκαν καὶ φυλάγονται στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο

[Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δημοσιεύτηκε σὲ δύο συνέχειες στὴν ἐφημερίδα «Ἐλευθερία», στὰ φύλλα τῆς 10 καὶ 24 Ἰανουαρίου 1959.]

(ὁδὸς Τοσίτσα). Μὲ τὴ νέα διαμόρφωσή του, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε ἄλλοτε, βρῆκαν ἐπὶ τέλους τὰ μνημεῖα τοῦτα στέγη καὶ πράσινες αὐλὲς ἀντάξιες τῆς ἱερότητάς των.

Σιγὴ καὶ σεβασμὸ μεταδίνει ἡ πάλλευκη ἐκείνη μαρμάρινη στήλη μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νέων ποὺ ἔπεσαν στὸν Ἑλλήσποντο τὸ 440 π.Χ.: *ἐγ Χερρονέσῳ / Ἀθεναίον: hοίδε / ἀπέθανον. ἐμ Βυζαντίῳ / Ἀθεναίον: hοίδ[ε] / ἀπέθανον.* Ἀκολουθοῦν, ζηλευτὰ μοιρασμένα σὲ δυὸ στίχους, τὰ ὀνόματα κατὰ φυλὲς καὶ κάτω-κάτω τὸ ποίημα, τὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοὺς κλαίει καὶ τοὺς ὑμνεῖ, ἀρχίζοντας ἔτσι: *hοίδε παρ' hελλέσποντον ἀπόλεσαν ἀγλαὸν hέβεν.*

Δὲν συγκινεῖ μόνο τὸ περιεχόμενο, ἡ ἁπλῆ, ὑπερήφανη ἀπαρίθμηση καὶ ὕστερα τὸ ποίημα. Μᾶς μαγεύουν κυρίως, πρὶν ἀκόμη τὰ διαβάσουμε, τὰ χαρακτὰ γράμματα, αὐστηρὰ ἀκόμη, μὲ τὴν πρώϊμη κλασσικὴν ἁλυγισιά των. Ἔχουν ἀκρίβεια, συμμετρία καὶ εὐγένεια, καθαρὰ ἀττικές. Πόσο λαμπρύνουν χωρὶς ἄλλη διακόσμηση τὴν ἁπλῆν αὐτὴ πλάκα!

Καμμιὰ λέξη θαυμασμοῦ, καμμιὰ περιγραφὴ ἢ γυχικὴ ἀντίδραση δὲν συνοδεύει τὴν ἱστόρηση τοῦ Παυσανία. Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις προδίνεται καὶ ἐδῶ ἡ ἔλλειψη καλλιτεχνικῆς αἴσθησης ποὺ τὸν χαρακτηρίζει. Ἂν καὶ ζοῦσε σὲ μιὰν ἐποχὴ κλασσικιστικῆς ἀναδρομῆς, ὄχι ἄμοιρης ρομαντισμοῦ, εἶναι φανερὸ καὶ στὸ ἔργο του ὅτι εἶχε νεκρωθῆ πιὰ στὸν 2ον αἰῶνα μ.Χ. τὸ παλαιὸ θαυμαστὸ ἔνστικτο γιὰ τὴ μορφή, ὅτι οἱ γραμματισμένοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι εἶχαν χάσει τὸ κυριώτερο χάρισμα τῶν θεῶν, δηλαδὴ νὰ βλέπουν.

«*Κεῖνται δὲ καὶ οἱ περὶ Κόρινθον πεσόντες*». Πῶς νὰ συγχωρήσουμε τὸν λόγιο περιηγητὴ ὅτι δὲν ἀφιέρωσε οὔτε δυὸ λόγια, ἂν καὶ πιθανώτατα τὸ εἶδε, στὸ θαυμαστὸ ἐπιστέγασμα τοῦ μνημείου ποὺ μιὰ καλὴ τύχη τὸ ἔσωσε ἕως ἐμᾶς; Θὰ ἦταν στημένο ὄχι μακρυὰ ἀπὸ τὸν Κεραμεικό, ὅπου καὶ βρέθηκε. Οἱ νέοι ποὺ ἐτάφηκαν ἔπεσαν στὴ μάχη τῆς Κορίνθου, μιὰ ἀπὸ τὶς τόσες ὅπου Ἕλληνες ἀνδραγάθησαν ἐναντίον Ἑλλήνων (394 π.Χ.).

Ἡ βαρειὰ ὁριζόντια πλάκα, ἐκτεθειμένη τώρα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἔχει στὴν πρόσοψη ἕνα ἀνάγλυφο κόσμημα: ἀνθέμια, ρόδακες καὶ φύλλα λωτοῦ. Θαυμαστὰ ἀποδομένη στὸ μάρμαρο εἶναι ἡ πλαστικὴ ἔξαρσή των, ἡ φυτικὴ ἐκείνη πληθωρικότητα, ὑπαινιγμὸς στὸν ξαναγεννημὸ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀνθικὴ προσφορὰ στοὺς θαμμένους.

Κυρίαρχο ὑγώνεται στὸ κέντρο τὸ ἀνθέμιο μὲ τὰ ἀντικρυστὰ φύλλα, τριγυρισμένο ἀπὸ φύλλα λωτοῦ, ὅλα στημένα πάνω στοὺς μίσχους τῶν λυγερῶν ἑλίκων. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ ἕως τὸ ἀκραῖο ἀνθέμιο κατεβαίνουν τὰ περιγράμματα μὲ ρυθμικοὺς κλυδωνισμούς, συνοδευτικὰ τοῦ σχήματος τῶν πολύμορφων λουλουδιῶν.

Τὰ ὀνόματα τῶν παλληκαριῶν εἶναι χαραγμένα κάτω ἀπὸ τὸ κόσμημα: *Οἵδε ἱππεῖς ἀπέθανον ἐν Κορίνθῳ.* Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ξαφνίζει ἕνα γνωστὸ ἀπὸ κάποιο ἄλλο πάγκαλο μάρμαρο: Δεξίλεως. Εἶναι φανερὸ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μνῆμα ποὺ τοῦ ἔστησε ἡ πόλη, κοινὸ μὲ τοὺς συστρατιῶτες του, ὕγωσαν καὶ οἱ δικοί του μέσα στὸν οἰκογενειακὸ τάφο τοῦ Κεραμεικοῦ τὸ ἔξοχο ἐκεῖνο, τὸ

γνωστὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ μὲ τὸν καβαλλάρη νέον ποὺ ἔμελλε νὰ τὸν ὑμνήση ζωηρὰ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ποίηση (Παλαμᾶς).

Μεγάλην αἴσθηση προκάλεσε ὅταν βρέθηκε τὸ 1930, ἀπείραχτο στὴ θέση του, στὸ ἀκραῖο σύνορο τοῦ Κεραμεικοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Πειραιῶς, ἕνα ἄλλο δημόσιο, ὄχι ὅμως ἀθηναϊκὸ μνημεῖο, ὁ τάφος τῶν Λακεδαιμονίων.

Ἀναγνωρίστηκε εὔκολα γιατὶ ρητὰ λέει ὁ Ξενοφῶν στὰ *Ἑλληνικά* του: «*Ἐνταῦθα καὶ ἀποθνῄσκει Χαίρων τε καὶ Θίβραχος, ἄμφω πολεμάρχω, καὶ Λακράτης ὁ ὀλυμπιονίκης καὶ ἄλλοι οἱ τεθαμμένοι Λακεδαιμονίων πρὸ τῶν πυλῶν ἐν Κεραμεικῷ*». Ἔπεσαν τὸ 404 π.Χ. κοντὰ στὴ Μουνυχία τοῦ Πειραιῶς, στὴ μάχη ἐνάντια στοὺς δημοκρατικοὺς τῆς Ἀθήνας, καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ Ξενοφῶν εἶδε μὲ τὰ μάτια του τὸ αὐστηρὸ μνῆμα.

Τὸ στεφάνωνε μιὰ μεγάλη πλάκα ἀπὸ μάρμαρο Ὑμηττοῦ, ποὺ τμῆμα της σώζεται ἀκόμη σήμερα στὴν ἀρχικὴ θέση. Τὰ ὀνόματα τῶν δύο πολεμαρχῶν εἶναι χαραγμένα σὲ λακωνικὸ ἀλφάβητο, θὰ εἶχε ὅμως πολὺ μεγαλύτερο μάκρος ἡ πλάκα, ἀφοῦ ἔπρεπε νὰ περιλάβη τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ἄλλων θαμμένων. Οἱ δεκατρεῖς σκελετοὶ ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸν τάφο ἔδωσαν ἀφορμὴ σὲ ξεχωριστὲς πραγματεῖες καὶ προκάλεσαν πολλὲς ὑποθέσεις.

Ὅμοια ἁπλᾶ ἐπιστεγάσματα πολυανδρίων σὰν αὐτὸ τῶν Λακεδαιμονίων —ποὺ τὸ σεβάστηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ εἶχε στηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους των— δὲν εἶχαν συχνὰ κανένα γλυπτὸ στολίδι, ἀλλὰ κάτι ἴσως συγκινητικώτερο: Ἕνα ἐπίγραμμα. Ἕνα ποίημα, συνθεμένο μάλιστα ὄχι σπάνια ἀπὸ κάποιον σπουδαῖο ποιητή.

Ἀπὸ τὰ περισσότερο φημισμένα εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τὸ χαραγμένο στὸ ἐπιστέγασμα τοῦ πολυανδρίου τῶν παλληκαριῶν τῆς Ἀθήνας ποὺ ἔπεσαν στὴν Ποτίδαια τὸ 432 π.Χ. Στήθηκε καὶ αὐτὸ κάποτε στὸν Κεραμεικό, ἡ πλάκα βρίσκεται τώρα στὸ Βρεταννικὸ Μουσεῖο: *αἰθὲρ μὲμ φσυχὰς ὑπεδέχσατο, σόμ[ατα δὲ χθὸν] / τῶνδε.*

Καὶ ὕστερ' ἀπὸ μερικοὺς στίχους ποὺ ἐξαίρουν τὴν προσφορά των ἀκολουθεῖ ἡ ἔκφραση τοῦ πόνου τῆς πόλης γιὰ τὰ χαμένα παιδιά της: *ἄνδρας μὲμ πόλις hέδε ποθεῖ καὶ δε̃[μος Ἐρεχθέος], / πρόσθε Ποτειδαίας hοὶ θάνον ἐμ πρ[ο]μάχοις / παῖδες Ἀθεναίον· φσυχὰς δ' ἀντίρρο[π]α θέντες / ἐ[λλ]άχσαντ' ἀρετὲν καὶ πατρ[ίδ'] εὐκλ[έ]ϊσαν.*

Ὅλη ἡ λιτὴ εὐγένεια τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρώπου, μιὰ θλίγη κυριαρχημένη, ὅπως στὶς ἐπιτύμβιες στῆλες, χαρακτηρίζουν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο: «Ὁ αἰθέρας δέχτηκε τὶς γυχές των, ἡ γῆ τὸ σῶμα των».

Δὲν εἶναι ἀστήριχτη ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐπιγράμματος τούτου στὸν Εὐριπίδη, ὅπως οὔτε ἡ συσχέτιση μὲ τὸν Σοφοκλῆ ἑνὸς ἄλλου παλαιοτέρου, σπάνιου στὴ διατύπωση καὶ ἀληθινὰ τραγικοῦ.

Τὸ 1930 βρέθηκαν στὴν ὁδὸ Πειραιῶς τρεῖς στενές, ἀλλὰ βαρειὲς μαρμάρινες πλᾶκες, ποὺ ἦταν φανερὸ ὅτι ἀνῆκαν στὸ ἴδιο μνημεῖο, ἕνα ἐπιστέγασμα πολυανδρίου. Στὸ πάνω τμῆμα τῆς καθεμιᾶς ἦταν χαραγμένο σὲ στίχους ἕνα ἐπίγραμμα τόσο μοναδικὸ στὴν ἔκφραση, ὥστε πολλὰ γράφτηκαν γι' αὐτὸ ἀπὸ κορυφαίους ἐπιγραφικοὺς καὶ φιλολόγους.

Τὸ παράξενο εἶναι ὅτι παρουσιάζεται κάποιος ποὺ μιλάει στοὺς ἀδικοσκοτωμένους: *τλέμονες hοῖον ἀγῶνα μάχες τελέσαντες ἀέλπ[το] / φσυχὰς δαιμονίος ὁλέσατ' ἐμ πολέμῳ.*

Στὶς ἀκόλουθες γραμμὲς γίνεται ὑπαινιγμὸς γιὰ μιὰ παγίδα ποὺ τοὺς ἔστησε, δίνοντας ἕνα διφορούμενο χρησμό, κάποιος ἀπὸ τοὺς δαίμονες, τοὺς «ἡμιθέους».

Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὴ σήμερα ἡ γνώμη τοῦ πρώτου ἐκδότη τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ πολυάνδριο τῶν ἀδικοσκοτωμένων ἐκείνων νέων στὴ μάχη τῆς Κορωνείας (447 π.Χ.). Τολμίδης λεγόταν ὁ ἀρχηγός των καὶ χάθηκε μαζὺ μὲ χίλια παλληκάρια, ὅταν γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Χαιρώνεια, ἔπεσαν σὲ μιὰ ἐνέδρα τῶν Βοιωτῶν καὶ ἀφανίστηκαν οἰκτρά.

Ὁ Παυσανίας λέει ρητὰ ὅτι στὸν Κεραμεικὸ ἔθαψαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς τόσους νεκρούς (φυσικὰ ὕστερ' ἀπὸ σπονδὲς ποὺ τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ τοὺς σηκώσουν ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης). Ἀπ' ὅσα ἱστοροῦν ὁ Θουκυδίδης, καθὼς καὶ ὁ Πλούταρχος στὸν *Βίο* τοῦ Περικλῆ, διακρίνεται πόσο βαθειὰ σκιὰ ἔρριξε πάνω στὴν Ἀθήνα τὸ ἀνέλπιστο τοῦτο δυστύχημα.

Ποιὸς ὅμως νὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μιλάει ἔτσι ἀσυνήθιστα στοὺς νεκρούς: «Σεῖς δυστυχισμένοι νέοι πόσο ἀγωνιστήκατε στὴ μάχη γιὰ νὰ χάσετε ἔτσι ἀνέλπιστα τὶς ζωές σας». Σύμφωνα μὲ μιὰ τελευταία γνώμη τὰ λόγια ἔρχονται ἀπὸ τὸ θεὸ ποὺ ἕνα ἔξοχο ἄγαλμά του θὰ ἦταν στημένο πάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστέγασμα: ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, τὸν ψυχοπομπό.

Ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀντίγραφα τοῦ ἔργου, τὸ ἕνα τόσο ἐξαίσιο, ὥστε δίκαια ὑποτέθηκε ἀπὸ σπουδαίους ἀρχαιολόγους ὅτι δημιουργὸς τοῦ πρωτοτύπου ἦταν ὁ Φειδίας. Ὁ θεός, γυμνὸς καὶ ὡραῖος, φορεῖ τὸν πέτασσο καὶ κρατῶντας τὴ χλαμύδα, σκύβει τὸ κεφάλι μὲ ἀπερίγραπτη θλίψη. Προτείνοντας τὸ χέρι ἐλαφρά, μὲ μιὰν ἀπαλότητα ἀληθινὰ κλασσικὴ καλεῖ τοὺς νεκρούς, τοὺς χίλιους νέους, νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ποῦ ἀλλοῦ παρὰ στὶς ὄχθες τοῦ Ἀχέροντα, γιὰ νὰ περάσουν στὴν ἀντίπεραν ὄχθη, ἐκεῖ ὅπου κινοῦνται μόνο τὰ «εἴδωλα καμόντων», ἀπ' ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐπιστροφή.

Καμμιὰ ἐλπίδα, καμμιὰ παρηγοριὰ δὲν ἐκφράζεται στὸ ἐπίγραμμα, εἴτε στὸ ἄγαλμα. Μὲ μιὰν ἄφατη συμπόνια ξεσποῦν καὶ τὰ δυὸ σ' ἕναν ἐλεγειακό, ἀλλὰ δαμασμένο θρῆνο.

Σοφοκλῆς καὶ Φειδίας. Σ' αὐτοὺς τοὺς δύο, στὸν ποιητὴ τῶν στίχων καὶ στὸν ἀνδριαντοποιό, ἀνέθεσε ἡ Ἀθήνα ν' ἀπαθανατίση τὰ ἀξιοθρήνητα παλληκάρια. Ἀπὸ τὴν ψυχικὴ συντριβή των, ποὺ ἀπηχοῦσε καὶ τῆς πολιτείας τὸ δρᾶμα, θγῆκαν μερικὲς γραμμὲς ἀσυνήθιστης δύναμης καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ καὶ πιὸ θεϊκὰ ἀγάλματα τοῦ Ἑρμῆ.

Ἔχουμε νὰ ποῦμε καὶ ἄλλα γιὰ τὰ πολυάνδρια στὸ ἐρχόμενο σημείωμα.

Ἡ μεγάλη λεωφόρος ποὺ περιεῖχε τοὺς τάφους τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἀθήνας (Πολυάνδριο, τὴν ἔλεγαν ἀργότερα οἱ Ἀθηναῖοι) ξεκινοῦσε, εἴδαμε στὸ προηγούμενο σημείωμα, ἀπὸ τὸν λεγόμενο «ἔξω Κεραμεικὸ» ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ Δίπυλο καὶ ἔφτανε ἕως πέρα στὴν Ἀκαδημία.

«*Τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὅ ἐστιν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων, πλήν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν*» (Θουκυδίδης).

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ μικρότερη, τὴν «Ἱερὰ Πύλη» τοῦ Κεραμεικοῦ ἄρχιζε ὁ πομπικὸς δρόμος πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, ἡ Ἱερὰ Ὁδός (αὐτὴ ποὺ ἀνίερα τὴν ἀφήσαμε νὰ βεβηλωθῆ ἀπὸ καππηλεῖα, ἀπὸ σανοπωλεῖα, ἀπὸ ἐργοστάσια, ἀπὸ καπνοδόχους, ἀπ' ὅ,τι γίνεται πιὸ ἀγοραῖο καὶ πιὸ ἀντίθετο πρὸς τὸ πνεῦμα της. Ὅμοιον ἐξευτελισμὸ μιᾶς τέτοιας ἀρχαίας κληρονομιᾶς δὲν θὰ τὸν ἀνέχονταν ποτὲ οἱ Ἰταλοὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Ρώμη —ὀφείλουμε νὰ τὸ ἀναλογιστοῦμε σοβαρά).

Τὸ μάκρος τῆς λεωφόρου πρὸς τὴν Ἀκαδημία τὸ ὑπολογίζουν γύρω στὰ 800 ἢ 1000 μέτρα. Ποιὰ ὅμως ἦταν ἡ διάταξη τῶν τάφων, τῶν μνημείων καὶ τῶν στηλῶν αὐτὸ δὲν παραδόθηκε, οὔτε μποροῦμε νὰ τὸ ξέρουμε. Σύμφωνα μὲ μιὰ γνώμη, τὸ σῆμα τραβοῦσε παράλληλα πρὸς τὴ λεωφόρο· ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι δύο δρόμοι, ἕνας ἀπὸ κάθε μεριά, πλαισίωναν τοὺς τάφους. Τὸ πρῶτο συνταιριάζεται καλύτερα μὲ τὸν δρομικὸ ἀγῶνα ποὺ γίνεται ἐκεῖ μιὰ φορὰ τὸ χρόνο: «*Διατίθησι δ'* [ὁ πολέμαρχος] *ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τοῖς τετελευτηκόσιν ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ Ἁρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι ἐναγίσματα ποιεῖ*», λέει ὁ Ἀριστοτέλης στὴν πολύτιμη *Ἀθηναίων πολιτεία* του.

Τὴν κυριώτερη τελετὴ τοῦ ἐπιταφίου αὐτοῦ ἀγῶνα τὴν ἀποτελοῦσε ἡ λαμπαδηδρομία, καθὼς καὶ ἡ ὁπλοδρομία τῶν ἐφήβων. Οἱ νέοι ἔπαιρναν τὴ φλόγα ἀπὸ τὸ βωμὸ τοῦ Προμηθέα στὴν Ἀκαδημία καὶ ὤφειλαν νὰ τὴ φέρουν τρέχοντας ἕως τὴν πόλη. Ἂν καὶ εἶναι πιθανώτερο ὅτι ἕνας καὶ μόνος ἦταν ὁ μακρὺς δρόμος, εἶναι δύσκολο νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν ὁλάνθιστων μνημείων καὶ τῶν πάλλευκων στηλῶν στὴ μέση καὶ μία λεωφόρο ἀπὸ κάθε μεριά.

Μιὰ φορὰ τὸ χρόνο γίνονταν στὸν ἔξω Κεραμεικὸ καὶ οἱ ἐπίσημες ταφὲς τῶν πεσόντων, ὅπως ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ἐπιταφίου. Ἡ συγκέντρωση τῶν λαρνάκων καὶ ἡ ἐκφώνηση τῶν λόγων γινόταν ὄχι μακρυὰ ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο στὴν πόλη, τὸ Δίπυλο. Ἐκεῖ κοντὰ ἀποκαλύφτηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, διάσπαρτες βαθειὲς ὀπές, ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἑρμηνευθοῦν μὲ τὴν ὕπαρξη μονίμων μνημείων. Ἔτσι μοιραῖα πρόβαλε ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐδῶ εἶχαν στηθῆ οἱ πάσσαλοι γιὰ τὸ ἱκρίωμα ὅπου στέκονταν οἱ λάρνακες τῶν νεκρῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὸ βῆμα ὅπου στάθηκε κάποτε ὁ Περικλῆς γιὰ νὰ τοὺς ὑμνήση.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ δημοσίου σήματος ἔχει τὶς ἀρχές της στὴ συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ θάβουν τοὺς νεκροὺς ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τῆς τειχογυρισμένης πολιτείας. Θὰ ἔβλεπαν τὰ μνήματα οἱ περαστικοὶ καὶ οἱ στρατοκόποι, θὰ συμπονοῦσαν τοὺς θαμμένους ποὺ στερήθηκαν, πολλοὶ μάλιστα πρόωρα, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, θὰ συλλογίζονταν τοὺς ὀρφανισμένους συγγενεῖς —ποιὰ καλύτερη παρηγοριὰ γιὰ τοὺς τελευταίους; «*Χαίρετε οἱ παριόντες, ἐγὼ δὲ θανὼν κατάκειμαι*», λένε συχνὰ μερικὲς ἁπλὲς ἐπιτάφιες πλάκες ποὺ ἐσώθηκαν ἕως ἐμᾶς.

Τὶς καλύτερες θέσεις, κοντὰ στὶς πύλες, τὶς εἶχαν καταλάβει οἱ ἐπιφανεῖς οἰκογένειες, ὄχι πάντα ἔξω ἀπὸ τὸ Δίπυλο. Ἀρκετὰ μακρυὰ ἀπὸ μίαν ἄλλη πύλη, τὴν Ἀχαρνική, 2 χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, ἦταν οἱ τάφοι τῆς οἰκογένειας τοῦ Σοφοκλῆ. Κοντὰ στὴ Μελιταία πύλη (τοῦ δήμου Μελίτη, στὸ μνημεῖο Φιλοπάππου) βρίσκονταν τὰ ὀνομαστὰ Κιμώνεια μνήματα. Ὁ τάφος τοῦ Σωκράτη (πόσο ἀπέριττη, μὲ ὡραῖα χαρακτὰ γράμματα πρέπει νὰ ἦταν ἡ στήλη του!) δὲν ἦταν κοντὰ στὸν Κεραμεικό, ἀλλὰ στὸ δρόμο πρὸς τὸν Πειραιᾶ, δίπλα σὲ μιὰ γάργαρη βρύση.

Παλαιότερες γεωμετρικὲς ταφὲς ἀνακαλύφθηκαν μέσα ἀπὸ τὶς πύλες τοῦ Κεραμεικοῦ, στὶς Ἀμερικανικὲς ἀνασκαφὲς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ὅπως καὶ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου· εἶναι φυσικὸ ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὁ χῶρος ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες καὶ στὶς κατοπινὲς ἐποχές. Ὅμως τὴ διαμόρφωση τοῦ δημοσίου σήματος τὴν εὐνόησε τὸ κοσμολόγητο τεῖχος μὲ τὸ ὁποῖο, στὸ πεῖσμα τῆς Σπάρτης, ἔζωσε τὴν πόλη ὁ Θεμιστοκλῆς.

Δὲν πρόφτασε ὡστόσο αὐτὸς νὰ ἐπινοήσῃ τὸ μεγάλο κρατικὸ νεκροταφεῖο, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος, Ἀθηναῖος κατ' ἐξοχήν, ἂν καὶ φιλολάκων· μεγαλοφάνταστος, ἀνοιχτοχέρης, χαροκόπος καὶ «*φιλοπότης*», ἡρωικός, «*πρὸς τοὺς βαρβάρους λαμπρός*», ἀλλὰ καὶ πράος στὰ πολιτικά («*τῷ τρόπῳ πολὺ τὸ γενναῖον καὶ ἁληθὲς ἐνυπάρχειν*»), ἀριστοκράτης, ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ λαοῦ, «*λαμπρὸς καὶ ἀνδρώδης*», μὲ πλούσια οὔλη κόμη, «*ἀνὴρ θεῖος καὶ φιλοξενώτατος*» —ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Πλούταρχος στὸν συναρπαστικὸν ἐκεῖνο *Βίο* του, ὁ Κίμων.

Πολλαπλᾶ ἦταν τὰ εἴδη τῶν τάφων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ δημόσιο σῆμα: ὁμαδικοὶ τάφοι πολεμιστῶν. Τὰ ὀνόματά των ἦταν χαραγμένα κατὰ φυλὲς πάνω σὲ λευκὲς μαρμάρινες στῆλες. Τάφοι συμμάχων ποὺ ἔπεσαν ἢ πέθαναν ἐδῶ. Τάφοι ἐξόχων ἀνδρῶν ποὺ ἐτίμησαν καὶ ἐδόξασαν τὴν Ἀθήνα. Τάφοι Προξένων, σὰν τοὺς δύο ποὺ οἱ στῆλες των βρίσκονται πάντα στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ. Τάφοι δούλων ποὺ ἀνδραγάθησαν μαζὶ μὲ τοὺς δεσπότες των καὶ ἀξιώθηκαν νὰ ταφοῦν κοντά των.

Εἴδαμε στὸ προηγούμενο σημείωμα μερικὰ μαρμάρινα ὑπόλοιπα ἀπὸ τὶς δημόσιες ταφές, ἐπιγράμματα καὶ ἕνα γλυπτὸ ἐπίθημα. Πῶς ὅμως νὰ μὴν ἀναζητήσουν καὶ ἄλλα, ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, ὅσοι ξέρουν τὴν ἱερότητα τῶν μνημάτων ἐκείνων; Μὲ τὸ δημόσιο σῆμα ἔχει συνδεθῆ ὄχι ἀδικαιολόγητα ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς μεταφειδιακῆς ἐποχῆς, φυλαγμένο σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς δύσκολα προσιτὲς συλλογὲς τῆς Ρώμης, στὴ Βίλλα Ἀλμπάνι.

Ἕνας νέος Ἀθηναῖος ἱππέας ὀρθώνεται γιὰ νὰ δώσῃ τὸ θανάσιμο χτύπημα σ' ἕναν πεσμένον ἐχθρό, ὄχι κανέναν βάρβαρο, ἀλλὰ σ' ἕναν Ἕλληνα, νέον καὶ ὡραῖον ὅπως αὐτός.

Ἀσυνείθιστο εἶναι ὅτι δηλώνεται ἀριστερὰ καὶ τὸ τοπίο: ἕνας βράχος, τὸ ὕψωμα ὅπου γίνεται ἡ μάχη, τονισμένο χωρὶς ἄλλο στὴν ἀρχαιότητα μὲ ζωηρὰ χρώματα.

Τὴν προχωρημένη τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου τὴ μαρτυροῦν τὰ τέσσερα ἐπάλληλα πεδία ποὺ τὸ ἀποτελοῦν. Στὸ ἀκρότατο βρίσκεται ὁ πεσμένος πολεμιστής, λίγο πιὸ πίσω, σὲ μικρότερη ἀναγλυφικὴ ἔξαρση εἶναι ὁ νικητής, τὸ ἄλογο καί, ἐντελῶς πρόστυπη στὸ βάθος, ἡ χλαμύδα τοῦ ἱππέως.

Τὸ ὄνομα τοῦ Φειδία ἀναφέρθηκε ὄχι ἀδικαιολόγητα ἀπὸ σημαντικοὺς ἀρχαιολόγους. Ἀπὸ δικές του δημιουργίες στὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνα κατάγεται ἡ θεϊκότητα τοῦ ἀλόγου, ἡ ἀπολλώνεια ὀμορφιὰ τῶν νέων, ἡ στάση τοῦ ἐπιτιθεμένου. Τὸ ἀνέμισμα ὡστόσο τῆς χλαμύδας, ἡ ὑγρότητα τοῦ χιτῶνα, ἡ σχεδὸν ζωγραφική, ὄχι ἄμοιρη καὶ ἀπὸ ἐκζήτηση, σύγχυση στὰ περιγράμματα, δείχνουν ὅτι, ἂν ἐμαθήτεγε στὸν Φειδία ὁ λαμπρὸς δημιουργὸς τοῦ ἔργου, ἐτράβηξε ὅμως δικό του δρόμο. Ἀπὸ τὴν προσέγγιση μ' ἐκεῖνον κατάγεται ἡ ὑγηλὴ εὐγένεια καὶ ἡ πνοὴ τοῦ ἀναγλύφου.

Εἶναι τρομερὸ νὰ σκεφθοῦμε ὅτι πολλὰ παρόμοια ἔργα ποὺ ἀγλάϊζαν τὸ δημόσιο σῆμα θὰ χάθηκαν γιὰ πάντα. Ὅσο γιὰ τὸ ἀνάγλυφο τῆς Βίλλα Ἀλμπάνι, ἡ ὑπόνοια ὅτι ξερριζώθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὴν Ἰταλία στὸ κούρσεμα τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Σύλλα, δὲν εἶναι ἀστήρικτη.

Τὰ περισσότερα μνημεῖα τοῦ δημοσίου σήματος ποὺ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας εἶναι ὁμαδικοὶ τάφοι πολεμιστῶν, νέων ποὺ ἔπεσαν στὰ διάφορα πεδία, ἀλλὰ καὶ κενοτάφια ὅσων χάθηκαν σὲ μακρυνὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν ποιητῶν, φιλοσόφων, ρητόρων καὶ καλλιτεχνῶν κ.ἄ., ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς μόνο τοῦ Χρυσίππου, τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ζωγράφου Νικίου (*«ζῷα ἄριστος γράψαι τῶν ἐφ' αὑτοῦ»*), τοῦ ἀναμορφωτοῦ Ἐφιάλτου, τοῦ πολιτικοῦ Λυκούργου.

Κάπου κοντὰ θὰ ἦταν θαμμένοι οἱ τυραννοκτόνοι, ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων. Στὸ ξεκίνημα τοῦ σήματος συναντοῦσε κανεὶς τοὺς τάφους τοῦ Θρασυβούλου, τοῦ Περικλέους, τοῦ Χαβρίου καὶ τοῦ Φορμίωνος, καθὼς καὶ τοῦ παλαιοῦ Κλεισθένη.

Δὲν λέει ἂν ἐτάφηκαν ἐδῶ ἢ ἀλλοῦ ὁ Σόλων, ὁ Πολύγνωτος, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Παρράσιος, ὁ Μένανδρος, ὁ Πραξιτέλης καὶ τόσοι ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐμεγαλούργησαν στὴν Ἀθήνα μὲ ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ὕστερ' ἀπὸ τὴν γυχρὴ ἀπαρίθμηση θερμαίνεται μόνο ὁ Παυσανίας μπροστὰ στὴν Ἀκαδημία. Ἐδῶ βρίσκεται, λέει, ὁ τάφος τοῦ Πλάτωνος. Πρὶν νὰ ἀνατείλη ἡ ἡμέρα ποὺ θὰ πήγαινε νὰ μαθητεύση εἶδε ὁ Σωκράτης στὸ ὄνειρό του ὅτι ἕνας κύκνος πέταξε στὸν κόρφο του: *«Ἔστι δὲ κύκνῳ τῷ ὄρνιθι μουσικῆς δόξα»*.

Δὲν εἶναι ἴσως γνωστὸ σὲ πολλοὺς ὅτι ἕως ἐδῶ καὶ λίγες δεκαετίες ἡ περιοχὴ τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου τελείωνε τὸ δημόσιο σῆμα, κρατοῦσε μαζὺ μὲ τὴν ἐρημικὴν ὀμορφιὰ καὶ τὸ ἀρχαῖο της ὄνομα: Καθήμια λεγόταν, ὅπως στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατοικοῦσαν ἀραιὰ ἐκεῖ γύρω, ἀνάμεσα σὲ ἐλαιόδενδρα καὶ σὲ πορτοκαλιές.

Ὅπως τὴν ἀφήσαμε νὰ γίνη σήμερα ἀγοραία καὶ ἀκατάστατη, δὲν τολμάει κανεὶς νὰ προτείνη ὅτι χρωστᾶμε τουλάχιστο νὰ διαμορφώσουμε σ' ἕνα σημεῖο της μιὰ πλατεῖα μὲ κάποιο μνημεῖο τοῦ Πλάτωνα. Θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου, εἶναι πρόθυμοι πολλοὶ νὰ τὸ προεικάσουν, τόσο ἀνάξιά του ὅσο ὅλα ἐκεῖνα τὰ σημερινὰ δημόσια γλυπτὰ ποὺ διασύρουν τὴν πρωτεύουσα καὶ τὴ νεοελληνικὴ γλυπτική.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΝΤΟΡΟΣ (1994)

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ

1, 29-30, 187-188

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Τὸ Ἔργον τοῦ 1993 31· Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία 31, 193· Α΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ 1993 32-57· Β΄ Τακτικὴ Συνέλευση τοῦ 1994 56-57· Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (1994-1997) 57· Ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως 189-190· Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 190-193· Ἀποχωρήσεις ὑπαλλήλων 193

ΑΓΓΕΛΙΑΙ

Συνεδρία τῶν ἑταίρων 57

ΠΕΝΘΗ

René Ginouvès 194-196· Σέμνη Χ. Καρούζου 197

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἀρχαία ἑλληνικὴ χρονολογία καὶ χρονογραφία 198-207

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Ξυπεταιόνων τύχαι 58-59· Ἡ προστασία τῶν χριστιανικῶν μνημείων 208-209· Ὁ Βύρων καὶ τὸ Μεσολόγγι 210

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ἀφιέρωμα στὸν Ἰωάννη Τραυλὸ 3-28· Οἱ ἀρχὲς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα 60-65· Ρολόγια τῆς Ἀθήνας 66-68· Ἀφιέρωμα στὴ 12 Ὀκτωβρίου 1944, ἐπέτειο τῆς Ἀπελευθέρωσης, καὶ στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὰ ἔτη 1940-1944 69-185· Ἀρχαίων νόστοι 211-214

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Σέμνης Καρούζου, Τὸ «δημόσιον σῆμα» 215-221

ΕΙΚΟΝΕΣ

2-3, 7-9, 12, 15, 17, 30, 43, 65-68, 70, 74-76, 79-80, 86-93, 102, 104-105, 107-109, 111-116, 126, 132-133, 136, 138-142, 144, 148-150, 153-159, 161, 163-167, 169, 171, 179, 181, 188, 194, 197, 209

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1994

Γ΄ Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμική, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Θεσσαλονίκη (2 τόμοι, κείμενο + 291 πίνακες)
ΒΑΕ ἀρ. 137, 28 × 21 ἑκ., σελίδες 396
Μὲ 30 εἰκόνες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7034-34-4

ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ
Βεργίνα ΙΙ. Ὁ «τάφος τῆς Περσεφόνης»
ΒΑΕ ἀρ. 138, 28 × 21 ἑκ., σελίδες 158
Μὲ 40 εἰκόνες καὶ 12 ἔγχρωμους πίνακες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7034-33-6

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ
Ἡ προϊστορικὴ κατοίκησις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τόμος Α΄
ΒΑΕ ἀρ. 139, 24 × 17 ἑκ., σελίδες 775
Μὲ 35 εἰκόνες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-42-5

ALEXANDER PAPAGEORGIOU-VENETAS
Athens: The Ancient Heritage and the Historic Cityscape in a Modern Metropolis
ΒΑΕ ἀρ. 140, 31 × 30 ἑκ., σελίδες XXIII + 445
Μὲ 457 εἰκόνες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-41-7

MANOLIS ANDRONIKOS
Vergina II. The «Tomb of Persephone»
ΒΑΕ ἀρ. 142, 28 × 21 ἑκ., σελίδες 147
Μὲ 40 εἰκόνες καὶ 12 ἔγχρωμους πίνακες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-42-5

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ
Ἀκρωτήρι Θήρας. Οἱ τοιχογραφίες τῆς Δυτικῆς Οἰκίας
ΒΑΕ ἀρ. 143, 28 × 21 ἑκ., σελίδες 420
Μὲ 64 εἰκόνες, 60 μαυρόασπρους, 81 ἔγχρωμους καὶ 17 ἀναδιπλούμενους πίνακες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-43-3

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
Τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν Πόλεμο 1940-1944
ΒΑΕ ἀρ. 144, 24 × 17 ἑκ., σελίδες 116
Μὲ 53 μαυρόασπρες καὶ 5 ἔγχρωμες εἰκόνες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-44-1

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ
Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης (ἀνατύπωση)
ΒΑΕ ἀρ. 36, 24 × 17 ἑκ., σελίδες 771
Μὲ 549 εἰκόνες καὶ 2 πίνακες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-35-2

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ
Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν (ἀνατύπωση)
ΒΑΕ ἀρ. 37, 24 × 17 ἑκ., σελίδες 465
Μὲ 469 εἰκόνες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-37-9

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ
Καλλιέργης. Ὅλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος (ἀνατύπωση)
ΒΑΕ ἀρ. 75, 28 × 21 ἑκ., σελίδες 175
Μὲ 83 μαυρόασπρους καὶ 22 ἔγχρωμους πίνακες
ISSN 1105-7785 ISBN 960-7036-36-0

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1992 (τόμος 131)
28 × 21 ἑκ., σελ. 216
Μὲ 118 εἰκόνες
ISSN 1105-0950

Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1993 (τόμος 40)
24 × 17 ἑκ., σελίδες ιστ΄ + 129
Μὲ 107 μαυρόασπρες καὶ 11 ἔγχρωμες εἰκόνες
ISSN 0570-6211

Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1991 (τόμος 146)
24 × 17 ἑκ., σελίδες λε΄ + 398
Μὲ 89 εἰκόνες καὶ 223 πίνακες
ISSN 1105-0969

Ὁ Μέντωρ
Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῶν Ἑταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (τόμος 1994, ἔτος ἕβδομο, τεύχη 29-32)
24 × 17 ἑκ., σελ. 222
Μὲ 70 μαυρόασπρες καὶ 5 ἔγχρωμες εἰκόνες
ISSN 1105-7181

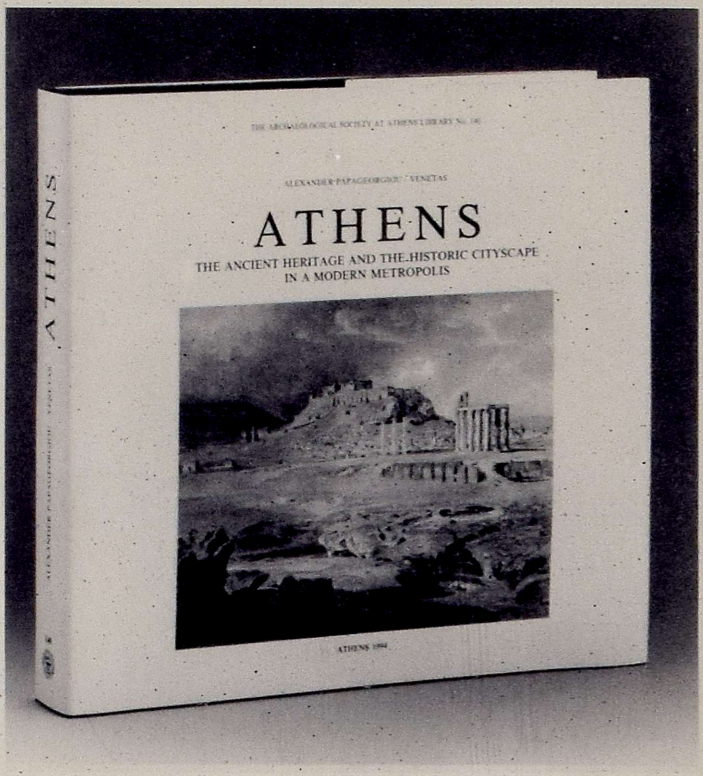

ALEXANDER PAPAGEORGIOU-VENETAS

ATHENS

The Ancient Heritage and the Historic Cityscape in a Modern Metropolis

Athens 1994

Ἡ νέα ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας παρέχει συνολικὴ καὶ περιεκτικὴ θεώρηση τῶν προβλημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀρχαία κληρονομιὰ τῆς Ἀθήνας. Ἐξετάζονται οἱ ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ καθόρισαν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἱστορικοῦ τμήματος τῆς πόλης καὶ διατυπώνονται προτάσεις γιὰ τὴν ἄσκηση ὀρθῆς πολιτικῆς γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς Ἀθήνας.

Σχῆμα μέγα, 31×30 ἑκ., δεμένο, μὲ ἔγχρωμο κάλυμμα, σελ. 445, εἰκόνες ἐντὸς κειμένου 457.

0010059604
Αρχαιολογική Εταιρεία